

**ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ÇOK ULUSLU
ŞİRKETLERİN ROLÜ VE ETKİLERİ: ABD VE
ÇİN ÖRNEĞİ**

**2023
YÜKSEK LİSANS
BÖLGE ÇALIŞMALARI**

Cihad DEMİRBAŞ

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali YETGİN**

**ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN ROLÜ VE
ETKİLERİ: ABD VE ÇİN ÖRNEĞİ**

Cihad DEMİRBAŞ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali YETKİN

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Bölge Çalışmaları Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır.

KARABÜK

Haziran 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	5
DOĞRULUK BEYANI	6
ÖNSÖZ	7
ÖZ.....	8
ABSTRACT.....	9
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	10
ARCHIVE RECORD INFORMATION	11
KISALTMALAR	12
ARAŞTIRMANIN KONUSU	13
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	13
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	14
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	14
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	15
1. SORUNUN TANIMLANMASI.....	16
1.1. Çok Uluslu Şirketler Kavramı ve Nitelikleri	18
1.2. Çok Uluslu Şirketlerin Tarihsel Gelişimi	23
1.2.1. Ticaret Dönemi.....	33
1.2.2. Sömürgecilik Dönemi	35
1.2.3. Ayrıcalıklar Dönemi	36
1.2.4. Uluslararası Dönem	38
1.3. Çok Uluslu Şirketlerin Organizasyonel Yapısı	43
1.4. ÇUŞ'ların Organizasyon Türleri	44
1.4.1. Etnosentrik (Ethnocentric) Çok Uluslu Şirketler	44
1.4.2. Polisentrik (Polycentric) Çok Uluslu Şirketler	45

1.4.3. Geosentrik (Geocentric) Çok Uluslu Şirketler	45
1.5. Çok Uluslu Şirketlerin Yapısal Dönüşümü	46
1.5.1. Yerel Market Süreci	46
1.5.2. Dış Pazara Açılma Süreci.....	47
1.5.3. Çok Uluslu Şirket Olma Süreci	47
1.5.4. Küresel Çapta Genişleme	47
1.6. ÇUŞ'ların Dış Pazarlara Giriş Yöntemleri	48
1.6.1. İhracat Yöntemi	48
1.6.2. Doğrudan Dış Yatırım	49
1.6.3. Lisans Anlaşmaları	49
1.6.4. Franchising Yöntemi	50
1.6.5. Ortak Girişime (Joint Venture) Bağlı Şirket	51
1.6.6. Şirket Birleşmeleri ya da Satın Almaları.....	51
1.6.7. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Yapma (DYSY)	52
2. ŞİRKETLERİN ÇOK ULUSLU OLMA NEDENLERİ.....	53
2.1. İçsel Faktörler	54
2.1.1. Ana Ülkedeki Yasal Engeller ve Ekonomik Duraklamalar	54
2.1.2. Şirketlerin Üstünlükleri	54
2.1.3. Şirketlerin Sahip Oldukları Organizasyon Yapısının Faydaları	55
2.1.4. Maliyet Düşüren Etkenler	55
2.1.5. Oligopol Meydana Getirmek	55
2.1.6. Dış Piyasa Faktörü.....	56
2.1.7. Piyasadaki Ekonomik Avantajlardan Faydalanmak:	56
2.2. Uluslararasılaşma Teorileri Kapsamında Şirketlerin ÇUŞ Olma Nedenleri.....	57
2.2.1. Uluslararasılaşma Nedir?.....	57
2.3. Şirketler Neden Uluslararası Aşamaya Geçer?	58
2.3.1. İktisat Bilimi Açısından Uluslararasılaşma Nedenleri	60
2.3.2. Çevresel Sebepler	60
2.3.3. Pazarlama Disiplini Çerçevesinde Uluslararasılaşma Sebepleri.....	64
2.4. Uluslararasılaşma Teorileri Kapsamında Şirketlerin ÇUŞ Olma Nedenleri.....	65
2.4.1. Hymer Teorisi	66

2.4.2.	İşlem Maliyeti Teorisi (Oliver E. Williamson)	67
2.4.3.	İçselleştirme Teorisi (Peter J. Buckley & Mark Casson)	68
2.4.4.	Eklektik Teori (John H. Dunning)	68
2.4.4.1.	Mülkiyet Avantajı (Ownership).....	69
2.4.4.2.	Lokasyon (Yer) Avantajı (Location)	69
2.4.4.3.	İçselleştirme Avantajı (Internalization)	70
3.	AKTÖRLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ	71
3.1.	Bir Aktör Olarak ABD'nin Tarihsel Gelişimi	71
3.1.1.	Kıtanın Keşfi ve Koloni Dönemi:	71
3.1.2.	İngiltere'nin Koloniler ile İlişkinin Bozulması	77
3.1.3.	Bağımsızlık Savaşı.....	81
3.1.4.	Genişleme, Monroe Doktrini ve ABD Dış Politikası.....	84
3.1.5.	ABD İç Savaşı.....	86
3.1.6.	Birinci Dünya Savaşı ve ABD	89
3.1.7.	Büyüh Buhran	91
3.1.8.	İkinci Dünya Savaşı ve ABD	94
3.1.9.	Soğuk Savaş Dönemi ABD	97
3.1.10.	11 Eylül Saldırıları ve ABD.....	102
3.2.	Bir Aktör Olarak Çin Halk Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi	105
3.2.1.	Japon İşgali & İç Savaş ve Kuruluş	105
3.2.2.	Büyük İleri Atılım.....	108
3.2.3.	Kültür Devrimi.....	113
3.2.4.	Deng Xiaoping ve Çin'in Dünya'ya Açılımı	116
3.2.5.	Tiannanmen Olayları	118
3.2.6.	Deng Xiaoping Sonrası Çin	120
3.2.7.	Xi Jinping Dönemi ve Kuşak -Yol Projesi ile Çin'in Yükselişi.....	121
4.	ABD VE ÇİNLİ ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN SWOT ANALİZLERİ ..	130
4.1.	ABD Şirketleri'nin Swot Analizleri	131
4.1.1.	Apple	131
4.1.2.	Boeing.....	138
4.1.3.	Exxon Mobile.....	144
4.1.4.	IBM	147
4.1.5.	Lockheed Martin.....	151

4.2. Çin’li Şirketlerin Swot Analizi	159
4.2.1. Huawei	159
4.2.2. Semiconductor Manufacturing International Company (SMIC) ..	166
4.2.3. ZTE	172
4.2.4. PetroChina.....	174
5. AKTÖRLERİN BÖLGESEL POLİTİKALARI VE ÇUŞ’LARIN FAALİYETLERİ.....	177
5.1. ABD ve Çok Uluslu Şirketlerinin Faaliyetleri.....	177
5.1.1. ABD ve Çok Uluslu Şirketlerinin Ortadoğu’daki Faaliyetleri	177
5.1.2. ABD ve Çok Uluslu Şirketlerinin Asya’daki Faaliyetleri	181
5.1.3. ABD ve Çok Uluslu Şirketlerinin Afrika’daki Faaliyetleri	183
5.1.4. ABD ve Çok Uluslu Şirketlerinin Avrupa’daki Faaliyetleri.....	188
5.2. Çin ve Çok Uluslu Şirketlerinin Faaliyetleri.....	193
5.2.1. Çin ve Çok Uluslu Şirketlerinin Ortadoğu’daki Faaliyetleri	193
5.2.2. Çin ve Çok Uluslu Şirketlerinin Asya’daki Faaliyetleri.....	201
5.2.3. Çin ve Çok Uluslu Şirketlerinin Afrika’daki Faaliyetleri.....	205
5.2.4. Çin ve Çok Uluslu Şirketlerinin Avrupa’daki Faaliyetleri.....	214
6. AKTÖRLER, SWOT ANALİZİ VE STRATEJİ OLUŞTURMA	224
6.1. Aktörler ve Swot Analizi.....	224
6.2. Swot Analizi ve Bulgular Işığında Strateji Oluşturma	233
SONUÇ	236
KAYNAKÇA	239
ŞEKİLLER LİSTESİ	259
TABLolar LİSTESİ	261
ÖZGEÇMİŞ	262

TEZ ONAY SAYFASI

Cihad DEMİRBAŞ tarafından hazırlanan “ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN ROLÜ VE ETKİLERİ: ABD VE ÇİN ÖRNEĞİ” başlıklı bu tezin Bölge Çalışmaları olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali YETGİN .....

Tez Danışmanı, Sosyal Hizmet Bölümü Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 14.06.2023

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr.Öğr.Üyesi Volkan TEMİZKAN (KBÜ) .....

Üye : Dr.Öğr.Üyesi Muhammed Ali YETGİN (KBÜ) .....

Üye : Doç.Dr. Abdulvahap AKINCI (KOÜ) .....

Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Müslüm KUZU .....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı : Cihad DEMİRBAŞ

İmza :

ÖNSÖZ

Akademik anlamda ilk göz ağrım olan bu çalışmayı ortaya koyarken sayısız kahve tükettiğim, uykusuz kaldığım, göz numaramın büyüdüğü ve yaşadığım stres dolu fakat bir o kadar da zevkli ve gurur verici bu zorlu süreçte benden desteklerini esirgemeyen ve yol göstericim olan başta değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali Yetgin'e, her zaman yanımda olan en büyük destekçim olan anneme, babama ve kardeşlerime ve beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan, destekleyen sevgili hayat arkadaşım Moleküler Biyolog Begüm Ediz'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak bu zorlu süreçte benden her zaman ilgi ve zaman ayırmamı bekleyen en küçük kardeşim Muhammed Emin başta olmak üzere tüm sevdiklerime bir özrü borç bilirim.

ÖZ

Bu çalışmada, ilk oluşumlarına çok eski tarihlerde rastladığımız çok uluslu şirketlerin dünyadaki ilk ticari faaliyetlerden başlayarak uluslararası ticaretin tarihsel gelişimi çerçevesinde bir bütün olarak ele alınarak günümüz uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde varlığını sürdüren devletlerin birbirleri ile olan ilişkilerinde hangi konumda yer aldıkları, ne gibi etki kapasitesine sahip oldukları, devletlerin dış politik kararlarında ne derece yönlendirme kabiliyetleri oldukları sorusunun cevabı yanıtlanmaya çalışılmış ve çalışmada ele alınan ABD ve Çin devletlerinin son dönemde öne çıkan hegemonya mücadelesinde ne gibi etkilerinin olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Yine buna ek olarak çalışma da ele alınan ABD ve Çin devletlerinin tarihsel gelişimleri de kronolojik olarak ele alınarak hegemonya mücadelesine nasıl girdikleri anlaşılmaya çalışılmış ve bu iki devletin hegemonya mücadelesine ilişkin çıkarımlarda bulunulmuştur.

Çalışmada ABD ve Çin'in bölgesel politikaları çok uluslu şirketlerin söz konusu bölgedeki faaliyetleri ile ortak bir biçimde ele alınarak çalışmanın sonucuna ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ortaya konulması sürecinde elde edilen bulgular ve kapsamlı araştırmalar neticesinde çok uluslu şirketler önceden olduğu gibi günümüzde de devletler arası ilişkilerde önemli bir aktör olma özelliğini korumaktadır. Çok uluslu şirketler bugün ulus devletler açısından bir müzakere kozu ve yaptırım aracı olduğu gibi devletlerin stratejik ve gizli dış politika hamlelerinde de arka planda etkili bir biçimde yer alarak devletleri yönlendirme kapasitesine sahip olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çok Uluslu Şirketler, ABD, Çin, Hegemonya, Uluslararası Ticaret, Ulusal Çıkar, Ulus Devlet.

ABSTRACT

In this study, it has been tried to answer the question of the position of multinational corporations, whose first formations we have come across in ancient times, in the relations of the states that continue to exist in today's international relations discipline, what kind of influence capacity they have, to what extent they have the ability to direct the foreign policy decisions of the states, and what kind of effects they have on the hegemony struggle of the US and Chinese states that have come to the fore in the recent period. In addition to this, the historical development of the US and Chinese states, which are discussed in the study, has been chronologically analyzed to understand how they entered the struggle for hegemony and inferences have been made regarding the struggle for hegemony of these two states.

In the study, the regional policies of the USA and China were analyzed in conjunction with the activities of multinational corporations in the region in question, and the conclusion of the study was tried to be reached. As a result of the findings obtained in the process of presenting the study and as a result of extensive research, multinational corporations remain an important actor in inter-state relations today as they were before. It has been understood that multinational corporations have the capacity to direct states by effectively taking place in the background in the strategic and secret foreign policy moves of states, as well as being a negotiation leverage and sanction tool for nation states today.

Keywords: Multinational Enterprises, USA, China, Hegemonia, International Trade, National Interest, Nation State.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Uluslararası İlişkilerde Çok Uluslu Şirketlerin Rolü ve Etkileri: ABD ve ÇİN Örneği
Tezin Yazarı	Cihad DEMİRBAŞ
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali YETGİN
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	14.06.2023
Tezin Alanı	Bölge Çalışmaları
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	262
Anahtar Kelimeler	Çok Uluslu Şirketler, ABD, Çin, Hegemonya, Uluslararası Ticaret, Ulusal Çıkar, Ulus Devlet

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	The Role and Effects of Multinational Corporations in International Relations: The Case of USA and China
Author of the Thesis	Cihad DEMİRBAŞ
Advisor of the Thesis	Assist. Prof. Dr. Muhammed Ali YETGİN
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	14.06.2023
Field of the Thesis	Regional Studies
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	262
Keywords	Multinational Enterprises, USA, China, Hegemonia, International Trade, National Interest, Nation State.

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CSIS	: Central for Strategic and International Studies
CIA	: Central Intelligence Agency
ÇKP	: Çin Komünist Partisi
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirket
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
DYSY	: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
GSYİH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
GMD	: Guomintang
HKO	: Halk Kurtuluş Ordusu
OEEC	: Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
IMF	: International Monetary Fund
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NASA	: National Aeronautics and Space Administration
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
VOC	: Vereenigde Oost-Indische Compagnie
QUAD	: Dörtlü Güvenlik Diyalogu

ARAŞTIRMANIN KONUSU

İnsanoğlu tarih boyunca hem yaşam alanı ile hem de çevresindeki insan ve insan toplulukları ile daima etkileşim içerisinde olmuştur. Bu etkileşim kabiliyeti ve kendini geliştirme özelliği ile içerisinde bulunduğu dünyayı ve çevreyi şekillendirmiştir. İnsanoğlunun göstermiş olduğu bu etkileşim birçok farklı türde gerçekleşmiştir. Bu türlerden biri de hiç kuşkusuz ekonomik ve maddi etkileşim olmuştur. Bu kapsamda gerçekleşen paranın icadı ve takas usulü buna en iyi örneklerdir. Sürekli gelişim halinde insanoğlu belirli dönemlerde kendi tarihi açısından kilometre taşı olarak adlandırılabilen gelişmeler yaşamıştır. Coğrafi keşifler ile içinde yaşadığı dünyayı daha sistematik ve hızlı biçimde keşfetmeye başlayan insanoğlu keşfettiği yerlerden gördüğü ve öğrendiği bilgiler ile yeni gelişmelerin önünü açmıştır. Bu gelişmeyi takiben bir süre sonra gerçekleşen Sanayi Devrimi ise insanoğlunun iktisadi ve ekonomik hayatı açısından farklı bir boyuta geçişini simgelemektedir. Bu dönemden itibaren ortaya çıktığını varsayabileceğimiz kimi şirketler zamanla genişlemiş ve içerisinde bulunduğu sınırları aşmıştır. Temelleri bu dönemlerde atılan ve günümüzde Çok Uluslu Şirketler olarak adlandırabileceğimiz bu şirketler yıllar içerisinde devletlerden daha etkin hale gelmiş ve devletlerin dış politikalarında olduğu gibi ekonomik çıkarları üzerinde çok büyük bir etki unsuru haline gelmeyi başarmışlardır. Bulunduğu ülkeye ve faaliyet gösterdiği bölgelerde önemli değişikliklerin ve gelişmelerin itici gücü olan bu şirketler günümüzde artık farklı bir konuma yükselmiştir. Dolayısıyla araştırmanın konusu da bu gelişmeler üzerinde şekillenmiştir ve söz konusu şirketlerin gerek devletler gerekse uluslararası sistem üzerinde ne gibi etkileri olduğu ve buna ek olarak ABD – Çin arasındaki rekabette hangi konumda yer aldıkları sorusu ise bu araştırma üzerinden cevaplanacaktır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Kapsamlı literatür araştırmaları sonucu edinmiş olduğum sonuçlar ışığında söz konusu tez konunun çok uluslu şirketlerin, içerisinde bulunduğumuz dönemin başlangıcı olarak kabul edebileceğimiz 1970 sonrası dönemde yaşanan ve günümüze kadar etkisini devam ettiren küreselleşme dalgası ile birlikte dünya çapında etkisini ve nüfuzunu giderek artırmasına bağlı olarak uluslararası sistemde etkin bir aktör konumuna yükselmesi ve bunun sonucunda gerek devletlerin gerekse çeşitli kurum ve

kuruluşlar çok uluslu şirketleri ulaştıkları nüfuz alanı sebebiyle politika uygulayıcısı ve bazı dış politik hamleler özelinde araç olarak kullanmaya başlaması uluslararası ilişkilerde ve mevcut sistem içerisinde önemli değişimlere ve sonuçlara sebep olmuştur. Günümüzde birçok devletten daha fazla ekonomik kaynağı kontrol eden çok uluslu şirketler dünyanın herhangi bir ülkesinde veya bölgesinde menşei olduğu devletler ile aynı doğrultuda politikalar seyredebilmekte ve menşei oldukları ülkelerin çıkarlarına hizmet edebilmektedir. Buna ek olarak günümüzde yaşanan ve özellikle ABD ve Çin arasında gerçekleşen hegemonya mücadelesi içerisinde çok uluslu şirketler oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Belirtilen bu bilgiler ışığında ilgili tez konumun çok uluslu şirketlerin üzerinde yaşadığımız dünya üzerinde ve uluslararası ilişkiler bağlamında gerçek anlamda nasıl ve ne ölçüde etkili olduğu ve politik sistem özelinde ne gibi sonuçlar ortaya çıkardığını öğrenmek amaçlanmaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tezde kullanılacak olan SWOT analizi yöntemi ile. Yine buna ek olarak bu çalışmada içerik ve veri analizi yöntemiyle bulgulara ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular Swot analizi ile incelenerek çok uluslu şirketlerin gerek bölgesel anlamda gerekse uluslararası boyutta politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik sonuçları veya etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu yöntem ile çok uluslu şirketlerin hem bölgesel hem de küresel boyuttaki önemi daha etkili biçimde ortaya konulacaktır. Ayrıca bu yöntem ile birlikte çok uluslu şirketlerin ilgili alanda neden oldukları sonuçlar ve etkileri daha detaylı bir şekilde ele alınarak aktarılmaya çalışılacaktır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Tez çalışması ile ortaya konulmak istenen temel problem "Günlük hayatımızın neredeyse her alanına dahil olmuş olan ürün ve hizmetlerin sağlayıcısı konumunda olan ve devletlerin ve hükümetlerin önemli iş ortakları haline gelen çok uluslu şirketlerin dünya üzerindeki gerçek konumları ve devletler ile olan ilişkisi nedir?" şeklinde temel bir problem ile ortaya çıkmakla birlikte "ABD'li çok uluslu şirketlerin uluslararası etki düzeyi hangi seviyededir? ve "Çinli çok uluslu şirketlerin uluslararası etki düzeyi hangi seviyededir?" şeklinde iki soru etrafında şekillenmektedir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Ele alınacak olan tez konusunun kapsamı içerisinde, insanoğlunun tarihsel gelişimi içerisinde çıkar çatışması ve çıkar ilişkisi kavramı üzerinde durularak, tarihsel süreç içerisinde insanlığın ekonomi tabanlı hayat biçiminin nasıl geliştiği ve insan hayatında ne gibi bir role sahip olduğu anlaşılmalı çalışılacak, daha sonra küreselleşme dalgası ile birlikte insanoğlunun hayatındaki değişim ile birlikte küreselleşmenin bir sonucu olarak çok uluslu şirketlerin ortaya çıkışı, gelişimi ve hakimiyet alanları tartışılarak uluslararası ilişkilerde ve ekonomi politik üzerinde ne gibi bir konumda buldukları ortaya konulmaya çalışılacak, ve ayrıca günümüzde devam hegemonya mücadelesinde ne gibi bir etkileri olduğu ve hangi konumda yer aldıkları anlaşılmalı çalışılacaktır. ABD ve Çinli çok uluslu şirketleri araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Buna ek olarak ABD ve Çinli şirketlerin tamamının ele alınmasının mümkün olmaması Çalışma içerisinde ayrıca ABD ve Çinli şirketlerin belli bazı verilerinin toplanma biçimi noktasında güvenilir bir kaynak aktarımı gerçekleşmesi açısından aynı kaynaklardan yararlanılmıştır. Yine bu kapsamda ABD ve Çinli şirketlerin bölgesel faaliyetlerini ele alırken bazı bölgelerde şirketlerin yatırımları ve faaliyetleri bahsi geçen kıtanın belirli bir alanında yoğunlaşmış olup bu bağlamda mevzu bahis bölge tamamıyla ele alınamamış ve değerlendirilememiştir. Ayrıca şirketlerin bölgesel faaliyetleri ele alınırken genel olarak belli başlı sektörler öne çıkmıştır bunun sebebi öne çıkan sektörlerin politik etkisinin yüksek oluşundan kaynaklı olmakla birlikte bu anlamda çalışma da bir kısıtlamaya gidilmiştir. Yine aynı şekilde çalışmanın ilk kısımlarında uluslararası ticaretin tarihsel süreci ele alınırken ve çok uluslu şirketlere yönelik çeşitli teoriler ele alınırken teori bazında kısıtlamaya gidilmiştir. Bu kısıtlamanın ana sebebi literatürde farklı türden pek çok teorilerin ve çıkarımların olmasıdır. Yine buna ek olarak ABD ve Çin aktörlerinin tarihsel süreci aktarılırken belirlenen temel kaynaklardan yola çıkılarak daha sağlam temelli bilgi aktarımı amaçlanmıştır. Buna ek olarak Çin tarihi çok kadim bir geçmişe sahip olması ve uzun bir geçmişe sahip olması nedeniyle ve tezin anlatımı ile ters düşeceği için Çin Halk Cumhuriyeti'nin ana aktör olması nedeniyle sadece Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren anlatım tercih edilmiştir.

1. SORUNUN TANIMLANMASI

Üzerinde yaşadığımız dünya baş döndürücü biçimde gelişmeye ve insanlık açısından da giderek küçük bir gezegene dönüşmektedir. Yeryüzünde yaşamaya başladığı ilk günden bu yana çevresini ve bulunduğu gezegeni dönüştürme kabiliyetine sahip olan insanoğlu tarihin belirli dönemlerinde önemli gelişmelere sebep olarak çağ atlamış ve hem yaşamını hem de üzerinde yaşadığı gezegeni daha etkin biçimde dönüştürme ve kaynaklarını kullanma konusunda ilerleme kaydetmiştir. Bu dönüm noktalarından biri de özellikle 1980 yıllarından itibaren kendini göstermeye başlayan ve tüm dünyayı etkileyen küreselleşme hareketidir. Küreselleşme hareketi ile dünya küçük bir yer haline gelmiştir. Devletler arası ilişkiler ve karşılıklı bağımlılıklar artmıştır. İnsanlar birbirleri ile daha kolay iletişim kurar hale gelmişlerdir. Dahası ülke ve mesafe fark etmeksizin dünyanın herhangi bir noktası veya bölgesi ulaşılabilir duruma gelmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleşen bir olay tüm dünyaya saniyeler içine yayılır hale gelmiştir. Kültürler arası etkileşim maksimuma çıkmıştır ve bunu takiben dünya vatandaşı anlayışı ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bir başka deyişle, dünya genelinde iletişim ve ekonomi alanlarında yaşanan teknolojik ilerlemeler ile birlikte güvenlik kavramının dönüşüme uğraması devletlerin karşılıklı bağımlılıklarını ve ilişkilerini daha bütünleşik bir hale bürünmesine sebep olmuştur. Yaşanan bu dönüşümler ve ilerlemeler devletlerin birbirlerinin egemenliğine ve iç işlerine karışmalarını ve hatta birbirlerinin ekonomileri üzerinde baskı oluşturmayı ve müdahalede bulunmalarını daha kolay bir hale getirmiştir. Dünya ticaretinin ulaştığı bu gelişmişlik devletlerinde iktisadi alanda olduğundan farklı hareket etmeye mecbur bırakmıştır. Bu sebeple devletler çoğu zaman ekonomik gerekçeler nedeniyle iktisadi faaliyetlerini başka ülkelere kaydırmaya başlamış ve aynı zamanda kendi toprakları üzerinde de başka ülkelerin faaliyet göstermesine izin vermeye başlamıştır. (Sönmezoğlu,1995:55-56).

Çok Uluslu Şirketler olarak adlandırdığımız şirketler ise esas olarak oldukça eski dönemlere dayanmalarına rağmen ağırlıklı olarak yukarıda bahsedilmiş olan küreselleşme hareketi sonrası karşımıza çıkmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası devletler arası anlaşmazlıkların düşük seviyede seyretmesi ve bir yandan 1980'li yıllardan itibaren yaşanan teknolojik ilerlemeler dünya ticareti açısından önemli kolaylıklar ve hız kazandırmıştır. Dolayısıyla 1980 yılları sonrası ivme kazanan

küreselleşme hareketi Çok Uluslu Şirketlerin de faaliyetlerinin artmasına ve dünya geneline yayılarak büyümelerine katkı sağlamıştır.

Çok uluslu şirketler günümüze kadar olan süreçte istikrarlı şekilde büyüme göstermeleri ve nihayetinde ulus devletlerden bile daha fazla kaynağı kontrol edebilme kapasitelerine ulaşmalarını sağlamış ve bunu takiben dünya ticaretinde ve uluslararası ilişkilerde önemli bir konuma getirmiştir. Günümüzde artık çok uluslu şirketler ulus devletlerin dış politikalarının belirlenmesinde etki faktörü olmakla birlikte devletlerin ticaret politikalarının da önemli bir parçası haline gelmiştir. Çok uluslu şirketler küresel anlamda devletler arasında karşılıklı bağımlılığı artıran güçlü bir araçtır. Gelişmiş ülkelerin köklü firmaları (örn: Almanya- Siemens, Fransa- Carrefour vb.) üretim merkezlerini ve teknolojik kabiliyetlerini menşei ülkelerinde tutmaktadır ve diğer ülkeler ise bu firmaların sadece pazarlama ve ticaret sahası olarak işlev görmektedir. Bu şirketler günümüzde siyasi ve askeri anlamda önemli bir konumda olduğu kadar iktisadi ve rekabet yetenekleri ile uluslararası ilişkilerde güç dağılımının belirlenmesinde önemli bir konuma sahiptir. Örneğin büyük petrol şirketlerinin dünya petrol piyasasını ve devletlerin ulusal çıkarlarını önemli ölçüde etkilediği de bilinmektedir. Buna ek olarak söz konusu çok uluslu şirketler özellikle Üçüncü Dünya Ülkelerin hem dış politikaları hem de iktisadi politikaları üzerinde etki ve yönlendirme gücüne sahip oldukları da bilinen bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla çok uluslu şirketlerin iktisadi gücün çok üstünde bir güce ve etki kapasitesine sahip olduğunu görmekteyiz (Yılmaz,2017). Çok uluslu şirketlerin küresel ticaret ve devletler üzerinde yaratmış oldukları bir başka algı ise organizasyon biçimleri ve anavatan dışındaki devletlerde faaliyet gösterme biçimleridir. Bir zincirin halkası gibi birbirine sık sıkıya bağlı olan şirketlerin faaliyetlerini yürüttüğü devletlerin menşei ülke dışında olması ve bu şirketlerin başka ülkelerdeki ticari ünvanlarının da farklılık göstermesi Çok uluslu şirketlere birçok ülkede çok daha fazla kaynak üzerinde neredeyse hiçbir engel olmaksızın erişim imkânı tanımaktadır. Çok uluslu şirketler anavatanlarında oldukları kadar faaliyetlerini sürdürdükleri ev sahibi ülkelerin hükümetlerinin politikalarına müdahil olma konusunda doğrudan bir güce sahip değildir ancak doğrudan müdahil olmadıkları için dolaylı bir biçimde ve farklı kanallar aracılığıyla söz konusu ülkelerin politik etkide buldukları ve yönlendirme kabiliyetine sahip oldukları bilinmekte ve kabul edilmektedir (Yılmaz,2017).

Çok uluslu şirketler sahip oldukları ekonomik güç sayesinde devletlerin siyasi örgütlenme biçimleri ve rejimleri üzerinde yeniden yapılandırma, yozlaştırma ve hatta yıkıma uğratma hamleleri sayesinde ülkelerin politik yapılarının yanı sıra sosyoekonomik yapılarına müdahalede bulunabilmektedirler. Bu müdahaleler beraberinde Çok uluslu şirketlere, faaliyet gösterdikleri ülkelerin piyasalarının neredeyse tamamına erişim imkânı ve yönetme fırsatı sunmaktadır. Çok uluslu şirketlerin bu sayede ulaşmış oldukları ekonomik güç beraberinde politik güç ve söz hakkını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu şirketlerin kendi ülkesinde faaliyet göstermesine izin veren ülkeler aslında beraberinde birtakım sonuçları ve olasılıkları da kabul etmiş olmaktadır.

Tüm bu bilgiler ışığında sorun tanımlandığında, çok uluslu şirketler ortaya çıktıkları ilk dönemlerden itibaren belirli bir güce sahip bir biçimde faaliyetlerine başlamıştır. Devletlerin gerek diplomatik gerekse iktisadi etkileşimlerinin sürekli olarak artması ile birlikte çok uluslu şirketler de faaliyet alanlarını genişletmiştir. Bu genişleme onlara muazzam bir kaynak kontrolü ve hakimiyet alanı kazandırmıştır. Elde edilen bu kazanım şirketlerin ana ülkeleri birlikte aynı çizgide hareket etmesine ve menşei ülkeleri de bu şirketlerin çıkarları doğrultusunda hareket etmeye zorlamıştır. Dolayısıyla çok uluslu şirketler politik bir hareket alanı elde etmiştir. Bu politik alan dünyanın jeopolitik olarak önemli yerleri başta olmak üzere hemen hemen tüm dünya da çıkar çatışmalarına ve rekabete neden olmuştur. Bugün birçok devletten daha fazla kaynağı kontrol eden ve yine pek çok devletten daha fazla mali kazanç elde eden bu şirketler uluslararası ilişkiler bir aktör konumuna yükselmiştir ve hemen hemen hayatımızın her alanına erişim sağlamıştır. Araştırmanın sorusu da burada ortaya çıkmaktadır.

Günlük hayatımızın neredeyse her alanına dahil olmuş olan ürün ve hizmetlerin sağlayıcısı konumundaki çok uluslu şirketlerin dünya üzerindeki gerçek konumları ve devletler ile olan ilişkisi nedir?

1.1. Çok Uluslu Şirketler Kavramı ve Nitelikleri

Dünyanın özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşamış olduğu dönüşüm ve teknolojik ilerleme beraberinde ekonomik ve sosyal alanlarda da dönüşümü tetiklemiştir. Savaş sonrası toparlanan dünya ve devletler arası etkileşimin genişlemesi aynı zamanda devletler arası ticaretinde ölçeğini değiştirmiştir. Dolayısıyla devletler

giderek devletler arası ticarete önem vermeye başlamıştır ve dünyayı uçsuz bucaksız bir pazar olarak görmeye başlamıştır (Mutlu,2018:4).

Çok uluslu şirketlerde yaşanan bu ilerlemeler ile gelişmeye başlamış ve günümüze dek olan süreç içerisinde hızla büyümüştür ve dünya ticaret sisteminin ana sütunlarından biri haline gelmiştir. Çok uluslu şirketlerin ortaya çıkması ve gelişmesi ile birlikte bu şirketleri tanımlamak ve belli bir kategori içerisinde dahil etmek için birçok tanımlama ve sınıflandırma ortaya konulmuştur ve bu nedenle Çok Uluslu Şirketleri ortak bir tanım özelinde ve belli bir sınıflandırma içerisinde açıklamak pek mümkün değildir.

Aşağıda da görüleceği gibi Çok uluslu şirketler üzerinde gerçekten de oldukça farklı tanımlamalar ve sınıflandırmalar mevcuttur.

George Ritzer'in "Küresel Dünya" kitabında çok uluslu şirketleri Dicken'in tanımı üzerinden şu biçimde aktarmıştır; "İkiden fazla ülkede sahip olmaları dahi iktisadi faaliyetlerini koordine ve kontrol etme gücüne sahip bir şirketlerdir." (Ritzer,2011:218).

J.H.Dunning ise Çok uluslu şirketleri; "Doğrudan yabancı sermaye yatırımları aracılığıyla birden çok ülkede kar sağlayan ve aktif değerlere sahip olan veya bu değerleri kontrol etme gücüne sahip menşei ülke dışında mal ve hizmet üretimi yapan uluslararası firmalardır." biçiminde tanımlamıştır (Dunning,1974:15-17).

Yukarıdaki tanımlara benzer şekilde Aktan ve Vural, çok uluslu şirketleri küreselleşmenin en önemli aktörlerinden biri olarak nitelendirmiş ve şu tanımı yapmıştır: "Birden fazla ülkede kar maksimizasyonu ve kazanç sağlayıcı iktisadi girişimlerde bulunan şirketlerdir." (Aktan&Vural,2012:5) Bu tanımı takiben yukarıdaki tanımlara benzer şekilde çok uluslu şirketleri, "Genel merkezi belli bir ülkede yerleşik şekilde olan ve birden fazla ülkede gerçekleştirdiği faaliyetlerini genel merkez üzerinden kontrol edilen şubeler ve alt şirketler aracılığıyla sağlayan şirketlerdir." şeklinde tanımlamışlardır (Kutal,1982:21).

"Çok uluslu şirketler, birçok ülkede genel bir yönetim anlayışıyla faaliyet gösteren işletmelerdir. Bu şirketler, kaynaklarını ülkeleri dikkate almadan dağıtarak ve mülkiyeti merkezi bir yönetimde bulundurarak çok uluslu bir yapı oluştururlar." (Özalp,1998:24).

“Çok uluslu şirketler, menşei ülke dışında gerçekleştirdikleri üretim miktarı, elde ettikleri kazanç ve istihdam ettikleri çalışan sayısı ile toplam kapasitelerinin önemli bir bölümünü oluşturan şirketler olarak tanımlanır. Bu özelliklere sahip olan şirketler, çok uluslu şirketler olarak kabul edilir.” (Mutlu,1999:10).

“Çok uluslu şirketler bütün dünyaya yayılmış ve birden fazla ülkede çalışanı bulunan, tüm faaliyetlerini tek bir ana merkez üzerinden koordine eden ve global bir perspektiften hareket eden şirketlerdir.” (Soyşekerci&Erturgut,2011:164).

Yukarıdaki tanımlardan yola çıkıldığında çoğunun ortak biçimde ele aldığı nokta tek merkezden yönetilmeme, birden fazla ülkede faaliyet gösterme, tüm şubelerinde denetim gücüne sahip olma gibi noktalar olmuştur. Çok uluslu şirketlerin tanımlanmasında her ne kadar faaliyette bulunduğu ülke sayısı ve stratejileri ön plana çıksa da bu şirketlerin tanımlanmasında farklı kategoriler de etkili olmaktadır. Kimi yazarlar ve akademi mensupları söz konusu şirketleri ekonomik gücü başta olmak üzere ticari ilişki içerisinde buldukları ülke sayısına, faaliyet güçlerine ve yönetim alanında geliştirdikleri stratejileri göz önünde bulundurarak çeşitli tanımlarda bulunmuşlardır.

Çok uluslu şirketlerin ekonomik anlamdaki gücünden, sahip olduğu sermaye miktarından ve elde ettiği gelirden yola çıkarak yapılan tanımlarda özellikle şirketin üretim miktarı ve ana ülke dışındaki varlıklarının büyüklüğü ve faaliyette bulunduğu ülkelerin yaygınlık seviyesi gibi faktörler göz önünde bulundurulur (Oran,2020:3). Bu kapsama örnek olarak “Menşei ülke dışında yaptığı üretim miktarı, elde etmiş olduğu kazanç ve istihdam etmiş olduğu çalışan sayısı sahip olduğu toplam kapasitesinin önemli bir bölümünü oluşturan şirketler çok uluslu şirketler olarak tanımlanmaktadır” (Tümer,1998:34) ya da çok uluslu şirketler, sahip oldukları toplam varlıklarının en az beşte birini yurtdışında bulduran şirketlerdir” (McDonald&Parker,1962:17). Yine bu tanıma benzer olarak “Çok uluslu şirketler, üretmiş oldukları ürünlerin satışı ve elde etmiş oldukları kazancın en az %35’ini başka ülkelere sağlayan şirketlerdir” (Phatak,1974:21) şeklinde tanımlamalar yapılmıştır.

Çok uluslu şirketlerin tanımını yaparken ekonomik gücüne ek olarak faaliyette bulunduğu ülke sayısı da göz önünde bulundurulmaktadır ve bu kriter esas alınarak yapılan çok uluslu şirketlerin tanımı elbette şirketlerin sahip oldukları niteliklere göre değişiklik göstermektedir. “Çok uluslu şirketler ana merkezi menşei olduğu ülkede bulunan fakat iktisadi faaliyetlerini ana ülke dışındaki bölgelerde ve ülkelerde alt

şirketler ve şubeler aracılığıyla yürüten şirketlerdir” (Daniels&Radebaughi,1998:9). Ayrıca “Çok uluslu şirketler, iktisadi amaçlarla girdikleri ülkelerde, o ülkelerin kanun ve yasalarına tabii olarak faaliyet gösteren şirketlerdir. Yerel mevzuat ve düzenlemelere uymak zorundadırlar ve faaliyetlerini bu çerçevede sürdürürler.” (Lilienthal,1985:119). Buna ek olarak “Çok uluslu şirketler, ana vatanları dışında iktisadi faaliyette bulunan şirketlerdir.” (Kutal,1982:18).

Çok uluslu şirketlerin yapılanma biçimine ve dünya çapında sahip olduğu şubeleri ile koordinasyonu dikkate alınarak yapılan tanımlamalar ise şu şekildedir;

“Ana ülke haricinde bir ya da birden fazla ülkede doğrudan yatırım yaparak ve bu yatırımlar neticesinde mal ve hizmet üreten ancak her türlü kararı menşei olduğu ülkede bulunan ana merkezden alan şirketlerdir.” (Tümer,1998:34). Ayrıca “Çok uluslu şirketler, dünya genelinde gerçekleştirdikleri ekonomik faaliyetleri etkin bir şekilde ana merkezleri üzerinden yöneten şirketlerdir. Ana merkez genellikle şirketin köken aldığı ülkede bulunur ve küresel operasyonların koordinasyonu, stratejik kararların alınması ve kaynakların yönetimi gibi önemli görevleri yerine getirir. Bu sayede şirket, farklı ülkelerdeki faaliyetlerini birleşik bir şekilde yönetebilir ve küresel bir işletme olarak faaliyet gösterebilir.” (Alpar,1980:26). Yine bu tanımlara ek olarak “Ait olduğu ülke içerisinde uluslararası ticaret kapsamında yürüttükleri ticari faaliyetlerini kapsayan küresel ölçekte bir stratejiye sahip şirketlerdir.”(Daniels&Radebaughi,1998:9).

Çok uluslu şirketlerin benimsedikleri işletme yönetimine göre yapılan tanımlamalar ise , “Birden çok ülkede ve aynı yönetim çatısı altında olan fakat mülkiyet ve yönetici kadrosu değişik uluslardan olan şirketlerdir.” (Tümer,1998:24). Bahsi geçen tanıma ek olarak, “Çok uluslu şirketler yapmış oldukları faaliyetleri ile ilgili almış oldukları kararları kendi alt şirketlerine uygulatma gücüne sahip ise tek merkezli, alt şirketlere belli bazı konularda özerklik tanınmış ise çok merkezli, şirketin yönetim kadrosu ve hissedarları farklı ülkelerden olabiliyorsa bu şirketlerde dünya çapında etkinliğe sahip olan Çok uluslu şirketlerdir.” (Alpar,1980:27).

Yukarıdaki tanımlamalar da görüldüğü üzere pek çok açıdan çok uluslu şirketler kavramı ele alınarak tanımlamalar yapılmıştır ve ortak bir tanım yapılamadığı gibi pek çok farklı argüman üzerinden bu şirketler ele alınmıştır. Çok uluslu şirketlerin tanımlanmasında ve bu kavramın anlaşılması noktasında pek çok kriter göz önünde bulundurulmuştur ve bu kriterler üzerinden tanım yapılmıştır. Bahsedilen tanımların

hemen hemen hepsinde ortak olan birden fazla ülkede faaliyette bulunma ve pek çok devlet üzerinde kontrol kapasitesine sahip olma, tek bir ana merkez üzerinden yönetilme, gelirlerinin belli bir miktarını ana ülke dışından sağlamak gibi kriterler karşımıza çıkmaktadır ve dolayısıyla çok uluslu şirketleri tam olarak tanımlayabilmek adına bu kriterler oldukça önem arz etmektedir. Yukarıda değinilen tanımlar ışığında çok uluslu şirketler kavramı özetle; çok uluslu şirketler, menşei oldukları ülkede ana merkez üzerinden yönetilen ve sahip oldukları varlıkların ve gelirlerin önemli bir bölümünü ana ülke dışında faaliyet göstererek mal ve hizmet üretimi sağlayan global bir yönetim stratejisine sahip şirketlerdir.

Çok uluslu şirketleri doğru bir şekilde kavramak ve tanımlamak için çok uluslu şirketlerin sahip olduğu birtakım özellikleri bilmek gerekmektedir. Zira az sonra aktarılacak olan özellikler doğrultusunda çok uluslu şirketler doğru bir biçimde anlaşılabilir. Çok uluslu şirketlerin tanımlarken karşılaşılan bir takım ortak noktalar çok uluslu şirketlerin özellikleri kısmında da belirtilmiştir.

Her ne kadar çok uluslu şirketlerin birbirinden farklı alanlarda faaliyet göstermiş olsalar da bir dizi ortak özelliği de içerisinde barındırmaktadırlar. Çok uluslu şirketleri sahip oldukları özelliklere göre genel anlamda şöyle sınıflandırabiliriz (Şatıroğlu,1984:24) ;

- Çok uluslu şirketlerin sahip olduğu en temel ve en bilinen özelliklerinden birisi kuşkusuz birden fazla ülkede ticari girişim ve faaliyette bulunmalarıdır. Ancak bu durum birden çok ülkede mülkiyete sahip olmak ile karıştırılmamalıdır çünkü burada anlatılmak istenen çok uluslu şirketlerin yapmış oldukları faaliyetlerin dünya üzerindeki dağılımıdır.
- Çok uluslu şirketlerin birinci faaliyet alanı ülkeler arasında bir veya birden çok mal ve hizmet üretimini küresel ölçekte gerçekleştirerek satışını ve pazarlamasını gerçekleştirmektir.
- Çok uluslu şirketler dünyanın farklı yerlerinde mal ve hizmet üretmek için ülkelere doğrudan yabancı sermaye yatırımı (DYSY) modeli ile giriş yapmaktadır ve aynı zamanda teknoloji transferi sağlamaktadır.
- Hemen hemen bütün çok uluslu şirketler kendilerine bağlı alt şirketleri ve şubeleri ana ülkelerinde bulunan merkez (Headquarter) üzerinden kontrol etmektedir.

- Çok uluslu şirketler AR-GE çalışmalarına yüklü miktarda kaynak ayırarak sürekli yenilikçi ürün ve hizmet sağlama amacı içerisindedir ve bu sayede küresel çapta hakimiyet gücünü elde tutmak isterler.
- Çok uluslu şirketler her ne kadar menşei oldukları ülkelerden bağımsız biçimde hareket ediyor gibi gözükse de aslında çoğu şirket kendi ülkesi ile iktisadi, sosyal, politik vb. alanlarda iş birliği içerisindedir.

Yukarıda aktarılan birtakım özellikler çok uluslu şirketler üzerine yapılan birçok tanımlamanın da bel kemiğini oluşturmaktadır. Söz konusu özellikler aynı zamanda çok uluslu şirketlerin doğasını da yansıtmaktadır ve bu şirketlere dair yaklaşımları belirleyen faktörlerdir.

1.2. Çok Uluslu Şirketlerin Tarihsel Gelişimi

Çok uluslu şirketlerin tarihsel arka planı ile ilgili akademik çevrelerce kabul görmüş bir kronolojik bir sürece rastlamak pek mümkün değildir. Çok uluslu şirketlerin tarihsel süreci ve günümüze dek olan süre zarfındaki gelişmeleri hakkında birçok argüman ve tarihsel arka plan düşüncesi bulunmaktadır.

Çok uluslu şirketlerin ortaya çıkışı çok eski dönemlere dayandığı ve eski çağlardan bu yana faaliyet gösterdikleri tartışılan bir konudur çok uluslu şirketlerin kayıta geçmiş ilk örneklerinin MÖ 2500'den sonra Sümerli tüccarların dış ticaret yapabilmek için elindeki malları almak, satmak ve depolamak amacıyla yurtdışında çalışan elemanlara ihtiyaç duymaları ile Eski Asur Krallığı topraklarında ortaya çıkmıştır. (Yıldırım, 2010:18)

Bu şirketler Asur'un merkezinde faaliyet gösteren aile şirketleriydi ve gelişmiş Suriye ve Irak topraklarına yayılarak diğer bölgelerde şubeler açmışlardır. Eski Fenikeli tüccarlar MÖ 1000 ile 500 arası dönemde, bilhassa bugünkü Lübnan topraklarında yer alan Tire adası üzerinde yerleşmiş olan tüccarlar İspanya başta olmak üzere İngiltere, Afrika ve dünyanın daha birçok bölgesinden maden ve tekstil ürünü ticareti yapan şirketler kurdular (Jones, 2005). Çok uluslu şirketlerin tarihsel sürecini daha anlamak için elbette yeryüzünde ekonomik faaliyetlerin başlangıcından bahsetmek oldukça önem arz etmektedir.

Tarihin başlangıcından bu yana insanlık kendi ihtiyaçlarını ve yaşam koşullarını geliştirmeye çalışmıştır. Tarihsel sürece bakıldığında ekonominin ortaya çıkışı da insanlığın rahat bir yaşam sürme talebinin yanı sıra yiyecek ve giyecek gibi daha fazla kaynak gerektirecek ihtiyaçların giderilmesi isteği ile başlamıştır. Elbette bu kaynakları elde etmenin en iyi yolu da onları çalışmaya zorlayacak daha fazla köleye sahip olmaktan geçiyordu. İnsanlar zenginleştikçe sahip oldukları köle de artış göstermiştir. Ekonomik faaliyetlerin nerede başladığı sorusu Antik Yunan şehir devletlerinde cevap bulmaktadır. Birçok aydın insanın, entelektüel kesimin ve siyasi figürlerin yaşadığı Yunan şehir devletlerinde tüccarlar bu kesim üzerinde daha fazla hakimiyet kurmak için ticari faaliyetlerine başlamıştır. Düşük oranda olan sanayi faaliyeti o dönemde biraz da olsa sanayi faaliyetinin olduğunu gösteriyordu. İnsanlarda genellikle toprak satın almak için sermaye ve etkin şekilde kullanmak için köle arayışında oldular. Tefecilik ise ilk defa bu şehir devletlerinde doğmuştur. O dönemde bile ahlaki olarak iyimser anlamda bir kazanç elde etme yolu olarak kabul edilmese de tefecilik o dönemde insanlar açısından cazip bir para kazanma yolu olarak görülmüştür. Aristoteles için “birine ödünç olarak verilmiş olan paradan gelir elde etmek dürüst ve ahlaki anlamda kabul edilebilir bir para kazanma yöntemi değildi. Bu dönemde ekonominin değer kazanması ile doğru orantılı olarak iş gücünde de artış olmuştur ve ekonominin temeli olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Xenophon, iş gücü ihtiyacının karşılanması için büyük şehirlerin kurulmasını gerektiren iş gücü çeşitlenmesinin yanı sıra ticarete uzmanlığında önemli olduğunu vurgulanmıştır. (Galbraith, 1987).

Ortaya çıkan şehirler mevcut sınırlarını genişlettikçe ekonomik faaliyetlerde giderek daha fazla oluşmaya başlamıştır ve mülkiyet kavramı da tartışılmaya başlamıştır. Platon, mülkiyet kavramının toplum içerisinde farklılıklara neden olabileceğini bunun tartışmalara ve hatta çatışmalara neden olabileceğini savunmuştur ve eski tipte bir komünizm önerisinde bulunmuştur. Platon’un aksine öğrencisi olan Aristoteles ise ticaretin kendisi açısından farklı iş kollarında uzmanlaşmalar getirebilecek olan mülkiyetin önemli olduğunu savunmuştur (Yıldırım,2010:17). O dönemde mülkiyet kavramı ve mülkiyet hakları ekonominin en önemli ve en çok tartışılan konularından biri olmaya başlamıştır. Aristoteles açısından insanoğlunu eşyaya ve tüketim alışkanlığına yönelten iki his vardır: Sahiplik ve değerlilik duygusu (Rackham,1932).

Tabi paranın icat edilmesi ile birlikte alış ve satış işlemleri zengin olmak için yaygın bir şekilde kullanılan yöntemler haline gelmiştir. Paranın icat edilmesinden önce takas usulü ile yapılan ticaret, paranın ortaya çıkması ile birlikte insanların yaşam standartlarını daha iyiye taşımak için daha fazla para elde etmeyi hedeflemeye başlamıştır. Roma dönemi boyunca piyasanın sahip olduğu koşullarda ekonominin gelişmesi ile doğru orantılı şekilde gelime göstermiştir. Roma İmparatorluğu dört yüz yılı aşkın bir süre boyunca tarih sahnesinde kaldı ve dünyanın pek çok bölgesinde hakimiyet kurdu. Roma İmparatorluğu kurduğu hakimiyetin yanı sıra Akdeniz kıyılarını ticaretin kalbi haline getirmiştir. (Temin, 2001)

Ticaret faaliyetleri 1500'lü yıllara kadar bölgesel düzeyde gerçekleşmiştir (Biddick 1985:823-831). O dönemlerde fiyatlandırma insanlar için önemli bir mesele haline gelmeye başlamıştır. Çünkü o dönemde en önemli sorun ticaretin hangi amaç doğrultusunda yapıldığı ile ilgiliydi. İhtiyaç mı? Yoksa zenginlik mi? İşte bu ikilem en önemli tartışma konusu olmuştur. Muhafazakâr kesim fiyatlandırmanın adil olmadığını savunmuştur ancak bazı kesimler bu düşüncenin karşısında yer almıştır. Liseux Başpiskoposu Nicole Oresme bu aşırı fiyatlandırmanın en popüler ismiydi. Ticaretin ve tüccarların toplumun alt tabaka insanları olarak görülmesine rağmen kendisi tüccarları ve ticareti desteklemiştir. Oresme, parasal yönetimin önemli bir konu olduğunu ve yöneticiler tarafından desteklenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu fikre sömürge imparatorlukları yönetici olarak destek olmuşlardır. (Galbraith, 1987)

Tarihsel süreç içerisinde çok uluslu şirketlerin ilk örnekleri, genellikle bir hükümetten, devlet başkanından veya bir devlet kurumundan bizzat yazılı bir biçimde yetki verilen ve tüzük alan şirketlerdir. Sömürgecilik dönemlerinde sıklıkla görülen bu şirketler verilen tüzük ve haklar ile belirli bir coğrafi alanda belli bazı faaliyetlerde bulunma ayrıcalığına sahip olmuşlardır (McCarthy,2006:41). Bu anlamda tarihe baktığımızda dört tipte kiralanmış şirket profili görmekteyiz. Birinci tip, kraliyet mektubu patenti ile belirli bir ticaret alanında tekel olma imtiyazı verilmiş olan bireysel ortaklıklarla şekillenmiş şirketlerdir. Burada bahsedilen “kraliyet mektubu patenti” esasından düzenlenmiş bir şirketin de tüzüğünü oluşturmaktaydı. İkinci türden şirketler ise hisse senedi çıkarmayan yarı anonim şirketlerdir. Üçüncüsü ise günümüzde de hala yaygın olan anonim şirketlerdir. Son tipdeki şirketler ise imtiyaz vermiş olan şirketlerin yasal ve siyasi haklarından yoksun, ancak üyelerinin kaynaklarını anonim

şirketlerine yatırdığı ve imtiyazlı şirketler gibi işlem gören gönüllü dernekler ve ortaklıklar ile oluşan yarı anonim şirketleridir (Cameron, 1989:82).

Chartered Companies ya da kiralık olarak adlandırılan bu şirketler keşfedilen yeni kıtalar ve bölgeler keşfedildiğinde bu yerlerde sürdürülen ilerlemelerde ve gelişme sürecinde aktif rol oynamıştır. Elbette sözleşmeli şirketler keşfedilen deniz aşırı topraklardaki faaliyetlerini yürütmeleri büyük ölçüde hangi imparatorluğa bağlı olduğu, ne zamandır temsil ettiği ve nerede, nasıl temsil ettiği gibi sorulara bağlıydı. Dolayısıyla bu şirketler temsil ettikleri krallıkların ya da imparatorluların çıkarlarına hizmet etmekteydi ve bu çıkarları korumak üzere orada faaliyet gösteriyorlardı (McCarthy, 2006:41). Böylece sömürgecilik faaliyetleri arttıkça şirketlerin de sömürge bölgelerine giriş yapmaları hızlanmıştır. Örneğin, ilk başlarda sadece 1717 yılında Louisiana bölgesinin tamamı için ticari faaliyet imtiyazına sahip olan The Company of West daha sonraları ABD’de Arkansas, Illionis, Iowa, Minnesota, Mississippi ve Wisconsin eyaletlerine yayılarak faaliyet alanlarını genişletmiştir. Kuzey Amerika’da tüm Fransız sözleşmeli şirketlerini içerisine alan The Mississippi Company büyük bir holding şirketi idi ve günümüzde faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin atalarından biri olarak düşünülmektedir (Murphy, 1997:164)

Bu anlamda diğer önem teşkil eden imtiyazlı şirketlere örnek olarak The West India Company ve The Dutch West India Company verilebilir. Bu iki şirketten bilhassa ikincisi yani The Dutch West India Company Fransız Monarşisinden direkt olarak emir alan ve merkezi bir yapıya sahipti ve diğer Fransız şirketlerinin aksine ekonomide Âdem-i Merkeziyetçi bir yapı benimsediğinden dolayı oldukça önemlidir. The Dutch West India Company tarihte patron sistemini uygulayan ilk şirket olarak bilinmektedir. Kolonideki arazilerin sahipleri olan patronlar kendisine elli işçi getiren insanlara nakliye masraflarını karşılayacağını ve nehir kenarlarında kendilerine arazi tahsis etme vaadinde bulunmuştur. Kiralık şirketlere bir başka örnek ise Kuzey Amerika’da bulunan İngiliz Kolonileri için, Virginia Company ve London Company verilebilir ancak bu şirketler o tarihlerde fazla gücü ve etkisi olmayan şirketlerdir (Yıldırım, 2010:19). Bu şirketler Batı Yarımküre ’ye köle sağladıkları için bir hayli önemli konumdaydılar. Buradan hareketle bahsi geçen şirketlerden yola o dönemde kiralık şirketlerin uluslararası ekonomik entegrasyon açısından oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu şirketler aynı zamanda köle ticareti konusunda farklı yöntemler geliştirerek bir anlamda Atlantik Ekonomisini ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Bu şirketler ürettikleri malların bir kısmını

Afrika'ya satarak köle aldılar ve daha sonra anayurtları için sattıkları mallardan geriye kalanları da köle ticareti yapmak amacıyla Kuzey Amerika'ya nakletmişlerdir (McCarthy, 2006:41). Bu süreç devam ederken yeni şirketler de doğmaya devam etmiştir. Birleşik Doğu Hindistan Şirketi ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketleri bu şirketlerden en önemli olanlarıdır.

Burada konuya paralel olarak ayrı bir parantez açılması gereken önemli bir detay ise hiç kuşkusuz Doğu Hindistan Şirketidir. Taha Özel'in "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi" kitabında aktardığı gibi Doğu Hindistan Şirketi Çok Uluslu Şirketler kavramının oluşmasında ve literatüründe oldukça önemli bir yere sahiptir. Günümüz çok uluslu şirketlerin atası olarak kabul edilen bu şirket 1600-1874 yılları boyunca faaliyette bulunmuştur ve günümüz dünya ticareti içerisinde kazanç elde etme gayesi ile kurulan ve uluslararası şekilde ticaret yaparak bu kazancı sağlayan, kazanç ve hisse senedi geliri elde eden çok uluslu şirketlerin ilki olma özelliğini taşımaktadır. Bildiğimiz anlamdaki lonca sisteminden modern anlamdaki şirket yapısına geçişi gerçekleştirmiş olan bu şirket; organizasyon biçimi ve yapısı, geliştirmiş olduğu hisse sistemi, hukuksal temeli ve devletler ile olan ilişkisi bakımında çok uluslu şirketlere öncülük etmiş ve rol model olarak kabul görmüştür. Günümüz uluslararası ticareti içerisinde şirketlerin anavatanları dışında doğrudan sermaye yatırımı yaparak başka ülkelerde operasyon ve faaliyet gösterme uygulamasının ilk uygulayıcısı da yine Doğu Hindistan Şirketidir (Özel,2021:11). Yine aynı şekilde İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin modern anlamda çok uluslu şirketlerin ilki olduğunu, farklı bölgeler arasında kurmuş olduğu gelir akışı sistemi ve bu sistemin getirisinin her daim menşei olduğu ülke Büyük Britanya'nın lehine ve dolayısıyla diğer ülkelerin ise aleyhine şeklinde olması ve aynı zamanda şirketin yönetimi üzerinde hisse sahipleri ile şirketin yönetim kadrosunun birbirinden ayrı biçimde faaliyette bulunmalarından anlayabiliriz. Günümüzde faaliyet gösteren çok uluslu şirketler İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin başını çektiği üzere hedef Pazar olarak belirlenen ülkelere kazanmış olduğu gelirleri menşei oldukları ülkeye aktarmakta ve kendi ülkesinin GSYİH miktarına önemli katkıda bulunmuştur (Özel,2021:12).

Hollanda o dönemde VOC'yi kapsamlı bir yetki veren tüzük ile kurmuştur ve düzenli olarak bu tüzük yenilenmekteydi (McCarthy, 2006). Şirket 1500'lü yıllardan 1800'lü yıllara kadar olan süreçte Asya kıtasına yapılan Avrupa seferlerinin yaklaşık yüzde 45 gibi bir oranını oluşturuyordu. 1750'li yıllara gelindiğinde şirket Asya

kıtasında 12.000'den fazla denizci ve 17.000'den fazla askerin yanı sıra çalışan istihdam etmiştir (Maddison, 2007:130). VOC, anlaşma yapabilme ve ittifaklara katılabilme, gerektiğinde savaş açabilme, vergi toplama, asker toplama, vali ve idari yetkili atama gibi yetkilere sahipti (McCarthy, 2006).

Napolyon Savaşlarının başlaması İngilizlerin Hollanda'yı ele geçirmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Doğu Hindistan Şirketi'nin de kapsamı ve tüzüğü genişlemiştir (Maddison, 2007:130). Doğu Hindistan Şirketi'nin diğer sözleşmeli şirketlerden farkı yerel halk tarafından kabul gören ve desteklenen bir şirket olmasıydı. Bu sebeple şirket İngiltere'nin en önemli imtiyazlı şirketi olmuştur ve İngiltere'nin emperyalist politikalarının Hindistan'da kusursuz biçimde gerçekleşmesini sağlamıştır (Yıldırım, 2010:21).

Tüm bunlardan hareketle Chartered Şirketler denilen sözleşmesi şirketler himayesi altında oldukları krallıklar ve imparatorlukların kendilerine verdikleri imtiyaz ve yetkiler doğrultusunda çeşitli kıtalarda faaliyetlerde bulunarak kendi anayurtlarının çıkarlarını temsil etmiş ve bu yönde hareket etmişlerdir. Bu şirketler günümüz çok uluslu şirketlerin ataları olarak kabul edilmekle birlikte uluslararası ekonominin gelişimi ve entegrasyonu açısından oldukça önem arz eden şirketler oldukları düşünülmektedir. Bu şirketlerin elde ettikleri savaş ilan edebilme, asker toplayabilme ve anlaşmalarda yer alabilme gibi yetkiler ile ana yurtlarının çıkarlarına hizmet etmeleri bir anlamda günümüz çok uluslu şirketlerin bu yöndeki özelliği ile benzeştiği düşünülmektedir.

1870 yılı çok uluslu şirketlerin liberalleşmesi bakımından başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. (Dunning,1992:103; Lamoreaux,1998:66-71). Bu tarihte devletler şirketlerin başka topraklarda ekonomik faaliyetlerini devam ettirebilmelerine olanak sağlayan liberal politikaları hayata geçirmiştir. Bu tarihe gelindiğinde birçok şirket söz konusu politikaları benimseyerek dünya geneline yayılmaya başlamıştır (Hovenkamp, 1991).

Buna ek olarak literatür de bir kısım kaynaklarca çok uluslu şirketlerin tarihsel süreç içerisindeki gelişimleri uluslararası ticaretinde gelişimi ile paralel olarak gerçekleşmekte ve hatta uluslararası ticaretin gelişimi içerisinde kendisine yer bulmaktadır. Bu anlamda az önce belirtildiği üzere çok uluslu şirketlerin tarihsel gelişimi ile ilgili farklı bakış açıları olsa da bu şirketlerin varlıkları 16.yy'a dek uzanmaktadır. İlk başlarda ilkel olarak adlandırabilecek hareketler ile kişisel fayda

üzerinden şekillenen ticari arayışlar neticesinde doğal kaynakların ve tarım ürünlerinin sömürgecilik dönemi ile birlikte dönüştürülmesi bizleri 20.yüzyıl'da çok uluslu şirket kavramına ulaştırmıştır (Kaymakçı,2007:227).

Öte yandan çok uluslu şirketlerin tarihsel gelişimi ile ilgili ortaya atılan farklı görüşler içerisinde çok uluslu şirketlerin aslında diğer devletlerdeki yeraltı kaynaklarının ve tarım ürünlerinin kullanımı ve çıkarılmasını amaçlayan ülkeler tarafından 1500-1800 dönemi içerisinde kurulduğu ve ileri bir tarih olan 1800-1875 yılları arasındaki büyük şirketlerin oluşumu açısından gerekli olan temelin atılması ve gelişmenin sağlandığı ileri sürülmektedir (Oran,2020:4).

Dünya ticareti içerisinde büyük şirketlerin diğer yabancı ülkelerde gerek kendileri gerekse ortakları ile birlikte doğrudan yabancı yatırım yaparak faaliyette bulunmaları literatürde ilk kez karşılaştığımız veya meydana gelmiş yeni bir olay değildir. (Dunning,1913:15-48). Bu açıklamaya örnek olarak East India Company (Doğu Hindistan Şirketi) Kraliçe I. Elizabeth döneminde işletme hakkı elde etmiştir ve yaklaşık 1600'lü yıllardan itibaren neredeyse 200 yıl o dönemin ve dünyanın en güçlü ve büyük şirketi olarak faaliyette bulunmuştur. (Baran&Sweezy,1970:34-35). Bir başka örnek ise House of Rothschild adındaki Alman bankasıdır. Söz konusu banka Danimarka, Hollanda, İspanya ve diğer birçok Avrupa ülkesinde faaliyette bulunma hakkına sahip olmuştur ve bu hakkını uzun yıllar kullanmıştır. Bu konuya ilişkin diğer örnekler ise Amerika merkezli Hudson's Bay Company, Meksika da bulunan ve aslında Amerikan Sermayeli olan The Sao Paulo Light Company, Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren İngiliz menşeli Manchester Cotton Supply Ass. şirketleridir. Elbette bir konuyu belirtmekte fayda var, söz konusu yüzyılda şirketler kolonyal ve sömürgeci bir nitelik taşıdıkları için her bir şirket kendi ülkesi himayesi altında bulunan sömürge devletlerde ya da siyasi nüfuzunun bulunduğu ülkelerde yatırım yapmakla sınırlı kalmıştır. Ancak tabii ki küresel bir hâl alan günümüz dünyasında çok uluslu şirketlerin böyle bir yatırım politikası yoktur (Friedrich,1974:131).

Çok uluslu şirketlerin gelişimi noktasında ikinci aşama sanayi devrimi ile gerçekleşmiştir. Bu noktada sanayi devrimi, hızlı bir biçimde sanayileşmiş ülkelerin hammadde kaynakları noktasında ihtiyaçlarını seri bir biçimde karşılamalarını problemini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla, madencilik, petrol, çay, kahve ve kakao üzerinden üretim yapmaya başlayan şirketler bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bir başka açıdan bakıldığında söz konusu şirketler ev sahibi ülke dışında üretimden ziyade hammadde kaynaklarının bulunduğu ülkelerdeki bu kaynakları bilhassa kendi ihtiyaçları için bu bölgelerde çıkararak Batı Avrupa'ya aktarılması biçiminde faaliyette bulunmuşlardır (Karluk,1973:207). Büyük ölçekli çok uluslu şirketlerin anavatanları dışında yaptıkları geniş ölçekli yatırımlara ve üretimlere geçmeleri 2. Dünya Savaşından sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Çok uluslu şirketler üretim kapasitelerini artırırken yapmış oldukları üretim faaliyetlerinde iş birliğine gitmeye başlamışlardır (Johnson,1970:455).

Ülkelerin sahip oldukları şirketlere tanımış oldukları siyasi, ekonomik, hukuki, askeri desteğin ana sebebi aslında şirketlerin elde ettikleri kazanç ile ödemiş oldukları vergiler sayesinde ülkelerin gelirlerine önemli katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla Doğu Hindistan Şirketi, hem devlet desteği ile faaliyetlerini devam ettiren hem de dünyanın birçok yerinden elde ettiği gelirleri kendi ülkesine taşıyan ilk uluslararası şirket özelliğine sahiptir ve bu anlamda hem çok uluslu şirketleri hem de uluslararası ticareti anlamamız açısından oldukça önemli bir yere sahiptir (Özel,2021:15).

Tüccarlar ve devletler arasında süregelen ticaret ilişkisi esasında çok eskilere dayanmaktadır. Başta Fenikelilerin, Yunanlıların, Cenevizlilerin ticaret yolları ve İpek yolunun varlığı uluslararası ticaretin aslında ete ve kemiğe bürünmüş halidir. Fakat uluslararası ticaretin belirli bir sermaye birikimine sahip şirketler tarafından sürdürülmesi ise Kolonileşme dönemine denk gelmektedir. Bahsetmiş olduğumuz uluslararası şirketler o dönemde devletlerin benimsemiş ve izlemiş oldukları sömürgeci politikalar neticesinde ticaret ve sanayi kapitalizminin ihtiyaç duyduğu ham maddenin sağlanması ve maksimum kar sağlamak amacı ile ortaya çıkmışlardır. Daha sonra teknoloji, ulaşım ve iletişim alanlarındaki gelişmeler, söz konusu şirketlerin büyümelerine sayılarının artmasına ön ayak olmuştur (Çam,1975:98). Aynı zamanda bu şirketler merkantalist bir çizgide ilerleyen iktidarların maşası olarak menşei oldukları ülkelerin siyasi çıkarları ile paralel olarak faaliyet göstermeleri sağlanmıştır.

Bu anlamda ortaya çıkmış ve modern olarak adlandırabileceğimiz ilk çok uluslu şirketler 19.yy süresince Avrupa kıtasında doğmuştur. Çok Uluslu Şirketlerin ataları olarak adlandırabileceğimiz şirketler bu dönemde ortaya çıkmışlardır. Örneğin: Belçikalı S.A Cockeril (1815), Almanyalı Bayer (1863), İsviçreli Nestle (1867), Fransalı Michelin (1893), İngiltereli Lever (1890) üretim için gerekli hammadde kaynaklarına

ulaşmak ve bu kaynaklardan olabildiğince yararlanma gayesiyle mevcut gümrük engelini ve tarifelerini aşmak amacıyla yerinde üretim yapmaya ve doğrudan yabancı sermaye yatırıma yönelmiştir. Bu duruma ek olarak Alman menşeli Bayer firmasının Çarlık Rusya'sında ve Fransa menşeli Air Liquide şirketinin Güney Amerika'da yatırımlarda bulunarak yeni şubeler açmaya başlaması bu çerçevede yorumlanabilir (Simmons,1975).

Buna ek olarak Avrupa ülkeleri, kendi topraklarında bulunmayan ve ağır sanayi için oldukça gerekli olan bakır, boksit, petrol, çinko gibi temel madenleri sanayilerine sağlamak zorundaydılar. Bu yönelim günümüzde de geçerli olmakla birlikte hala şirketleri yabancı ülkelere yatırım yapmaya zorlamaktadır (Çam,1975:99). Çok uluslu şirketler 19.yy boyunca günümüz ile karşılaştığımızda dünya siyasetinde bu derece etki kapasitesine sahip değillerdi. 20.yy başlayarak İkinci Dünya Savaşına kadar olan dönemde 1917 Bolşevik Devrimi ile birlikte yabancı firmaların millileştirilmesi politikasının izlenmesi, bu politikayı Nazi Almanya'sının da takip etmesi ve İkinci Dünya Savaşının yaşanması çok uluslu şirketlerin faaliyet biçimlerini ve yatırım hareketlerini hem değiştirmiş hem de kısıtlamıştır. Dolayısıyla söz konusu süreç çok uluslu şirketlerin duraklama dönemi olarak da adlandırılabilir. Çok uluslu şirketlerin yaşamış olduğu bu duraklama dönemi İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte 1960'lı yıllara kadar olan sürede özellikle Amerika kökenli çok uluslu şirketler, Bretton Woods anlaşması sonucunda doların uluslararası ticarete ortak ödeme aracı olarak belirlenmesi, yüksek teknolojik kapasiteye sahip olmaları ve dönem itibariyle liberal politikaların yükselişe geçmesi sebepleriyle oldukça önemli avantaj yakalamış ve dünya genelinde hızlı bir yayılım göstermiştir. Yine aynı şekilde bu dönemde Amerika kökenli şirketler gelişen ülkelere çok Avrupa pazarına ve Kanada'ya yatırım yapma davranışı sergilemişlerdir (Çam,1975:99). Amerika kökenli çok uluslu şirketlerin bu denli hızla yayılım göstermelerinin yanı sıra 1970'li yıllarda Avrupa ve Japon menşeli firmalar kaynak tasarrufu, enerji yeterliliği alanlarında etkin yatırım yapmaları sonucunda küresel ticarete güç kazanmıştır. Avrupa ve Japonya menşeli şirketlerin kazanmış oldukları bu ivme Amerikan kökenli şirketlerin etkisini ve hareket alanını azaltmıştır (Kaymakçı,2007:228).

Özellikle 1960'lı yıllara gelindiğinde doğrudan yabancı yatırımların (DYY) artış göstermesi küresel ticaretin de genişlemesine katkı sağlamıştır. Yine bu yıllarda devletler çok uluslu şirketleri desteklemenin küresel ticarete kendilerine getireceği

faidaları daha iyi anlamıştır ve devletlerin çok uluslu şirketlere olan bağlılığı artmıştır (Dunning,1992:128;Ghymn,1980:118-122). 1945 sonrası dönemde özellikle Amerikan ve İngiliz şirketlerinin küresel ölçekte yayılımından da anlaşılacağı üzere çok uluslu şirketlerin menşei oldukları ülkelerin güvenlik ve siyasi çıkarlarına hizmet etme noktasında oldukça önemli rol üstlendikleri düşünülmektedir (Pauly ve Reich, 1997:1-30, Gilpin,1971:398-419). 1970'lere gelindiğinde ABD dolarının devalüasyonu ile birlikte Amerika dışındaki şirketler yürütmüş oldukları faaliyetlere hız kazandırmıştır ve bu sebeple ABD'nin küresel ticaretteki payı düşüş göstermiştir. 1970'li yıllar özellikle Avrupa ve Japon şirketlerinin pastadaki paylarının artış gösterdiği ve ABD merkezli çok uluslu şirketlerin küresel ticaretteki konumlarının değişmeye başladığı yıl olduğu düşünülmektedir.

1970 sonrası dönemde Avrupalı devletler ABD'li şirketlerin teknolojik üstünlüklerine rakip olabilmek ve rekabet edebilmek için teknolojik önceliklerinde ve politikalarında değişime gitmişlerdir (Gilpin,1970:398-419). Avrupa ülkelerinin ve Japonya'nın yaşamış olduğu bu değişim ile birlikte Avrupalı ve Japonya merkezli şirketlerde gelişmeye başlamıştır ve ABD şirketlerine rakip olabilecek konuma gelmişlerdir. İlerleyen süreçte özellikle Batı Avrupa ve Japonya şirketleri ABD Topraklarında giderek artan DYY faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bilhassa Japonya şirketleri dikkat çekici biçimde gelişme gösteren taraf olmuştur. 1950'ler ve 1960'lı yıllarda yaşanan yeniden yapılanma süreci ve hızlı ekonomik büyümeden sonra Japon firmaları tüketici elektroniği, tekstil, çelik ve otomotiv gibi sektörler özelinde başta ABD olmak üzere diğer ülkelere ihracat faaliyetlerine odaklanmıştır. Japon şirketleri dünyanın önemli ticaret merkezlerinde şubeler ve ofisler açmaya başlamış ve finansal yeteneklerini de geliştirmeye başlamıştır. SONY, Mitsubishi ve Honda gibi şirketler Amerikan pazarında önemli yer tutmuş firmalar oldular ve küresel ticarete uyumlu politikaları ve hamleleri ile daha da fazla çok uluslu şirket haline ulaşmışlardır (Yoshino vd, 1976).

Çok uluslu şirketlerin tarihsel süreci ele alındığında bu sürecin dünya ticaretinin günümüze kadar olan gelişimi ile paralel ve iç içe olduğunu anlamak mümkün. Dünya ticaretinin tarihin belli dönemlerinde gerçekleşen olaylar ile birlikte gelişim göstermesi çok uluslu şirketlerin de gelişimi ve faaliyetlerini genişletmeleri ile doğru orantılı olduğunu söylemek mümkün. Küresel ticaretin gelişimi ile ilgili olarak literatürde farklı sınıflandırmalar ve dönemler ortaya atılmıştır. Ancak bu sınıflandırmalardan en çok

kabul göreni J.Dunning'in ayrımıdır. J.Dunning ÇUŞ'ların ve küresel ticaretin gelişimini beş evreye ayırmıştır. Ancak bu ayrıma ek olarak bireysel ve ilkel ticaretin adımlarının atıldığı dönem olan ticaret dönemine değinmekte fayda var.

1.2.1. Ticaret Dönemi

Tablo 1: Uluslararası ticaretin tarihsel gelişimi Kaynak: Esin Can Mutlu (1999), Uluslararası İşletmecilik, Beta Basım Yayın Dağıtım

TİCARET DÖNEMLERİ	DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ	SERMAYE VE POLİTİK İLİŞKİ SEVİYESİ
Ticaret Dönemi (1500-1850)	Bireysel Ticari Arayışlar Coğrafi Keşifler ve Amerika kıtasının keşfi Sınırlı Ticari Faaliyet Coğrafi Keşifler ile yeni ticari rotaların bulunması	İşletmecî Mantiğın Mutlak Hakimiyeti
Sömürgecilik Dönemi (1850-1914)	Sömürge İmparatorluklarının Kurulması Seri üretimin gerçekleşmesi Altın Standardı Para Birimi kullanımı	Sömürgeciliğe ait kuralların geçerlilik kazanması
Ayrıcalıklar Dönemi (1914-1945)	Savaşlar nedeniyle yüksek gümrük vergilerinin uygulanması Ulusal ekonomiyi güçlendirme çalışmaları Bretton Woods sistemine geçiş Çok Uluslu Şirketlerin faaliyet göstermeye başlaması	Politik ayrıcalıklar elde etme
Uluslararasılaşma Dönemi (1945-1970 & 1970-...)	Üretimde esas olarak kalkınmanın temel alınması Çok Uluslu Şirketlerin egemenliğinin artması Ticaretin ve üretim biçimlerinin zenginleşmesi Rekabetin sertleşmesi	Çok Uluslu Şirketlerin hakimiyetinin artması Küreselleşmenin getirdiği sınırlamalar Hükümetlerin kendi aralarında ki ilişkinin öneminin artması ve Üçüncü Dünya ülkeleri ile artan iş birliği.

Kişilerin bireysel olarak kendi yaşadıkları ülkelerin dışında üretmiş oldukları ve diğer ülkelerden satın alarak getirtmiş oldukları ürünleri özellikle Avrupa pazarına göndererek yüksek kazanç elde ettikleri dönem olarak tanımlanabilir (Özalp,2011:8). Bu dönemde ticaret faaliyetleri gerek sermaye olanaklarının kısıtlı olması gerekse uluslararası konjonktürün dar olması ticaret faaliyetlerini belli bir çerçeveye sığdırmıştır. Yine aynı şekilde dünya ticaret faaliyetlerinin Baharat Yolu ve İpek Yolu gibi o dönemin başat ticaret yolları üzerinden sağlanması da ticari faaliyetleri belli bir sınıra sokmuştur. Bu dönemde özellikle Doğu ülkelerinden getirilen baharat, altın, ipek, porselen gibi değerli ürünlerin ve madenlerin ticaretinin yapıldığı sonrasında ise başta

İspanya ve Portekiz'in başı çektiği Avrupa devletlerinin 15. ve 16.yy'da yapmış oldukları coğrafi keşifleri içerisinde barındırmaktadır (Göcen&Balcı,2017:11). Küresel ticaretin tarihsel gelişimi noktasında emekleme dönemi olarak adlandırılan bu dönem özellikle 18.yüzyılda İngiltere'de başlayan ve sonrasında bütün Avrupa ülkelerine yayılan Sanayi Devrimi'ne kadar devam etmiştir.

Coğrafi keşifleri uluslararası ticaretin tarihsel süreci içerisinde kilometre taşı olarak adlandırabilecek bir süreç olarak kabul edilebilir. O dönemde özellikle Doğu'dan getirilen baharat ve hububat ürünlerini elde etme noktasında yaşanan yarış ve bazı devletlerin ellerindeki mevcut sermayeyi altına çevirerek uluslararası ortamda altın talebini artırmaları bir bakıma coğrafi keşiflerin diğer sebeplerinden bazıları olmuştur (Arnold,1995:9). Coğrafi keşiflerin gerçekleşmesi ile birlikte Asya, Amerika ve Afrika kıtalarında bulunan doğal kaynakların kullanımı ve yerli halklar ile iktisadi çerçevede ilişkiler kurma amacı ile artış gösteren sömürgecilik faaliyetleri devletler arası ilişkileri ve ticari faaliyetlerin gelişmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır (Göcen&Balcı,2017:11).

Ortaya çıkan bu gelişmeler ve coğrafi keşiflerin Batı ülkelerine ve tüccar kesimine sağlamış olduğu birtakım avantajlar Akdeniz limanlarının ve nihayetinde doğu pazarının etkinliğini popülarlığını azaltmıştır. Batı devletleri coğrafi keşifler ile birlikte Doğu toplumunun ve ülkelerinin gerçekleştiremediği veya ortaya koyamadığı atılımı gerçekleştirme fırsatı bulmuş ve teknolojik ilerleme noktasında da önemli bir aşama kaydetmeye başlamıştır. Tüm bu gelişmeleri takiben özellikle 18.yy'da buharlı makinaların icadı ve üretimde kullanılmaya başlanması ile birlikte İngiltere'de kendini hissettirmeye başlayan ve ortaya çıkan Sanayi Devrimi etkisini İngiltere topraklarının dışına çıkararak bütün dünyaya yayılmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte icat edilen buharlı makinalar üretimi seri bir hale getirmiştir ve gerek üretim tarzı gerekse maliyet bakımından köklü değişikliklere neden olmuştur. Sanayi Devrimi'nin üretimdeki etkisi doğal olarak uluslararası ticarete yansımıştır ve seri bir şekilde üretilen bu ürünlerin satılma ihtiyacı uluslararası ticareti artırmıştır (Balcı&Göcen,2017:11-12). Sanayi Devrimi'nin ticaret açısından bu olumlu etkisi uluslararası ilişkiler açısından da bazı olumsuz sonuçları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda sanayi devrimi ile artan ticari faaliyetler ve bu faaliyetleri karşılayacak hammadde arayışı ülkeleri sömürge faaliyetlerine yöneltmiştir.

1.2.2. Sömürgecilik Dönemi

Sanayi Devrimi'nin ülkelerin ekonomik büyümeleri ile doğru orantılı olarak üretim noktasında hammadde ihtiyacı ve yeni pazarlar bulma mecburiyeti ülkeleri sömürgeci faaliyette bulunmaya zorlamıştır ve bu dönemden itibaren sömürgecilik yaygınlaşmıştır. Uluslararası ticarete sömürgeci dönem olarak sınıflandırılan bu dönem Sanayi Devrimi ile birlikte başlayarak sömürgeciliğin tavan yaptığı Birinci Dünya Savaşına kadar olan süreyi kapsamaktadır. Bu dönemde Coğrafi Keşifler artık tamamlanmış ve bunun sonucunda ülkeler arası ticari ilişkiler giderek yoğunlaşmıştır. Bu gelişmeleri takiben dünyada ekonomik ve sosyokültürel alanlar başta olmak üzere yaşamın pek alanında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Yine bu doğrultuda ülkelerin ve şirketlerin faaliyet kapsamı da önemli değişikliklere uğramıştır (Mutlu,2018:17).

Bu dönemde bir önceki ticari dönemden farklı olarak ithal edilen malların ülke içerisinde satışına dayalı kazanç yönteminden farklı olarak yalnızca ülke içinde değil aynı zamanda ülke dışı üretim ve sanayi ürünlerine yönelik ticari faaliyetler görülmeye başlamıştır (Yüksel,1999:26). Bu dönemde faaliyet gösteren büyük şirketler ticareti yapılan farklı ve egzotik ürünler yerine daha çok sanayi ürünlerine ve tarım ürünlerine yönelmeye başlamıştır ve süreç Birinci Dünya Savaşına yaklaştıkça bu şirketler giderek kurumsal bir yapıya bürünmeye başlamıştır. Bu dönemde çok uluslu şirketler karşımıza en ilkel biçimde karşımıza çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkmaya başlayan şirketler bilhassa ülkelerin sömürgeci faaliyetlerde buldukları kolonilerde çeşitli iş kollarında ve sanayi alanlarında yatırım yapmaya başlamıştır.

Söz konusu yatırımlar Avrupa'dan başlayarak Asya, Amerika ve Afrika kıtalarının bakir ve gelişmemiş noktalarına kadar uzanmıştır. Çok uluslu şirketlerin yapmış oldukları yatırımlar onlara önemli getiri sağlamış olmakla birlikte özellikle İngiliz şirketleri büyük kazançlar sağlamıştır (Mutlu,2018:18). 1870 ve 1890'lı yıllarda modern anlamda ilk örneklerine rastladığımız çok uluslu şirketler ve ardından gelen diğer şirketler bu dönemde üretim ve pazarlama alanlarına önemli aşamalar kaydetmiştir ve bu alanlarda faaliyet göstermiştir (Gürün,2001:18).

Bu dönem içerisinde yaşanan üretim kapasitesinin oldukça artışı beraberinde pazarlama sorununu da getirmiştir. Devletlerin korumacı politikaları ve rekabet

ortamının gittikçe kızıymış olması nedeniyle şirketler ulaşmış oldukları ülkelere de yatırım yapmak mecburiyetinde kalmışlardır (Mutlu,2018:18).

Bu dönem, bir anlamda Endüstri İmparatorlukları'nın ve kavramının ortaya çıktığı dönemdir. Özellikle hammaddelerin daha az maliyetli ve güvenli yollardan temin edilmek istenmesi sanayi mallarının veya ürünlerinin diğer ülkelerden gelmesini hızlandırmıştır. Bu nedenle belli başlı sömürge imparatorlukları da ortaya çıkmıştır. Yine bu dönem içerisinde teknolojik gelişmeleri takiben yapılan kimi deneyler ve araştırmalar farklı alanları ve ürünleri de ortaya çıkarmıştır (Dereli,2005:61-64).

Sonuç olarak devletler ve şirketler özelinde ticari alanda artan bu sıkı rekabet ortamı devletlerin sömürgeci faaliyetlerini daha körüklemiştir ve emperyalizm olgusu ile birlikte devletler arasındaki güç yarışı hız kazanmıştır. Bu durum beraberinde kutuplaşmayı ve bloklaşmayı doğurmuş ve devletlerin çıkarları üzerinden yürüttükleri dış politika Birinci Dünya Savaşını meydana getirmiştir (Balcı&Göcen,2017:12).

1.2.3. Ayrıcalıklar Dönemi

Ayrıcalıklar dönemi olarak sınıflandırılan bu dönem esas olarak Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemi kapsamaktadır. Ayrıcalıklar döneminin en öne çıkan özelliği ise savaş ortamının ve şirketler ve işletmeler üzerindeki etkisidir. Bu dönemde çok uluslu şirketler özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ticaret ortamını etkileyen birtakım kısıtlamaların ve engellemelerin kaldırılması ile birlikte faaliyetlerinde artış gözlenmiştir ve etkinlikleri artmıştır (H.Temizel&Tutan&M.Temizel,2008:465). Bu dönemde devletler yıpranan ekonomilerini toparlamak ve kendi sanayi güçlerini onarmak ve güçlendirmek amacıyla kendi ulusal ekonomilerini düzeltmeye yönelik politikalar izlemişlerdir. Bunun sonucunda da devletler iktisadi ve siyasi çıkarları doğrultusunda hareket ederek bazı ayrıcalıklar vermişlerdir (Balcı&Göcen 2017:13).

Özellikle Birinci Dünya Savaşının sona ermesi ile birlikte piyasadaki talebin üretim miktarından az olması nedeniyle yerel çapta gösterdikleri faaliyetlerini dış ülkelerde de gerçekleştirmeye başlayarak dış ülkelere yatırımda bulunmuşlardır. Bu durum elbette hem uluslararası ticaret hem de üretim üzerinde önemli gelişmelere neden olmuştur. Ayrıca yine bu dönemde modern anlamda çok uluslu şirketlerin temelleri de

yavaş yavaş atılmaya başlanmıştır (Balcı&Göcen,2017:13). Ayrıcalıklar döneminde şirketlerin diğer ülkelerde yaptıkları yatırımlar genellikle tarımsal ürün ve madencilik alanlarında olmuştur ancak bu iki yatırım türünden farklı olarak otomotiv sektörü ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde otomotiv sektörüne yapılan yatırımlar giderek önem kazanmaya ve artmaya başlamıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak başta İngiltere olmak üzere Almanya ve Fransa’ da çok uluslu otomotiv şirketleri sayıca artış göstermiştir. Bu kapsamda diğer ülkelere otomotiv alanında yatırım yapan ilk şirket ise “General Motors” olmuştur (Amin,1997:139).Modern anlamda ilk Çok Uluslu Şirketlerden biri olarak kabul edilen, Hollanda menşeli “Dutch Unie Margarine” şirketi ile dönemin deterjan firması “Lever Brothers” firmasının 1929’da birleşimi ile kurulan “Unilever” şirketi ile bu dönemde karşılaşmaktayız. Unilever kurulduğu yıllardan bugüne dünyanın büyük ve sayılı şirketlerinden biri haline gelmiştir ve altmış ülkede yaklaşık beş yüze yakın bir kuruluşu da bünyesinde barındırmaktadır (Can&Güney,2011:137).

Günümüzün büyük şirketlerinden olan Nestle, Shell ve Philips gibi şirketler de bu dönem içerisinde dış ülkelerde faaliyet göstermeye başlamışlardır ve günümüz modern ve kurumsal çok uluslu şirketlerin gelişimi devam etmiştir (Mutlu,1999:17). Ayrıcalıklar dönemi içerisinde hem dünya iktisadi tarihini derinden etkileyen hem de çok uluslu şirketlerin gelişimini sekteye uğratan önemli bir olay olan 1929 Ekonomik Buhranı da bu dönem içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde başta Avrupalı ve ABD’li şirketlerin etkileri oldukça düşmüş ve ekonomik anlamda istikrarsızlık söz konusu olmuştur. Bu durumun sonucu olarak ise şirketler bünyesinde çalıştırdıkları üst düzey personellerin ve diğer Batılı çalışanların ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmişlerdir. Bunun sonucunda bu dönemde çok uluslu şirketler belki de ilk defa Afrikalı, Güney Amerikalı, Asyalı ve Amerikalı personel çalıştırmaya başlamıştır (Özalp,1998:29).

Bu dönemde çok uluslu şirketleri oldukça etkileyen bir diğer olay ise kuşkusuz İkinci Dünya Savaşı’dır. İkinci Dünya Savaşı dönemi içerisinde şirketlerin savaş durumu neticesinde belirli alanlarda (otomotiv, tank, silah vb.) üretime zorlanması şirketlerin gelişimi ve faaliyetlerini yaygınlaştırma noktasında önemli bir sorun teşkil etmiştir. Bu dönemde özellikle Avrupa merkezli çok uluslu şirketlerin önemli bir kısmı savaş sonrası dönemde birçok ülkede yönetim ve rejimlerin değişmesi ve sınırların yeniden şekillenmesi nedeniyle birçok ülkeden yatırımlarını geri çekmek veya

sonlandırmak zorunda kalmıştır. Tüm bu olumsuz koşullara rağmen hem bu durumdan hem de İkinci Dünya Savaşından olağanüstü kazanç ile çıkan ABD kuşkusuz hem bu dönemin önemli bir sigortası hem de yatırım kaynağı konumuna yerleşmiştir. (Aykaç vd,2009:39-40).

1.2.4. Uluslararası Dönem

Uluslararası ticaretin tam anlamı ile uluslararası bir ölçüğe kavuştuğu bu dönem Dünya tarihinin gördüğü en yıkıcı savaşlardan biri olan İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılından itibaren günümüze dek olan periyodu içine almaktadır. Dünya'nın tamamını etkileyen ve birçok ülkede ciddi yıkımlara ve tahribata sebep olan Birinci ve İkinci Dünya Savaşı devletleri başta ekonomi olmak üzere pek çok alanda yıpratmış ve zorlamıştır. Bu nedenle devletler bu dönemin ilk safhalarında yalnızca üretimde kalkınma modelini uygulayarak öncelikle ülkeyi sıkışmışlıktan kurtarma çabası içerisine girmiştir (Balcı&Göcen,2017:14).

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi bir kenara atılan uluslararası ticaretin de hareketlenmesine neden olmuştur. Ancak Soğuk Savaş ortamı uluslararası ticaretin de hareket alanını değiştirmiştir ve iki kutuplu sistemin yönelimlerine göre kendine hareket alanı bulmuştur. O dönemdeki konjonktürde yaşanan zorluklara ve kısıtlılığa rağmen özellikle 1945-1970 yılları arasında küresel çapta bir genişleme meydana gerçekleşmiştir. Bu dönemde şirketler global ölçekte kendi mallarını ve hizmetlerini satabilecekleri yeni pazarlar ve üretici kanallar arama çabası içerisine girmiştir. Şirketlerin bu yönelimleri 1945-1970 yılları arasını kapsayan döneme "Global İşletme Yılları" olarak nitelendirilmesini sağlamıştır (Kaymakçı,2013:228).Bu dönemde devletler arasında etkileşim birbirleri arasında artan etkileşimi ve uluslararası örgütlerin sayısında yaşanan artış, devletler arasında bölgeselleşme çabalarının artmasına ve birbirlerine yakın coğrafyada bulunan devletlerin kendi aralarında ticari anlaşmalar imzalamasına zemin hazırlamıştır ve ülkeleri ekonomik alanda olduğu kadar siyasi alanda da birbirine yakınlaştırarak stratejik ortaklıkları artırmıştır.

Uluslararası dönem içerisinde 1950 ve 1960'lı yıllar bilgisayar ve internet başta olmak üzere enformasyon teknolojilerinde yaşanan gelişim dünyanın küreselleşme sürecine uygun bir ortam oluşturmuştur. Bu dönemden itibaren etkisini hissettirmeye başlayan küreselleşme ile birlikte ulus devletinde hegemonik gücü tartışılmaya

başlamıştır. Ulus aşırı sermayenin artış göstermesi özellikle 1980 ve 1990'lı yıllarda sermayenin fazlaca birikmesine büyümenin de aynı oranda artmasına neden olmuştur. Yine bu dönemde emeğin sömürsü de oldukça artış göstermiştir (Şişman,2016:2). 1960'lı yıllar tam organizasyon yapısına sahip çok uluslu şirketlerin doğduğu yıllar olarak adlandırılabilir. Bu anlamda özellikle ABD merkezli çok uluslu şirketlerin göstermiş olduğu gelişim bir hayli etkileyicidir (Balkanlı, 2002:16).

Bu dönemin üçüncü periyodu olan 1970-1990 yılları ise başını ABD ve İngiltere'nin çektiği neoliberalizm akımı ile ülkelerin iş birlikleri oldukça artış göstermiştir ve bu iş birliği sıkı rekabeti de beraberinde getirmiştir. Yine aynı şekilde ülkelerin dışa açılımı bu dönemde artış göstermiştir. Ülkelerin daha önceleri bölgeselleşme faaliyetleri ile birlikte karşılıklı ekonomik iş birliklerine gitmeleri bu dönemde daha da artmıştır ve karşılıklı bağımlılığı ortaya çıkarmıştır. Özellikle 1980'li yıllarda yaşanan kitle iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, teknolojinin hızlı bir şekilde kendisini dönüştürmesi ve uygulanan neoliberal politikalar küreselleşme dalgasını tetiklemiştir. Yaşanan bu gelişmelere ek olarak Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile birlikte iki kutuplu düzen son bulmuş ve kapitalizm tek geçerli sistem olarak kabul görmüştür. Bu gelişmeler ile birlikte uluslararası ticaret boyut atlamış ve üretim faaliyetleri hiç olmadığı kadar genişlemiştir. Dünya'nın küreselleşmesi, uluslararası ticaret ve üretim ise birbirini besleyen kavramlar olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Göcen&Balcı, 2017:15.).

Burada ulus devlet ve küreselleşme kavramlarına ayrı bir parantez açmak konuyu daha sağlam bir zemine oturtmak açısından oldukça önem taşımaktadır. Öncelikle bugün ulus denilen kavram ilk olarak İngiltere topraklarında ortaya çıkmakla beraber sonraları Fransız ve Amerikan Devrimleri ile birlikte uluslararası bir kabul edilebilirliğe ulaşmıştır (Zabunoğlu, 2018:538) Ulus, ortak biçimde ortaya çıkan dil, tarih, kültür gibi unsurları içerisinde barındıran bir topluluk olarak zikredilebilir (Uğuz ve Saygılı,2016:129). Devlet olarak adlandırılan kavram ise tarihsel süreç içerisinde oldukça farklı şekillerde tanımlanmıştır. Tanımlandırmaların bu derece farklılık göstermesinin arkasında yatan sebepler ise tarih boyunca kurulan devlet mekanizmasının toplumsal krizleri de içerisinde barındırmasıdır. Antik dönemlerden orta çağ feodal devletlerine, feodalizmden kapitalist devlet aygıtına ve sonrasında ise sosyalizm ve liberalizm geçişleri ile toplumsal krizler boy göstermiştir (Köktürk, 2011:73-74) Antik dönemde Platon ve Aristo o çağın temel sorununu çözmenin yolunu

imparatorluklar kurarak aşmayı öne sürerken, Machiavelli ve Thomas Hobbes ise feodalitenin gelişen ve büyüyen piyasa mekanizmasını kontrol edemediğini görmüş çözüm olarak ilk önce mutlak devleti sonraları ise ulus devleti öne sürmüştür (Köktürk, 2011:73-74). Günümüz modern devletlerin en belirgin özellikleri egemenlik kavramını öne sürmeleridir. Wallerstein bu noktada iç ve dış egemenlik olarak iki farklı ayrıma gitmiştir. İç egemenlikte anlatılmak istenen devletin kendi içerisinde hiçbir kısıtlayıcı mekanizma olmaksızın hareket edebilmesidir. Dış egemenlik ise devletlerin iç işlerine müdahale etmemeleri birbirlerinin egemenliklerini tanımalarıdır (Wallerstein, 2009:71-73).

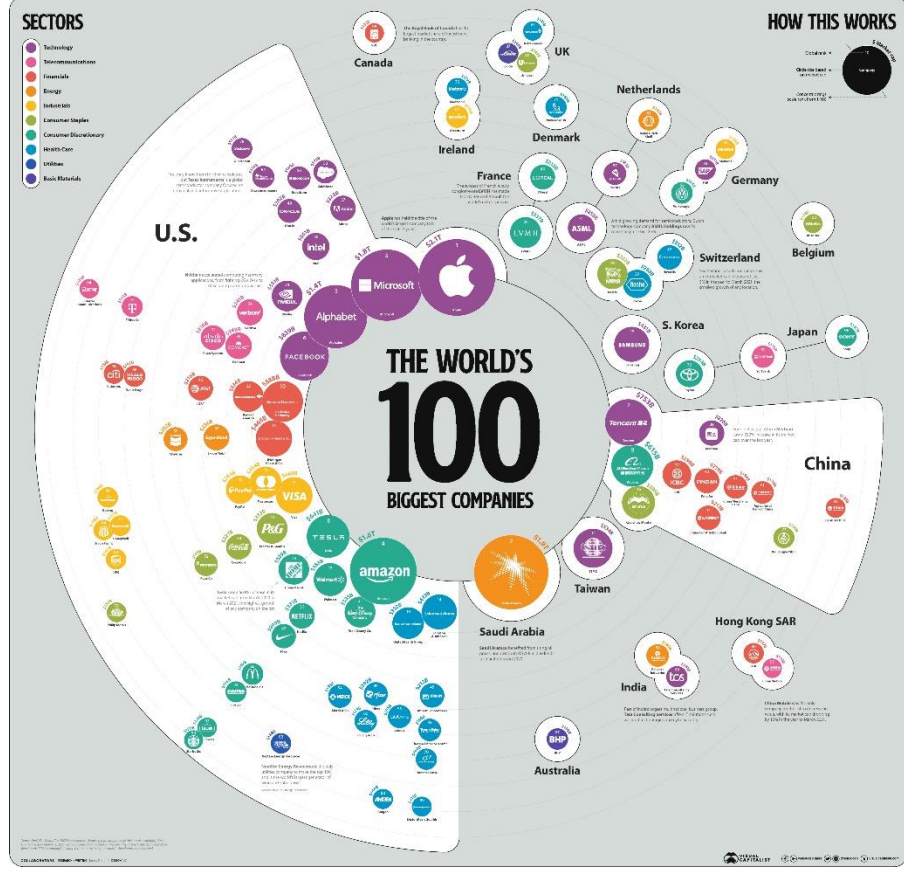
Westfalia Barışı ile temelleri atılan ulus devletin Fransız devrimi ile alt yapısının oluşturulduğu ve hukuki temellerini atılması ile birlikte Fransız Devrimi sonrası belirli kesimlere verilen ayrıcalıkların ortadan kaldırılması ile yargı, vergileme ve gümrük ulus devlet özelinde tek bir bütün olarak dönüştürülmüştür. Yine buna ek olarak ulusal bir ordu kurularak ordu toplumsal kesimin tümünde görev alabilmiştir. Dolayısıyla soylularında yetkileri kısıtlanmış ve merkezileşmiş, bürokratik ve profesyonel bir devlet kurulmuştur neticede ulus devletin gelişim süreci de böylelikle tamamlanmıştır (Akbulut, 2007:309-310 (Kurttaş, 2018:157) (Bacık, 2006:58).

Ulus kavramı ise ancak 18.yy'da siyasi anlamda bir topluluk olarak anlam kazanmıştır(Geulen, 2011:440) Ulus devletin meşruiyet kaynağı olan din, soy ve krallık ekseninden çıkmış ve meşruiyetini halktan almaya başlamıştır (Habermas,2002:8) Ulus devletler bir anlamda ulusu birbirine kenetleyen mevcut bir takım ortak değerlerden bahsediyor olsa da ortak kültür, ortak değer ve sembollerden oluşan bir ulus inşa etmeye çabası içerisinde olmuşlardır (Osterhammel, 2003:325). Buradan itibaren ise patrimonyalizmden sıyrılarak Weber'in öne sürdüğü şekilde yasal-ussal bir yönetim biçimi benimsenmiştir (Tanrıverdi, 2017:76). O döneme dek derebeylerinin ve prensliklerin tekelinde olan iktidarın yerini bürokrasi almıştır (Eryılmaz, 2004:75-77) Buna ek olarak yıllarca devam eden din savaşları modern ulus devletin kurumsallaşan alt yapısını Machiavelli'nin sınırlarını çizdiği laiklik ile birleştirmiştir (Akıncı,2012:64). Önceki ulus devletler çoklu ve bölünmüş bir görünümde ve yapıda olmasına rağmen günümüz modern ulus devlet yapısı sınırları belirginleşmiş ve bir bütün olarak ortaya çıkmıştır (Akıncı, 2012:64).

Küreselleşme ve ulus devlet arasındaki ilişkiyi ise şu biçimde ele almak mümkün; ilk ortaya çıkışı Avrupa olarak nitelendirilen ulus devlet sisteminin küreselleşmenin tam anlamıyla başladığı 1980'li yıllara kadar deforme olmadan mevcut klasik yapısını devam ettirirken 1980'li yıllardan itibaren küreselleşme ile birlikte değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Dolayısıyla küreselleşme ile birlikte ulus devlet kültürel, ekonomik ve toplumsal boyutta değişimlere maruz kalmıştır (Tanrıverdi, 2017:80-81). 1990'lı yıllardan itibaren dünya genelinde baş döndürücü seviyede değişim ve dönüşüm yaşanmaya başlamıştır(Aslan, 2009:290) Küreselleşme olarak tanımlanan bu süreç toplumun en küçük biriminden büyük kitlelere kadar devletlerin ve toplumların hemen hemen her alanında birçok değişimi beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu süreç ulus devletinde yönetiminin yok olmaya başladığı bir süreç olarak tanımlanmıştır (Kurtdaş:156-157). Buna ek olarak küreselleşme toplumlar üzerinde milliyetçi tutumların ve söylemlerin artmasına neden olmuş ve ulus devleti bir anlamda krize sürüklemiştir. Kültür ve sermayenin hızlı bir biçimde dünyaya yayılması ulus devletin kontrol alanını da daraltmıştır. Dolayısıyla ulus devlet bir anlamda artık sorunlarına çözüm üretmemeye başlamıştır (Akıncı, 2012:66). Küreselleşme ile birlikte ulus devlet Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu (İMF) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından ve alt kimlikler ve kültürler tarafından yıpratılmaya çalışılmış ve egemenlik gücünü ise ilerleyen süreçte ulus-üstü güçlere devredeceği düşünülmektedir (Yücel ve Pustu, 2006:117).

Sonuç olarak küreselleşmenin ulus devlet üzerinde etkisi oldukça barizdir. Küreselleşme ile birlikte ulus devlet her ne kadar çeşitli kurumlar ve aktörlerce erosyona uğratılmışsa da tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen kimi olaylar ulus devletin varlığını pekiştirmiştir. Her şeye rağmen ulus devlet küreselleşme fikirlerine ve argümanlarına karşı sınırlarını kapatarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Akıncı & Alptürk, 2020:31).

1990 sonrası dönemde ise neoliberal politikalar genel geçerliliğini artırarak devletlerin ekonomi politikalarında etkisini artırmıştır. Bu politikalar ile birlikte devletin piyasa üzerindeki eli çektirilmiş ve uluslararası ticaretin önündeki engeller kaldırılarak ticaretin gelişiminin önü açılmıştır ve yatırım faaliyetleri artmıştır. 2008 yılına kadar olan süreçte hiç aksamadan uygulanan bu anlayış 2008 yılına gelindiğinde yaşanan kriz ile devletin piyasa ile olan ilişkisinin tekrar sorgulandığı bir döneme girildiğini gösteriyordu.

Şekil 1: Küresel Ölçekte Çok Uluslu Şirketlerin ülkelere göre dağılımı. Kaynak: Visualcapitalist.com. (16.03.2023). Kaynak: Esin Can Mutlu (1999), Uluslararası İşletmecilik, Beta Basım Yayın Dağıtım

Yukarıdaki infografikte görüldüğü üzere dünyaya ve küresel ekonomik ölçęi göz önünde bulundurduğumuzda çok uluslu şirketlerin ne kadar önemli bir yer kapladığını görebiliriz. Şirketlerin ülkelere göre dağılımına baktığımızda ise bizleri pekte şaşırtmayan bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Görüldüğü üzere küresel ekonomik sistem içerisinde faaliyet gösteren şirketlerin baskın bir şekilde ABD menşeli şirketler olduğu ve ABD'yi sayı olarak az olsa da değer olarak çok yüksek seviyede seyreden şirketlere sahip Çin'in olduğunu görmekteyiz. Bu durum bize doğal olarak küresel ekonomik sistem içerisinde ABD'nin sahip olduğu şirketleri sayesinde daha hegemonik bir pozisyonda olduğu ve küresel ticarete oldukça etkin bir şekilde yön verebilme kapasitesinde sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıdaki grafik bir anlamda ABD ve Çin'in şirketlerinin yayılımının veya sayısının aynı zamanda uluslararası ilişkiler üzerindeki etki kapasitesi üzerinde tahminde bulunma şansı vermektedir.

1.3. Çok Uluslu Şirketlerin Organizasyonel Yapısı

Bir şirket veya işletme ne kadar büyürse faaliyet kapasitesi de artış göstermektedir. Şirketin göstermiş olduğu büyüme ile aynı oranda büyüyen faaliyetlerini yürütecek insan gücü de yine aynı şekilde artış gösterecektir. Şirketin büyüyen kapasitesi ve faaliyetleri yeni yönetim organlarını ve iş bölümlerini doğurur. Dolayısıyla şirketin stratejik planlamasını, politikalarını yönetenler ve denetleyen arasında iş bölümü giderek genişler ve bu durum da beraberinde şirketi, planlı bir görev dağılımı, yetki ve sorumlulukları belirlemeye zorlamaktadır. Şirketin verimli bir biçimde faaliyetlerini sürdürebilmesi ve sistematik bir biçimde faaliyetlerini devam ettirebilmesi için iyi bir biçimde organize olması son derece önemli bir husustur. Normal şartlarda kurulan her şirket çok uluslu şirket kategorisine girmemektedir ve faaliyet alanları kendi vizyoner politikaları çerçevesinde belirlenmektedir. Dolayısıyla çoğu şirket benzer organizasyon yapısına sahip olsa da çok uluslu şirketler sahip oldukları devasa kapasite ve pazar payları ile oldukça karmaşık ve sistematik bir organizasyona yapısına sahiptirler. Dünyanın birçok bölgesinde faaliyet gösteren çok uluslu şirketler sahip oldukları kapasite ve hakimiyet alanlarını benimsemiş oldukları organizasyon yapılarına borçludur. Şirketin kendi bünyesinde benimsemiş olduğu hiyerarşik düzenden, her bir iş kolunun sorumluluğuna verilmiş görev paylaşımına, dış pazara açılmasını belirleyen stratejilerin benimsenmesine ve ana yurt dışındaki ülkelerde şirketin şubelerinin faaliyetlerinin yürütülmesine kadar birçok önemli konu şirketin iyi bir organizasyon yapısına sahip olması ile ilişkili bir durumdur.

Organizasyon kavramı ile ilgili literatürde pek çok kaynakta çeşitli tanımlamalar ile karşılaşmak mümkündür. İlk tanım; Organizasyon, şirketin temel hedeflerine ulaşma noktasında şirketin kontrol mekanizmasını, şirketin içerisinde yetki ilişkilerini yerine getirecek kişiler veya çalışanlar arasında karşılıklı ilişkiyi belirler (Dymsza, 1972:17). Bir başka tanıma göre ise gerek beşerî gerekse maddi faktörlerin şirketin hedefleri doğrultusunda verimli ve etkili bir biçimde gerçekleşmesini sağlayacak şekilde düzenlenmesidir. Bu tanım biraz daha daraltıldığında ise “organizasyon, şirketin herhangi bir hedefi doğrultusunda gereksinim duyduğu faaliyetlerin neler olduğunu saptayan ve bu faaliyetlerde kimlerin ve hangi iş kollarının görev alacağını düzenlemektir.” Organizasyon tanımını bilimsel olarak tanımladığımızda ise “herhangi bir işletmede veya şirkette elde bulunan gücün ve kapasitenin efektif bir şekilde

düzenlenmesi ve koordinasyonlu bir biçimde kullanılabilmesi adına şirkette yer alan kişilerin ve çalışma gruplarının görev tanımlarını en uygun biçimde düzenlenmesidir.” (Ülgen, 1997).

Ekonomi çevreleri ise organizasyonu, bir şirketin ya da işletmenin yürütmekte olduğu faaliyetleri istikrarlı ve uyumlu bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için çeşitli organlar arasında düzenin kurulması şeklinde tanımlamıştır. Yine ekonomi sözlüğü organizasyon kavramını dar çerçevede tanımlarken; şirketin hedefleri doğrultusunda ihtiyaç duyulan eylemlerin belirlenmesi ve belirlenen bu eylemlerin gerçekleştirilmesinde hangi personelin ve iş kolunun görevlendirileceğinin gruplar halinde belirlenmesi şeklinde tanımlamıştır. Bu tanım biraz daha genişletildiğinde, şirket bünyesindeki insanların veya çalışanların her türlü imkân ve çalışma koşullarının belli bir amacı gerçekleştirme doğrultusunda düzenlenerek uygulanmasıdır şeklinde tanımlayabiliriz (Erel, Akyüz, 1989).

1.4. ÇUŞ’ların Organizasyon Türleri

Çok uluslu şirketler sahip oldukları birtakım özellikler neticesinde üç farklı organizasyonel yapıya sahiptirler. Literatürde çok uluslu şirketlerin organizasyonel yapısı ile ilgili farklı yaklaşımlar bulunsa da çalışma da en anlaşılabilir ve kapsayıcı sınıflandırma tercih edilerek çalışmanın bu kısmında kısıtlamaya gidilmiştir.

Çok uluslu şirketler, etnosentrik (ethnocentric), polisentrik (polycentric) ve geosentrik (geocentric) olmak üzere üç farklı organizasyonel yapıya sahiptir. Ancak çok uluslu şirketler üzerinde bu sınıflandırmalar ile ilgili kesin bir ayırım olmamakla birlikte bu özelliklerin tamamı tek bir şirket üzerinde de görülebilir. Örneğin, bir şirketin pazarlama bölümü etnosentrik özellik taşıırken, uluslararası ilişkiler departmanı polisentrik özellik taşıyabilir (Seyidoğlu, 2003:735).

1.4.1. Etnosentrik (Ethnocentric) Çok Uluslu Şirketler

Etnosentrik organizasyon türüne sahip olan Çok uluslu şirketler, menşei oldukları ülkeye bağlı yönetim şekline sahiptirler. Dolayısıyla Çok uluslu şirketlere bağımlı olarak çalışan diğer şubelerin personel ihtiyacı ana şirket tarafından giderilmektedir. Etnosentrik organizasyon yapısına sahip olan şirketlerde, şirketin

yönetiminin ana şirketten sağlanan personel ile donatılmasındaki sebep ise yapılmakta olan bir faaliyetin bilgi ve beceri seviyesinin diğer şubelerin bulunduğu ülkelerdekinden daha yüksek olmasıdır (Üstündağ, 2017:42). Bir başka deyişle çok uluslu şirketlerdeki etnosentrik yaklaşım, şirketteki her bir birime ana ülke sağlanan insan kaynağı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca etnosentrik yaklaşım şirketlerin kuruldukları ilk dönemlerde ve gelişimlerini daha etkin bir biçimde sağlayabilmeleri açısından uygun bir yaklaşımdır ve nitekim şirketler bu ana ülke merkezli bakış açısını ilk dönemlerinde yaygın bir biçimde uygulamaktadırlar (Özalp&Celil, 2014).

1.4.2. Polisentrik (Polycentric) Çok Uluslu Şirketler

Çok uluslu şirketlerin benimsemiş oldukları organizasyon türlerinden bir diğeri de Polisentrik organizasyon yapısıdır. Bu organizasyon yapısında şirketler etnosentrik organizasyon yapısından farklı olarak yatırıma ev sahipliği yapan ülkenin vatandaşlarının şirketteki pozisyonlarda görev alabilmesini ve hatta ev sahibi ülkenin vatandaşlarının şirketin yönetim kademelerinde görev alabilmesini sağlamaktadırlar. Ayrıca ana ülkenin vatandaşlarının da şirketin yönetim organlarındaki hakimiyeti de kısıtlanmaktadır. Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken husus şirketin en üst yönetim kadrosu yani headquarter kademesi ana ülke vatandaşlarından oluşmaktadır ve değişmemektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere ana ülke dışında faaliyet gösteren şirketin yurtdışı şubeleri ana ülkedeki merkezden yarı bağımsız bir biçimde hareket etmektedir (Üstündağ, 2017:42). Merkezi yönetim ise burada yalnızca mali denetim yapabilmektedir. Polisentrik organizasyon yapısı özetle çok uluslu şirket olarak tabir edilen şirketlerin ana ülke dışındaki faaliyetlerinde ev sahibi ülkenin yani şirketin yatırımına ev sahipliği ülkenin vatandaşlarını yönetici kademelerinde istihdam etmesi felsefesine dayanmaktadır.

1.4.3. Geosentrik (Geocentric) Çok Uluslu Şirketler

Diğer organizasyon türleri içerisinde tamamen evrensel bir yapıya sahip olan geosentrik organizasyon yapısı çok uluslu şirketlerin benimsemiş oldukları bir diğer organizasyon türüdür. Bu türden bir organizasyon türüne sahip şirketler alt veya üst tabaka fark etmeksizin ana ülke vatandaşlarının hakimiyetini ortadan kaldırmışlardır.

Şirketin her bir kademesinde farklı ülkeden çalışanlar görev alabilmektedir. Bu organizasyon yapısından ana ülke dışında faaliyet gösteren diğer şubeler diğer organizasyon türlerindeki şubelerden daha fazla bağımsız hareket edebilmektedir ve ev sahibi ülkenin sosyo – ekonomik yapısıyla iç içe geçmiş bir biçimde faaliyet göstermektedir (Üstündağ, 2017:42).

1.5. Çok Uluslu Şirketlerin Yapısal Dönüşümü

İçerisinde bulunduğumuz çağın çok yakın bir döneminde başlayan ve dünyayı tüm hatları ile dönüştüren insanların ve toplumların birbirleri ile olan ilişkilerini ve iletişimini olanaklı kılarak toplumları birbirine yakınlaştıran küreselleşme süreci şirketleri de önemli ölçüde dönüştürmüştür ve dünya ile uyumlu olmaya zorlamıştır. Küreselleşmenin sürekli olarak kendini geliştiren ve büyüten bir yapıya sahip olması şirketleri de bu anlamda birtakım süreçlerden ve aşamalardan geçmelerine neden olmuştur. İlk etapta ulusal ölçekte faaliyette bulunan şirketler küreselleşmenin sermaye üzerindeki katkısının yanı sıra kendi ulusal pazarlarına uluslararası ölçekte faaliyette bulunan şirketlerin de dahil olması ulusal ölçekte faaliyet gösteren şirketler içinde rekabeti zorlayan ve sıkılaştıran bir unsur olmuştur (Filizöz,2003:163). Küreselleşmenin bu itici etkisi şirketler üzerinde uluslararası ölçekte ya da global ölçekte faaliyette bulunmaya, yatırım yapmaya ve üretim yapmaya zorlamıştır. Dolayısıyla şirketler de uluslararası alanda faaliyet gösterebilmek için birtakım dönüşümler geçirmek durumunda kalmışlardır. Bu aşamalar sırası ile şu şekildedir;

1.5.1. Yerel Market Süreci

Bu aşama şirketlerin dışarıya açılmadan önce hali hazırda zaten göstermiş oldukları faaliyet biçimidir. Şirketler veya işletmeler kendi ülkelerinin sınırlı pazar kapasitesine bağımlı biçimde faaliyet göstermektedirler. Bu anlamda şirketler yapmış oldukları veya yapacakları yatırımları, üretim ve üretim tesisi planlamalarını, pazarlama stratejilerini ulusal ölçekte yapmaktadırlar. Şirketler bu aşamada ulusal pazar içerisinde oluşan koşullar neticesinde ve yönetim departmanının da stratejik planlamaları doğrultusunda dışarı açılma planları ya da stratejileri geliştirmeye de odaklanmaktadır yani uluslararası ölçekte faaliyette bulunmaya hazırlanmaktadır (Üstündağ,2017:51)

1.5.2. Dış Pazara Açılma Süreci

Çalışmanın ilerleyen kısımlarında detaylı bir biçimde ele alınacak olan dış pazara açılma süreci yani diğer bir adlandırma ile uluslararasılaşma süreci şirketlerin artık ulusal ölçekte göstermiş oldukları faaliyetlerden sıyrılarak dışarıya açıldıkları ve diğer dünya ülkeleri üzerinde yatırım ve üretim yapmaya başladıkları süreçtir. Bu süreç gerçekleşmeden önce şirketler detaylı biçimde hedef ülkenin sahip olduğu Pazar büyüklüğü, sosyal, ekonomik ve siyasi istikrar düzeyi gibi oldukça farklı şekillerde saha araştırması içerisinde olmaktadır. Bu aşamada şirketleri yeni pazarda tutunma, müşteri kitlesi oluşturma gibi bir takım maliyetli ve zorlayıcı etkenler ile yüzleşmekte durumunda kalmaktadırlar (Üstündağ, 2017:51).

1.5.3. Çok Uluslu Şirket Olma Süreci

Şirketler bu aşamada uluslararasılaşma ile birlikte birden fazla ülkede mal ve hizmet üretimine ve pazarlamasına başlamıştır. Şirketler aynı zamanda birden fazla mal ve hizmet ürettiği gibi birden fazla ülkeye de üretmiş olduğu mal ve hizmeti pazarlamaktadır. Şirketler bu aşama ile birlikte organizasyonel ve yönetsel anlamda önemli değişimlere ve genişlemelere uğramaktadırlar. Bunlara ek olarak şirketler ihracattan ziyade menşei oldukları ülkeler dışında diğer ülkelerin tüketim ihtiyaçlarını dikkate alarak alt şube olarak ya da alt şirket olarak adlandırılan işletmeler kurarak yerinde faaliyet göstermeye başlamaktadırlar (Üstündağ, 2017:51)

1.5.4. Küresel Çapta Genişleme

Bu aşama şirketlerin ait oldukları ülkelerinin kontrolünden çıktıkları ve gerek yatırım noktasında gerekse üretim stratejileri noktasında köken ülkelerinin taleplerini ve ihtiyaçlarını göz ardı edebildikleri bir süreçtir. Bu aşamada şirketler dünyanın tamamını potansiyel bir pazar olarak görmekte ve maliyeti azaltacakları ve aynı zamanda belirli bir kalite standardı yakalayarak üretim yapabilecekleri yeni yatırım merkezleri arayışı içerisinde olduklarıdır. Bu anlamda şirketler üretmiş oldukları mal ve hizmetleri küresel ölçekte pazarlamaya başlamıştır. Şirketlerin global ölçekte yürütmüş oldukları pazarlama stratejilerinin yanı sıra şirketleri yatırım yapmaya teşvik eden ülkelerin taleplerine ve isteklerine de istekli bir biçimde karşılık vermekte olduklarıdır. Buna ek olarak

şirketlerin organizasyon biçimleri ve yönetim ağları da değişime uğramıştır. Yönetim kadroları homojenliğini yitirmeye başlamıştır. Yine aynı şekilde şirketler küresel ölçekte yürütmüş oldukları faaliyetleri doğrultusunda yatırım yaptıkları ülkede kurdukları yan şirketlere de yatırıma ev sahipliği yapan ülke vatandaşlarını getirerek küresel düşünüp yerel hareket etmeye başlamışlardır (Üstündağ,2017:51).

1.6. ÇUŞ'ların Dış Pazarlara Giriş Yöntemleri

Çok uluslu şirketler dış pazara açılmaya karar verdiklerinde yatırım yapacakları ülkeye çeşitli kanallar vasıtası ile giriş yapmaktadırlar. Şirketler bu yatırımları yaparken ise hem ev sahibi ülkenin hem de kendi durumlarını analiz etmektedirler. Bu anlamda yatırım yapacakları ülkenin risk potansiyeli ve yatırım yapmaları durumunda karşılaşacakları olası maliyetleri de hesaba katmaları gerekmektedir (Eren, 2013:136). Çok uluslu şirketlerin dış pazara açılırken yabancı ülkelerin pazarına giriş yöntemlerini şu şekilde sıralayabilmek mümkün;

1.6.1. İhracat Yöntemi

İhracat, şirketlerin küresel ölçekte diğer pazarlara girmelerinin doğrudan ve dolaylı olarak menşei oldukları ülkelerinin dışına açıldıkları ilk aşama olarak karşımıza çıkmaktadır (Eren,2013:136,Seyidoğlu,2003:719). Tanım olarak baktığımızda ihracat bir şirketin ait olduğu ülkenin pazarlarının verdiği imkanlar doğrultusunda ve kendi ülkesinin sınırları içerisinde üretmiş olduğu ürün ve hizmetleri başka ülkelere satmasıdır. İhracatı şirketler bizzat kendi imkanları ve bağlantıları ile gerçekleştirebilecekleri gibi dolaylı olarak bazı aracı şirketler aracılığı ile gerçekleştirebilmektedirler (Eren,2013:137). Şirketler ihracat işlemlerini doğrudan veya dolaylı biçimde gerçekleştirebilmektedirler. İhracat yapmak için yeterli bağlantıları ve yeteneği henüz olmayan şirketler dolaylı ihracat yapmaktadırlar. Dolaylı ihracat ise işletmelerin üretmiş oldukları mal ve hizmetleri ülkelerindeki çeşitli tüccarlar, yeniden pazarlama yapan firmalar ve aracılar ile yurtdışına ihraç etmeleri olarak tanımlanabilir. Doğrudan ihracatı tanımlayacak olursak, şirketlerin ihracat işlemlerinin her bir safhasını kendilerinin yönetip belirlediği ve ihracat işlemlerini bizzat kendilerinin gerçekleştirmesidir (Benli, 2006:7-14). Şirketler ihracat yolu ile dışarıya açılırken bazı

riskleri ve maliyet ortaya çıkaran birtakım aksaklıklar, teknik sorunlar, taşıma maliyetleri gibi maliyet ortaya çıkaran birtakım etkenler ile baş etmek zorunda kalabilmektedirler. İçerdiği bütün risklere rağmen ihracat, hem şirketler için dünyaya açılmalarının provası hem de yatırıma ev sahipliği yapan ülke açısından yeni iş fırsatlarının ortaya çıkması noktasında önemli bir aşamadır (Seyidoğlu,2003:719).

1.6.2. Doğrudan Dış Yatırım

Şirketler yukarıda anlatıldığı üzere bir ülke pazarına ihracat yolu ile girdiklerinde belirli bir talep beklentisi içerisinde olurlar. Bu talep beklentisi şirketin faaliyette bulunduğu pazara yönelik olarak gelecekte atacağı adımları da belirleyen bir husustur. Şirketler beklenti içerisinde oldukları taleplere yeterince ulaştıklarını gördüklerinde hedeflerindeki piyasaya yönelik olarak detaylı gir analiz ve fizibilite çalışması içerisine girerler ve sonrasında o piyasada doğrudan bir yatırım yaparak üretim faaliyetlerine başlarlar. Elbette şirketlerin bu tür yatırımlara devam edebilmesi mevcut piyasadaki taleplerin devamlılığı ile doğru orantılıdır (Seyidoğlu, 2003:720).

1.6.3. Lisans Anlaşmaları

Bir diğer dış ülkeye açılma stratejisi ise Lisans anlaşmalarıdır. DYY'nin imkânsız olduğu ya da risk oranının oldukça fazla olduğu pozisyonlarda en makul açılma yönetimi lisans anlaşmalarıdır (Dinç,2008:16).

Lisans anlaşmaları ihracat ve dolaysız biçimde yapılan dış yatırımların arasında bir konumda yer alır. Lisans verme ya da lisans kiralama şeklinde de adlandırılan bu yöntem genel itibariyle bir firmanın sahip olduğu teknolojik altyapı veya üretim yönteminin bir başka şirkete ya da yabancı bir firma tarafından kiralanması olarak tanımlanabilir. Lisansı kiralayan şirket bu sayede üretime konu edilen malı kendisine kiraya verilen teknik donanım ve teknoloji bünyesinde üretmeye ve satmaya başlar. Satış sonrası elde edilen gelir ise yapılan lisans sözleşmesi uyarınca belirlenen oranda ana şirkete gönderilir. Lisansı kiralayan şirket tarafından ana şirkete gönderilen gelir ödemelerine “loyalty” denir ve bu kavramdan hareketle lisans kiralayan şirket ana şirkete karşı bağlılık ve telif hakkı sınırlaması içerisindedir Lisans anlaşmalarının beraberinde getirdiği bazı avantajlarda vardır: Lisans anlaşmalarında ihracat

işlemlerindeki gibi taşıma giderleri vs. yoktur. Gerçekleşen üretim yerel firma tarafından yapıldığı için dolaysız yatırım giderleri de yoktur ve içerdiği risklerde doğal olarak oldukça düşüktür (Seyidoğlu,2003:720).

Bir diğer olumsuzluk ise, üretilen ürünün kalite durumu ile ilgilidir. Lisans sahibi ana şirket kendine ait olan lisans ile yapılan ve üretilen mallar üzerinde kalite kontrolü yapmakta zorluk çekebilmektedir. Kalite bakımından düşük ürünlerin üretilmesi ana şirketin piyasadaki itibarını ve konumunu olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bir diğer husus ise kiralanan lisansın ve teknik bilgilerin sızdırılması durumudur (Seyidoğlu,2003:720).

1.6.4. Franchising Yöntemi

Bu yöntem de tıpkı lisans kiralama yönteminde olduğu gibi taraflar bulunmaktadır. Bu taraflardan biri “Franchisor” yani verilen hakların sahibi diğeri ise “Franchisee” yani bu haklardan veya ürün ve hizmet paketini alan taraftır. Bu yöntem de Franchisor, Franchisee şirketinin ihtiyaç duyduğu mimari, üretim ve yönetim gibi birçok konuda teknik destek sağlayarak bunları her zaman kontrolü ve denetimi altında tutmaktadır. Franchisor şirketin bu şekilde bir politika izlemesinin ana nedeni dünya çapında sahip olduğu itibar, marka değeri ve ürün kalitesinin korumak istemesidir. Franchisor şirketler genellikle franchisee şirketlerin yapmış oldukları satışlar üzerinden komisyon almaktadırlar (Eren, 2013:137). Özellikle küreselleşme ile birlikte bu tarz şirket açılımlarına ve yatırımlarına daha sık rastlanmaktadır. Küreselleşme ile birlikte toplumların ve insanların tüketim alışkanlıklarının taleplerinin benzeşmesine paralel olarak insanlar almış oldukları ürün ve hizmetlerin kalitesinin dünyanın her yerinde aynı olmasına dikkat etmektedir.

Franchising yöntemi de bu durumu merkezine alan bir yöntemdir. Günümüzde bu tarz şirketlere pek çok örnek verilebilir. Örneğin, dünyanın önde gelen fast- food zincirleri olan Burger King ve Mc Donalds gibi şirketler bu sistemi kullanarak kalite standartlarını korumaktadır ve faaliyet göstermektedir (Eren,2013:137).

1.6.5. Ortak Girişime (Joint Venture) Bağlı Şirket

Dolaysız yolla yapılan bir yatırım biçimi olan ortak girişim yöntemi ile yabancı bir ana ülke şirketinin başka bir ülke de yerel bir şirket ile iş birliği içerisinde olarak faaliyet göstermesi olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle küresel ölçekte faaliyet göstermek isteyen şirketlerin yatırım yapacakları ülkede belli bir marka değerine sahip itibarlı ve daha önce yatırıma ev sahipliği yapan ülkeye yatırımda bulunmuş diğer şirketler tarafından güven duyulan yerel şirketler birlikte faaliyette bulunmalarıdır (Eren,2013:137). Ortak girişim şeklinde yapılan yatırımlarda yatırımı sağlayan şirketler, yerel ölçekteki şirketlerin kendilerine düşen paylarını tamamıyla kontrol etmemektedirler ve yerel şirketlerin yalnızca yönetiminde söz sahibi olabilecekleri oranda payı kontrolleri altında tutmaktadırlar (Benli,2006:23). Ortak girişim ile çok uluslu şirketler iş birliği yaptıkları yerel şirketlerin deneyimlerinden, bilgilerinden, ucuz işgüçlerinden, hammadde ve ulaşım yollarındaki hakimiyetlerinden faydalanabilmektedirler. Ayrıca bu sayede yerel ölçekteki sermaye piyasalarına kolaylıkla erişebilirler ve bu sayede yerel pazarda faaliyet gösteren yabancı şirket ön yargısından da kurtulmuş olmaktadır (Seyidoğlu,2003:137, Eren,2013:138).

1.6.6. Şirket Birleşmeleri ya da Satın Almaları

Şirketlerin birleşmeleri ve birinin diğerini veya diğerlerini satın alması çok uluslu şirketlerin yabancı piyasalara girmelerinin bir başka yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok uluslu şirketler bu sayede yabancı bir pazarda yeni bir şirket kurmak yerine hedef pazar içerisinde küresel ölçekte faaliyet gösteren ve bilgi, teknoloji ve organizasyon anlamında gelişmiş diğer piyasa şirketlerinin yanı sıra küresel çapta marka konumu iyi olan şirketler satın alarak zaman kaybetmeden kendi ürünlerini ve hizmetlerini üretmeye ve pazarlamaya başlayabilmektedirler. Satın alındıktan sonra şirketler eski kimliklerinden sıyrılmakta ve satın alan şirketin kimliğini taşımaya başlamaktadır (Eren,2007:138). Şirketlerin birleşmeleri ya da diğer bir deyişle “Şirket Evlilikleri” ise iki veya daha fazla şirketin ellerindeki bütün imkanlar dahilinde hukuki anlamdaki varlıklarını kaybettikleri ve birleşerek ortaya tamamen yeni bir şirket çıkardıkları yöntemdir (Kurtaran,2007:368). Günümüzde de pek çok örneğini gördüğümüz şirket birleşmeleri ve satın almaları piyasanın mevcut koşulları ve küresel

ekonomideki bazı aksaklıklar ve sıkıntılar nedeniyle de cazip ve mantıklı olarak görülmektedir. Şirketler bu sayede ürettikleri ürün ve hizmetlerinde harcamış oldukları maliyet ve emek miktarında tasarrufa gitmekte ve küresel ticaretteki sert rekabet koşulları karşısında kendilerini korumaya çalışmaktadırlar. Özellikle geçtiğimiz yıllarda yaşanan Covid-19 salgını dünya ticaretini ve ekonomisinin ayarlarını oldukça bozmuş şirketlerde bu zorluklar içerisinde pazar paylarını korumak ve zarara uğramaktan kaçınmışlardır.

1.6.7. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Yapma (DYSY)

Çok uluslu şirketler yukarıda bahsedildiği gibi pek çok farklı yöntemler ile yabancı piyasalara girebilmekte ve faaliyette bulunabilmektedir. Daha önce bahsedilen yöntemlere ek olarak bir başka yöntem ise doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapmaktır. Diğer yöntemlere kıyasla şirketler açısından doğrudan yabancı yatırımda (Foreign Direct Investment) bulunmak oldukça riskli ve maliyet bakımından belirli bir güç gerektirmektedir (Eren,2013:138). Doğrudan yabancı sermaye yatırımı şirket satın almaları ve birleşmeleri ile ortak girişim yöntemlerini içerisinde barındıran bir kavramdır. (Karluk ,2009:688) DYSY'yi şu şekilde tanımlamıştır: “Bir ülkede bulunan firmalar tarafından diğer bir ülkede bulunan firmalara yapılan yatırımları tanımlamaktadır. Bu yatırımlar, bir firmanın başka bir ülkede faaliyet gösteren bir firmayı satın alması, yeni bir firma için kuruluş sermayesi sağlaması veya mevcut bir firmanın kuruluş sermayesini artırması gibi şekillerde gerçekleşir. DYSY, yatırımcıyla birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve kontrol yetkisini de beraberinde getirir.”

DYSY'ler çok uluslu şirketlere: teknolojik altyapı, risk, ulaşım yeteneği ve yönetim yapılarını aktarma imkânı sunmaktadır. DYSY'ler çok uluslu şirketlere aynı zamanda yatırım yaptıkları ülkelere sahip oldukları tecrübeleri aktarmalarının yanı sıra rekabet ortamını şekillendirerek yatırıma ev sahipliği yapan ülkenin piyasası üzerinde başka yatırımlara da zemin oluştururlar. Çok uluslu şirketler DYSY ile ülkelere döviz girdisi sağlarlar ve ev sahibi ülkenin dış ticaret dengesi ve ödemeler dengesi üzerinde pozitif bir katkı sunarlar. Tüm bunlara ek olarak şirketler DYSY aracılığı ile sahip oldukları teknolojik yeteneklerini ve bilgi birikimlerini de beraberinde getirdikleri için ev sahibi ülkenin teknolojik altyapısını ve teknolojik gelişimine katkı sağlarlar.

2. ŞİRKETLERİN ÇOK ULUSLU OLMA NEDENLERİ

Günümüz uluslararası ticaret ve global ekonomik sistemin en önemli özelliklerinden birisi üretim faaliyetlerinin küresel ölçekte yapılabilmesi olmasıdır. Üretimin küreselleşmesi demek, çok uluslu şirketlerin ve kendilerine bağlı alt şirketlerin üretimlerini ve diğer ticari faaliyetlerini ana ülkeleri dışındaki topraklarda yapabiliyor olmaları anlamına gelmektedir. Çok uluslu şirketlerin üretimlerini başka topraklarda yapmaları üretimin de küreselleşmesini beslemektedir. Günümüzde şirketler açısından uluslararası alanda faaliyet gösterebilmek, şirketlerin “çok uluslu şirket” nitelik kazanmaları bakımından oldukça önemli taşımaktadır. Dolayısıyla özellikle günümüzde şirketlerin kendi ülkeleri dışında başka ülkelere doğrudan yatırım yapma ve üretim faaliyetlerini bu ülkelere kaydırma yönündeki çabaları da artış göstermiştir. Şirketler açısından içerisinde pek çok risk barındıran bu yönelim elbette beraberinde önemli getirileri olan bir durumdur. Şirketler dışı açılma noktasında yatırım yaptıkları ülkenin hem ticari ve hem de ekonomik ortamına uyum sağlamak ve söz konusu ortamı iyi bir şekilde tanımak zorundadır (Can, 1991:19).

Bir başka deyişle içerisinde bulunduğumuz dünyanın küreselleşme ile her geçen gün küçük bir kasaba haline bürünmesi şirketleri de elbette yeni pazarlar aramaya yöneltmiştir. Bu sebeple ulusal ölçekte faaliyet gösteren şirketlerin uluslararası alanda yapmış oldukları yatırım ve üretim faaliyetleri de artış göstermiştir (Eren,2013:129). Dolayısıyla kendi ülkeleri dışında başka ülkelere yatırım yapan ve üretim faaliyeti gerçekleştiren şirketler yatırıma ev sahipliği yapan ülke içerisinde yer alan rakip şirketler ile rekabet etmek durumunda kalırken diğer yandan da varoluşsal olarak kendilerini etkileyen riskler karşısından hayatta kalabilmek ve elde ettikleri gelirleri arttırabilmek için yeni yatırım ortamına adapte olmak zorunda kalmışlardır (Eren,2013:129). Şirketlerin çok uluslu şirket olarak adlandırılmasını tanıma dökecek olursak, “Herhangi bir ülkede faaliyet gösteren şirketin her türlü tesisini ülke dışına taşıması ve o ülke de gerçekleştirmiş olduğu üretim ile ana ülke, yatırıma ev sahipliği yapan ülke ve diğer üçüncü ülkelere yapmış olduğu satış faaliyeti çok uluslulaşmadır (Karluk, 1996:647).

Literatürde çok uluslu şirketlerin çok uluslulaşma nedenleri genel olarak içsel faktörler balığı altında değerlendirilmiştir.

2.1. İçsel Faktörler

Şirketleri çok uluslu yapıya iten içsel faktörler, şirketlerin kendi içlerinde olduğu kadar dahil oldukları çevrenin doğasından kaynaklanan nedenlerden de oluşmaktadır.

2.1.1. Ana Ülkedeki Yasal Engeller ve Ekonomik Duraklamalar

Şirketlerin ana ülke de veya iç piyasa da tekelleşme yoluna gitmesi, dikey ve yatay biçimde büyümesi ve serbest piyasa ortamını tehlikeye atacak durumlar söz konusu olduğunda devletleri de bu doğrultuda politikalar ve sınırlayıcı birtakım önlemler almaya mecbur bırakabilir. Örneğin bir ülke de uygulanan anti tröst politikalar şirketleri sahip oldukları üstünlüklerin ve varlıklarının bir bölümünü ya da tamamını ana ülkeleri dışında kullanmaya itebilmektedir. Buna ek olarak ülkeler veya hükümetler şirketlerin uluslararası ölçekte faaliyet gösterebilmelerini sağlamak amacıyla bir takım teşvik edici politikalarda uygulayabilmektedir (Özalp, 1983:43-49). Dolayısıyla şirketler, ülkelerinin uygulamış olduğu birtakım politikalar neticesinde uluslararasılaşma yoluna gidebilmektedirler. Hükümetlerin ve devletlerin uygulamış oldukları politikalar haricinde şirketlerin sahip oldukları üretim ve kapasite durumları da onları dışarıya açılmaya zorlayan bir diğer husustur. Şirketlerin yaşamış olduğu talep yetersizliği ve üretim miktarındaki fazlalık, şirketleri bu fazlalığın ülke dışında değerlendirilmesine sebep olabilir (Şatıroğlu, 1984:39).

2.1.2. Şirketlerin Üstünlükleri

Şirketler iç piyasada yapmış oldukları faaliyetler neticesinde oldukça fazla fiziki sermayeye sahip olabilmektedirler. Şirketlerin elde ettikleri bu sermaye iç piyasada faaliyet gösteren diğer şirketler ile kıyaslandığında geride kalabilmektedir. İç piyasada geride kalmış olan bu fiziki sermaye, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler açısından tam tersi şekilde değer görmektedir. Dolayısıyla sermaye üzerindeki bu yaklaşım şirketleri çok uluslu nitelik kazanmaları noktasında harekete geçiren bir diğer husustur (Şatıroğlu, 1984:17).

2.1.3. Şirketlerin Sahip Oldukları Organizasyon Yapısının Faydaları

Şirketlerin büyüme hamleleri, yapmış oldukları faaliyetlerin artış göstermesi ve yayılması doğal olarak sahip oldukları organizasyon yapılarını da dönüşüme zorlayan bir husustur. Şirketlerin çeşitli özellikler üzerine inşa etmiş oldukları organizasyon yapıları beraberinde yönetici kadrosunun da uzman ihtiyacını artırmaktadır. Dolayısıyla şirketlerin büyüme faaliyetleri ve bu büyümenin getirdiği yeni organizasyon yapılarının etkilerinden dolayı şirketler dış pazarlara açılma isteğinde olmaktadır. Şirketlerin organizasyon yapılarında yaşanan bu değişim bir anlamda şirketlerin dış pazara açılmalarını da kolaylaştıran bir durumdur. Bu sayede şirketler köklü değişimlere gerek kalmadan kolay bir şekilde uluslararası pazarda faaliyet gösterebilmektedirler (Şatıroğlu, 1984:43).

2.1.4. Maliyet Düşüren Etkenler

Şirketlerin çok uluslu olma nedenleri arasında sayılabilecek olan bir diğer faktör ise maliyetleri düşüren etkenlerdir. Bu etkenler, içsel ekonomi taşıma giderleri ve teknik bilgi üstünlüğü olarak kendi içinde üçe ayrılmaktadır. İçsel ekonomiler, bir ürünün üretiminde gerçekleşen çeşitli aşamaların hepsinin tek bir organizasyon yapısı altında toplanarak koordine edilmesi ortak bir biçimde denetlenmesine olanak sağlayarak maliyet düşürücü etkide bulunabilir. Şirketler, DYSY ile ana ülke dışında kurmuş oldukları alt şirketlerin sağlamış oldukları avantajlar ile üretmiş oldukları ürünleri ve hizmetleri ihracat ile kolay bir biçimde satabilmekte ve aynı şekilde açmış oldukları alt şirketler aracılığı ile yatırım yaptıkları pazardaki müşteriler ile daha yakından ticaret yapabilme fırsatı bulmaktadırlar ve bu sayede maliyeti düşürmektedirler (Seyidoğlu,1996:649).

2.1.5. Oligopol Meydana Getirmek

Çok uluslu şirketler sahip oldukları sermaye, teknolojik kapasite ve bilgi düzeyleri ile etkin bir biçimde monopol etki yaratabilmekte ve yatırımda buldukları ve faaliyet gösterdikleri piyasalarda normalden fazla kar elde edebilirken aynı zamanda girmiş oldukları piyasalarda ihracat yapmak yerine DYSY yapmayı daha mantıklı bir hamle olarak görmektedirler. Zamanla çok uluslu şirketlerin yatırımda buldukları

piyasalarda talep yönünden fazlalık meydana gelir ve bu talebi karşılama noktasında söz konusu piyasaya yeni bir şirket girme talebinde bulunabilir. Ancak piyasaya girme çabası içerisinde olan bu şirket yine piyasada varolan diğer şirketler gibi büyük bir sermaye yapısına ve teknolojik kapasiteye sahip olan ve mevcut piyasadaki tüketiciler tarafından bilinen bir şirket olacaktır (Seyidoğlu, 1996:651).

ÇUŞ'ların piyasaya yönelik bu şekildeki yaklaşımları faaliyette buldukları piyasa içerisinde var olan hem yerel ölçekteki hem de dünya çapındaki diğer şirketlerin karşısında öne geçmesine neden olmaktadır ve yatırım yapmış oldukları ülkenin piyasa koşullarına ve rekabet ortamına zarar vermektedir (Üstündağ, 2017:45).

2.1.6. Dış Piyasa Faktörü

Şirketleri çok uluslu bir yapıya iten bir diğer faktör ise şirketlerin ihracat kanalları ile girmiş oldukları ülkelerin ithalat işlemlerine getirmiş oldukları çeşitli kısıtlamalar ve piyasa hamlelerinden piyasadaki paylarını ve korumak istemeleri ve hatta bu payı arttırmak istemeleridir (Seyidoğlu,1996:652). Bu cümleyi biraz daha açık bir şekilde ifade edecek olursak; herhangi bir ülkeye ihracatta bulunan bir ana şirket ihrac etmiş olduğu mallar üzerine ihracatın yapıldığı ülke tarafından yerel sermayeyi korumak adına bir takım ilave gümrük vergisi getirildiğinde bu politika ülkeye mal ve hizmet ihraç eden şirketin ihracatını engelleyici veya kısıtlayıcı bir durum oluşturacaktır. Dolayısıyla bu durumu engellemek adına bu şirket ülkeye ihraç etmiş olduğu malları ve hizmeti bu ülkede üretmeye başlar. Buradan anlaşıldığı üzere şirket ihraç ettiği malı ihracat yaptığı ülkede üreterek ve o piyasada yer edinerek çok uluslu bir hal alacaktır. Buna ek olarak şirketlerin üretim faaliyeti yapması için kurulan üretim tesislerine de “tarife fabrikaları (tariff factories)” adı verilmektedir (Seyidoğlu,1996:652).

2.1.7. Piyasadaki Ekonomik Avantajlardan Faydalanmak:

Şirketleri çok uluslu bir yapı olmaya yöneltten bir diğer husus ise mevcut piyasa içerisinde karşılıklarına çıkan ekonomik fırsatlardan yararlanarak pazar paylarını genişletmek ve gelirlerinde belirli bir istikrarı yakalamak istemeleridir (Seyidoğlu,1996:653). Küreselleşme ile birlikte piyasaların daha kırılgan ve dünya üzerinde gerçekleşen herhangi bir olumsuz gelişmeye karşı göstermiş oldukları

reaksiyonların ani olması şirketleri yatırımlarını farklılaştırmaya zorlamaktadır. Şirketler bu kapsamda DYSY ile yatırımlarını genişletmekte ve risk oranı az olan yatırımlara yönelmektedir. Şirketlerin kar maksimizasyonu mantığı ile hareket ederek piyasada ortaya çıkan fırsatları değerlendirmesi çok uluslu bir yapıya kavuşmalarında oldukça önemlidir.

2.2. Uluslararasılaşma Teorileri Kapsamında Şirketlerin ÇUŞ Olma Nedenleri

2.2.1. Uluslararasılaşma Nedir?

Şirketlerin çok uluslulaşma nedenleri ile bağlantılı olarak uluslararasılaşma kavramı da şirketlerin dünyaya açılma sürecini daha iyi anlamamız için bizlere teorik bir altyapı sağlamaktadır. Uluslararasılaşma kavramı en basit tanımı ile bir işletmenin veya şirketin faaliyetlerinin ulusal sınırlar dışına çıkarak başka ülkelere yayılmasıdır. Yine yanı şekilde şirketlerin uluslararası pazarda ticari faaliyetlerde bulunmaya başlamaları uluslararası nitelik kazandıkları anlamına gelmektedir (Avcı,2007:36)

Ancak uluslararasılaşmayı yalnızca günümüz çağının bir kavramı olarak kabul etmek yanlış olacaktır. Zira orta çağ döneminde hem Avrupa hem de Asya arasında ülkelerarası ticari faaliyetlerin olduğu bilinen bir gerçektir. Daha yakın bir geçmişte uluslararasılaşmayı anlatacak olursak; devletlerin kendi topraklarında keşfetmiş oldukları bazı madenler uluslararasılaşmayı farklı bir konuma getirmiştir ve bu madenleri işleten şirketlerin uluslararası pazarda faaliyet göstermelerini sağlamıştır. 18.yy'a gelindiğinde Avrupalılar kendi ülkeleri dışında yatırımlar yaparak dışa açılmaya başlamıştır (Kutal,1982:22) Bilhassa 19.yy sonları ve 20.yy başları petrolün keşfi ile ön plana çıkmaktadır. Petrolün keşfi ile şirketler uluslararası bir rekabet içerisinde girmiştir. Uluslararasılaşma kavramını günümüz konjonktüründe tanımlamak biraz zordur. Bu yüzden uluslararasılaşma kavramını doğru bir şekilde ortaya koymak için literatürde pek çok farklı tanımlama mevcuttur.

Welch ve Luostarinen uluslararası kavramını şu şekilde tanımlamıştır; şirketlerin uluslararası faaliyetlere giderek artan biçimde katılma sürecidir (Beamish, 1995). Bir başka tanımda ise uluslararasılaşma kavramı bir şirketin stratejik, yapı ve kaynak gibi olanakları aracılığıyla uluslararası pazara uyum sağlamasıdır (Beamish,1995:116).

Beamish tarafından uluslararasılaşma bir başka biçimde şu şekilde tanımlanmıştır; şirketlerin uluslararası faaliyetlerinin gelecekte uygulanacak planlar bakımından çeşitli firmalarca ister doğrudan ister dolaylı şekilde farkına varılması ve dolayısıyla şirketlerin de faaliyetlerini başka ülkelerle eşgüdümlü yürütmesidir. Bir başka tanımda ise uluslararasılaşma kavramı, şirketlerin network modeli aracılığıyla hedeflerini gerçekleştirebilmek için sürekli olarak ilişki kurdukları, geliştirdikleri, korudukları ve gerektiğinde ise sona erdirdikleri birleştirici özelliği olan bir süreçtir (Johansen&Vahle,1990). Bu tanıma ek olarak uluslararasılaşma kavramı; şirket faaliyetlerinin hem ulusal ölçekte hem de uluslararası ölçekte çeşitli lisans anlaşmaları, franchising, doğrudan yatırım ya da ortak şekilde yapılan girişim yolları ile devam ettirilmesidir (Bell&Young,1998).

2.3. Şirketler Neden Uluslararası Aşamaya Geçer?

Küreselleşme dalgası yaşanmadan önce şirketlerin uluslararası pazarlara açılma eğilimleri günümüzde olduğundan daha sınırlıydı. Ancak sonraları kitle iletişim araçlarında ve ulaşım kanallarında yaşanan hızlı ilerlemeler ile birlikte dünyanın ve toplumların birbirlerine giderek daha fazla eklemlenmesi şirketlere ucu açık bir tüketici potansiyeli sunmakta ve yatırım yapabilecekleri yeni alanlar açmaktaydı. Şirketleri uluslararası pazarda faaliyet göstermeye iten sebepler elbette sadece küreselleşmenin sonuçları ile açıklanamaz. Şirketlerin gelişmiş analiz yöntemleri, saha ve pazar araştırmaları, yatırım yapabilecekleri alanların belirlenmesi gibi ciddi araştırma ve geliştirme gerektiren pek çok konuda derinlemesine ve mantıklı bir planlamaya sahip olmaları gerekmektedir. Şirketleri uluslararasılaşmaya iten sebepler dolayısıyla normalden biraz daha karmaşık ve uzun vadeli dir.

Şirketlerin kendi ülkeleri dışında başka bir pazara girmek istemelerinin birtakım nedenleri vardır. Bu nedenler (Dunning,1992) tarafından kaynak arayışı, pazar arayışı veya verimlilik arayışıdır. Günümüzde ise şirketler sürekli olarak yeni ortaya çıkmış ve fazla bilinmeyen pazarlara girerek gelirlerini artırmak istemektedir. Şirketler uluslararası pazarlara açılma hamlelerinde üç önemli ve temel karar özelinde hareket etmektedirler. Birincisi “Hangi pazar veya pazarlara girilecek?” sorusudur. İkinci “Söz konusu pazara ne zaman girilecek?” sorusudur. Üçüncü ve sonuncusu ise “Pazara hangi ölçekte girilecek?” sorusudur. BM’ye göre dünya üzerinde 208 ülke bulunmaktadır.

Dolayısıyla şirketlerde bu 208 ülkeden veya pazardan uzun vadede kar elde etme oranı yüksek olmasının yanı sıra maliyet ve risk analizinin yapılabildiği ülkeler tercih edilmelidir. Örneğin Hindistan ve Çin gibi sahip oldukları nüfus ve devasa pazar büyüklüğüne sahip olmalarının yanı sıra, yaşam standartları ve ekonomik kabiliyetleri de hesaba katılmalıdır. Bu iki ülke her ne kadar yaşam standartları düşük ülkeler olsa da sürekli olarak büyüyen ve yatırım alan hedef pazar konumunda olan ülkelerdir (Ulaş,2009:13) Şirketler hedefledikleri pazarı analiz ettikten sonra hedef pazara ne zaman girebileceğine karar vermek zorundadır. Herhangi bir pazara girme zamanlaması şirketler için her zaman önemli bir karardır. Çünkü günümüz koşullarında dünya ticaretindeki sert rekabet koşulları şirketleri bir pazara ilk giren olmaya zorlamaktadır. Yani şirketler açısından hızlı hareket etmek, hedef pazarı iyi bir şekilde analiz etmek ve gözlemek, güçlü bir marka meydana getirerek pazarın taleplerine cevap vermek, pazardaki diğer rakiplerin hamlelerine karşı uygun stratejiler geliştirmek ve henüz keşfedilmemiş diğer bakir pazarlara en önde girmek önemli avantajlar getirmektedir. Türkiye’de tekstil alanında faaliyet gösteren şirketlerin Çin’e karşı rekabette daha avantajlı konumda olmaları hızlı bir yapıda olmaları ve pazarın taleplerine bu doğrultuda hızlı bir şekilde yanıt verebilmelerinden kaynaklanmaktadır. Çinli şirketler her ne kadar rekabete ortak olsalar da hız konusunda geride kalmaktadırlar (Ulaş,2009:13).

Herhangi bir pazara ilk giren şirket , o pazara daha sonra yatırım yaparak giriş yapan diğer şirketlere göre fiyatlandırmayı aşağı yöne çekebilme ve diğer rakiplerini Pazar dışında tutarak maliyet yönünden avantaj sağlayabilmektedir. Pazara diğer şirketlerden önce girmek beraberinde avantaj getirdiği kadar dezavantajda getirebilmektedir. Şirketler için her zaman yabancı bir pazara girmek önemli zaman ve emek harcamak demektir. Şirketin girdiği pazara sunmuş olduğu ürünün yerel Pazar tarafından talep görüp görmeyeceği veya pazarda tutunup tutunmayacağı belirsizdir ve bu durum şirketler açısından ek bir maliyet anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra şirketlerin de hata paylarının hesaba katılması gerekmektedir. Pazara diğer şirketlerden daha sonra giren şirketler kimi zaman ilk giren şirketlerden daha iyi işler çıkarabilmekte ve pazara diğer şirketlerden daha sağlam bir şekilde tutunabilmektedir. Örneğin KFC (Kentucky Fried Chicken) olarak bilinen Amerikan menşeli fast food şirketi Çin pazarına McDonalds’tan daha önce girmiştir. Ancak McDonalds Çin pazarına KFC’den daha iyi bir şekilde adapte olarak avantaj yakalamıştır (Ulaş,2009:13)

Günümüzde küçük ölçekli şirketlerin dahi birtakım etkenler doğrultusunda dışarıya açıldıkları gözlemlenmektedir. Bu etkenlerin teknolojik gelişmeler ve internetin yaygınlaşması, devletlerin ticari faaliyetlerinin daha serbest bir hal alması ve ticaretin önündeki engellerin giderek azalması, küresel ölçekte sıkı bir rekabetin olması, şirketlerin üretim maliyetlerini azaltma çabası, kitle iletişim araçlarının gelişmesi ile birlikte toplumlarında ihtiyaç ve isteklerini birbirine benzemeye başlaması ve ülkelerin AB, NAFTA, G8 gibi bütünleşmeler içerisinde yer alması şeklinde sıralanabilir.

Sonuç olarak günümüzde şirketlerin uluslararasılaşma eğilimi her zamankinden daha fazla ve oldukça değişken bir yapıya sahiptir. Şirketlerin neden uluslararasılaşma gereği duyduklarını belli başlı teoriler ve şirketler üzerinden anlatmak önem arz etmektedir.

Literatürde şirketleri uluslararasılaşmaya iten sebepler iktisat ve pazarlama disiplinlerinin bakış açıları üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır.

2.3.1. İktisat Bilimi Açısından Uluslararasılaşma Nedenleri

Seyidoğlu iktisat bilimi bakış açısı ile uluslararasılaşmayı ele alırken ihracat aşamasını göz ardı ederek, uluslararasılaşmayı, satış temsilcilikleri açmak, çeşitli portföy yatırımları ve lisans anlaşmaları yapmak ve ortak bir işletme kurmak biçiminde el almıştır ve şirketleri uluslararası alanda faaliyet göstermeye iten sebepleri de şu şekilde kategorize etmiştir (Seyidoğlu,1978:391):

2.3.2. Çevresel Sebepler

- Çok Yanlılaşma: Uluslararası ekonomide iki taraflı ilişki düzeyinden çok taraflı ilişki düzeyine geçişi şeklinde tanımlanmaktadır.
- Amerikan Dış Yardımları: ABD, diğer ülkeler ile yapmış olduğu ekonomik yardım sözleşmelerinde bilhassa kendi şirketlerinin anlaşma yapılan devlet topraklarında iş yapabilme şartını koydurmaktaydı.
- Siyasi Faktörler: Özellikle Soğuk Savaş döneminde batı bloğunun komünizme karşı ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda iş birliği içerisinde hareket etmesi.

Burada parantez açılması gereken birtakım hususlar bulunmaktadır. Öncelikle ABD dış yardımlarının Soğuk Savaş döneminde müttefik devletleri kendi tarafında tutmak amacıyla gerçekleştirdiği bilinen bir gerçektir. Bu durumda doğal olarak Batı menşeli şirketlerde kendilerine bu anlaşmalar sayesinde iş yapma alanı bulabilmekteydiler. Bu sayede şirketler hem kar maksimizasyonu yapıyor hem de yatırım yaptıkları ülkenin kalkınması ve ABD etrafında şekillenen bloğa daha da bağlı bir hale gelmiş oluyordu. Ancak günümüzde bu durum oldukça farklı bir yöne evrilmiştir. Özellikle son yıllarda yaşanan ABD-Çin arasında yaşanan ekonomik ve ticari rekabet zaman zaman sertleşerek karşılıklı yatırım seviyesine ve üçüncü devletlere de sıçrayan yaptırıma uyma durumunu meydana getirmektedir. Amerika'nın ekonomik büyüme ve ticari kapasitesinin Çin'in gerisinde kalması ABD açısından sert bir oyun oynama isteği uyandırmaktadır. Ayrıca Çinli şirketlerin özellikle bilişim ve teknoloji alanında yakaladığı hızlı ivme ile birlikte ABD şirketlerinin bazılarını geride bırakması şüphesiz ABD açısından kabul edilebilir bir durum olmamaktadır. Bu yüzden ABD son dönemlerde Çin ve Çin'e ait olan şirketler çeşitli alanlarda yaptırımlar ve yasaklar uygulamaktadır. En güncel örneğini Huawei ve Xiaomi'nin kara listeye alınan şirketler arasına girmesi ve Avrupa'nın ve ABD'nin telekomünikasyon altyapısını yöneten Huawei'in yöneticisinin casusluk ile suçlanması ve tutuklanmasında hem şirkete hem de Çin'e yatırım uygulamasında görebiliriz. Dolayısıyla Soğuk Savaş döneminde ABD'nin anlaşma yaptığı ülkelerde ABD şirketlerinin iş yapabilmesi şartının günümüzde de geçerli olmasının yanı sıra artık ABD'nin yasak koyduğu ve yatırım uyguladığı devletlerle ve şirketlerle iş yapabilmekte oldukça zorlaşmıştır. Parantez açılması gereken bir diğer husus ise siyasi faktörlerdir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yaşanan bloklaşma ile birlikte devletler taraf oldukları bloğun içerisinde ekonomik, askeri ve diğer birçok alanda eş güdüm içerisinde hareket etmekteydi. Ancak bilindiği üzere soğuk savaş çoktan sona ermiş bulunmakta ve uluslararası sistem çok merkezli bir yapı içerisinde işlemektedir. Dolayısıyla devletlerde görünen bir blok etrafında hareket etmemektedir. Şirketlerde günümüz dünyasının küreselleşmiş yapısı uluslararası ilişkiler yapısı içerisinde hareket etmektedir. Bir sonraki bölümde tartışılacağı üzere günümüzde şirketler devletlerin dış politikalarının belirleyici unsurları olabilmektedir.

Bu kısımda bazı hususlar üzerine ekleme yapılması önem arz etmektedir. Öncelikle dış ticaret engellerini günümüzde tek başına düşünmek bu noktada doğru

olmamaktadır. Günümüzde internet kullanımının yoğun şekilde olması çevrimiçi alışverişi de oldukça yüksek bir konuma taşımıştır. Ancak online alışveriş şirketleri faaliyette buldukları ülkenin ticari kurallarına ve yasalarına aykırı faaliyette buldukları taktirde kimi zaman ceza aldıkları gibi erişim engeli ve faaliyetini durdurma gibi durumlar ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Dolayısıyla bu durum şirketleri o ülkeden çekilmeye ve faaliyetlerini ve yatırımlarını başka ülkelere kaydırmalarına neden olabilmektedir. Bir diğer husus ise rekabetin önemi olmaktadır. Günümüzde dünyanın devasa bir pazar olduğunu unutmamak gerekir. Hal böyle olunca şirketlerde kıyasıya ve sert bir rekabet içerisinde olabilmektedir. Pazar paylarını genişletmek amacı ile şirketler sürekli olarak pazarlama çalışmaları tüketicilerin ilgisini çekebilecek yaratıcı ürün ve hizmet ortaya koyma çabası içerisinde olabilmektedir. Bunun en güzel örneğini ülkemiz içerisinden vermek pekte yanlış olmaz. Bir dönem ülkemizde oldukça yüksek satış rakamlarına ulaşan ve Ülker markasının bir ürünü olan Cola Turka ile çok uluslu bir şirket olan Coca Cola arasında gerçekleşen sıkı rekabet bu konunun en güzel örneği sayılabilir. Nitekim ülkemizde çok büyük bir Pazar payına sahip olan Coca Cola sonraları Cola Turka'nın piyasaya girmesi ve reklam alanında yaratıcı fikirler ortaya koyduğu gibi o zamana dek ülkemizde yapılmamış pazarlama tekniklerini ürünlerinde kullandığı (3 litrelik paketlenme) ile Coca Cola'nın pazar payını önemli ölçüde eritmiştir. Devam eden süreçte haksız rekabet yaşandığı gerekçesi ile bu rekabet Coca Cola'nın ABD Büyükelçiliği'ne şikâyeti ile devletler arası bir konu bile olmuştur (Aydınlık, 28.11.2022)

Şirketleri uluslararası alanda faaliyet göstermeye iten bir diğer koşulları ise şirketin menşei olduğu ülkenin sahip olduğu itici özellikler ile yatırıma ev sahipliği yapan misafir ülkenin çekici özellikleridir. Şirketler kendi ülkelerinde karşılaştıkları birtakım zorluklar, piyasa da yaşanan durgunluklar ve kendi ülkelerinde faaliyet göstermiş oldukları pazarda yaşanan daralma sonucu dünyanın farklı yerlerinde farklı şekilde yatırım yapma çabası içerisinde olabilmektedirler.

Köken ülkenin sahip olduğu itici faktörleri kısaca sıralayacak olursak (Kutal,1982:22-35);

- İç Piyasa Yetersizlikleri: Bazen ülkelerin sahip oldukları iç piyasalar zaman zaman daralma ve tıkanma yaşayabilmektedirler. Şirketlerin üretim teknolojilerini rahat bir şekilde uygulama alanı bulmakta zorlanmaları,

piyasanın şirket için yeterince büyük gelmemeye başlaması ve piyasanın doygunluğa ulaşması doğal olarak şirketleri yeni pazarlar aramaya zorlamaktadır.

- Mevcut Pazardaki Payı Koruma Endişesi: Şirketler faaliyette buldukları pazarda sahip oldukları payın erimesini istemezler ve paylarına yönelik bir tehdit veya rekabet gördüklerinde uluslararası yatırımlarına daha fazla odaklanabilmektedirler. Şirketlerin bu sebeple yapmış oldukları yatırımlara ise “Savunma yatırımı” denmektedir.
- Üretilen Ürünün Uluslararası Niteliği: Petrol ve çeşitli madenler gibi bazı ürünler doğası gereği uluslararası pazara ihtiyaç duyarlar ve bu nedenler söz konusu ürünler çok uluslu şirketler tarafından üretilip pazarlanırlar.
- Köken Ülke’de Maliyetlerin Yükselmesi: Köken ülkeler çoğunlukla gelişmiş ülkeler olduğu için şirketler açısından da maliyetler yüksek olmaktadır. Köken ülkedeki maliyetin yüksek oluşu şirketleri maliyetlerin düşük olduğu yerlere yatırım yapmaya zorlamaktadır.
- Köken Ülkenin Vergi Mevzuatı: Köken ülke de maliyetlerin yüksek oluşuna ek olarak vergi miktarlarının da yüksek olması şirketlerin hoşlandığı bir durum olmamaktadır. Bu nedenler şirketler daha az vergiye tabii tutulacakları yerlere yatırım yapabilmekteler ve uluslararası bir faaliyette bulunma çabası içerisine girebilmektedirler.
- Köken Ülkenin Kolaylık Sağlaması: Şirketlerin menşei oldukları ülkeler özellikle ithalat konusunda kolaylık sağlayabilmektedirler.
- Köken Ülkenin Üretim Daha Rasyonel İşletmecilik Uygulamasına İmkân Vermemesi: Üretim için gerekli olan hammaddenin ülkeye getirilmesi ve üretilen ürünlerin dışarıya ihracatı esnasında ortaya çıkan maliyetler gerek üretim gerekse satış faaliyetlerinin hammaddelerin bulunduğu bölgelerde yapılmasını daha avantajlı hale getirmektedir. Bunun yanı sıra çevresel faktörlerde şirketlerin yatırımlarını başka ülkelere yönlendirmesine neden olabilmektedir.

Şirketlerin yatırımlarını yönlendiren bir diğer husus ise anavatan dışındaki ülkelerin bir takım çekici koşullara sahip olmasıdır. Bu koşulları kısaca anlatmak gerekirse (Kutal,1982:22-35);

- Yatırımı Kabul Eden Ülkenin Pazar Büyüklüğü: Şirketlerin yabancı ülkelere yatırım yapmalarındaki en büyük etkenlerden biride yatırıma ev sahipliği yapacak olan ülkenin pazarının genişliğidir. Bir geniş bir pazara sahip olması şirketlerin yatırım yapmaları için oldukça cazip bir etkidir.
- Yatırımı Kabul Eden Ülkenin Korumacı Önlemleri: Eğer yatırım yapılan ülke ithal ikamesine dayalı bir ekonomik kalkınma modeli benimsemiş ise çok uluslu bir şirket bu ülkedeki Pazar payını elinde tutmak isteyecektir. Şirketin bu ülkenin pazarındaki payını koruması ise ancak bu ülkeye yatırım yapması ile mümkün olmaktadır.
- İşgücünün Ucuz Olması: Bilindiği üzere şirketlerin üretim maliyetleri içerisinde işgücünün maliyeti önemli bir tutmaktadır. Dolayısıyla emeğin üretim sürecinde yoğun olarak kullanıldığı şirketlerde rekabetin getirmiş olduğu avantajları korumak için emeğin ucuz olduğu ülkelere yatırım yapabilmektedirler.

2.3.3. Pazarlama Disiplini Çerçevesinde Uluslararasılaşma Sebepleri

Pazarlama disiplini şirketlerin uluslararasılaşma nedenlerine iktisat biliminden biraz daha farklı bir pencereden bakmaktadır. Pazarlama disiplini şirketler açısından ihracatı uluslararasılaşmanın ilk ve temel adımı olarak ele almaktadır (Erkutlu& Eryiğit,2001:154).

Özellikle küreselleşme hareketi ile kitle iletişim araçlarında meydana gelen hızlı teknolojik gelişmeler günümüzde gelişmiş ülkelerin hayat tarzlarını, geleneklerini ve özellikle tüketim alışkanlıklarını ve zevklerini dünyanın dört bir köşesine taşıyan yumuşak gücü kuvvetli bir şekilde ön plana çıkaran bir döneme getirmiştir. Gelişmiş ülkelerin başta tüketim alışkanlıkları olmak üzere birçok yumuşak güç öğelerinin dünyanın farklı yerlerinde yaşayan insanların tüketim isteklerini körüklemesi dünya üzerinde sürekli büyüyen yeni pazarlar ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnsanlar artık internet ve sosyal medya sayesinde dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan insanların hangi koşullarda hayatlarını sürdürdüklerini, hangi yemekleri yediklerini, hangi marka kıyafet giydiklerini ve hangi marka otomobillere bindiklerini görebilmekte ve farkındalık oluşturabilmektedir. Şirketler artık dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan insanların tüketim taleplerine uygun ürünler üretmek zorundadır ve ulusal ölçekte

düşünmemektedir. Buradan hareketler dünyanın küresel bir pazar haline bürünmesi şirketler açısından önemli rekabet koşulları ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla şirketlerin bu pazarda varolabilmeleri ve paylarını genişletebilmeleri ancak uluslararasılaşma ile mümkün olabilmektedir (Lewitt,1983:92-102).

Pazarlama disiplininin uluslararasılaşma nedenlerine ilişkin bakış açısını bir başka yazar da şu şekilde açıklamıştır (Uğurlu,1996:29);

- Bir firmanın sahip olduğu üretim kapasitesi köken ülkede tam kapasiteli bir biçimde kullanılamıyorsa ya da kullanılsa bile şirketin kapasite artırma imkânı var ise söz konusu şirketin uluslararası pazarlara yönelmesi hem şirketin toplam satış miktarına hem de buna bağlı olarak elde ettiği toplam kar oranına yukarı yönde etki edecektir.
- Şirketin sahip olduğu yönetici kadrosunun kalifiye durumu, kaynaklarının bol oluşu ve sahip olduğu sermaye büyüklüğü şirkete kazanç dışında kalıcılık ve büyüme imkânı verebilmektedir. Dolayısıyla şirketler bu avantajlardan dolayı uluslararası pazarlara açılmak zorundadır.
- Uluslararası pazarlar ulusal pazarlardan daha hızlı bir biçimde gelişme gösteriyorsa, şirketlerde bu gelişmeden faydalanarak büyüme faaliyetlerine dış pazarlar üzerinden katkı sağlayabilirler.
- Özellikle gelişmekte olan ülkelerin şirketleri, ülke içi istikrarın tam olarak sağlanamaması ihtimaline tedbir olarak şirketlerini uluslararası pazarlara yöneltebilir ve risk azaltıcı politikalar uygulayabilir.
- Ülkedeki üretim maliyetlerinde yaşanan artışlarda şirketleri uluslararası piyasalara yöneltebilir.

2.4. Uluslararasılaşma Teorileri Kapsamında Şirketlerin ÇUŞ Olma Nedenleri

Amerika ve Çinli şirketlerin çok uluslu şirketler olma nedenlerine geçmeden önce, şirketlerin dış piyasaya açılmalarının bir dizi tetikleyici unsur ve hem ana ülkenin hem de dış ülkelerin sahip oldukları avantajlar ve dezavantajlar etrafında şekillendiği bir önceki bölümde öğrenilmiştir. Her ne kadar şirketler yukarıda bahsedilen etkenler nedeniyle uluslararası piyasalara açılma ihtiyacı hissetse de bu eğilimin altında teorik

bir temel yatmaktadır. Biraz sonra bahsedileceği teoriler şirketlerin uluslararası piyasalara yönelme eğilimlerinin altında yatan nedenleri ve şirketlerin global piyasaya hangi uygun stratejiler ile girdiklerini bizlere açıklamaktadır.

2.4.1. Hymer Teorisi

DYSY'ye yönelik olarak ortaya atılan ilk çalışma 1960 yılında Stephen Hymer'in doktora tezi ile ortaya çıkmıştır. Hymer'e göre çok uluslu şirketlerin uluslararası ölçekte yatırım yapma sebepleri yapmış oldukları ve yapmayı planladıkları yatırımlarının üzerinde oluşan potansiyel tehlikeleri minimum seviyeye indirmek elde etmiş oldukları getirileri de maksimum seviyeye çıkarmaktır. Bu anlamda çok uluslu şirketlerin var olma nedenleri bünyelerinde barındırdıkları monopolistik güç güçlerinden gelmektedir (Gankema vd,2000:19). Hymer teorisi aynı zamanda "firma teorisi" kuramını da ortaya atmıştır ve kuram ile şirketlerin Pazar güçlerinin kapasitesini artırmalarını açıklamaktadır. Pazar gücü dediğimiz kavram ise şirketlerin tekil olarak veya ortaklık biçiminde hareket ederek mevcut pazara hâkim olmaları ve maliyet azaltarak kar oranlarını artırmalarıdır. Örneğin dünyanın önde gelen otomobil üreticilerinden Peugeot ve Fiat 2021 yılında birleşerek "Stellantis" grubunu oluşturmuşlardır ve dünyanın en büyük dördüncü otomobil üreticisi konumuna gelmişlerdir. Bu duruma bir başka örnek ise dünyanın önde gelen otomotiv üreticilerinden olan Almanya'nın köklü otomobil üreticisi Daimler ile ABD'li otomobil şirketi Chrysler'in birleşmesidir. Bu örnekler daha da çoğaltılabilir elbette ancak genel olarak şirketlerin bu tür birleşmelere gitmelerinde yukarıda bahsedilen pazar gücü kavramının ve şirketlerin güçlerini birleştirerek aynı altyapıya sahip birçok modeli daha az maliyet ile üretebilmeleri ya da daha iyi bir organizasyon ve yönetim modeline sahip olma imkanlarının yanı sıra faaliyet gösterdikleri sektörlerde yaşanan problemler, iş gücü maliyetleri, kapasite artırmak istemeleri gibi birçok nedenler etkili olmaktadır.

Buna ek olarak çok uluslu şirketlerin pazardaki rekabeti azaltmak, kendi sanayi alanlarına yönelik giriş engellerini aşmak ve sahip oldukları monopol güçlerini uzun vadede daha da artırmak amacıyla başka ülkelere doğrudan yatırım faaliyetlerinde buldukları düşünülmektedir. Ayrıca çok uluslu şirketler ana vatanlarında yaşanan piyasa durgunluklarının verdiği olumsuzluklar nedeniyle dışarıya açılmaktadırlar (Dilber,2009:20)

Hymer, yatırıma ev sahipliği yapacak olan ülkedeki yerel şirketlerin yatırım yapacak olan yabancı şirkete kıyasla ekonomik durum hakkında daha fazla bilgiye sahiptir ve bu anlamda üstün konumdadırlar. Yatırım yapan şirket açısından bakıldığında şirket yatırım konusunda önünde risk ve belirsizliklerin olduğu bir süreç ile karşı karşıyadır. Dolayısıyla yatırım yapacak şirketlerin ev sahibi ülkede başarılı olabilmesi için yerel firmalar karşısında belli bazı avantajlara sahip olması gerekmektedir. Yani yatırım yapacak olan şirketlerin sahip oldukları “yabancı şirket” etiketi sebebiyle ortaya çıkan dezavantajlı konumunu ortadan kaldıracakları için işletmelere özgü bazı avantajlara sahip olmaları gerekmektedir. Yerel şirketleri ve yabancı şirketleri sahip oldukları avantajları ile kıyaslayacak olursak yerel şirketler faaliyette buldukları kendi ülkelerinin dili, kültürü ve yasal anlamdaki sermaye birikimi bakımından avantajlara sahiptirler. Yatırım yapacak olan yabancı şirket ise sahip olduğu büyük ölçekli sermaye birikimi, yönetimi, teknolojik altyapısı, patentleri, pazarlama yeteneği, hammaddelere ulaşım kabiliyeti, dağıtımdaki yeteneği gibi birçok üstünlüğe avantaja sahiptir (Dilber,2009:20).

2.4.2. İşlem Maliyeti Teorisi (Oliver E. Williamson)

İşlem maliyeti teorisi, ülkelerin taşınmış oldukları risk ve iş alanlarında yaşanan belirsizlik hedef ülke üzerinde yatırım yapmak isteyen çok uluslu şirketlerin sahip oldukları bilgi ihtiyacını ve yönetsel anlamdaki maliyetlerini artırabilmektedir. Bu nedenle şirketler işlem maliyetlerini ve karşılaşacakları riskleri minimuma indirmek amacıyla yerel şirketler ile ortak bir şekilde hareket sergileyebilirler. Yabancı çok uluslu şirketler yatırım yapacakları ülke pazarında yayılma, ülkenin iş gücünü yönlendirme ve yönetme, yerel kaynakların yanı sıra ara ürünleri de organize edebilme kabiliyeti yüksek olan şirketlerdir. Dolayısıyla şirketler hedef olarak koydukları ülkede yatırım yapmak istediklerinde söz konusu ülkede yer alan yerel şirketler ile iş birliği yapmaları gerekmektedir. Buna örnek olarak Çinli birçok ortak girişim yerel şirketlerinde kontrolünde olduğu kaynaklara daha rahat biçimde ulaşmak amacıyla oluşturulmuşlardır (Dilber,2009:22-23).

2.4.3. İçselleştirme Teorisi (Peter J. Buckley & Mark Casson)

Bu teori esasında yukarıda bahsedilen işlem maliyeti teorisine dayamaktadır. Çok uluslu şirketlerin var olma nedenleri uluslararası pazarlarda süregelen düzensiz rekabet koşullarına ve bilgide yaşanan eksikliklere dayandığını açıklayan kabul görmüş bir teoridir (Cerrato,2006:256). Ana ülkeye kıyasla diğer ülkelerdeki piyasalarda risklerin yüksek olması sebebiyle şirketler DYY (Doğrudan yabancı yatırım) yaparak bu anlamda bir içselleştirmeye gidebilmektedirler. Burada içselleştirme dediğimiz kavram ise şirketlerin kendilerine özgü sahip oldukları avantajları diğer şirketlere lisans verme, ortak bir girişim ile vermekten çok DYY(Doğrudan yabancı yatırım) ile kendi organizasyon temeli içerisinde kullanmasıdır. Bu teori temelde iki farklı varsayım üzerinden şekillenmektedir. Bu varsayımlardan ilki “şirketlerin bütün faaliyetlerini sorunsuz ve başarılı biçimde sürdürebilecekleri düşük maliyet getirisi olan yerleri seçmeleridir.” Bir diğer varsayım ise “şirketlerin elde ettikleri faydanın harcamış oldukları maliyetlerden çok daha önem arz piyasalar içerisinde büyüme göstermeleridir.” (Dilber,2009:24).

2.4.4. Eklektik Teori (John H. Dunning)

Dunning’in öne sürdüğü eklektik teori esasında birden fazla teoriyi içerisine alarak DYY yaklaşımını açıklamaya çalışmasından dolayı “Eklektik” adını almaktadır. Söz konusu teori şirketlerin teknolojik birikimleri ve marka isimlendirmelerine odaklanarak birtakım avantajlar üzerinde yoğunlaşmaktadır ve bunu yaparken de Hymer’in yukarıda bahsedilen içselleştirme teorisinden destek almaktadır. Bilindiği üzere çok uluslu bir şirket yabancı bir ülkede yatırım yaptığı zaman karşılaşacağı ve maliyet gerektiren birçok dezavantaj vardır. Ancak şirketler bu dezavantajların önüne geçecek ve yatırımlarını sağlama alacak birtakım avantajlara sahiptirler. Eklektik teori ise bu anlamda şirketlerin yer, mülkiyet ve içselleştirme şeklinde üç farklı avantajın bir araya gelmesi ile başka ülkelerde yatırım yapmalarını açıklamaktadır. Bu üç avantaj aynı zamanda “OLI Avantajları” şeklinde de bilinmektedir (Dilber,2009:24).

2.4.4.1. Mülkiyet Avantajı (Ownership)

İşletmelerin mülkiyet avantajı yatırım yapacakları veya yaptıkları ülkede faaliyet gösteren yerel şirketlerin karşısında rekabet edebilmek için sahip oldukları maddi ve aynı zamanda maddi nitelik taşımayan avantajlardır. Bu avantajlar, ürünlerde yapılan yenilikler ve geliştirmeler, doğal kaynakları, patent ile elde edilen haklar, ticari marka ismi, teknolojik birikim, organizasyon ve pazarlama kabiliyeti, dağıtım yeteneği ve uzman satış becerisi, reklam yaratıcılığı vb. gibi daha birçok monopol yaratan avantajlardır (Dilber,2009:25).

2.4.4.2. Lokasyon (Yer) Avantajı (Location)

Bu avantaj şirketlerin hangi ülke piyasasında yatırım yapacaklarını belirleyen avantajdır. Yatırımın yapılacağı ülkede hangi üretim biçiminin üstün olduğu, yatırıma ev sahipliği yapan ülkenin herhangi bir bölgesel birliğe üye olup olmadığı, pazarın ne kadar büyük olduğu, ev sahibi ülkenin yatırımlara olan teşviki, ucuz iş gücü, hammadde fiyatları gibi avantajları kapsar. Yabancı bir ülkenin yer avantajı bazen şirketlerin ana vatanlarında yerleşik oldukları sahadan daha avantajlı ve çekici olabilmektedir. Bu duruma örnek olarak Caterpillar, düşük iş gücü ve ABD’de fabrikalardan getirilen mallarda gümrükteki yüksek tariflerden kurtulmak amacıyla iş makinalarını Brezilya’da üretmeye karar vermiştir (Dilber:2009;25). Bir başka örnek ise yakın zamanda yaşanan ve günümüzde de etkisi devam eden Covid-19 nedeniyle Çin’deki üretim alanlarının salgın, Çin’deki emtia fiyatlarındaki artış ve iş gücü maliyetlerinin artık eskisi gibi ucuz olmaması nedeniyle birçok şirket üretim alanlarını batıya kaydırmaya başlamıştır. Örneğin ABD’li teknoloji şirketi Apple’a elektronik ürünler üreten Foxconn International. İş gücü maliyetlerinin artması ve emtia fiyatlarındaki artış sebebiyle zarara uğramıştır. Buna ek olarak dünyanın önde gelen tekstil markalarından Zara, H&M üretim lokasyonlarındaki iş gücü maliyetlerinin artması gibi sebeplerle zarara uğramaktadır. Yine bir başka örnek olarak Polonya uzun yıllar ucuz iş gücü avantajı sebebiyle Avrupa’nın üretim sahası olmuştur.

2.4.4.3. İçselleştirme Avantajı (Internalization)

İçselleştirme, bir şirketin bir veya birden fazla katma değer zinciri faaliyetleri kendi elinde tutması ve bunları koruması anlamı taşımaktadır. Bu durum diğer aracı, ortaklara ve üçüncü şişletmelere güvenmenin riskini de minimize etmektedir. İçselleştirme yabancı yatırımlar ve faaliyetler üzerinde etkili bir kontrol imkânı sağlar ve aynı zamanda ürün kalitesine pozitif katkıda bulunduğu gibi pazarlama açısından da sağlamaştırıcı etkide bulunmaktadır. Bir şirket örneği olarak Toshiba verilebilir. Toshiba birçok dizüstü bilgisayar üretim fabrikasına ve bu fabrikaların işletimine sahiptir. Toshiba üretim aşamalarını ve çıktı kalitesini garanti altına alarak kendisi kontrol etmektedir. Dolayısıyla bilgisayarların üretiminde kullanılan ileri teknoloji bilgilerini ve bilgi varlığına koruma altına almaktadır (Cavuşgil vd,2008).

3. AKTÖRLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1. Bir Aktör Olarak ABD'nin Tarihsel Gelişimi

3.1.1. Kıtanın Keşfi ve Koloni Dönemi:

15.yüzyıl ile birlikte Avrupa devletleri arasında görece bir barış ortamı yaşanıyordu ve buna paralel olarak uluslararası ticarete giderek ivme kazanmaya başlamıştı. Ülkeler arası ticari faaliyetlerin gelişim göstermesi ile birlikte o dönemde ticari faaliyetlerde değişim aracı olarak kullanılan değerli madenlere olan ihtiyaçta artmıştı. Bu durum o yüzyılın hegemon güçleri olan İspanyol ve Portekiz Krallıklarının deniz aşırı seferler yapmasına ve sömürge arayışlarına zemin hazırlamıştır. Portekiz Doğu yönünde seferler düzenlerken İspanyollar ise Batıya yani Atlantik Okyanusu'na doğru seferler düzenlemiştir. Portekizli denizciler Afrika'da altın arayışına girmişken Christopher Columbus ülkesi Ceneviz'de zengilikleri denizcilerin dilinden düşmeyen "Antilia" ismindeki efsanevi bir ülkedeki hazineyi bulmak için İspanya Kralı adına yelken açmıştır (Ülman,1973:31).

Tarih 3 Ağustos 1492'yi gösterdiğinde İspanya'nın Palos de la Frontera şehrinden hareket eden Nina, Pinta ve Santa Maria olarak isimlendirilmiş olan üç gemi Asya kıtasına ulaşmak için denize açılmıştı. Bu seferin başında ise Cenovalı bir denizci olan Christopher Columbus bulunmaktaydı. Yaklaşık iki ay sonunda Columbus, San Salvador olarak adlandırdığı adaya ilk ayak basan kişiydi. Esasında bu keşif seferi Asya kıtasını keşfetmek ve Hindistan'a ulaşmak için düzenlenmiştir. Ancak ne talihtir ki Columbus Yeni Dünya'yı keşfettiğinin farkında olmamıştır. Bugün Kuzey Amerika olarak adlandırdığımız kıtaya dört kez keşif seferi düzenleyip hiçbirinde ayak basamamış olsa da Columbus Amerika kıtasının keşfi noktasında öncü bir rol oynamıştır. Dolayısıyla Columbus'un Yeni Dünya'yı keşfi her ne kadar Coğrafi Keşifler açısından önemli bir başarı olsa da Amerika'nın keşfi noktasında ise talihsiz şekilde bir başarısızlık olarak adlandırılabilir (Özlük &Doğan,2017:122). Columbus 1492'de kıtaya ayak bastıktan sonra ilk izlenimini İspanya Hazine Bakanı'na aktarırken ada halkının oldukça ilkel olduğunu ve basit bir yaşam şekilleri olduğunu ve demir gibi madenler hakkında bilgileri olmadığı için herhangi bir silahlarının da bulunmadığını belirtmiş ve bu sayede adanın kolay bir şekilde Hıristiyanlaştırılarak iyi bir hizmetkar olabileceğini belirtmiştir (Arı,2005:64).

Kıtaya yapılan keşif seferlerine Portekiz Kralı I.Manuel'in resmi talebi ve davetiyle katılan İtalyan kökneli denizci olan Amerigo Vespucci kıtaya 1498 ve 1504 yılları arasında yapmış olduğu dört farklı seferle kıtanın isimlendirilmesinin mimarı olmuştur. Alman harita yapımcısı olan Martin Waldseemüller 1507 yılında keşfedilen bu yeni kıtaya Amerigo Vespucci'nin ön adını koymuştur ve sonraları Latince de eril anlamına gelen Americus ve daha sonraları ise kelimenin feminen bir formu olan America kullanılmaya başlanmıştır (Özlük&Doğan,2017:126).

Amerika'nın keşfine yönelik olarak bilinen en yaygın kanı kıtanın keşfi ile birlikte yoğun bir yerleşmenin başladığı ve kıtanın keşfine kadar bu toprakların bakir toprakları olduğu yönündeki kanıdır. Bu algı yanlış olmakla birlikte Amerika kıtası el değmemiş topraklar olmadığı gibi kıtanın tarihsel geçmişi ve insan izlerine dair kalıntılar bizlere kıtanın yaklaşık otuz bin yıl öncesine kadar uzandığını göstermektedir (Özlük&Doğan,2017:122). Kıtanın keşfi ile birlikte ise bu topraklara yapılan göçleri ise keşiften yaklaşık yüzyıllar sonra gerçekleşmiştir (Özlük&Doğan,2017:123). Kıtanın keşfedilmesinden sonra ise Amerika Avrupa'nın yoğun şekilde sömürgecilik yarışının bir parçası haline gelmiştir. Avrupa'da sömürgecilik faaliyetleri giderek artmış ve İngiltere, Fransa ve Hollanda bu yarışa ortak olmuştur.O dönemde ticari burjuvazinin kurmuş olduğu sömürge şirketleri sömürgeciliğin lokomotifini oluşturmuştur.Bu şirketler kral tarafından yetkilendirildiği gibi kendi donanmasına ve ordusuna sahipti. Avrupa dışındaki diğer devletlere elçi yollama kapasitesine sahip bu sömürge şirketleri birçok toprağı ele geçirmiştir ve gerektiğinde barış ve savaş anlaşmaları dahi yapmıştır ve bu sayede tekel konumuna gelmişlerdir. Dolayısıyla bir anlamda o dönemde devlet içinde devlet olan bu şirketlere ödedikleri yıllık ücretler dışında müdahale edilmemiştir. Zamanla giderek daha da güçlenen bu şirketler Portekiz ve İspanya'nın sahip olduğu sömürge toprakları ele geçirmiştir. 1588'de o dönemin en güçlü donanması olan ve "Yenilmez Armada" olarak adlandırılan İspanyol donanması İngiliz ve Hollanda donanmaları tarafından mağlup edilmiş ve Amerika'nın kuzeyi İngiltere ve Fransa'nın Batı Hint Adaları ise Fransa ve Hollanda'nın olmuştur (Ülman,1973:32-33). Kıtanın keşfinden sonra 1500 yılında Portekizler, 1534 yılında Fransızlar ve son olarak 1603 yılında İngilizler ayak basmıştır (Braudel,2001:500-501). Yıllar içerisinde Avrupalı devletlerin kıtaya olan ilgisi giderek artmaya devam etmiştir. 1600'lü yıllara gelindiğinde Hollanda ticari anlamda önemli bir konuma erişmiştir ve aynı zamanda deniz gücü olarak güçlü bir donanmaya sahipti. Çoğu Hollanda gemisi Uzak Doğu'ya

odaklanmışken özellikle Kuzey Amerika'ya giden gemilerin de sayısı az değildi. Bu anlamda kıtaya gelen ilk Hollandalı tüccarlar bugünkü Manhattan Adasına yerleşmişlerdir. İlk kurulan yerleşimler Hollanda Batı Hindistan Şirketine kürk ticareti açısından önemli bir merkez olmuştur. Manhattan Adasına kurulan ilk yerleşimler zamanla Long Island ve Hudson Nehri boyunca genişlemiştir ve o dönemde Hollandalılar kölelere kızıldreili saldırılarından korunmak için yerleşkenin kuzeydoğu sınırına boyulu boyunca duvar ördürerek bugünkü Wall Street adını vermişlerdir (Corbett&Precht&Janssen vd,2021:61).

Kıtanın geçmişi bu denli uzun olmasına karşın ve Amerika kıtası keşfinden sonra uzun bir süre yalnızca ticari bir üs veya Avrupalı devletlerin şirketlerinin ticaret noktaları olarak kalmıştır. Kıtaya olan gerçek anlamda göç diğer Avrupalı devletlerin aksine İngilizlerin faaliyetleri neticesinde olmuştur. İngilizle esasında oldukça erken bir tarihte yani yaklaşık 1500'lerin sonlarında erken bir koloni faaliyetlerinde bulunmuştur. İngilizler Kuzey Karolina kıyılarında Roanoke adasında bir koloni kurmuştur ancak sebebi bilinmeyen şekilde bu koloni kısa zaman içerisinde ortadan kaybolmuştur bu nedenle bu koloni "kayıp koloni" olarak adlandırılmıştır (Corbett&Precht&Janssen vd,2021:43).

Şekil 2: Castello Planı, 1660 New Amsterdam'ın (bugünkü New York City) günümüze ulaşan tek haritasıdır. Koloninin sağ tarafındaki sivri uçlu çizgi, Wall Street'in adını aldığı kuzeydoğu duvarıdır. Kaynak : US History

İngilizler 17.Yüzyıl başlarında Amerika'da kalıcı olarak bir yerleşim yeri kurma politikasında bulunmadılar ve bu yönde bir teşvikte uygulamadılar. Ancak sonraki

yüzyıl da bu durum önemli ölçüde değişmiştir ve İngilizler diğer Avrupa ülkelerinden daha fazla göçmeni kıtaya göndermeye başlamışlardır (Corbett&Precht&Janssen vd,2021). Bu bağlamda aslında Amerika kıtasına gerçek anlamda fiili göç İngilizlerin faaliyetleri sonucu oluşmuştur. İlk başarısız İngiliz yerleşimi sonrası ABD tarihinin milat noktası olan kalıcı yerleşim faaliyeti 1607 yılının 26 Nisan sabahına uzanmaktadır. Christopher Newport kaptanlığındaki üç gemi bugün Chesapeake körfezi olarak bilinen bölgeye demirlemiş sahile inen insanlar uçsuz bucaksız çayırlara, uzun ve heybetli ağaçlara eşsiz manzarası olan bir görüntü ile karşılaştılar (Nevins&Commager,2022:19). Bu uçsuz bucaksız kıtaya ilk gelen Britanyalı göçmenler oldukça cesur ve atılgan bireylerden oluşuyordu ve 13 Mayıs 1607 yılında gelen bir diğer kabile tamamen erkeklerden oluşmaktaydı. Kıtaya ayak basan bu göçmenler ilk etapta ufak bir depo ve sıra halinde küçük kulübeler kurarak Amerika'nın başlangıç noktası olarak adlandırabileceğimiz o dönemin İngiltere kralı I.James'in ismine ithafen Jamestown'ı kurdular. O dönemlerde kolonilerin gelişimi doğal olarak yavaştı ve toplam nüfus iki binden biraz fazlaydı. Yine bu tarihte kıtaya nakliye masraflarına karşılık olarak 120 libre tütün veren göçmenlere eş olarak verilmek üzere 90 adet genç kız gelmiştir (Nevins&Commager,2022:20-22). Amerika'da Jamestown'ın kurulmasından sonra İngiltere üzerinden belirli gruplar halinde keşfedilen Yeni Dünya'ya göç hareketi başlamıştır. Her ne kadar Jamestown'a 1607-1624 tarihleri arasında 14.000 kişi gelmiş olsa da 1624 yılında Jamestown'da hayatta kalan kişi sayısı sadece 1.132 olmuştur. Öyleki Kuzey Amerika'da bulunan İngilizlerin toplam sayısı yine aynı dönemde 2.500 civarlarındadır (Sage,2015:15). Jamestown'da durum bu şekildeyken o dönemde Hollanda'ya yerleşmiş bulunan İngiliz Kalvinistlerinden bir topluluk Yeni Dünya'ya göç etmek için planlar yapmaktaydı. İngiltere'de Kralın kilisede üstünlüğü ilkesini kabul etmeyen ve kendilerine ait bir kilise kurma talebinde buldukları için dışlanmaya ve tehlikeye maruz kalan bu topluluk Pilgrim olarak adlandırılmaktaydı Pilgrimler, meşhur Mayflower adlı gemi ile Plymouth'tan hareket ederek 11 Kasım 1620 yılında Massachusetts sahiline ayak bastılar. Kıtaya geldikleri yılın ilk kışında birçoğu dondurucu soğuktan ve iskorbit hastalığından ölmüştür (Nevins&Commager,2022:26). Pilgrimlerin Amerika'ya gelişi ve özellikle bu topluluğun yapmış olduğu "Mayflower Compact" adlı sözleşme ile Amerika tarihi açısından dinsel özgürlük ve hoşgörü, self determinasyon (kendi kaderini tayin hakkı) kültürünün de oluşması bakımından oldukça önemli bir gelişme olarak kabul edilmektedir (Özlük&Doğan,2017:127). Britanya

adaları başta olmak üzere diğer bölgelerden gelen göçmenlerin Amerika'ya götürülmesi genellikle iki farklı yol izlenerek yapılıyordu. Birincisi, Virginia ve Massachusetts'in kuruluşu kar amacı güden kral tarafından yetkilendirilen ticari ortaklıklar yani şirketler tarafından yapılmaktaydı (Nevins&Commager,2022). Bu şirketlerin en önemlilerinden bir olan ve Londra'lı hisse sahipleri desteği ile kurulan Londra Şirketidir. Bu şirkete Amerika'nın 34. ve 41. Enlemleri arasında kalan bölgede bir koloni kurması için 1606 yılında kral tarafından yetki verilmiştir.Bir diğer şirket ise Plymouth, Bristol ve diğer İngiliz şehirlerinde bulunan hisse sahipleri tarafından kurulan Plymouth Şirketine ise 38. ve 44. enlemler arasındaki bölgelere koloni kurması için aynı yıl kral tarafından yetki verilmiştir (Nevins&Commager, 2022:29). Söz konusu bu şirketler toprak dağıtma, maden işletme, para basma ve kolonilerin örgütlenmesi gibi sorumluluklara sahipti. Şirketler bu tür yetkilere sahip olsada koloniler üzerinde son karar yine de kraldan başkası değildi. Bu şirketler zamanla iflas etmiş olsada Amerika'nın kolonileşmesi noktasında önemli hizmette bulunmuşlardır. Örneğin Londra şirketi bir anlamda Virginia'nın babası olarak atfedilmekteydi. Plymouth şirketi ise New Hampshire ve Massachusetts birden fazla şehir kurulmasını sağlamıştır (Nevins&Commager,2022:29). Bu iki şirkete ek olarak Massachusetts Bay şirketinden de söz etmek gerekmektedir zira bu şirket diğer iki şirketten biraz farklılık göstermekteydi. Massachusetts Bay şirketi çoğunlukla Püritenlerden oluşan bir şirkettir ve İngiltere'deki dinsel ve mezhepsel ayrımında ortaya çıkmıştır (Nevins&Commager, 2022:29-30).

Amerika'nın kolonileşmesinde İngiltere'nin uygulamış olduğu bir diğer yol ise mülk vererek bağış yapma yöntemi idi. Söz konusu yöntemde koloninin sahibi İngiliz yüksek yada aşağı soylu sınıfa mensup ve cebinde parası olan ve kendisine Amerika'da arazi parçası verilen kişidir. Örneğin Lord Baltimore kraldan bağış olarak Maryland'e sahip olmuştur (Nevins&Commager,2022:30).

Buna ek olarak o dönemde yargıçlar ve cezaevi yetkilileri hüküm giymiş suçlulara hapis cezalarını çekmek yerine Georgia gibi kolonilere göç etmek gibi teşviklerde bulunmuşlardır (Outline of U.S history,s.18).

Yukarıda daha önce bahsedildiği gibi Yeni Dünya'da insan hakları ve özgürlükler konusunda bir nevi kurucu bir metin olarak kabul edilen Mayflower Sözleşmesi ile gelen göçmen grup kıtaya ayak basmadan yaklaşık bir yıl önce

Hollanda'ya ait olan ve tütün tarlalarında çalıştırılmak üzere getirilen yirmi kişilik siyahi grubu Virgina'ya taşımıştır(Özlük&Doğan,2017:128). Böylelikle siyahilerin Amerika'ya yani Yeni Dünya'ya ayak basması 1619'da gerçekleşmiş ve siyahilerin nüfusu 1870 yılına gelindiğinde sayıları onbeş milyonu bulmuştur(Özlük&Doğan,2017:128). Amerika'da kölelik sisteminin yerleşmesinin en önemli sebebi İngiltere'de yaşam kalitesinin iyileşmesidir. İngiltere'de yaşanan refah ile birlikte Amerika'ya olan göçlerde önemli oranda azalma meydana gelmiştir. Buna bağlı olarak ise kıtada yürütülen faaliyetlerde yeterli iş gücü karşılanamadığından siyahi kölelere olan ihtiyaç giderek artmıştır ve siyahi köle sayısı her geçen yıl artış göstermiştir (Sage,2010:16). 18.yy'a gelindiğinde Virginia nüfusunun yaklaşık yarısı ve Güney Karolina'nın ise üçte ikisi siyahi kölelerden oluşmaktaydı.

18.Yüzyıl İngiltere ve İskoçya'nın "Acts of Union" (Birlik Yasası) ile birleşmesi ile Büyük Britanya'nın ortaya çıkışına sahne olmuştur. 1700'lü yılların ortalarına gelindiğinde Büyük Britanya genişlemesine paralel olarak ticari ve askeri güç bakımından önemli bir güç merkezi haline gelmiştir. Büyük Britanya'nın o dönemdeki ticari hakimiyet sahası İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin hem ticaret hem de topraklar üzerinde kontrolünü elinde bulundurduğu Hindistan'dan başlayarak İngiliz köle tüccarlarının hüküm sürdüğü Batı Afrika kıyılarına ve bilhassa Barbados önemli bir şeker tarlaları bulunan İngiliz Batı Hint Adaları'na kadar uzanmaktaydı. Büyük Britanya bu şekilde gelişim gösterirken Kuzey Amerika'daki kolonilerinde nüfus ise önemli ölçüde artış göstermiştir. 1700'lerin başında kolonilerdeki toplam nüfus 250.000'e ulaşmış ve bununla birlikte 1750 yılında bir milyonu aşkın İngiliz göçmen ile birlikte köleleştirilmiş Afrikalı Maine'den başlayarak Georgia'ya kadar uzanan Atlantik kıyısında sürekli bir yerleşim bölgesi oluşturmuşlardır (Outline of U.S History, s.85). Amerika'nın kolonileşme sürecinde İngilizlerin daha baskın ve diğer Avrupalı devletlere göre daha kalabalık koloniler meydana getirmesi bir bakıma İngiltere'nin kolonileşme faaliyetlerini merkantalist anlayışa göre düzenlemesinden kaynaklanmaktadır (Andrews,1978). Dolayısıyla Amerika'ya yerleşen göçmenler Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden gelmiş olsalarda önemli bir bölümü İngilizlerden oluşmaktaydı. Bu anlamda kolonilerde devrimci düşüncenin önemli bir ismi olan Thomas Paine 1776'da "Amerika'nın anayurdu Avrupa'dır. İngiltere değil." şeklinde yazmıştır (Birecikli,2011:83). Dolayısıyla Amerika'ya yerleşen göçmenlerin sadece İngilizlerden oluşmadığını aksine Portekiz, İspanya,Fransa, Almanya, Hollanda ve İsveç gibi

ülkelerin insanlarından da oluştuğunu bizlere göstermektedir. Kısacası Yeni Dünya'ya göç eden ve ettirilen insanların hemen hemen hepsi değerli maden bulup zengin olma amacı gütmeyen aksine yaşadıkları dinsel baskılardan. Kötü yaşam koşullarından, işsizlikten ve yoksulluk gibi sorunlarından kurtulmak için Amerika'yı kurtuluş yolu olarak görmüşlerdir. Buraya göç eden insanlar daha özgür ve rahat bir hayat sürmek için göç etmişlerdir. Bu anlamda bireysel göçün yanı sıra kendi ailelerini de yanlarına almışlardır (Birecikli,2011:83).

Amerika'nın kolonileşme sürecinde Avrupa'da meydana gelen savaşlar ve gelişmeler kıtanın kaderini de etkileyen bir diğer konudur. Özellikle İngiltere'nin 1689 ve 1763 tarihler arasında yaşamış olduğu savaşlar ve siyasi karışıklıklar İngiltere'nin koloniler ile olan ilişkisini de önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle İngiltere'nin Fransa ile yapmış olduğu Yedi Yıl Savaşları İngiltere'nin koloniler ile olan ilişkisini daha katı ve kontrolcü bir yöne çekmiştir. İngiltere'nin Yedi Yıl Savaşları süresince oldukça fazla para harcaması iktisadi yapıyı tahribata uğratmış ve bu durum İngiltere'nin Amerika'daki kolonileri üzerinde ticari anlamda daha sıkı ve bunalıcı politikalar seyretnmesine neden olmuştur. Dolayısıyla İngiltere'nin bu politikaları ve kolonilerin almış oldukları karşı duruş Amerika'nın bağımsızlığına giden yolu daha açık bir hale getirmiştir.

3.1.2. İngiltere'nin Koloniler ile İlişisinin Bozulması

Amerika'nın bağımsızlığına giden süreç Britanya'nın Avrupa'daki savaşlar neticesinde üzerine yüklenmiş olan borç yükü ve siyasi nedenler üzerinden şekillendiği kadar Amerika'daki koloniler arasında beliren birlik duygusu ve yönetim yeteneğininde oluşmaya başlamasına paralel olarak zaten çok önceden öngörülen ve planlanan bir hareket olma özelliğini taşımaktadır. Kolonilerin siyasi hayatı aslında kıtaya getirdikleri İngiliz siyasi felsefesi çerçevesinde şekillenmiştir. O dönemde siyasi olarak belli bir gelişmişliğe ulaşan kolonilerde bir yönetici ve meclis bulunmaktaydı. Yine kolonilerde her türlü siyasi karar ve oylama İngiliz Kraliyet Konseyi tarafından onaylanma zorunluluğuna sahipti fakat konseyin iptal etme yetkisinde bulunduğu ve konseyin kolonilerde alınan kararları yüzlerce kez iptal etmesi kolonileri zorlayan bir husustu. Aynı şekilde kolonilerin İngiltere'den bir hayli uzak olması İngiltere'nin koloniler üzerindeki denetimini yavaşlatıyor ve etkin bir denetim sağlayamıyordu. Söz

konusu bu durumlar kolonilere İngiliz Paramentosundan bağımsız hareket edebilme fırsatı veriyordu. Sonuç olarakta bu durum kolonilerin anavatandan uzaklaşmaya başlamasına neden olmuştur (Göze,1998:471-473).Britanya 1763 -1774 yılları arasındaki on yılda Fransa ile yaptığı Yedi Yıl Savaşları ile Fransa'yı mağlup etsede bu savaşların Britanya'ya faturası oldukça yüklü olmuştur. Savaş boyunca katlanarak artan borçlar ise doğal olarak Britanya'nın sömürgelerinde ve Amerika'daki kolonileri üzerinde bir takım gelir düzenlemelerine yani vergi artırımına ve vergi çeşitlendirmesine gitmesini zorunlu kılmıştır. Buna ek olarak İngiltere 1688-1763 tarihleri arasında Fransa ile Kuzey Amerika kolonileri üzerindeki denetimi nedeniyle dört defa savaşmıştır ve Fransa'nın Yedi Yıl Savaşlarında mağlup edilmesiyle Paris Antlaşması imzalanmış ve İngiltere Fransa'dan Kanada'yı Göller bölgesini ve Mississippi Irmağı'nın doğu kıyılarını almıştır. Fransa'nın gücünün kırılması ile birlikte buradaki İngiliz kolonileri kendilerini güçlü bir devletin işgal edeceği korkusundan kurtulmuştur ve sağlanan güven ortamı Amerikan Devrimi'ne zemin hazırlamıştır (Sander,2007:151-152). Dolayısıyla Britanya hali hazırda faaliyet gösteren İngiliz şirketlerinin ticaretini yaptığı başta çay olmak üzere diğer mamul mallara vergilendirme uygulamıştır.

Britanya karşı karşıya kaldığı iktisadi problemlere ilk olarak 5 Nisan 1764 tarihinde "Sugar Act" (Şeker Yasası) çıkarmıştır. Bu yasa zaten hali hazırda uygulanan Navigasyon Yasası'nın biraz daha ağırlaştırılmış haliydi ve Amerikan kolonileri başta şeker,şarapikahve,tekstil ve diğer birçok ithal mal için normalin iki katı vergi ödemek zorunda kalmıştır (Özlük&Doğan,2017:131). Sonrasında ise Britanya 19 Nisan 1764 tarihinde mali krize yönelik olarak Currency Yasası'nı yürürlüğe koymuştur (Fredriksen,2008:289) Currency Yasası ile birlikte kolonilerin para basmak gibi iktisadi faaliyetleri kısıtlanarak ticarete takas ve metal paranın kullanımı zorunlu kılınmıştır. Britanya'nın çözüm olarak yürürlüğe koyduğu bu vergilendirmeler doğal olarak Amerikan kolonilerinde hoş karşılanmadı ve yüksek tonda itirazların yükselmesine zemin hazırlamıştır. Öyleki kolonilere uygulanan vergilere karşı Amerikan kolonileri vergiler ile mücadele eden komisyonlar kurmaya başlamıştır (Özlük&Doğan,2017:131-132).

Kolonilerin tepkilerinin daha da artmasına sebep olan ve birlikte hareket etmelerinin önünü açan bir diğer gelişme ise bizzat Kral tarafından yürürlüğe konulan "Stamp Act" yani Pul Yasasıdır. Çünkü bu yasa tüm gazeteleri, broşürleri, lisansları, kiralamaları ve diğer tüm yasal belgelerin pul taşımaları mecburiyetini getiriyordu

(Outline of U.S History,t.y, s.54). Bu yasa ile birlikte koloniler temsil noktasında ciddi tepkiler meydana getirmiştir ve sonraları sıkça kullanılacak olan “Temsil olmadan vergi olmaz” sözü ortaya çıkacaktır. Pul Yasası ile birlikte İngiltere 150 yıl sonra bir anlamda kolonilerine “el koymuş” ve bu kolonilerde yaşayan insanlara fethedilen bölgenin insanları muamelesi uygulamıştır (Özlük&Doğan,2017:131). Pul Yasası ile birlikte koloniler kendi içinde bastırdıkları itirazları artık daha somut biçimde göstermeye başlamıştır. Kolonilerin göstermiş oldukları tepkilere ek olarak İngiltere’den gelen mallara boykot uygulamaya başlamıştır. Zamanla vergi miktarlarının ısrarla artmasına bağlı olarak kolonilerin İngiliz mallarına olan boykotları da artış göstermiştir (Smith,2013). Yine aynı şekilde 1765 yılında yürürlüğe konulan Konaklama Yasası ile orduya kolonilerde mal ve asker toplama yetkisi veren düzenleme ile kolonilerin tepkilerini çekmiştir (Özlük&Doğan,2017:131).

Britanya koloniler üzerinde baskısını ve etkisini artırmaya devam ederken kolonilerde konulan yüksek vergilerle mücadele etmek için komisyonlar kurmaya başlamıştır. Nitekim 7-21 Ekim 1765 tarihleri arasında New York’ta 8 koloniden gelen 28 delegenin katılımları ile bir kongre düzenlenmiştir ve Pul Yasasına ilişkin yeni bir boykot kararı çıkmıştır. Bu karara ek olarak İngiliz tüccarlarda Pul Yasasının geri çekilmesine ilişkin İngiliz Parlementosuna baskılar yapmıştır ve nihayetinde 22 Şubat 1766’da Pul Yasası iptal edilmiştir. Bu iptal kararı kolonilerin ana vatana karşı elde ettikleri önemli bir zafer olarak nitelendirilebilir. Ayrıca kolonilerin birlikte hareket etmesi bağımsızlığa giden süreçte önemli bir kazanım olarak kabul edilebilir.

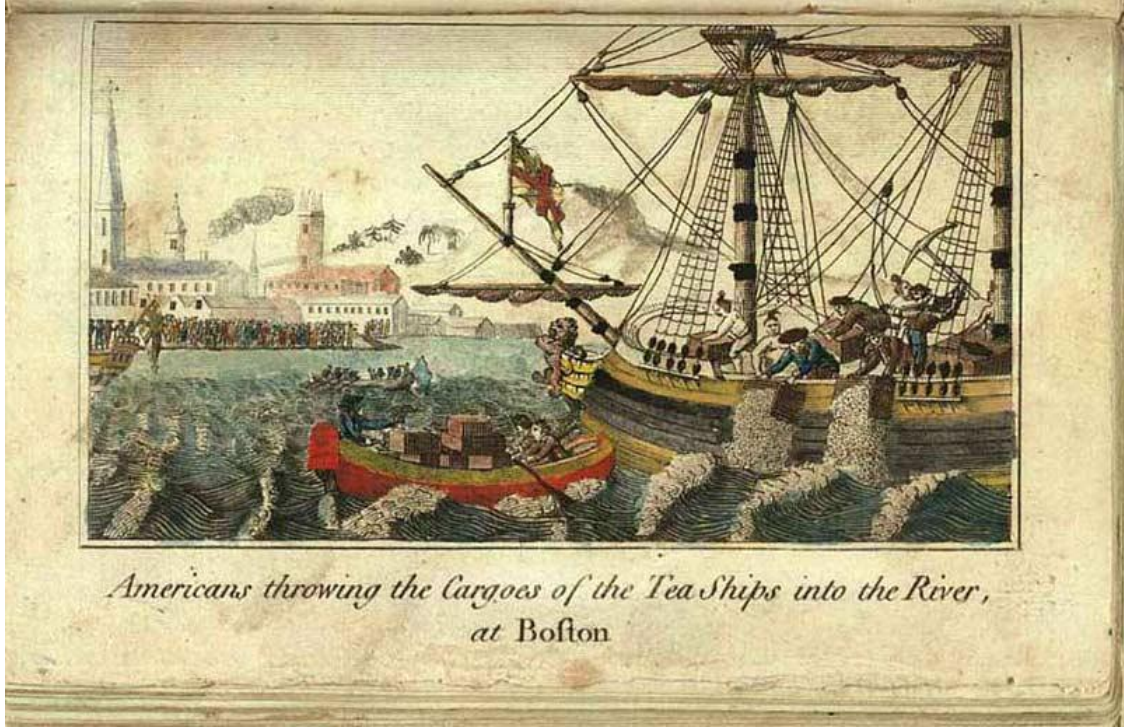
Kolonilerin Britanya’ya baş kaldırmasını körükleyen bir başka politika ise “Townshend Programı” olmuştur. Söz konusu program ile çay, cam ve kağıt gibi ürünlere ekstra vergiler konulmuştur. Townshend Programı belli bir süre sonra uygulanamamaya başlamıştır ve rafa kalkmıştır fakat çaya uygulanan verginin varlığı devam etmiştir. Buna ek olarak Townshend Programı ile birlikte kolonilerin tepkileri iyiden iyiye artmıştır ve tarih 5 Mart 1770’i gösterdiğinde Boston Katliamı olarak adlandırılan bir dizi olay gerçekleşmiştir.İngiltere’nin koloniler üzerindeki bu sert tutumu ilerideki olaylara zemin hazırlamıştır. İngiltere’nin uygulamış olduğu politikalar o döneme kadar kurulmuş olan 13 koloninin birlikte hareket etmesini sağlamıştır ve kolonilerin İngiltere’ye karşı başkadırısını daha da yüksek bir boyuta taşımıştır. Burada bir başka önemli husus ise İngiltere’nin önemli şirketlerinin varlığıydı. Daha önce bahsedildiği üzere Townshend Yasası ile birlikte çay hariç diğer ürünlerin vergilerinde

değişiklik olmamıştı. Çay'a uygulanan verginin devam etmesi kolonilerde çayın fiyatının iki katına çıkmasına neden olduğu gibi şirketlerinde çay stoklarının artmasına neden olmuştur ve stok fazlalığı oluşmaya başlamıştır. Buna ek olarak o dönemde kolonilerde tüketilen ve satılan çayların büyük bir çoğunlu yasadışı ve kaçak şekilde kullanılıp satılıyordu. Hatta o dönemde çay üzerindeki vergilere tepki olarak İngiliz çayı yerine Hollanda'dan gelen çaylar tüketiliyordu (Corbett&Precht&Janssen vd,2021:111-130).Ayrıca İngiltere'nin Doğu Hindistan Şirketini içerisinde bulunduğu mali krizden kurtarmak için kolonilere ihrac ettiği çaylar üzerinde sömürge toptancılarından ziyade perakendecilere doğrudan satış yetkisi vermiştir. Bu karar ile birlikte Doğu Hindistan Şirketi kendi tedarik zinciri ile ihrac etmesinden dolayı oldukça ucuz şekilde çay ihrac etmeye başlamıştır ve kaçakçılığı karsız hale getirmiştir (Outline of U.S History,t.y, s.57). Kolonilerin vergileri protesto etmek için kurdukları komisyonlar ise boykotların fiilen uygulanması noktasında etkili olmuşlardır. Bu kapsamda Amerika'nın doğu kıyısı boyunca İngiliz çayını taşıyan limanlarda bekledi ve çayları boşaltmaları engellendi. Ayrıca Charlestown, Boston, Philadelphia ve New York'ta milyonlarca dolar değerindeki çaylar ise rehin tutulmuş, ambarlarda bekletilerek çürütülmüş ve hatta bazı gemiler İngiltere'ye geri dönmek zorunda kalmıştır (Corbett&Precht&Janssen vd, 2021:111-130).

Artan bu tepkilerin ulaştığı doruk noktası ise 16 Aralık 1773 yılında Samuel Adams liderliğinde Mohawk geleneksel kıyafeti giymiş “Özgürlük Oğlanları” adlı grubun Boston'da bugünün değeriyle 1 milyon dolar değerinde çayı Boston limanına dökmesi ile alevlenen protestolardır (Corbett&Precht&Janssen vd, 2021:129-130).

Boston'daki başkaldırıya tepki olarak İngiltere ise İntorable Acts yarasını çıkarmıştır ve Doğu Hindistan Şirketi'nin maddi zararı telafi edilinceye dek Boston Limanı ticarettten men edilmiştir. İngiltere her ne kadar Boston'ı cezalandırmak istediği için böyle bir karar almış olsa da koloniler Boston'ı desteklemek için her zamankinden daha fazla birlik olmaya başlamıştır. Bu kapsamda Virginia diğer bütün kolonileri Amerika'nın menfaati için bir kongre düzenlemeye davet etmiştir. Ve yapılan kongrede koloniler İngiltere'den yapılan ithalat ve ihracata bir yıl boyunca son vermiştir(Armaoğlu,2003:26-27). Dolayısıyla İngiltere'nin kendini maddi sıkıntılardan kurtarmak ve çok uluslu şirketlerinin menfaatlerini korumak adına koyduğu vergiler ve

yasalar koloniler ile olan ilişkisini her defasında kötü etkilemiş ve kolonilerin isyanı ile karşılaşmasına sebep olmuştur.

Şekil 3: Amerikalılar Boston Limanında İngiltere'yi boykot etmek için gemideki çayları limana döküyor. Kaynak:bostonteatpartyship.com

3.1.3. Bağımsızlık Savaşı

İngiltere'nin koloniler üzerindeki baskıcı uygulamaları neticesinde koloniler ile İngiltere arasındaki ilişkiler özellikle bağımsızlığa yakın dönemde yaklaşık 1774 yıllarında farklı bir noktaya ulaşmıştır. Koloniler İngiltere'nin sert uygulamalarına tepki olarak 1774 yılında Georgia hariç diğer 12 koloni arasında düzenlenen İlk Kıta Kongresini düzenlemişlerdir. Bu kongrede esas olarak amaç bağımsızlık değildi aksine İngiltere'nin uygulamış olduğu politikalar üzerinde reform talebinde bulunulmasıydı. Kongre'den alınan karar bir bildiri ile Krala gönderilmiş ve akabinde 1775 yılında tekrar toplanılması kararlaştırılmıştı. İngiltere kralı kongre tarafından kendisine gönderilen bildiriye reddetmiş ve buna ek olarak Massachusetts'i asi olarak ilan ederek koloniler İngiltere arasında tüm ticari faaliyetleri yasaklamış ve üstüne kolonilere ek askeri birlikler gönderilmesini emretmiştir (Özlük&Doğan,2017:133). Bu karar koloniler üzerinde oldukça sert bir şekilde karşılanmıştır ve akabinde İngiltere'nin gönderdiği ek kuvvetler ile başta Concord ve Lexington olmak üzere pek çok bölgede çatışmalar

başlamıştır. Bu çatışmalar başladıktan yaklaşık üç hafta sonra düzenlenen kongre de alınan kararlar ile birlikte koloniler direniş örgütlenmelerini düzenlemeye başlamıştır ve başlarda reformist bir yaklaşımla doğan tepkiler yerini giderek daha güçlü şekilde bağımsızlık düşüncesine bırakmıştır. İngiltere'nin uygulamış olduğu bu baskıcı politikaların yanı sıra kolonilerin bağımsızlık düşüncesini iyice belirginleştiren diğer bir husus ise Thomas Paine ve John Lock gibi düşünürlerin birey ve devlet üzerine yayınlamış oldukları eserler ve bu eserlerin kolonideki halklar arasında güçlü bir şekilde benimsenmesidir. Özellikle Thomas Paine'in "Common Sense" adlı eseri koloniler üzerinde oldukça büyük etki bırakmıştır.

Tarih 18 Nisan 1775'i gösterdiğinde Lexington Köyü'nde patlak veren İngilizler ve Amerikalılar arasındaki çatışmalar Bağımsızlık Savaşı'nı fiili olarak başlatmıştır. Çıkan bu çatışmalar diğer kolonilerde büyük yankı uyandırmıştır. Bu gelişmeler üzerinde 10 Mayıs 1775'te "İkinci Kıta Kongresi" düzenlenmiştir. Bu kongre sonunda bağımsızlık için savaşın haberi verilmiştir. Yine bu kongrede kolonilerin ordularının başına George Washington getirilmiştir. İkinci Kıtasal Kongre düzenlendikten bir yıl sonra ayrılık için bütün kolonilere çağrıda bulunulan bir karar onaylanmıştır. 7 haziran 1776'da o zamanki Virginia temsilcisi olan Richard Henry Lee bir Amerikan Federasyonu'nun kurulmasını içeren bir tasarı önerisinde bulunmuştur. Devam eden süreçte Thomas Jefferson'un dahil olduğu bir komite kurulmuştur ve yine büyük bölümü Jefferson tarafından oluşturulan taslak Benjamin Franklin ve John Adams tarafından yeniden düzenlenmiştir. Düzenlenen bu taslak 2 Temmuz'da kongreye sunulmuş ve dört gün boyunca tartışılmıştır. Nihayetinde bazı ekleme ve çıkarmalar neticesinde son şekli verilen taslak onaylanarak 13 Koloni 4 Temmuz 1776'da "Bağımsızlık Bildirisi" altında birleşerek İngiltere'den bağımsızlığını ilan ettiğini duyurmuştur (Cummings&Wise,1989:30). Yayımlanan Bağımsızlık Bildirisi özellikle siyaset bilimi ve demokrasi tarihi açısından oldukça önemli bir konuma sahiptir çünkü ilk kez insanların doğuştan gelen hakları ve özgürlükleri ve demokrasinin temel ilkeleri bir bir bildiride yayınlanmıştır (Birecikli,2011:89). 4 Temmuzda ilan edilen bağımsızlığın ardından İngiltere ivedi bir şekilde donanmasını ve askeri birliklerini Amerika'ya göndermiştir. Yaklaşık bir ay sonra kıtaya ulaşan askeri birlikler karşısında George Washington tarafından komuta edilen eğitimsiz ve donanım bakımından yetersiz bir orduyla karşılaştılar. Savaşın ilk safhaları Amerikalılar ve Washington için oldukça kötü geçmekle beraber İngilizlerin üstünlüğü söz konusuydu. Ancak işin içine doğa koşulları

ve kıtanın coğrafyasının getirmiş olduğu avantajları girmeye başladıktan sonra George Washington orduyu toparlamak ve eğitmek için de uygun bir zaman kazanmış oldu ve özellikle ekim 1777’de Saratoga Muharebesi savaşın seyrini değiştirmiştir.

şekil 4: John Trumbull "Declaration of Independence" Kaynak: smarthistory.org.

Buna ek olarak Yedi Yıl Savaşlarında İngiltere’ye mağlup olan Fransa’nda kolonilere oldukça önemli yardımı olmuştur zira Fransa, İngiltere’ye Yedi Yıl Savaşlarında önemli sömürgelerini kaybetmiştir. Dolayısıyla İngiltere’yi kolonilere destek vererek cezalandırmak istemiştir.

Savaşın ilerleyen yıllarında Avrupalı diğer devletlerin İngiltere’ye karşı kolonilere olan desteklerinin artması ile birlikte İngilizler yavaş yavaş çekilmeye başlamıştır ve İngilizler kendileri için büyük anlam ifade eden ilk İngiliz yerleşim yeri olan Virginia’dan 1783’te çekilmiştir. Sonrasında 3 Ekim 1783 tarihinde Amerika’nın kurucu babalarından olan John Adams, Benjamin Franklin ve John Jay liderliğindeki temsilciler kraliyet adına gönderilen David Hartley ile Paris Antlaşmasını imzalamış ve İngiltere ile ABD arasında yedi yıllık savaşı sona ermiştir (Renehan,2007:1-5). Paris Antlaşması bir savaşı bitimekle birlikte o dönemde gerçekleşen ilk ulusal kurtuluş mücadelesinin başarıyla sonuçlanmasının kanıtıydı(Özlük&Doğan,2017:137).

Amerika'nın yapmış olduğu bu devrim dünya siyasi tarihi açısından oldukça önemli sonuçları olan bir hadisedir. Amerikan bağımsızlığı sömürge altında bulunan diğer Latin Amerikalılara ve İngiliz İmparatorluğu himayesinde bulunan sömürge halklarına ve 20.yy'da Afrika'da ve Asya'da bulunan halklara ilham kaynağı olmuştur. Yine aynı şekilde bu devrim Fransız Devrimi'nin de bir nedeni olmuştur çünkü Amerika'nın bağımsızlık mücadelesinde Fransa'nın ABD'ye yaptığı yardımların ekonomik sonuçları Fransız İhtilali'ni şekillendirmiştir. Amerika'nın kuruluş sürecinde ortaya konulan yasalar ve yayınlanan Bağımsızlık Bildirisi Avrupa'nın önemli entelektüel çevrelerimce tartışılmaya başlanmıştır. Öyleki Avrupa'da yaygın olan pek çok siyaset felsefesi ve demokrasinin ana parametreleri bir çeşit dönüşüm yaşamış ve artık dönemin ünlü düşünürleri ve entelektüel çevreler İngiltere'yi değil Amerika'yı rol model olarak almaya başlamıştır. Yine yayınlanan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, Fransız Devrimi'nin başlangıç noktasını insan hakları ile yazılı bir anayasanın varlığı altında başlamasını sağlamıştır (Sander,2007:156-157).

3.1.4. Genişleme, Monroe Doktrini ve ABD Dış Politikası

Kurulduğu dönemden itibaren devamlı olarak genişleme Batı'ya doğru genişlemeye başlayan ABD, bu kapsamda ilk genişlemesini 1783 tarihinde İngiltere'den aldığı topraklar ile yaparken ikinci genişleme hareketini Fransa'dan alınan Lousinia ile gerçekleştirmiştir. Bu sayede kıtanın kuzeyinde Kanada'dan güneyinde Atlantik kıyılarına dek neredeyse bütün Orta Amerika ABD'nin egemenliği altına girmiştir (Çolakoğlu,2005:183).

Monroe Doktrini ABD tarihi ve ABD'nin yüzyıllar boyu sürdürdüğu dış politikasının temel argümanını oluşturması hasebiyle ABD tarihinin değinilmesi gereken önemli bir tarafıdır. 19.yy'a gelindiğinde Orta ve Güney Amerika'da devrimler peşi sıra geliyor ve özgürlük düşüncesi giderek yaygınlaşıyordu. Buna ek olarak Napolyon'un İspanya ve Portekiz fetihleri ile birlikte sömürgelerin ayrılma hareketleri giderek artıyordu. Bilhassa Latin Amerika'da yaşanan özgürlük hareketleri Rusya, Prusya ve Avusturya'nın ittifak oluşturmasına sebebiyet vermiştir. Britanya ve itifak devletleri bu özgürlük hareketinin daha fazla yayılmasını engellemek için tehdit barındıran devletlere ve sömürgelere yönelik askeri müdahale gücünü kullanmaya başlamıştır. Avrupa devletlerin bu politikaları neticesinde Latin Amerika ve ABD söz

konusu müdahaleye önlem almak zorunda kalmıştır. İşte tarihin bu noktasında Bikan Monroe Kongre açılış konuşmasında o ünlü doktrinini yayınlamıştır. Doktrin'in maddelerini şu şekilde sıralamak mümkün;

- Birinci madde içerik olarak antikolonyalist bakış açısına sahiptir. Bu maddeye göre Amerika kıtaları elde ettikleri ve sürdürdükleri hür ve bağımsız durumları nedeniyle bundan böyle hiçbir Avrupa devleti tarafından koloni faaliyetleri ve emelleri için kullanılamaz.
- İkinci madde bağımsızlık hareketlerine ilişkin kurulan ittifaklara yönelik argüman içermektedir. Bu maddeye göre birlik ya da ittifak devletlerinin siyasal sistemleri Amerikan siyasi sisteminden ve kültüründen farklıdır. Dolayısıyla hiçbir Avrupa devleti kendi sistemini bu kıtada ve bu toplumlar üzerinde kullanamaz ve tehdit edemez.
- Üçüncü madde karışmazlık ilkesi ilgilidir. Buna göre Amerika herhangi bir Avrupa devletinin mevcut koloni topraklarına ya da arazilerine müdahale etmez ve etmeyecektir.
- Dördüncü madde ise en çok bilinen izolasyonist politika ile ilgilidir. Bu maddeye göre ABD eski dünya devletlerinin kendi aralarındaki meselelere müdahil olmayacağı gibi Avrupa devletlerinde ABD'nin iç meselelerine karışmamalıdır.

İzolasyonist politika Amerika'nın 1823'ten itibaren bir bakıma resmi dış politika stratejisi olsa da aslında kabul edildiğinden daha önce ve hatta John Adams tarafından ortaya atılmıştır. Adams, Avrupa'nın meselelerine karışmama ilkesini Amerika'nın temel dış politika argümanı olmasını dile getirmiştir. Amerika, Monroe Doktrini'nin uygulandığı dönemde Pasifikte ve Uzak Doğu'da bölgelerinde nüfuz alanını genişletmiştir ve Hawaii, Guam ve Filipinleri ele geçirmiştir. Yine aynı şekilde Çin'in açık kapı politikasına destek vermiş 1854 tarihinde Japonya'ya donanmasını yollayarak Japon limanlarını ticarete açtırmıştır (Ülman,1973:35).

Monroe Doktrini Birinci Dünya Savaşına kadar olan süre boyunca ABD'nin dış politikasını belirlemiştir ve ABD'nin Anayasası gibi kabul görmüştür. Yine bu doktrine göre geleceğin Yeni Dünyası olan ABD içine kapanmalı ve kendisini geliştirmelidir bu sayede refaha ulaşmalıdır. Bu doktrin ile Eski Dünya'nın yani Avrupa'nın hegemonyasının sona erdiği ve Yeni Dünya'nın egemen olacağı öne sürülmüştür.

Monroe Doktrini ABD dış politikası açısından etkisini uzun yıllar boyunca hissettirmiştir zira günümüze dek göreve gelen hemen hemen bütün ABD başkanlarının yayınlamış oldukları doktrinlerin hepsi Monroe Doktrininde izler taşımakta ve temel dayanak noktası olarak görev yapmaktadır.

3.1.5. ABD İç Savaşı

1812 Savaşı ABD açısından ikinci bağımsızlık olarak anlandırılabilir.Savaşın sona ermesi ile birlikte İngiltere ile bütün bağlarını koparak Amerika artık bütün kaynaklarını ve gücünü varolduğu kıtayı keşfetmeye ve büyümeye odaklanmış enerjisini refah, barış ve huzur ortamı için harcamıştır. Bu dönemde ülkenin kurumsal anlamda hem adli hem de idari oluşumlarının zeminin hazırlanması ile birlikte merkezi yönetim ve ABD kurumlarının yetkilerinde değişimler yaşanmıştır.Fakat bu dönemin tartışılan ve çözümlenmesi istenen asıl sorunu ise kölelikti. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kuzey eyaletleri başta olmak üzere bir çok güney eyaleti köleliğin kaldırılması için çaba göstermiştir. Ancak 1787 tarihli Kuzeybatı Yönetmeliği ile ülkenin kuzeybatı bölgesinde köleliliği kaldırsada 1808 yılına gelindiğinde dönemin ekonomik koşulları köleliği eskisinden daha karlı bir hale getirmiştir ve güney eyaletleri köleliğin destekçisi olmuştur.Kuzey eyaletleri sanayileşme bakımından Amerika'nın Güney eyaletlerine göre oldukça ileri seviyedeydi. Dolayısıyla Kuzey eyaletlerinde köleliğe ve siyahi kölelere olan ihtiyaçta neredeyse kalmamıştı. Avrupa'da hemen hemen bütün devletler kölelik sorununu ortadan kaldırmış ve bireyin eşitliği noktasında istenilen noktaya ulaşmıştır. Ancak Sanayi Devrimi ile birlikte Güney'in ürettiği pamuk üzerinde oldukça yüksek bir talep yoğunluğu oluşmuştur bu durum doğal olarak Güney'de kölelik kavramının korunmasına ve desteklenmesine katkıda bulunmuştur (Schraffenberger,2011). Güneyliler açısından kölelik toplum açısından oldukça faydalı ve toplumsal açıdan değer atfedilen bir olgu olarak kabul edilmekteydi (Schraffenberger,2011).

Şekil 5: İç Savaş'ta bir siyahi ölen askerlerin iskeletlerini topluyor. Kaynak: U.S History, Scott Corbett

Ayrıca o dönemde İrlanda'da yaşanan kıtlık nedeniyle İrlandalılar daha iyi yaşam koşulları elde etmek için Amerika'ya göç etmeye başlamıştır. Bu durum ise özellikle Kuzeye doğru yönelen bir işçi göçüne sebebiyet vermiştir. Avrupadan pek çok işçinin geldiği ülkelerde ve bölgeler kölelik çoktan kaldırılmıştı ve bu durum Amerika'da "Abolisyonizm" yani kölelikten kurtulma anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu düşüncenin yaygınlaşması ile birlikte özellikle Kuzey eyaletlerinde köleliğin ahlaki boyutu ve toplumdaki yeri giderek daha fazla tartışılmaya başlanmıştır. Buna ek olarak Abraham Lincoln Başkan olaylı biçimde Başkan seçildiğinde o döneme dek Başkanlık koltuğunda oturmuş liderler köleliğe karşı değillerdi ve hatta bazıları köle sahibi olan kişilerdi (Schraffenberger,2011). Buna ek olarak köle sahipleri Senato ve Yüksek Mahkeme'de nüfuz sahibi kişilerdi (Schraffenberger,2011).

İç savaşa götüren bir başka neden ise Batı'da kurulan yeni eyaletlerde köleliğin yasaklanmış olmasıydı. Çünkü güney eyaletleri nihayetinde vakti geldiğinde köleliğin güneyde de yasaklanacağı endişesini yaşamaya başlamıştı. Ekonomisi tarıma dayalı olan güney eyaletlerinin böyle bir korku yaşamasının devamında köleliği kaldıracağı vaadi ile seçimlere giren Abraham Lincoln'ün Başkanlığa yükselmesi ile güney eyaletlerinin

korktuğu başlarına gelmiştir. Lincoln'ün başkan seşilmesinden sonra güneyde bulunan yedi eyalet (Güney Karolina, Florida, Mississippi, Teksas,Alabama, Georgia, Louisiana) bağımsızlıklarını ilan ettiler ve Jefferson Davis önderliğinde Amerika Konfedere Devletlerini kurdular. Kısa bir süre sonra ise bu yedi eyaletin arasına Arkansas, Virginia, Kuzey Karolina ve Tennessee eyaletlerinin katılması ile bağımsızlık ilan eden eyalet sayısı 11 olmuştur ve böylece bu eyaletler iç savaşta “Konfederasyon” tarafını oluşturmuş oldular. Güneydeki eyaletlerin bağımsızlıklarını ilan ederek ayrılmaları “Ayrılık kışı” olarak adlandırılmıştır.

Bu onbir eyaletten oluşan Konfederasyon ile savaşın diğer tarafı olan Birlik eyaletleri arasında yaşanan iç savaşta Kuzey eyaletleri yani Birlik eyaletleri galip gelerek Amerika'yı bölünme tehlikesinden kurtarmışlardır. Amerika'nın iç savaşı belirgin bir şekilde kölelik sorunu yüzünden yaşanmıştı ve savaş sonunda kölelik tamamen kaldırılmış oldu. Ancak köleliğin kaldırılması ile güney eyaletleri ekonomik anlamda resmen çöktüler ve kuzey eyaletlerinin gelişmişlik düzeyini yakalayamadılar. Ayrıca her ne kadar kölelik kaldırılarak siyahilere eşit haklar verilse de sonrasında beyazlar tarafından bu haklar tekrar kısıtlanmaya başlanmıştır. Yaklaşık 4 yıl süren bu iç savaş neticesinde Amerika'nın savaş endüstrisi hızlı bir biçimde gelişim göstermiştir. Savaş sona erdiğinde ise ABD üretim kapasitesini farklı alanlara yönlendirme fırsatı bulmuştur ve silah stoğunda fazlalık ortaya çıkmıştır. Buna paralel olarak silah fabrikalarının faaliyete geçmesi ile birlikte üretilen silahlar Avrupa devletlerine satılmaya başlanmış ve bu da Amerika'nın dış ticaret dengesine olumlu sonuçlar getirmiştir (Sander,2007:159-160). Buna ek olarak iç savaş dönemi bazı kesimler için ortaya çıkış nedeni olmuştur zira iç savaş döneminde Andrew Carneige ve John D.Rockefeller gibi ABD kapitalizminin önemli güçleri yükselmeye başlamıştır. Carniege demir çelik sanayisi ve demiryolu endüstrisinde önemli kazançlar elde ederken Rockefeller ise petrol alanında büyük gelirler elde etmiştir (Lefebvre,t.y:16-17). İç savaş köleliği resmen kaldırmış olsa da Amerika'nın toplumsal dna'sında var olmaya devam etmiş ve 20. ve 21.yy'da bile en önemli sorunlarından biri olarak yerini korumaktadır.

3.1.6. Birinci Dünya Savaşı ve ABD

Daha önce belirtildiği gibi Monrore Doktrini ABD'nin Birinci Dünya Savaşına kadar dış politikasını belirleyen yegane unsurdu. Fakat savaşa dorğu giden süreç ve savaşın meydana gelmesinden itibaren gerçekleşen olaylara Monroe Doktrini elbette daha fazla dayanamazdı. Savaş başladığında ABD içerisinde savaşa katılıp katılmama konusu oldukça tartışılan bir konuydu ve bu konuda pekçok fikir ayrılığı da yaşanmaktaydı. Bu tartışmalar boyunca Woodrow Wilson'un Monroe Doktrini'ni dönüştürme biçimi önem arz etmiştir. Wilson seleflerinin aksine ABD'nin dış politikasını olduğundan fazla küçültmüştü ve ABD'nin uluslararası arenada cereyan eden olaylara yalnızca ahlaki eşik aşıldığından müdahale etmesi gerektiği düşüncesini savunuyordu. Her ne kadar Wilson bu şekilde düşünse de Avrupa'da savaşın giderek kötü bir hal alması ve siyasi bütünlüğün çıkmaza girmesi Wilson'u zorlamaya başlamıştır ve Avrupa'da artan çatışmaların ABD'nin sorumluluğu olmadığı konusundaki ısrarını sınınamıştır. Bilhassa Almanya'nın savaştaki tutumu ve savaşın Atlantikteki tehlikeyi tırmandırmaya başlaması ile birlikte ABD'nin Avrupa ile olan ticari ilişkilerini tehlikeye düşürmesi Wilson'un ABD'nin savaşa girmesini sadece erteleyebilmesine izin vermiştir.

1912 ve 1916 seçimlerini halkın çoğunlunun desteğini almadan kazanan Wilson tarafsızlık ilkesinin velinimetlerinden oldukça faydalanmıştır. ABD'nin Avrupa'daki savaşa direnmesini güçleştiren şeylerden bir diğeri ise Büyük Britanya'nın en büyük ticari ortağı olmasıydı. Bunu takiben savaş boyunca müttefik devletler ABD ithalatına bel bağladılar. Bu bağlamda müttefiklere yapılan tüm ihracatın yaklaşık değeri 750 milyon dolardan 3 milyar dolara çıkmıştır. Yine bu bağlamda İngiliz deniz ablukası, Almanya'ya ihracatın neredeyse tamamen sona ermesi ve 350 milyon dolardan 30 milyon dolara düşmesi anlamına geliyordu. Aynı şekilde ABD'deki pek çok banka İngiltere'ye 500 milyon dolardan fazla kredi sağlamıştır. 1914 yılında J.P Morgan'dan bir temsilci Londra'ya giderek İtilaf Devletleri'nin ABD'den yapacakları siparişleri görüşmek için İngiliz hükümeti ile masaya oturmuştur ve 1915 yılında İtilaf devletleri'nin ABD'den yaptıkları siparişler Amerika'da devasa bir pazar oluşturmuştur (Potyemkin vd:509). ABD'nin savaşa yönelik tarafsızlığını zorlayan bir diğeri husus ise ABD'nin yerlileri ile yeni gelen göçmenler arasında yaşanan etnik bölünmeler gibi içsel sorunlardı. Bu etnik bölünmeler içerisinde Büyük Britanya ile bağların tamamen

kopmasına karşı olanlarda vardı. Rusyadan gelen Yahudiler, İngilizlere kızan İrlandalılar da vardı. Almanya'nın savaşta kullandığı denizaltıların uluslararası hukuku açık ihlali ve iki ABD ve Britanya gemisini batırması ABD'yi savaşa girmeye zorlayan diğer sebeplerdi. Özellikle Almanya'nın ABD ticari gemilerini batırması Wilson üzerindeki baskıları gerçekten de oldukça artırmıştır. ABD açısından bardağı taşıran son damla ise Alman Dışişleri Bakanı Zimmermann'ın mektubuydu. Söz konusu mektup ABD'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi halinde Meksika'nın ABD'yi işgaline destek vereceğini içeriyordu.

Fakat tüm bunlar olurken ABD eğer savaşa girmek istiyorsa öncelikle önemli bir halk desteğini alması, ekonomisini buna göre yapılandırması ve askeri anlamda yeterliliğini sağlaması gerekiyordu. Nihayetinde ABD 6 Nisan 1917'de savaş ilan etti ve bu savaş ilanı dönemin en büyük ekonomik imkanına sahip bir ülkenin savaşa girmesiyle yaşanan savaşın kaderinin değişmesi anlamına geliyordu.

Birinci Dünya Savaşı ABD ve Amerikalıların yaşamları üzerinde de önemli değişikliklere sebep olmuştur. Afrikalı Amerikalılar beyaz Amerikalıların yaptığı işleri yapabileceklerini keşfettiler. Muhalefet savaş ile birlikte sansüre uğramış milyonlarca erkek savaşta gönüllü olmuştu. Ülke ekonomisi ilginçtir ki savaş süresince direnç kazanmış ve enflasyon olsa da refah düzeyinde kayda değer bir azalma yaşanmamış hatta şirket yöneticileri önemli kazançlar elde etmiştir. ABD'nin Birinci Dünya Savaşındaki rolü kısa fakat belirleyici olmuştur öyleki ilk birliğini yollaması bile oldukça uzun sürmüştür. Savaştan sonra Warren G. Harding'in göreve gelmesi ile birlikte ABD savaş sonrası dönemde tekrar kendi içine kapanmış ve tüm enerjisini tekrar ekonomik büyümeye ve refah düzeyinin yükselmesine harcayarak Büyük Buhran'a kadar sürece dek Jazz Çağı'nın kapısını aralamıştır.

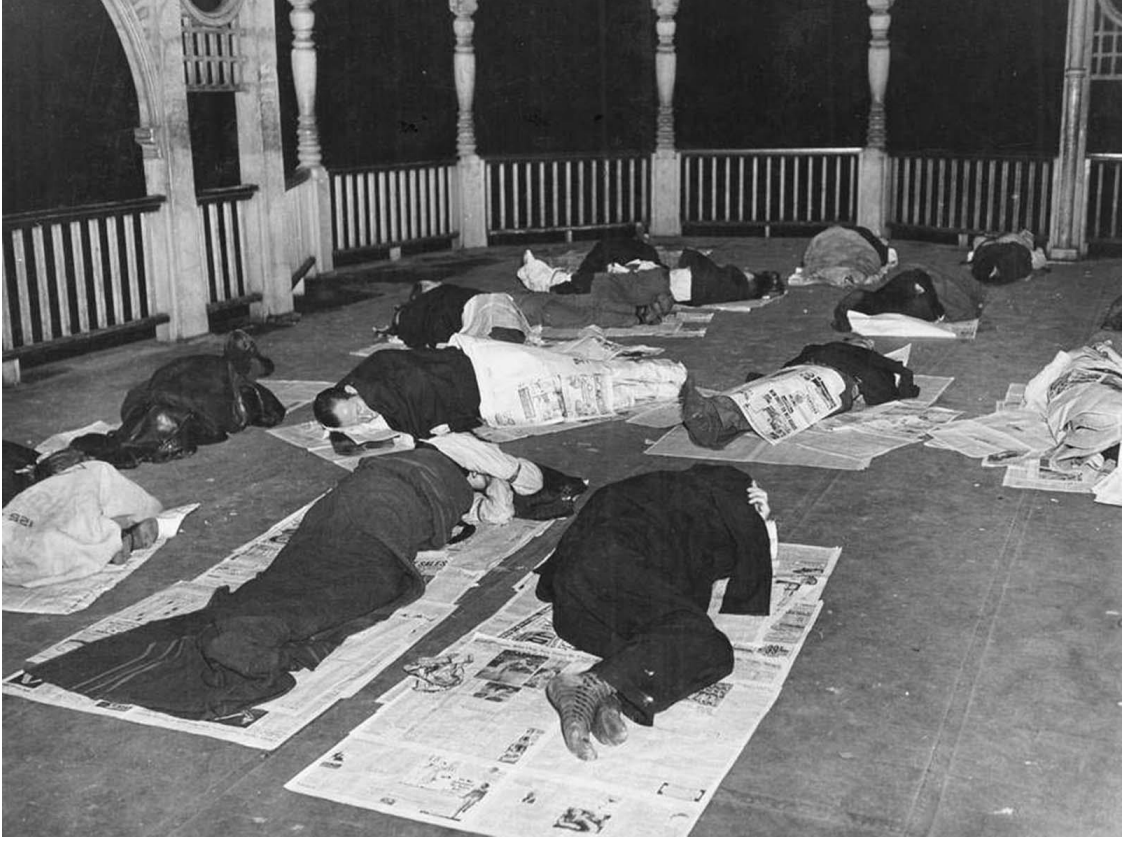
3.1.7. Büyük Buhran

Şekil 6: New York, Manhattan'da bir "Hooverilles" Kaynak: rarehistoricalphotos.com

4 Mart 1929 yılında Başkanlık koltuğuna oturan Herbert Hoover elbette göreve gelişinin birinci yılında birçok şehrin kenar mahallelerinde "Hooverilles" olarak adlandırılan gecekonduların olacağını, evsizlerle ilgili gazetelerin "Hoover Battaniyeleri" olarak adlandırılarak kullanılacağını ve pantolon ceplerinin içe doğru çevrilerek boşlukların "Hoover Bayrağı" olarak isimlendirileceğini tahmin edemezdi.

Büyük Depresyon ya da Büyük Buhran olarak adlandırılan bu kriz ABD'nin yaşadığı en büyük krizlerden biridir ve hem insani hemde doğal sebepler ile oluşan bir sorunlar zinciri olarak tanımlanabilir. Herbert Hoover göreve geldiğinde 1920'lerin getirdiği refah ortamının devam edeceğini seçmelerinin takip ettiği politikalarını devam ettireceği vaadinde bulunmuştur. Esasında Hoover'ın bu anlamda attığı pek çok adım bulunmaktadır. Çiftçi desteklerinden Al Capone'nin yakalanmasına, yaşlı yardımlarından Kızılderililere daha fazla hak tanıyan ve koruyan kanunlara kadar birçok alanda düzenleme yapmıştır. Ancak Hoover'ın yapmış plan 1929 sonbaharında o zamana kadar ki en büyük ekonomik krizin patlak vermesi ile yarım kalmıştır.

Şekil 7: Evsizler ile ilgili gazeteler battaniye olarak kullanılması "Hooverblanket" olarak adlandırılıyordu. Kaynak: rarehistoricalphotos.com

Kriz öncesi ABD'nin sosyo-ekonomik durumuna genel olarak baktığımızda ülkenin refahı ve toplumun sağlığı hiçbir zaman bu kadar iyi olmamıştı. Hisse senetlerinin fiyatları hızlı bir şekilde yükseliyordu ve her ay yeni çıkan hisselerle yüklü miktarda para yatırılıyordu, Fabrikalar, ürettikleriyeni cihazlara ve aletlere olan taleplere yetişmekte zorlanıyor ve baş döndürücü biçimde ihtiyaçları karşılamak için otomobil, buzdolabı, radyo, elektrik süpürgesi ve gaz ocağı üretmeye çalışıyorlardı fakat yine de yetişemiyorlardı. Ülkenin Güney ve Batısında yeni endüstri şehirleri hızla gelişmeye başlamıştı ve bu şehirler pek çok sanatsal akım içeren binalar ile şekillenmeye başlamıştı. Sosyal hayatta sinemalar insanlara yetmiyordu ve erkeklerin spor eşyalarının yanı sıra kozmetik ürünler yeni bir iş sahası olarak şekillenmeye başlamıştı (Nevins&Commager, 2022:467).

Krizin sebeplerini incelediğimizde ilk olarak Amerika'da o dönem üretim kapasitesi tüketimden fazlaydı ve bunun en önemli sebebi milli gelirin büyük bir kısmının halkın yüzdesi göz önüne alındığında küçük bir kesime dağıtıldığını

söylenbilir (Nevins&Commager,2022:469). Milli gelirin önemli bir kısmını elinde bulunduran bu kesim elde ettikleri geliri de tekrar yatırım ve tasarruf faaliyetlerine akıtmaktaydı.Yani mevcut nüfusun yüzde biri ya da bir buçuğu toplam gelirin üçte birinden fazlasını kontrol ediyordu ve bu da pazarın hareket alanını daraltıcı bir unsurdur. Öyle ki o dönemde Amerikan ailelerini yüzde sekseni herhangi bir birikime sahip değildi.

Dolayısıyla gelir dağılımı ciddi derecede bozuntuya uğramaya başlamıştı. Bir diğer sebep ise ABD hükümetinin gümrük tarifeleri, savaş borçlarının ısrarla altın endeksli talep edilmesi gibi politikaları yabancı pazarlar ile Amerik arasına kalın bir duvar örmektedir. Üçüncü olarak ise kredilerin ölçsüz biçimde genişlemesi bunu takiben taksitle alışverişin giderek artması sonu olmayan bir spekülasyon ortamına sebebiyet vermiştir. Krizin görünür sebeplerini daha ayrıntılı şekilde incelediğimizde , toplum refahının oldukça yükselmesi insanları daha yüksek riskli yatırımlara ve harcamalara yöneltmekteydi ve bu duruma ABD hükümetinin destekleyici politikalar uygulaması insanlarda refahın sınırsız olduğunu ve böylesi bir ortamda da doğal olarak her riskin potansiyel bir zenginlik bileti olabileceği düşüncesini çağrıştırıyordu. Piyasadaki bu koşullar türlü spekülasyonları beraberinde getirmesine ek olarak ülkedeki bankalarda bu ortama parasal destek sağlamıştır böylece ilginç şekilde parası olmayan insanlar bile yatırım yapabilme şansına sahip oluyordu.

Öyle ki Florida bu duruma en iyi örnektir. O dönemde emlakçılar Florida'yı tropikal bir cennet olarak tanımladılar ve yatırımcılar hiç görmedikleri ya da gitmedikleri Florida'dan ellerinde para olmasa dahi arazi almaya başladılar.

Krizin patlak verdiği sabaha dek piyasadaki spekülasyon ve diğer etkenlerin panik havası yaratması ile birlikte o gün Wall Street'in açılışı büyük bir kaosa dönüştü. Sadece açıldıktan üç dakika sonra iki milyon sterlin değerinde hisse senedi el değiştirdi.Telefonlar tıkanmış ve bazı yatırımcılar pencerelerden atlamış ve o dönem koşucu olarak tanımlanan görevliler işlem fişleri arasında kaybolmuştur ve borsa kapandığında etrafın temislenmesi saatler sürmüştür. 29 Ekim de "Kara Salı" olarak adlandırılan o gün hisse sahipleri tek seferde 14 milyar dolardan fazlakayıp yaşamıştır. Hisse senetlerini ödeyemeyenler tüm birikimlerini anında kaybettiler ve inanılmaz bir borç yükü altına girdiler.

1929 Büyük Buhranı elbetteki kendi kendine meydana gelmemiştir. Bu felaketten yalnızca borsa sorumlu değildi ve aynı zamanda bu kriz ABD ekonomisinin kırılma noktalarının anlaşılmasında turnösol kağıdı görevi görmüştür. Aynı zamanda kimi vatandaşlar bazı Amerikan değerlerini sorgulamaya başladığı bir dönem olmuştur. Hisse senetleri özelinde piyasanın bu noktaya gelmesinde bir dizi faktör rol oynamıştır. Özellikle federal rezervin sorgulanan politikaları, yanlış yönlendirilen bankacılık uygulamaları krizi hazırlayan bir diğer nedenlerdir. Yine bu sebeplere ek olarak Birinci Dünya Savaşı'nda krizi hazırlayan bir diğer neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Birinci Dünya Savaşı , savaşa katılan ya da katılmayan bir çok ülkeyi hemen hemen her konuda etkilemiştir fakat savaştan önceki ekonomik sonucu en ağır olanıydı. Özellikle müttefik devletler savaş sırasındaki en önemli finansörleri olan ABD'ye ciddi şekilde borçlanmıştı. Bu borcu ödeyemeyen müttefikler zaten ağır bir antlaşmaya imza atan Almanya ve Avusturya'dan tazminat talebinde bulundular ancak ne Almanya'nın ne de Avusturya'nın bu borcu ödeyecek durumu vardı. Öyle ki ABD'nin borçlarını ödemeleri için verdiği kredilere rağmen müttefik devletler borçlarını ödeyemiyorlardı. ABD üstelik bu kredilere herhangi bir bile uygulamadı ve müttefikler başta olmak üzere pek çok devlet derin sıkıntı yaşamaya devam etti.

Kriz patlak verdikten sonra milyonlarca kişi işsiz kaldı, ücretler düştü ve büyük bir evsizlik sorunu ortaya çıktı. Tüm bunlar yaşanırken Hoover'ın bireycilik ısrarı ve görünmez elin müdahale edeceği düşüncesi Hoover'ın krize müdahale etmemesine neden oluyordu. Krizin en önemli sonuçlarından biri ise 1776'dan bu yana geçerliliğini sürdüren Klasik görüşün terk edilmesi 1973'e kadar egemen bir düşünce ekolü olan Keynesyen düşünce yükselişe geçecekti. Savaş bir anlamda İkinci Dünya Savaşı'nın erken sebeplerinden biri de sayılabilir zira özellikle krizin Almanya ve İtalya üzerindeki etkileri ve bu ülkelerin ekonomik sorunlarını daha da derinleştirme otoriter rejimlerin yükselmesini sağlamıştır (Ay&Uçar,2015:15).

3.1.8. İkinci Dünya Savaşı ve ABD

İkinci Dünya Savaşı'nı bu savaşın ABD ile olan ilişkisini anlatmadan önce iki savaş arası dönemi anlamak oldukça elzem görünmektedir zira savaşın sebepleri ve savaşa giden süreçte ABD'nin tutumu savaş sonrası uluslararası ilişkiler açısından çok önemlidir. Bilindiği üzere birinci ve ikinci dünya savaşı arası dönem iki savaş arası

dönem olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde yalnızca ABD değil Avrupalı devletler açısından da sancılı bir süreçtir. Birinci Dünya Savaşından sonra ABD kendi iç meselelerine odaklanmış ve tekrar Monroe Doktrini'ni takip etmiştir. Avrupa'da ise ilk savaştan sonra pek çok şey değişmiştir. Yıkılan İmparatorlukların yerini ulus devletler almış ve Avrupa'nın haritası yeniden şekillenmiştir. Rusya'da Bolşevikler devrim yapmış ve Komünizmi getirmiştir. Buna ek olarak müttefik devletler mihver devletleri bir nevi zincirleyen ezici antlaşmalar imzalatmış ve mihver devletlerin kaybını daha da derinleştirmiştir. Hemen hemen bütün Avrupa devletleri ağır ekonomik sorunlarla boğuşmaya başlamış işsizlik, enflasyon ve yoksulluk artmıştır. Almanya ve İtalya'da Hitler ve Mussolini iktidara gelmiş totaliter rejimler ivme kazanmıştır. Sonrasında ise Birinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu prangadan kurtulmak isteyen Almanya , İtalya ve Japonya gibi devletler uluslararası sistemi tehdit eden politikalar benimsemeye başlamıştır ve ilk savaşın neden olduğu kayıpları telafi etme peşine düşmüştür. Almanya Avrupa'da işgal ve ilhaklara başlamış İtalya Kuzey Afrika'da yayılmaya başlamış ve Japonya ise Asya'da kontrolünü genişletmeye başlayarak Çin'e yönelmiştir. Doğmak üzere olan savaş tehlikesine karşın harekete geçen İngiltere ve Fransa gibi devletler özellikle Hitleri dizginlemek hevesini köreltmek adına hatırı dayılır bir Alman nüfusunu barındıran Çekoslovakya'nın Südetler Bölgesi'ni Almanya'ya veren Münih Antlaşmasını imzaladılar fakat Hitler deyim yerindeyse tüm Avrupa'yı kandırmış ve Çekoslovakya'nın tamamını işgal etmiştir. Akabinde Avrupa'da savaş kaçınılmaz olarak patlak vermiş dünyanın ikinci büyük savaşı başlamış bulunmaktaydı. Kabaca anlatıldığı üzere dünya'nın farklı yerlerinde bu gelişmeler olurken ABD tarafsızlık politikasını korumaya devam etmiştir fakat kendisine yönelik tehditler zamanla artmaya başlamıştır. ABD her ne kadar pek çok antlaşma ve pakt imzalamış olsada savaş başladığında gerek kendi kamuoyunda gerekse uluslararası sistem içerisinde tepki almamak için başlarda müttefik devletlere silah satışı, borç verme, yolcu taşınması gibi yardımları içeren "Lend-Lease" politikasını benimseyerek tarafsız gibi görünüp aslında bir anlamda müttefikleri desteklemiştir. Dönemin başkanı Roosevelt her ne kadar İngiltere başta olmak üzere diğer müttefik devletlere askeri yardımda bulunmak istese de kongre bu konuda en büyük engeldi ve bu durum Roosevelt'i zorlayan bir durumdu. ABD'yi savaşa götüren durum ise Japonya'nın Asya ve Pasifikteki yayılmacı tutumu sebebiyle ABD için tehdit oluşturmaya başlamasıydı. Japonya'nın giderek ilerlemesi ile birlikte ABD Japonya'ya karşı petrol, benzin ve demir gibi önemli şeyleri içeren bir dizi

yaptırım uygulamıştır. Bu yaptırım içerisinde Japonya'yı en zorlayan petrol olmuştur ve ABD'ye karşı ciddi şekilde kışkırtmıştır çünkü savaşan bir ülke hayati derece önemli olan yegane şeylerde biri elbette petroldü ve Japonya savaş süresince doğal olarak petrole oldukça ihtiyaç duymaktaydı. ABD'nin savaşa girmesine neden olan bir diğer sebep ise İngiltere'nin yenilme endişesiydi zira Roosevelt'in en büyük endişesi İngiltere'nin düşmesiydi ve bu bakımdan İngiltere ABD için son kale olarak görülüyordu. Bu gelişmeler olurken Japonya, ABD'nin giderek artan ambargosuna daha fazla dayanamamış ve 7 Aralık 1941'de ABD'nin Hawaii'deki deniz üssü Pearl Harbor'u bombalayarak uyuyan devi uyandırmıştır. Sonuç olarak Roosevelt'in "Rezil bir tarih" olarak nitelendirdiği bu tarihten itibaren ABD resmen İkinci Dünya Savaşına girmiştir.

ABD savaşa girdikten sonra olağanüstü bir insan ve sanayi seferberliği başlatılmıştır. Ülke de hemen hemen bütün sektörler savaş ekonomisine göre denetlenmiş ve düzenlenmiştir. ABD'nin kaynaklarının ve elde ettiği gelirlerin önemli bir kısmı gemi, uçak, tank gibi savaş araç gereçleri için kullanılır ve peşi sıra yeni fabrikalar kurulmuştur. ABD bu seferberliği rakamsal olarak şu şekilde ifade edilebilir, ABD'nin 1939'daki savaş sanayisi %1.4 ile faaliyet gösterirken 1944'te %41'e yükselmiştir (Dorel, t.y:16). Bu anlamda ABD'nin savaş endüstrisinin kalbi olarak adlandırılacak bölgesi olan Göller bölgesi Atlantik Cephesi'nin silah ve mühimmat ihtiyacının yaklaşık %35'ini, Pasifik Cephesi'nin ise %86'sını karşılayabilecek bir konumdaydı (Dorel, t.y:16).

ABD savaşa girdikten sonra gücünü ve dikkatini genel olarak Avrupa kıtasına vermiştir ve bu kapsamda müttefiklerin ikmal yollarını güvence altına almak ve daha etkili şekilde ikmal edebilmek için Kuzey Afrika'yı ele geçirmiştir. Kuzey Afrika ele geçirildikten sonra İngilizler ile İtalya'ya çıkmış ve Mussolini'nin rejimi çökertilmiştir (Lefevbre, t.y:16). Mihver devletler açısından ciddi bir dezavantaj olan bu duruma takiben 6 Haziran 1944'te ABD, Kanada ve Fransız orduları ile ortak şekilde düzenlenen tarihin en büyük çıkarma hareketi olan Normandiya Çıkarması yapılmış ve Alman kuvvetlerinin Fransa'daki direnişi kırılarak Almanlar sıkıştırılmıştır. Akabinde 25 Ağustos'ta Fransa kurtarılmış ve Şubat ve Mart ayına gelindiğinde Almanya içlerinde önemli ilerlemeler elde eden müttefikler 8 Mayıs 1945'te Almanya'nın teslim olması ile birlikte savaştan galip çıkmıştır.

Savaş dört bir yanda devam ederken Müttefik devletler bir yandan da savaş sonrası dünya düzenini ve sistemin nasıl olacağı konusunu bir dizi konferans ile tartışmaktaydı. 1 Ocak 1942’de yani ABD savaşa girdikten sonra toplamda 26 ülke Washington’da kabul edilen BM Bildirisi ile bütün dünyayı etkisi altına alan bu vahşi ve totaliter rejimlerle, güçlerle ortak bir mücadeleye katıldıklarını ve bu mücadeleyi silahı bırakmadan bir barış şemsiyesi altında sonuna kadar götüreceklerini beyan etmişlerdir (Keklik,2011:80). 28 Kasım 1943 tarihinde ise Kahire’de toplanan müttefikler küresel barışın tesisi noktasında uluslararası bir örgütün kurulması gerektiğine hususunda anlaşmışlardır. 1945 Şubat’ında Yalta toplanan liderler BM’nin veto hakkının temel ilkeleri konusunda uzlaşmaya varmıştır. Ayrıca Yalta Konferansı’nda Nazilerin mağlup edilmesi için nihai planlar yapılmıştır ve Savaş sonrası Avrupa’nın inşası ve geleceği konuşulmuştur. Takip eden Temmuz ve Ağustos aylarında düzenlenecek olan Postdam Konferansı’ndan hemen önce Amerika ilk atom bombası denemesini gerçekleştirmiştir (Keklik,2011:80-81). Ayrıca Japonya hala teslim olmamış ve direnmekteydi. Japonya’nın hala teslim olmaması nedeniyle Amerika hem Hiroşima’ya hem de Nagazaki’ye atom bombası atmıştır ve tek seferde binlerce ölüme neden olan bu bombanın yaptığı etki ile Japonya 2 Eylül 1945’te teslim olmuş ve savaş sona ermiştir.

Savaşın sona ermesi ile Amerika ve Sovyetler Birliği iki başat güç olarak ortaya çıkmıştır. İngiltere’nin sistemde bıraktığı boşluğu ABD doldurmuş ve o zamana kadar Amerika’nın dış politikasını belirleyen yegane argüman olan Monroe Doktrini terk edilmiştir zira Amerika artık kendini izole etmekten çok uluslararası arenada kendini her daim geri plana çekemeyeceğini anlamış ve Monroe Doktrini’nin aksine uluslararası ilişkilerde aktif ve müdahaleci politikalar izleme kararı almıştır. Sovyetler Birliği ise çok büyük kayıplar verdiği savaştan başat güç olarak çıkan bir diğer devlet olmuştur. Savaş sonrası dönemde iki farklı ideolojiye sahip bu iki devlet zamanla Soğuk Savaş olarak adlandırılan döneme girmiş ve uluslararası ilişkiler de farklı bir döneme girilmiştir.

3.1.9. Soğuk Savaş Dönemi ABD

Dünya harbinin ikincisi sona ermiş savaşın sonunda müttefikler Hitler Almanya’sını bertaraf etmiş, Mussolini İtalya’sını saf dışı bırakmış ve Japonya’yı bir daha ayağa kalkamayacak şekilde darmadağın etmiştir. Nihayetinde savaşın önemli

başat güçlerinden yalnızca ABD ve Sovyetler Birliği uluslararası sistemi domine edebilecek güce sahip olmuş ve akabinde savaş meydanında beraber savaşan bu iki devlet kısa zaman sonra birbirinden giderek ayrılmaya başlamıştır.

Kızıl ordu 1945'te Hitler'in iftihar kaynağı olan ve bin yıl sürecek dediği 3.Reich'in ordusunu Berlin'in içlerine doğru püskürtürken ayağında Amerikan postalları, midesinde ise Amerikan sığırının eti vardı. Kızıl Ordu'nun askerleri Amerikan kamyonları ile Alman otobanlarında ilerlemekte ve Almanya'yı işgal etmekteydi (Ataç,2019:1) Savaş meydanındaki bu birliktelik ne var ki SSCB'nin doğu ve orta Avrupa'da Yalta Konferansında kararlaştırılan seçimlerin serbest biçimde yapılması beyannamesine ters düşecek şekilde özellikle Çekoslovakta, Polonya, Macaristan, Bulgaristan ve Romanya'da kendi ideolojik siyasetine , sistemine uyumlu hareket edecek şekilde iktidarları meydana getirmesi bu iki müttefik arasındaki ilişkileri germeye başlamıştır (Ataç,2019:1). Dolayısıyla Doğu Avrupa'da yaşanan bu değişimler savaş sonrası dönemde yeni dünya düzeninin demokratik ve liberal savunucuları olan ABD ve İngiltere tarafından endişe kaynağı olmaya başlamıştı zira komünist iktidarlar giderek Avrupa'nın büyük bölümünde güçlenmeye başlıyordu. Bu durum 23 Nisan'da Sovyet, İngiliz ve Çin temsilcileri ile Beyaz Saray'da yapılan görüşmelerde dönemin Sovyet dışişleri bakanı Molotov'dan Yalta Konferansı'nda kararlaştırılan mutabakata uyulması talep edilmiştir. Çünkü mutabakata uyulmaması sonucunda müttefikler arası ilişki zarar görecekti (Ataç,2019:3) Gergin bir şekilde gerçekleştirilen toplantıda Molotov'un konuşması Truman tarafından dört defa kesilecekti. Truman'ın bu denli tepki göstermesi sebep yukarıda da bahsedildiği gibi orta ve doğu Avrupa'da gerçekleştirilen seçimlerde Sovyetlerin tutumuydu (Miscamble,2007:11)

Komünizmin etkisi orda ve doğu Avrupa'da sınırlı kalmayarak Asya'da da kendini göstermeye başlamıştır. Çin'de, Fransız sömürgesi Hindçin'de, Endonezya'da Malezya'da ve Filipinler'de komünist güçler hızla güçleniyordu (Ataç,2019:2).

İlerleyen süreçte tarafların birbirine olan ilişki giderek daha da çözülmeye başlamış dünya yavaş yavaş Soğuk Savaş'ı hissetmeye başlamıştır. Winston Churchill'in 5 Şubat 1946'da ABD'nin Fulton aslı kasabasında yaptığı meşhur "Demir Perde" demeci artık kendini giderek daha fazla hissettiren Soğuk Savaş'ın sınırlarını tanımlamıştır. Churchill, Avrupa kıtasında Baltık Denizin'de Stettin'den Adriyatik Denizi'nde yer alan Trieste'ye kadar olan kısma kadar Demir Perde'nin çekildiğini

belirtmiştir (Churchill,1946). Churchill'in bu sınır tanımlaması sonraları Berlin'in bölünmesi ile gerçekliğe ulaşacaktı.

Dünya soğuk savaş ekseninde şekillenmeye başlarken bu dönemin ilk sıcak çatışması Avrupa'da beklenirken aksine Asya'da Kore'de yaşanmıştır. Yaşanan Kore Savaşı neticesinde ada 38.paralel temel alınarak kuzeyinde Sovyetler güneyinde ise ABD askerlerinin yerleşmesi ile ikiye bölünmüştür. Kore savaşı başladığında genel görüş ABD öncülüğündeki Batı bloğunun savaşı kazanacağı yönündeydi ancak iki tarafta kesin bir galibiyet alamamıştır. Sonuç olarak Kore Yarımadasında savaş durumunun günümüzde de devam ettiği düşünüldüğünde Kore'deki durum 21.yy'ın donmuş bir çatışması olarak varlığını devam ettirmektedir. Soğuk Savaş'ın akışı ilk dönemlerde ideolojik temelli ayrışmalar çerçevesinde şekillendirken özellikle 1950'li yıllardan itibaren silah sanayisindeki teknolojik gelişmeler ile birlikte nükleer bir boyuta ulaşmıştır. ABD'nin üstün olduğu nükleer silah cephesine karşılık Sovyetler Birliği'de ilk atom bombasını deneyerek durumu eşitlemiş ve dünya karşılıklı yok oluş olan "Dehşet Dengesi" ile tanışmıştır (Ataç,2019:6).

1962'ye gelindiğinde John.F.Kennedy başkanlığının henüz ikinci yılındayken gerçekleşen ve Soğuk Savaş'ın kırılma noktası olarak kabul edilen Küba Füze Krizi yaşanmıştır. Sovyetler Birliği Küba'ya Amerikan şehirlerini kısa süre içinde vurabilecek nükleer başlıklı füzeler yerleştirmesi üzerine Amerika adayı ablukaya almış ve akabinde Domuzlar Körfezi gibi fiyasko ile sonuçlanan bir çıkarma yapmıştır. Yapılan müzakereler ile birlikte Kruşçev füzeleri kaldırmış ve Amerika Küba'yı işgal etme planını rafa kaldırmıştır. Küba Füze Krizi Soğuk Savaş'ta Dehşet Dengesi'nin etkili şekilde hissedildiği bir olay olmuş ve sonrasında Beyaz Saray ve Moskova arasında kırmızı hat kurulmuştur (Christopher&Cusack&Emmert vd,1997:24).

Dehşet Dengesi'nin farkına varılması ile birlikte taraflar güvenlik algılarındaki değişiklik nedeniyle 1960'ların başından itibaren diplomasi kanallarına önem vermişlerdir. Bu tarihten 1980'lere kadar olan dönem Yumuşama Dönemi olarak adlandırılmıştır.

Soğuk Savaş döneminde ABD'nin uyguladığı politikalar Soğuk Savaş'ın gidişatına yön vermiştir. O dönemde Amerika'nın Sovyetlere yönelik politikası Temmuz 1947'de Foreign Affairs dergisinde ABD'li diplomat George S.Kennan tarafından yazılan ancak dergide "X" imzası ile isimsiz şekilde yayınlanan "Sources of

Soviet Conduct” (Sovyet Tutumunun Kaynakları) başlıklı makale etrafında şekillenmiştir. Makale Amerika’nın Çevreleme Politikası’nın temel argümanı olarak kabul edilmektedir. ABD Dışişleri Bakanlığı’nın Sovyet uzmanlarından biri olan Kennan , Moskova’da uzun süre görev yapmış Sovyetler Birliği’nin sistemini yakın biçimde tanıma olanağı bulmuştur. Esasında “X” makalesi olarak adlandırılan yazı Kennan’ın Moskova’dan ABD Dışişleri Bakanlığı’na 22 Şubat 1946 tarihinde gönderdiği “Uzun Telgraf” olarak anılan mesajın genişletilmiş versiyonuydu (Özcan,2019:1)

Kennan’ın yazdığı telgrafta SSCB’nin sahip olduğu rejimin temel özelliklerini ortaya koymuş ve Moskova’ya yönelik olarak uygulanacak bir çevreleme politikasının ana hatlarını belirlemiştir. Belirlenen politikaların genel çerçevesi , Moskova’nın tarihsel geçmişinden gelen bir kuşatılma korkusu yaşadığı, Sovyet tarafının ortaya koymuş olduğu tepkilerin bu kuşatmaya engel olmak için gerçekleştiği, Marksist ve Leninist ideolojinin bu eylemlere entelektüel bir anlam kattığı argümanları etrafında şekilleniyordu (Kennan,1946). Kennan ayrıca Sovyet yöneticilerinin kapitalist blok ülkelerini göstermiş oldukları tutum üzerinden eleştirmesi üzerinde de durmuştur. Kennan açısından temel sorun , Sovyetler Birliği’nin kapitalist sistemi sahip olduğu bir takım özellikler sebebiyle uzlaşılması mümkün olmayan bir düşman olarak tanımlıyor olmasıydı. Kennan sonuç itibarıyla SSCB’nin sürekli olarak gizlilik, propaganda, baskı ve silahlanma gibi enstrümanları kullanarak Batılı devletler arasındaki mevcut ayrışmaları derinleştirmek istediğini ve bu kapsamda hedef ülkelerde çeşitli siyasal örgütlenme ve yapılanmalar ile kendi istekleri doğrultusunda yönlendirmeye çalıştığını belirtmiştir (Kennan,1946). Sovyetlerin bu yayılcı politikasına karşın Kennan’ın görüşü ise, Rusların yayılcı eğilimleri uzun vadeli, sabırlı ve kararlı şekilde çevrelenmesiydi (Kennan,1946). Eğer çevrelenme stratejisi başarılı biçimde uygulanırsa ve Sovyetlerin II.Dünya Savaşı’ndaki sınırları içerisinde kalması sağlanırsa bunun sonucunda doğal olarak Sovyet rejimi kendiliğinden çözülecek veya çökecekti (Kennan,1946). Dolayısıyla Kennan’a göre SSCB istikrarlı şekilde yayılım göstermediği takdirde kendini besleyecek ve devam ettirebilecek bir sistem değildi. Kennan ayrıca Batı’nın gerek siyasal gerekse ekonomik olarak yorgun olduğunu belirtse de Sovyet tarafının durumunun daha kötü olduğunu ve komünizmin ekonomik başarısı sadece görünürde başarılıydı ve Sovyet vatandaşları demoralize bir haldeydi

(Kennan,1946). Yine aynı şekilde Kennan komünizmin Sovyetlerin kendi halkı tarafından da desteklenmediğini iddia ediyordu (Kennan,1946).

Kennan'ın bu argümanı Henry Truman tarafından kendi adıyla yayınlanan Truman Doktrini'nin temel dayanağı olmuş ve Amerika Marshall Yardımı ile Avrupa'nın yeniden inşasına girişmiş ve akabinde Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan'a ekonomik ve askeri yardımda bulunarak bu ülkelerde Sovyet yayılcılığının önünü kesmiştir. SSCB ise bu gelişmelere karşılık olarak Batı Berlin'i abluka altına almıştır.Fakat ABD ve diğer Batılı devletlerin Batı Berlin'i hava koridoru ile beslemesi ve ikmal yapması Sovyetlerin ablukasını anlamsız kılmıştır. Buna ek olarak Sovyetlerin yapmış olduğu bu abluka Batı Avrupa'da SSCB'ye karşı siyasi ve askeri karşıtlığı giderek artırmıştır (Ataç,2019:4-5).

Şekil 8: Batılı Devletler Sovyet ablukasında ki Batı Berlin'e havadan ikmal yaparken.
Kaynak: germanyinusa.com

Soğuk Savaşın son safhalarında gelişen bir dizi olay soğuk savaşın akıbetini belirlemiştir. Bu dramatik gelişme 11 Mayıs 1985'te Mihail Gorbaçov'un SSCB liderliğine gelmesi ile başlamıştır. Gorbaçov, ABD ile yapılan mücadelenin siyasi ve

ekonomik alanda sürdürülebilmesi noktasında yaşanan sıkıntılardan Glastnost ve Perestroyla ile sıyrılmaya çalışmıştır. Ancak bu dönüşüm beklenenin aksine bir dönüşümü değil çözülmeyi beraberinde getirmiştir. 1989'da Polonya demokrasiye geçiş yapan ilk ülke olmuştur. Sonrasında Çekoslovakya'da komünist iktidar devrilmiştir. Gorbaçov'un 2-3 Aralık'ta George H. W. Bush ile yaptığı görüşme ise Soğuk Savaş'ın bitişi haber veren görüşme olarak kayıtlara geçmiştir. Soğuk Savaş'ın gerçekliğe kavuşmuş demir perdesi olan Berlin Duvarı'nın yıkılması ile birlikte Almanya birleşmiş ve 1991'de Varşova Paktı dağılmıştır. Tarih 25 Aralık 1991'i gösterdiğinde Kremlin'de SSCB bayrağı inmiş ve Rusya resmen Soğuk Savaş'ın bittiğini ilan etmiştir.

Soğuk Savaş, Amerika'nın dış politika kültürü üzerinde oldukça belirleyici ve dönüştürücü bir rol oynamıştır. Soğuk Savaş sayesinde Amerika'nın bugün tüm dünyaya ergilediği güçlü başkan imajı şekillenmiştir. Yine aynı şekilde Amerika'nın günümüzdeki dış politika yapılanması da soğuk savaşın getirdiği nedenler ve sonuçlar üzerinden dönüşüm yaşamıştır. ABD Savunma Bakanlığı ve CIA bu dönüşümde önemli bir payı elinde tutmaktadır. Yine buna ek olarak Soğuk Savaş Amerika'nın dış politikada benimsediği ideolojik yaklaşımında mimarı olmuştur zira SSCB'nin özellikle Doğu Avrupa'da komünist bir ideoloji ile yayılım göstermesi ABD'nin dış politikada anti-komünist bir ideoloji üretmesi neden olmuştur. Dolayısıyla ortaya çıkan bu ideoloji ile Amerika daha önce hiç olmadığı kadar bir dış politik kültür inşası ve dönüşümü yaşamıştır (Sümer,2008:130).

3.1.10. 11 Eylül Saldırıları ve ABD

Tarih 11 Eylül saat sabah 9:00'u gösterdiğinde, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte küresel çaptaki en büyük güç konumuna erişen ve dünyanın en gelişmiş ve güçlü devleti olmayı başarmış Amerika Birleşik Devletleri belkide Pearl Harbor'dan sonra kendi topraklarında ilk kez şok etkisi yaratan bir saldırıya maruz almıştır. 11 Eylül 2001 sabahı o dönem dünya'nın ve Amerika'nın en yüksek binası olarak kabul edilen küresel ekonominin kalbi olarak nitelenen ve günde ortalama 40.000 kişinin ziyaret ettiği Dünya Ticaret Merkezi'nin 80-85 katları arasına Boeing 767 tipi yolcu uçağı çarpmıştır (Özben,2004:4). İlk saldırının şoku henüz atlatılmamışken yaklaşık 18 dakika sonra yine Boeing 767 tipi bir başka yolcu uçağı kulelerden diğerine çarpmıştır. İlk iki saldırı anlaşılmaya çalışılırken kaçırılan bir başka uçak saat 9:40'ta Pentagon'a

çakılmıştır. Takip eden bir başka saldırı ise ABD Savunma Bakanlığı yakınında patlayan bomba yüklü araçtı. Tüm bunlar yaşanırken dönemin başkanı George W. Bush, Florida'da Saratoga School'da öğrenciler ile birlikteydi ve gerçekleşen saldırı kulağına fısıldanmıştı. Saldırı sonrası ABD hava sahası kapatılmış ve Beyaz Saray başta olmak üzere tüm kurumlar tahliye edilmişti. Okullar tatil edilmiş ve ülke savaş durumuna geçmiştir. Florida'da olan Bush Washington'a girememiştir. Gerçekleşen saldırı öyle bir şok etkisi yaratmıştır ki Beyaz Saray tatmin edici ve makul bir açıklama yapamamıştır (Erdoğan,2001:21).

Saldırıları sonrası ABD'nin elde ettiği bulgular ortaya koyduğu iddialar saldırıların 1994'te ABD'ye savaş ilan eden El-Kaide terör örgütü tarafından gerçekleştirildiği ve örgütün lideri Usame Bin Ladin'in saldırıların arkasındaki isim olduğu yönündeydi. Keza Bin Ladin saldırıdan önce yazdığı mektupta ABD'yi saldırmakla tehdit etmiş olsa da saldırıları kendisinin gerçekleştirmediğini söylemiş ancak saldırıyı gerçekleştirenleri tebrik etmiştir. Amerika takip eden süreçte Bin Ladin'in Afganistan'dan kendilerine iade edilmesini istemiş fakat Afganistan'daki Taliban yönetimi kendilerine yeterli kanıtların ve delillerin sunulmadığı sürece Bin Ladin'i iade etmeyeceklerini belirtmiştir. Kendisine yasal ve hukuki bir zemin arama çabasında olan ABD, BM Güvenlik Konseyi'ni toplamıştır. Güvenlik Konseyi 12 Eylül'de aldığı 1368 sayılı ve 28 Eylül'de aldığı 1373 sayılı kararlar ile teröristlere karşı her türlü tedbiri almaya ve hazır olduğunu belirtmiştir. Bu süreçte Taliban yönetimi Bin Ladin'i iade etmeme noktasında ısrar etmiş ve bunun üzerine ABD ve İngiltere BM'nin 51.maddesine doğrudan atıfta bulunarak Afganistan'a yönelik olarak askeri müdahalede bulunacağını bildirmiştir (Kuğu,2020:182). Yanına İngiltere'yi de alan Amerika Afganistan'a "Kalıcı Barış Harekatı" nı başlatmış ve böylece Amerika'nın 2021'e dek sürecek olan en uzun savaşı başlamıştır (Dashti,2015:59). Müdahaleden iki ay sonra yönetimdeki Afganistan ele geçirilmiş, Taliban devrilmiş ve Pakistan'a çekilmiştir.

11 Eylül saldırıları yalnızca ABD'nin değil tüm dünyanın güvenlik algılarını değiştirmiştir. Terörizm artık göz ardı edilmeyecek bir tehdit olarak kabul edilmiştir. ABD açısından Soğuk Savaş'ın bitişi ile birlikte yeni bir düşmanın tanımlanması noktasındaki belirsizlik ve NATO'nun varoluş amacının tartışıldığı dönemdeki bu belirsizlik 11 Eylül saldırıları ile netliğe kavuşmuştur ABD teröristlere savaş açmış yeni düşmanını bulmuştur. Ayrıca saldırıyı gerçekleştirenlerin Müslüman olmaları yükselişte olan radikal islamın düşman olarak kabul edilmesine katkı sağlamış ve ABD'nin açtığı

savaşa da ideolojik bir kimlik katmıştır. 11 Eylül saldırıları ardından yayınlanan Bush doktrini ile Amerika , dünyanın neresinde olursa olsun potansiyel tehdit barındıran unsurları ve devletleri “vurulmadan önce vurma” felsefesi ile karşılık vermeye başlamıştır nitekim Amerika’nın Afganistan müdahalesi bu kapsamda olmuştur. Dolayısıyla ABD bir anlamda dünyanın jandarmalığı rolünü üstlenmiş ve bu kapsamda dış politika kültürünü dönüştürmüştür. Ancak ABD’nin terörizm ile olan savaşı yıllar geçtikçe ve uluslararası ilişkilerde yaşanan dönüşümler ile birlikte dünyanın farklı yerlerinde cereyan eden bölgesel çatışmalar üzerinden değişmeye başlamıştır. Özellikle Orta Doğu’da meydana gelen savaşlar terör örgütlerinin yeni türeme alanları olmuş ve bölgesel çatışmalarda aktör olarak belirmeye başlamıştır. Devletler eskiden olduğu doğrudan karşı karşıya gelmemeye ve çatışma bölgelerinde çeşitli ayrılıkçı gruplara ve kimi devletlerce özgürlük savaşçısı olarak kabul edilen fakat karşı taraf içinse terör örgütü olarak kabul edilen gruplara destek vererek savaşı sürdürmeye başlamıştır. Dolayısıyla devletlerinde terörü ve terör örgütlerini bölgesel savaşlardaki uzantıları olarak kullanmaya başlamaları terörün ülkeler açısından tanımını da karmaşık hale getirmiştir.

ABD’nin terörizm ile savaşını güç ekseninde ele aldığımızda, uygulanan şiddetin devletler ve terör örgütler arasında asimetrik biçimde kullanılıyor oluşu bir anlamda devletlerle cücelerin kapışması görüntüsünü vermektedir. Bu da sonuç olarak trajikomik bir durumu ortaya çıkarmaktadır (Arıboğan,2008). Örneğin Amerika’nın Afganistan’ı işgalinde gazetelere atılmış olan manşetlerde “uçaktan ucuz ülke” şeklinde haber yapılması bunu çok iyi bir şekilde açıklamaktadır(Radikal, 21.02.2023). Amerika’nın Afganistan’ı bombalarken kullandığı B-2 uçağının üretim maliyeti 2.2. milyar dolar olmasına karşılık Afganistan’ın uyuşturucudan elde ettiği gelir hariç tutulduğunda 20 yıllık ihracat geliri 1.6 milyar ancak edebilmektedir. Kişi başına düşen milli geliri 160 dolar ancak eden bu ülkeyi Amerika cezalandırmak için 500 Milyar dolar harcamıştır (Temizel,2001:332)

Son olarak IŞİD ile mücadele eden ABD terörizm ile savaşını güncellemiş olsada terörizmin içerisinde barındırdığı düşmanın kesin olarak tanımlanamaması ve ölçeğinin tahmin edilememesi , eylemlerinin zamanlamasının tahmin edilmesinin güçlüğü gibi ana unsurlar ABD’nin terörizm ile olan kavgasını “vurulmadan önce vur” felsefesinden “yalnızca kendi topraklarını ve ulusal güvenliğini tehdit eden saldırılara karşılık ver” felsefesine dönüştürmüştür. Buna ek olarak ABD’nin terörizm ile olan savaşını dönüştüren bir başka neden ise Çin’in daha büyük tehdit olarak kabul

edilmesidir. Çin'in ABD'yi tedirgin edici yükselişi Amerika'nın ilgi odağını Asya'ya kaydırmıştır.

Tüm bunlara ek olarak ABD'nin ile olan savaşının haddinden fazla uzaması ve ekstrem maliyetine ek olarak Afganistan'ın kalkınmasının ve dönüştürülmesinin artık imkansız olarak görülmesi nedenler Amerika'yı Afganistan'dan çekilmeye zorlamıştır. Obama döneminde planlanan asker sayısının azaltılması kararını Trump dönemindeki Taliban ile görüşmeler izlemiş ve Biden döneminde 11 Eylül saldırılarının 20.yıl dönümünde ABD askerlerinin tamamen çekilmesi kararı verilmiştir. Askerlerin çekilmesi ile birlikte ABD'nin en uzun savaşı sona ermiştir.

3.2. Bir Aktör Olarak Çin Halk Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi

Dünya'nın en uzun geçmişe sahip ve kadim uygarlıklarından biri olan Çin'in tarihsel olarak anlatımı milattan önceki dönemlere kadar uzanmaktadır ve bilinen 4000 yıllık bir geçmişe sahiptir. Hanedanlık ile 20.yy'a kadar varlığını sürdüren Çin bir dizi iç savaş ile boğuşmuş ve 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti olarak yaşamaya devam etmektedir. Günümüzde 1.4 Milyar nüfusa sahip Çin Halk Cumhuriyeti kıyaslandığında Kuzey ve Güney Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda, İskandinavya ve tüm Batı Avrupa ülkelerinin nüfusundan fazla devasa bir nüfusa sahiptir. Küresel gayrisafi hasılanın yaklaşık yüzde 16'sına sahip Çin, dünyadaki yüzde 41'inden fazlasını, klimaların yüzde 34'ten fazlasını, cep telefonlarının ise yüzde 70'inden fazlasını dünyaya ihrac etmektedir. (History 101,17.03.2023)

İnsanlığa pek çok katkısı bulunan ve varlığı aslında binlerce yıldır bilinen Çin'in elbette tarihsel gelişiminin tamamını bu çalışmada aktarmak pek mümkün olmadığı gibi bu anlamda çalışmanın bu kısmında bir kısıtlamaya gidilmek zorunda kalınmıştır. Bu çalışmada Çin'in tarihsel geçmişinin ele alınmasından çok günümüz uluslararası ilişkilerin de önemli bir aktör konumunda olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze dek olan yakın tarihteki gelişimi ele alınacaktır.

3.2.1. Japon İşgali & İç Savaş ve Kuruluş

1937 Temmuz'unda Pekin civarlarına konuşlanmış olan Japon birlikleri ile bölgede bulunan Çin askerleri ile ufak çaplı çatışmalar çıkmıştır. Japonya , 1901 Boksör

Protokolü kapsamında bölgede bir garnizon bulundurma hakkına sahipti. Esasında 1935'ten bu yana Japon ve Çin tarafları arasında ara sıra çatışmalar meydana geliyordu fakat bu defa Temmuz ayının ilk haftasında vuku bulan çatışma diğerlerin daha farklı ve ciddi bir boyuta ulaşmıştı. Ortaya çıkan bu çatışmaya Japon tarafının verdiği tepki 1945 Ağustos'una kadar sürecek olan bir Japon işgali olarak gelişti ve ortada herhangi bir savaş ilanında yoktu (Dillon,2016:251).

Temmuz ayının ilk haftası 12.yy'dan kalma ve yaklaşık olarak 500 aslan işleme olan özenle inşa edilmiş Marco Polo Köprüsü'nde meydana gelen bir dizi ufak çatışma herşeyin başlangıcı olmuştur. Yaşanan çatışmada ilk ateş açan Çinlilerdi ve iki tarafında bir kaybı yoktu. Çıkan çatışmadan bir gün sonra Japon güçleri köprünün güneyinde yer alan Wanping'de bir ev araması için izin talep etmişti ve talebi kabul eden çinliler Japonların şehire girmesine izin vermiş ve Japonların şehire girmesi ile çatışmalar meydana gelmişti devam eden çatışmalar ile birlikte Japonların takviye birlik göndermesi ile çatışmanın boyutu da büyümüş ve bu noktadan itibaren olaylar Çinlilerin de kontrolünden çıkmıştır. Yaşana çatışmaların büyümesi ile Japonların savaş ilan olmaksızın Çin'i işgali başlamış öte yandan Çinliler içinse İkinci Dünya Savaşı dünyanın geri kalanından erken başlamıştır (Dillon,2016:252).

Şekil 9: Genç Mao Zedong Uzun Yürüyüş esnasında takipçilerine sesleniyor. Kaynak: Fox Photos/Hulton Archive

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Çin'de çoktandır süren iç savaşı dondurmuş ve hem ÇKP (Çin Komünist Partisi) hem de GMD'nin (Guomintang) birlikte Japonlara karşı topyekün mücadele etmesine neden olmuştur. Japonlar Çin'in yeraltı kaynakları bakımından en zengin bölgesi olan Mançurya'yı işgal etmiş ve ülkenin önemli ticaret şehirlerini kontrol altına almışlardır. İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa ayağının sona ermesinden sonra hala direnen Japonlar Amerika'nın Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası saldırısında bulunması ve SSCB'nin Japonya'ya savaş ilan ederek Mançurya'ya girmesi ile Japonlar kayıtsız şartsız teslim olmuş ve İkinci Dünya Savaşı sona ermiştir. Savaşın sona ermesi ile birlikte Japonlar Çin'de işgal ettikleri bölgelerden çekilmeye başlamıştır. Ancak Japonların Çin'de kime teslim olacağı konusu ise siyasi bir ikilemi ortaya çıkarmıştır. Bütün Çin'in askeri güçlerinin komutanı olan Chiang Kai-shek (Çan Kay-Şek) , Japon askerlerinin Sovyetlerin Kızıl Ordusu'na veya ÇKP'ye teslim olmasına sıcak bakmıyordu. Bu sebeple Guomintang, askerlerini ülkenin kuzeyine hava ve kara yolu ile ulaştırmak için ABD'den yardım talep etmiştir. Ancak bu durum ÇKP ile Guomintang arasında İkinci Dünya Savaşı ile donmuş olan iç çatışmanın yeniden alevlenmesine neden olmuştur (Dillon,2016:273).

Esasında Japon yenilgisi sonrası iç çatışmanın tarafları Çin'de koalisyon hükümeti kurmak için müzakerelere başlamıştı fakar iki partinin de temel amacı iktidarı tek başına yönetmekti (Dillon,2016:274). Tarafların Chonqing'de yürüttükleri müzakereler sonucunda Çin'in hüküm sürmüş son hanedanı Qing Hanedanı'nın tahttan indirilmesini mümkün kılan 1911 Wuhan İsyanı'nın yıldönümü olan 10 Elim tarihinde GMD ve ÇKP arasında tarafların iç savaşı sona erdirmek ve özgür, güçlü bir Çin inşa etme noktasında ortak bir karara vardıkları bir anlaşma imzaladılar. Her ne kadar anlaşmaya varılmış olursa da taraflar çözülmesi gereken pek çok konu olduğu noktasında hemfikirdi. Dolayısıyla taraflar bir anlamda görünürde anlaşmaya varmışlardı. Mao 11 Ekim tarihinde işlevsel bir koalisyonun kurulabileceğine pekte inanmayarak Chonqing'den ayrılmıştır (Dillon,2016:274).

İç savaşta 1946'ya gelindiğinde ÇKP resmi olarak Çin Halk Kurtuluş Ordusu (HKO) ismini almıştır. 1947'de üç gün süren çatışmalarda HKO , GMD askeri kuvvetlerini büyük bir yenilgiye uğratmışlardır ve bu durum iç savaşın bir nevi dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. İlerleyen süreçte GMD kuvvetleri genel olarak savunma halini almışlardı ve HKO'nun taarruzları başlamıştı. Haziran 1947'de ülke genelinde HKO'nun taarruz hareketi başlamıştı ve ay sonunda HKO Shandong'un neredeyse

tamamını ve Mançurya'nın büyük bir kısmını ele geçirmişti. Aralık ayına gelindiğinde HKO, Çin'in merkezi bölgeleri olan Pekin-Hankou ve Longhai boyunca yerleşik bulunan GMD kuvvetlerine yönelik bir harekate başlamıştır. 1948 Eylül ayına gelindiğinde “Kurtuluş Savaşı” olarak bilinen üç kritik hareketin birincisine başlanmıştır. Üst üste gerçekleşen hareketler yalnızca haftalar sürmüştür ve Ocak 1949'a gelindiğinde Pekin ve Tianjin gibi önemli şehirlerin yanı sıra Mançurya'nın Kuzey Çin'in tamamına yakını HKO'nun kontrolüne geçmiştir (Dillon,2016:275).

HKO'nun Çin'in hemen hemen tamamına yakınında kontrolü ele alması ile birlikte Çan Kay-Şek ve beraberindeki milliyetçiler devlet hazinesindeki altınları da alarak Tayvan Adasına çekilmiştir. Tarih 1 Ekim 1949'u gösterdiğindeyse Mao Zedong Çin Halk Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir.

3.2.2. Büyük İleri Atılım

1949'da Mao Çin'de komünist bir yönetimi ilan ettikten 9 yıl sonra Mao, ülkeyi hızlı bir şekilde komünizme adapte etmek istiyordu ve bu kapsamda 1958'de “Büyük İleri Atılım” ile bunu bu adaptasyonu güçlendirmek ve hızlandırmak istemişti. Bu kapsamda kırsal kesim köylülere dönüştürülmüştür (stratejikortak,26.02.2023).

Şekil 10: Köylüler tandırlarda çelik eritmeye çalışıyor. Kaynak: turbopages.org

Yüz Çiçek Hareketi'nin ilan edilmesini takiben gelişen olaylar neticesinde bir çeşit sağcı karşıtı kampanya'ya dönüşmüştü. Bu süreçte yoğun bir tasviye politikası uygulanmış ve binlerce aydın kesimden insan yeniden eğitilmek için kırsala gönderilmiş ya da sürgün edilmiştir. Bu sürecin sonunda Mao, varolan tüm muhaliflerini ortadan kaldırmış şekilde Çin'in tartışmasız biçimde tek lideri olmuştur. Sahip olduğu egemenliğini sürekli devrim anlayışı çerçevesinde Büyük İleri Atılım hareketi ile sürdürmek istemiştir (Kissinger,2020:233). Mao 1957'de Moskova'da düzenlenen partiler konferansında Çin'in ekonomik gelişmesi ile ilgili oldukça önemli bir iddiada bulunmuştur. Kruşçev'in Sovyetler Birliği'nin ekonomik olarak on beş yıl içinde Birleşik Devletleri geçeceğine ilişkin öngörüsüne yanıt olarak Mao, Çin'in aynı dönem içerisinde Büyük Britanya'yı çelik üretiminde geçeceğini belirtmiştir (Lüthi,2008:76). Mao'nun bu argümanı çok geçmeden bir emre dönüşmüştür. On beş yıllık belirlenen çelik üretim hedefi devamında acele ve hazırlıksız şekilde alınan bir dizi karar ile üç yıla indirgenmişti (Lüthi,2008:84). Bu anlamda Mao , Çin'in sürekli devrimini olduğundan daha aktif bir aşamaya çekmeye ve Çin'i o zamana dek karşılaşmamış olduğu en zorlu görevle baş etmeye hazırlıyordu (Kissinger,2020:233).

Şekil 11: Mao Büyük İleri Atılımı Hedef Gösteriyor. Kaynak: ebaumsworld.com

En genel tabiri ile Büyük İleri Atılım, Mao'nun sanayi ve tarım alanlarında gelişim gösterme konusundaki geniş ölçekli düşüncelerini uygulamaya dökmek için düzenlenmişti. Ülkenin sahip olduğu mülkiyet, yiyecek ve her türlü işin ortak bir havuzda toplanarak bölüştürüldüğü ve bu kapsamda oluşturulan “halk komünleri” sayesinde yönlendirilmesi sebebiyle Çin’de geride kalan tüm özel mülkler ve bireysel teşvikler kaldırılmıştır. Kırsaldaki çiftçiler büyük ölçüde plansız ve hazırlıksız olarak ortaya atılan büyük halk projelerinde çalıştırılmak üzere askeri birliklere alınmıştır (Kissinger,2020:234).

Büyük İleri Atılım’ın uygulandığı dönemi , atılım öncesi dönemde uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Plan’ın bir tür antitezi olarak kabul etmek mümkün. Zira iktisadi kararların alınmasında merkeziyetçi tutum yerel yönetim birimlerinin arttırılması ile büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Bir başka deyişle her bölgedeki kooperatif elde etmiş olduğu gelirden tüketime ve ayrıca makinalaşmaya ayıracağı payı kendi iradesi belirleyebilecekti (Bölek,2007:79).

Mao , Büyük İleri Atılım’ı büyük fedakarlıklar beklediği Çin’in kalabalık nüfusuna ve işgücüne güvenerek yapmak istemiştir. Ancak Çin’in kalabalık nüfusunun tamamını sermaye yoğun yatırımlara yönlendirmek imkansızdı. Ayrıca Birinci Beş Yıllık Plan çerçevesinde ağır sanayiye verilen ağırlık yerini bu atılım ile kırsalın ve kentlerin eşit şekilde gelişebileceği bir yönetime bırakmıştır. Bu kapsam kalkınma için ülke dışı yardımların zaruri olduğunu düşünen Mao , SSCB’nin bu kalkınma sürecinde belirleyici bir iktisadi rol oynamasını geçici de olsa kabul etmiştir (Bölek,2007:80).Büyük İleri Atılım bazı noktalarda gerçekten de bir ilerlemeye neden olabiliyordu. Bu kapsamda kırsal kesimde kurulan Tarımsal Üretim Halk Komünleri’nin kurulması ile birlikte bu komünlerde makinalaşmanın sağlanmasına paralel olarak önemli ilerlemeler kaydedilmiştir (Myrdal,1977:5). Ülkenin dört bir yanına demir çelik sanayisi kurulmaya başlanmıştır fakat ilerleyen yıllarda üretimde arzu edilen sonuç elde edilse dahi ulaşım ağındaki yetersizlikler büyük bir israfa neden olabiliyordu. Üretim aşamalarının planlanma ve kararlaştırma süreçleri yerel yönetimlerce yönetiliyor oluşu ilk başlarda gerçekten de büyük bir motive kaynağı ve olumlu yönde ilerlemelere neden olabiliyorlardı (Bölek,2007:80). Fakat bu sefer Mao gerçeklikten uzak bir hedef koymuştu ve Çin halkı bile Mao’nun hedefine ulaşmakta yetersiz kalıyordu. Yerel yönetimlerin üretim miktarları hedefleri o kadar abartılı ve gerçek dışıydı ki ve buna ek olarak bu miktarlara karlı çıkmak veya konulan hedefi başaramamanın cezası öylesine

ürkütücüydü ki yerel yönetimler merkeze sundukları raporları değiştiriyor veya rakamları şişiriyorlardı. Pekin ise bu raporları gerçek sanıp SSCB'ye ağır sanayi silah karşılığında hububat ihrac ediyordu (Kissinger,2020:234-235).

1957'deki Çin koşullarında Mao biraz hayal kırıklığına uğrayarak ÇKP yetkililerinin Qingdao'da bir araya gelmesi ile köylüler ve kırsal kesimdeki kadrolar bir tür "bireycilik, departmancılık, mutlak eşitlik ya da liberalizm" kalıbına girmişti. Bu kalıplaşma yukarıda da bahsedildiği gibi yerel kadroların devlete daha az ödeyip devletten daha fazlasını elde etmek için gerçek çıktı rakamlarını gizleyerek yerine şişirilmiş gerçek olmayan rakamları yazmaları ve yüzleştikleri kıtlığı gizlemelerinin kısaltmasıydı (Spence,1990:576). Aynı yılın sonlarında, ÇKP'nin önde gelen yöneticileri yeni bir yöntem geliştirdiler. Bir nevi insan gücünün ve iradesinin tüm sınırlarını ve kapasitesini zorlayarak insan gücünün tüm doğal ve teknik zorlukların üstesinden gelebileceğini kanıtlamak istercesine köylüleri su kontrolü ve devasa sulama projelerinde görevlendirmek üzere toplumsal ölçekte seferber ederek büyük çaplı bir hareket başlattılar. 1958 yılına gelindiğinde yaklaşık 100 milyon köylü iddiaya göre ise 7.8 milyon hektar araziye sulama işleri için açtılar. Bu toplumsal hareket bir anlamda doğru örgütsel biçimleri bulma ve kitlesele bağlılığı sürdürme meselesiydi. Ancak bilhassa sulama projeleri de emeğin neredeyse askeri sürüklenmesi ve erkeklerin buldukları yerdeki kooperatiflerden uzaklara çalışmaya götürülmesi beraberinde yeni toplumsal sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu soruna çözüm olarak ise kırsalda yaşayan kadınların ev dışı işlerde çiftlik işlerinde daha fazla rol alması konusunda ikna edilmesi ile çözülecekti. Dolayısıyla ev işleri merkezleştirilmiş ve böylece parti yöneticileri bazı endüstri kollarını kırsala taşımıştır (Spence,1990:578). Büyük İleri Atılım beraberinde Çin'de bir takım değişiklikleri de beraberinde getirdi elbette. Tüm hane halkının bir araya toplanması , çocuk yetiştirme ve yemek pişirme düzenlemelerinin aile yapısı üzerinde pek çok önemli etkisi olmuştur. Büyük ölçekli sulama ve inşaat işleri için kırsaldaki ve şehirlerdeki çok sayıda işçinin yığılması Çin'in de çehresini değiştirmiş ve önemsiz ya da verimsiz olan bölgelerin refah düzeyini yükseltmiştir. Binlerce köylüye basit ölçüde eğitim ve talimat verilerek ülkenin izole edilmiş bölgelerine petrol aramaları için gönderilmişlerdir (Spence,1990:580). Bazı yerlerde köylü araştırmacılar önemli kaynak bulgularını keşfettiler. Yine aynı şekilde şehirler önemli estetik kayıplar uğruna dönüştürülmüş ve gelişmiştir. Örneğin Pekin'de büyük şehir surlarının sonuncusu yeni meydan ve bulvarlar yapmak için yıkılmıştır ve

şehrin kendisinde bir yeraltı sığınağı labirenti gibi dönüştürülmüştür. Büyük İleri Atılım ile birlikte 220 milyon insan milis kuvvetler şeklinde örgütlendirilmiş ve 30 milyon insan modern ve ilkel ateşli silahlar ile silahlandırılmıştır (Spence,1990:581).

Bu atılım döneminde Çin'in sanayiye yapmış olduğu yatırım yüzde 43,4 seviyelerini bulmuş ve milli gelir ile birlikte SSCB'ye yapılan tahıl ihracatı da artış göstermiştir (Spence,1990:583). Büyük İleri Atılım bir anlamda Çin'in zor günler için kurtuluş umudu olarak benimsenmişti ancak Mao'nun hep beklediği zor günler sonunda Çin'in kapısını çalmıştır. 1960 yılına kurak bir şekilde Çin yurtdışından tahıl ithal mecburiyetinde kalmıştır. Bunun yanı sıra Çin-Sovyet anlaşmazlıkları giderek artıyor Hindistan ile sınır çatışmaları yaşanmaya başlamıştı. SSCB'nin bu dönemde vermiş olduğu tepki ise Hindistan'a destek vermek olmuş bu durumda Çin ekonomisinde bir eksen kaymasına neden olmuştur. Özellikle Mançurya bölgesinde yoğunlaşmış olan ağır sanayi kolları durma noktasına gelmiştir (Suyin,1997:241). Bu tıkanmadan çıkış yolu ise kar sağlamayan işletmelerin kapatılması parça başı üretim methoduna geçilmesi ile birlikte devlet işletmelerinin 3 yıl boyunca işçi alımını durdurması şeklinde olmuştur (Bölek,2007:82).

1957'den itibaren Büyük İleri Atılım başta hayal ediken bir çok şeyden uzaklaşılmasına ve derin bir hayal kırıklığına neden oluyordu. O yıldan itibaren 205 kilo olan ve 1958'de 201 kilo olan Çin kırsalındaki kişi başına düşen tahıl miktarı 1959'da feci şekilde düşerek 183 kiloya inmiştir. Bu seviyeyi 1960 yılında 156 kilo izlemiştir. Sonuç ise yaşanan aşırı kuraklık birleşince Çin'de 1959 ve 1962 yılları arasında 20 milyondan fazla kişinin ölmesi olmuştur. Kıtık yavaş yavaş kendini göstermeye başlayınca insanlar yetersiz ve kötü beslenme koşulları ile karşı karşıya kalmıştır ve buna bağlı olarak ya zayıf düşmüş ya da hasta olmuştur. Bilhassa çocuklar bu durumdan en kötü etkilenen gruptu. 1957 Çin'inde Büyük İleri Atılım öncesi ölenlerin yaş ortalaması 17,6 iken 1963'te bu rakam 9.7'e kadar gerilemiştir. Yani o dönemde ölen Çinlilerin hemen hemen yarısı on yaşın altındaydı (Spence,1990:583).

Mao'nun Büyük İleri Atılım ile ortaya koyduğu projelerin elbette yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da sonuçları olmuştur. Özellikle Mao'nun SSCB ile olan çekişmesi bu anlamda ön plana çıkmaktadır. Büyük İleri Atılım başarılı olursa, Moskova'nın ülke kalkınmasını yavaş yavaş gerçekleştirme konusundaki tezi

çürütülmüş olacak ve Moskova'nın önüne geçilecekti. Böylelikle komünist dünyanın ideolojik eksenini Moskova'dan Pekin'e kaymış olacaktı. (Kissinger,2020:234).

Sonuç olarak milletin bütün enerjisini toplayarak milleti güçlendirmek için ortaya koyulan Büyük İleri Atılım, ironik şekilde milletin bütün enerjisini tüketerek hatta öldürerek ve gençleri de yutarak kötü bir şekilde sona ermiştir.

3.2.3. Kültür Devrimi

Şekil 12: Köylüler Pirinç ekimine mola vererek Kültür Devrimi'nin İncili olarak kabul edilen Kırmızı Kitabı okuyor. Kaynak: ungo.com.tr.

1966 yılında Çin neredeyse 14 yıl sürecek olan bir kargaşanın içine girmişti. Komünist Parti bir anlamda kendi içinde bir savaşa düşmüş ve yaşanan bu iç mücadele bizzat Mao tarafından başlatılmıştı (Dillon,2016:351).Büyük İleri Atılım'ın büyük bir başarısızlık ile sonuçlanmasının ardından Mao'ya karşı gruplaşmalar oluşmaya başlamış ve Mao'nun parti içerisindeki konumu ise ciddi şekilde zayıflamıştı. Mao, partinin kendisini dışlamaya başladığını, Çin'in eşitliğin giderek bozulduğu bir yöne doğru ilerlediğini düşünüyordu (depts.washington.edu, 1.03.2023).

Kültür Devrimi ile ortaya çıkan ve şiddet içersen toplumsal çatışmalar ülkenin pek çok büyük şehirlerine ve kırsalın hemen hemen hepsine yayılmıştır. Çatışmalar öyle

büyük çaptaydı ki devrimin üzerinden 20 yıl geçtiğinde dahi en ücra yerleşim yerlerinde bile kültür devriminin sloganlarını, posterlerini görmek mümkün. Kültür Devrimi, Çin'in modern tarihinin en karmaşık ve yorumlanması en zor dönemlerinden biridir(Dillon,2016:351). Kültür Devrimi , 1966 yılında başlamıştır fakat ne zaman sona erdiği konusundan bir fikir birliği bulunmamaktadır. Kimilerine göre bu Mao'nun ölümü ile kimilerine göre ise Deng Xiaoping'in yönetimi ele alması ile sona ermiştir. Tam adı Büyük Proletarya Kültür Devrimi başladıktan sonra esasında ortada Kültüre dair bir mücadelenin olmadığı aksine 1950'lerde baş gösteren iktidar mücadelesinin devamı olarak ÇKP'nin yönetimi tekrar ele geçirme mücadelesi olduğu anlaşılmıştır (Dillon,2016:352).

Kökleri 1960'lı yıllara yani Büyük İleri Atılım'ın uygulandığı döneme kadar uzanan Kültür Devrimi yukarıda bahsedildiği üzere Mao'nun iktidar mücadelesini bir parçası olmakla birlikte Mao'nun parti içi sorunları ve partinin prestij meselelerini kendi içinde çözmek yerine açık eleştiriye ve halkın kendisi ile aynı düşüncede olmayan yönetici sınıfta üyelerini ifşa ederek ve cezalandırmak için katılımını tercih etmesine de dayanmaktadır. Bu argümanı , proletaryanın burjuvaziye karşı merkezi mücadelesini içeren gerçek bir sosyalist kampanya olarak ortaya koymuştur (Stanford Spice Digest Cultural Revolution,01.03.2023).

Mao, ÇKP'nin gereğinden fazla bürokratikleştiğini ve parti yetkilileri ile planlamacılarının komünist bağlardan ve devrimin öz değerlerine olan bağlılıklarını yitirdiğinden endişe etmeye başladığını düşünüyordu. Bilhassa Büyük İler Atılım ile devrimci yoldaşları arasındaki etkisini ve itibarını ve dolayısıyla Çin'in ruhu için verilen savaşı kaybettiğine inanıyordu. Buna paralel olarak Mao'nun aktris olan eşi Jiang Qing ve beraberindeki müttetikleri 1965'in sonlarında bazı kültürel yapımların Komünizmi açıkça eleştirdiğini Mao'ya bildirmişlerdir. İlerleyen süreçte Mao, Çin'in sürekli devrim anlayışı çerçevesinde yeni bir devrime ihtiyacı olduğuna karar vermiştir. Mayıs 1966'da Jiang Qing ve beraberindekiler kültür bürokrasisinde yer alan kişileri tasviye etmiş ve Mao karşıtı eleştirileri incelemeye almıştır. Aynı içinde Pekin Üniversitesi Felsefe Bölümü'ndeki üst düzey parti yetkilisi, üniversitesinin yönetimine karşı eleştiri içeren bir poster hazırladı. Kısa süre sonra ülkedeki bütün üniversitelere yayılan bu durum büyük bir eleştiri dalgası yarattı ve devam eden süreçte Jiang Qing ve müttetikleri öğrencilere ve gençlere kırmızı kolluklar takarak yeni devrimci ayaklanmanın ön cephesinde yer alacak olan Kızıl Muhafızları ilan ettiler. Gençlerin ve öğrencilerin bu

devrimin ön saflarında yer alınmasının sağlanması ile birlikte öğrencilerin kendilerini “devrimci mücadeleye” daha iyi adayabilmeleri için okulları ve üniversiteler kapatıldı ve sözde mücadele giderek daha kaotik bir hal almaya başladı. Öğrenciler , “Dört Eski”yi yani eski gelenekler, eski alışkanlıklar, eski kültür ve eski düşünceye savaş açmış bu süreçte pek çok kutsal yerlere, sanat eserlerine ve binalarına zarar vermişlerdir.Toplumda yer alan tüm otorite figürlerine saldırı başlamıştır (Stanford Spice Digest Cultural Revolution,01.03.2023).

Peşpeşe gelen isyan hareketleri hiçbir kişiyi ve kurumu gözetmemiş tüm ülkede yerel yönetimler kısıktırılmış kitleler ile girdikleri mücadelede dağılmışlardır (Kissinger,2020:245). Devrimci liderler de dahil olmak üzere Komünist Parti ve HKO’nun önde gelen isimleri tasfiye edilmiş ve açık bir şekilde aşağılanmaya maruz kalmışlardır. 1967 yılında birçok gazete ve yayın organları işçi ve köylü koalisyonlarını ülkedeki tüm karar verici sınıfını devirme çağırmıştır. Kızıl Muhafızlara Kültür Devrimi’ni “sosyalist sisteme ve proletarya diktatörlüğüne uymayan her şeye saldırılması gereken” bir sınıf mücadelesi olarak ele almaları talimatı verilmiştir. Devam eden süreçte kızıl muhafızlar milyonlarca Çinli üzerinde adeta terör estirmiştir. Entelektüel kesimden insanlar dövülmüş, aşağılanmıştır ve hatta öldürülmüştür. Yakalanan binlerce entelektüel kesimden insan yeniden eğitilmeleri için kırsal kesime gönderilmiştir (Stanford Spice Digest Cultural Revolution,01.03.2023).

Ayrıca Komünist Parti’nin en üst düzey görevlileri de bu kaostan kaçamamıştır ve Çin’in otorite ve iktidar kesimi birer birer gençlerin saldırılarına uğramıştır. O döneme dek bilgi ve irfana duyduğu büyük saygı ile bilinen uygarlık olan Çin, çocukların ebeveynlerine saldırdığı, öğrencilerin öğretmenlerine acımasızca davranarak kitapları yaktıkları , okuma ve yazması olmayan köylülerin devrimci uygulamaları daha iyi öğrenmeleri için fabrikalara ve tarlalara gönderilen profesörler ve ordu subaylarının olduğu tepetaklak olmuş bir görüntü veriyordu (Kissinger,2016:246).

Kontrolden çıkan olaylar ve kaos ortamı Mao’yu Pekin’deki Qinghua Üniversitesi’nde çıkan olaylara orduyu göndererek müdahale etmesine neden olmuş ve devam eden süreçte Kızıl Muhafızlar feshedilmiştir. Bu andan itibaren sular yavaş yavaş durulmaya başlamıştır. 1974 yılına geldiğinde durulan ortalık Mao’nun ve Zhou Enlai’nin kısa aralıkları ile perçinlenmiştir. Mao 1976’da ölmüş ve ardından çıkan iktidar mücadelesini Deng Xiaoping kazanmıştır. Kültür Devrimi başlarda ifade edildiği

gibi Çin'in modern tarihinin yorumlanması ve anlaşılması bakımından en karmaşık dönemlerinden biridir ve Çin'in tarihsel sürecinde önemli bir yer tutmaktadır.

3.2.4. Deng Xiaoping ve Çin'in Dünya'ya Açılımı

Deng Xiaoping , 1979 yılında ABD'yi ziyaret eden ilk Çin Başkanıydı, Rodeo seyreden, NASA'yı ziyaret edip uzay simülasyonunu büyük bir tutku ile deneyimleyen bir manzarayı o dönemde elbette hiç kimse beklemiyordu. Ancak Deng'in ABD'ye yaptığı ziyaret oldukça açık bir mesajı içeriyordu 30 yıldır kendi içine kapanan Çin dünyaya açılıyor ve aslında dünyaya “Çin çalışmaya hazır” mesajı veriyordu. Deng'in o yıl yaptığı ziyaretin sonuçlarını bugün düşündüğümüzde başta ABD olmak üzere pek çok devlet böyle tahmin etmiyordu.

Mao, ölmeden önce kendinden sonra gelecek kişiye dair kendi belirsizliğini ve muğlaklığını Çin'e devretmişti. Mao sonrası dönemde halef olmadığı için siyasi anlamda bir rekabette Çin'in iç gündemini meşgul etmiştir (Kissinger,2016:365-366). Muhafızları sindiren ve Çin'i giderek artan şekilde kişisel gücünü kullanarak yönetmeye başlayan Mao, kendi partisi başta olmak üzere ülkenin pek çok kurumunu ya ortadan kaldırmış ya da radikal bir hizaya getirmiştir. Kendi dönemini sonuna geldiğinin farkında olan Mao doğal olarak parti içindeki hakimiyetini ve etrafındakileri yönlendirme kapasitesini giderek kaybetmeye başlamıştı. Tesadüfi uçak kazası ile Lin Biao'nun ortadan kaldırılması ile Mao dönemi sonrası için düşünülen halefinde ortadan kalkması anlamına geliyordu. Dolayısıyla ortada kabul görmüş bir halef olmadığı gibi Mao sonrası dönem için tasarlanan bir Çin planı da yoktu. Buna ek olarak Mao, kendine has çetrefilliği ile tarafların ikisini de cesaretlendirirken aynı zamanda içlerinden birinin kendisine ve otoritesine yaklaşmasına da izin vermeyecek şekilde gruplar içindeki çatışmaları da Zhou Enlai ve Deng Xiaoping arasındaki ihtilafı körükleyerek sonraları bu isimleri karşı karşıya getirmiştir (Erdoğan,2020). Bu anlamda Zhou ve Deng etrafında şekillenen bir kamp ile aralarında Mao'nun “Dörtlü Çete” olarak tanımladığı Jiang Qing ve beraberindeki Şangaylı müttefiklerinden oluşan bir kamp bulunmaktaydı.

Deng yönetimi eline aldığı anda dünyadan hemen hemen izole edilmiş , Kültür Devrimi'nin etkilerinin devam ettiği , ekonomik olarak yetersiz bir Çin ile karşı karşıya kalmıştır. ÇHC, kuruluşundan itibaren sert bir Sosyalist sistem ile yönetilmekle birlikte Mao'nun idealine göre Çin'de zenginliğin herkes tarafından paylaşılacağı, kolektif

topluluğun devlet tarafından temsil edileceği ve en başta ekonomi olmak üzere pek çok alanda Çin'in kendi kendine yeterek kapitalist dünya ile ilişkisi kesilecek ve Çin halkı kendisini dış dünyadan izole edecekti fakat ölümünden sonra elbette kendi otokratik sistemi ölmemiş ve devam etmekteydi (History 101,17.03.2023).

Mao döneminin ekonomik koşulları kuruluşundan itibaren katı sosyalist yönetim ile bağlı olmakla birlikte Mao döneminde ÇHC'nin verilen kısa vadeli krediler haricinde finansman ihtiyacını karşılayacak bir sermaye piyasasına sahip değildi ve aynı zamanda o dönem varolan uluslararası kuruluşlardan borç para alınması , yapılan karşılıklı yardımlar, yabancı yatırımlara olanak sağlama ve yabancı ülkelerde yatırımda bulunmak gibi bir durum söz konusu değildi. Çin parasının döviz kurundaki değeri bizzat devlet tarafından belirleniyor ve rejimin kontrol mekanizması uluslararası ticaret açısından birçok engeli beraberinde getiriyordu (Dağtekin,2015)

1970'li yıllara gelindiğinde Çin'in bulunduğu coğrafi bölge içinde yer alan ülkelerin ekonomik durumları göz önüne alındığında Çin'in gerçektede ciddi bir reforma ihtiyacı olduğu apaçık ortadaydı. Çin, bölgenin diğer ülkeleri Japonya, Hong Kong, Singapur, Tayvan ve Güney Kore gibi ülkelerin oldukça gerisinde kalmıştı ve Çin ile benzer kültürü ve geçmişi taşıyan bu ülkelerin gerisinde olmak Çin için kabul edilebilir bir durum değildi.. Dolayısıyla ÇKP içerisinde yönetimi eline alan Deng Xiaopnig ideolojik karmaşayı ve çekinceleri tamamen bir kenara koyarak gerçekçi bir şekilde ekonomik dönüşümün gerekli olduğunu savunuyordu (Yılmaz,2012).

Deng bu kapsamda geniş çaplı bir ekonomik program başlattı. Bu program kapsamında dört özel ekonomik bölge inşa edilecekti ve bu bölgeler Çin'in diğer bölgelerinden farklı bir statüye sahip olacaktı. Bu bölgede faaliyet gösteren işletmeler Batı ile ticari ilişkiler kurabilecek ve aynı zamanda Batılı işletmelerde bu bölgelerde doğrudan yatırım yapabilecekti. Bu bölgeler Çin'in geri kalanı için kalkınma lokomotifleri işlevi görecekleri. Nitekim öyle de olmuştur ve bu bölgelerden biri olan Shenzhen'in 1980'deki nüfusu 59.000 iken 2021 yılına geldiğimizde 16 milyona ulaşmıştır.Deng dönemi sonrası dönemde de bu gelişim oldukça hızlı şekilde devam etmiştir.Özel ekonomik bölgelerin başarısı Çin'in bu bölgelerin sayısını artırmasına neden olmuştur. Öyleki 2005 yılına gelindiğinde neredeyse iki haftada bir Roma şehri büyüklüğünde merkezler inşa ediliyordu. Ayrıca 2011-2013 yılları arasında yaşanan gelişim öyle

hızlıdır ki Çin bu iki yıllık sürede Amerika'nın 20.yy'da kullandığı çimentodan çok daha fazlasını iki yılda kullanmıştır (gazeteduvar.com, 04.03.2023)

Çin'in kurduğu bu özel ekonomik bölgeler ekonomik reformların uygulanmasında bir anlamda deneme sahası görevi görmüştür ve aynı zamanda ulusal ve uluslararası çapta pazarlar arasında köprü vazifesi görmüştür. İhracat ile senkronize ekonomik kalkınmayı geliştirmek için yabancı sermayeleri, teknolojiyi ve iş gücünü buraya çekme amacıyla kullanılan bu bölgeler Çin'in kendi iş gücünün de deneyim kazanması noktasında eğitim merkezi işlevi görmüştür. Yerli iş gücünün kazandığı bu deneyim ulusal ekonominin gelişimine de doğrudan etki etmiştir (Sezen,2007).

Yine aynı şekilde bilim ve teknoloji alanında ilerleme sağlamak için “batıdan öğrenme” stratejisi uygulanmıştır. Bu politika kapsamında Çinliler Avrupa'nın ve dünyanın diğer gelişmiş ülkelerine ve şehirlerine bilimsel ve teknolojik gelişmeleri izlemek ve tanık olmak için seyahatler düzenlemiştir. Çin'in uyguladığı bu politika meyvesini elbette vermişti ve günümüzde Çin'in teknolojik olarak bu derece gelişmiş olmasının altında batıdan öğrenme stratejisi önemli yer tutmaktadır. Bu gözlemler ucuz iş gücü ile birleştiğinde ileri teknoloji ürünlerinin gerek ithalatından gerekse ihracatında ciddi derecede artış meydana gelmiştir (Erdoğan,2020:71).

Çin'in dışı açılma politikası ile değerli olan fakat verim alınamayan bölgelerden artan şekilde verim alınmaya başlanmıştır. Bu bölgelere yabancı sermaye yatırımları giderek artan bir şekilde devam etmiştir. Yabancı yatırımcılar ile işbirliği içerisinde hareket eden yerli işletmeciler üke ihracatı açısından oldukça önemli deneyim ve fırsatlar yakalamıştır bu kapsamda söz konusu bölgelerde gelişim artmış bu da doğal olarak istihdama olumlu etki yapmıştır. Buna ek olarak bu bölgeler Çin ile ilgili kötü algının yıkılmasına ve gelişen, çalışkan ve teknolojik bir Çin algısının yerleşmesine sağlam bir zemin oluşturmuştur (Erdoğan,2020:78).

3.2.5. Tiannanmen Olayları

1989 yılının henüz başlarında Sovyet bloğunda baş gösteren çatlaklar ve akabinde Berlin Duvarı'nın yıkılışı ile birlikte Sovyetler Birliği'nin dağılışı belirginleşmiştir. Fakat tüm bunlara rağmen Çin istikrarını ve konumunu korumaya devam ediyordu. Çin'in Dünya ile olan ilişkisi 1949 yılından bu yana en parlak ve

barışçıl dönemindeydi. Bilhassa ABD ile olan ilişkilerde önemli ilerlemeler kaydedilmişti. İki ülke Sovyetlerin Afganistan işgalinin önüne geçmek için sıkı bir iş birliği içerisindeydi (Kissinger;2020:495). Ancak o yılın yaz aylarında hiç beklemediği gibi ilerlemeyen bir dizi olaylar Çin ile olan algıları tekrar sorgulatmıştır.

1986 yılına gelindiğine pek çok Çin’li öğrenciyi harekete geçiren gösteriler Hu Yaobang’ın uzaklaştırılması ile birlikte etkisini kaybetmiş fakat reform beklentileri hala devam etmekteydi. Siyasi gruplar tamamıyla ekonomik reform çalışmalarına odaklanmış olan ÇKP’nin gündemine siyasal anlamda reformu ne şekilde sokacaklarını düşünüyolardı. 6 Ocak 1989’da siyasal aktivist ve astrofizikçi olan Fang Lizhi, Deng Xiaoping’e bir mektup yollamış ve pek çok isim için siyasal af istemiştir. Fang’ın gönderdiği mektup ÇKP tarafından açıkça bir tehdit olarak algılanmış ve o dönemde Pekin’de George Bush tarafından düzenlenen resepsiyona davet edilmemiş ve engellenmiştir. Fang’ın gönderdiği açık mektup kendisinin taleplerine destek veren bir kitle oluşturmuş ve devamında Fang ABD’ye sürülmüştür (Dillon,2010:391-392). Devam eden süreçte Hu Yaobang görevden alınmış ve 15 Nisan 1989 yılında ölmüştür ancak ölümü doğal sebeplerden dolayı olsa da politbüro içerisindeki kişilerle yapmış olduğu siyasal tartışmalar neticesinde öldüğüne dair iddialar öne sürülmekteydi. Hu öldükten sonra Pekin Üniversitesi’nden yüzlerce kişi Tiannanmen Meydanı’na yürümüştür ve tarih 20 Nisan’ı gösterdiğinde toplanan kişilerin sayısı binleri bulmuştur. Meydanda toplanan gençler Başbakan Li Peng ile görüşmek istemiş ancak polislerin müdahalesi gecikmemiştir. Polislerin müdahalesi sonucu birkaç genç yaralanmıştır. Yaralanan kişilerin oluşu olayları başka bir seviyeye taşımış ve üniversite öğrencileri arasından bir örgüt dahi kurulmuştur. Öğrencilerin kendi aralarında gruplara bölünmeleri olayların farklı şekilde devam etmesine zemin hazırlamıştır. Ortaya çıkan gruplardan biri açlık grevine başlamış ve bütün dikkatleri üzerine çekmiştir (Dillon,2010:392). Tiannanmen Meydanı’nda devam eden gösteriler giderek artan şekilde devam etmeye başlamış ve mayıs ayına gelindiğinde göstericilerin sayısı bir milyonu bulmuştu. Gösteriler devam ederken Politbüro kendi içinde ihtilafa düşmüş. Zhao Ziyang ise dirençli bir şekilde barışçıl bir çözümden bahsediyordu fakat bunu diretmekte daha fazla başarılı olamadı ve parti sekreterliğinden uzaklaştırılmıştır. Tarih 20 Mayıs’ı gösterdiğinde Li Peng , Devlet Konseyi’nin vermiş olduğu emri yayınlayarak Pekin’de sıkı yönetim ilan etmiştir. İlan edilen sıkı yönetim sonrası ordu sokağa inerek gösterilere müdahale etmeye başlamıştır. Mayıs ayının sonuna

gelindiğinde göstericilerin meydana dikmiş olduğu Demokrasi Tanrıçası adını verdikleri heykel Çin yönetimini iyice çileden çıkarmıştır. Haziran ayına girildiğinde ordu iyiden iyiye meydanadaki göstericileri temizleme faaliyetine girişmiş ve göstericilerin çadırları tanklarla yok edilmiş ve çok sayıda gösterici ölmüştür ve yaralanmıştır (Dillon,2010,s.394).

Tiannanmen Meydanı'ndaki olaylar daha fazla özgürlük ve demokratik haklar talep eden, siyasi bir takım özgürlük isteğinde bulunan halk üzerinde iktidarın kurmuş olduğu tahakkumun hala sert şekilde devam ettiğini gösteren ve Çin iktidarının bakın gücünü tekrar gösterdiği bir olay olarak kabul edilebilir. Tiannanmen Meydanı'ndaki olaylar ekonomik olarak dış dünyaya kendini açan ve gözle görülür biçimde gelişim gösteren Çin'in itibarını önemli ölçüde zedelemiştir ve Soğuk Savaş döneminde Çin açısından utanç duyulacak biçimde hatırlanacak bir olay olarak kabul edilmektedir.

3.2.6. Deng Xiaoping Sonrası Çin

Deng Xiaoping'in 1997'de ölümü ile birlikte Çin siyasetinde ikinci kuşağın dönemi sona ermiş ve üçüncü kuşak yönetim Çin'in ilerleyişinin dümenini eline almıştır. Deng ölmüş olsada ölmeden önce partisine kabul ettirdiği Çin'in gelişiminin ve ÇKP'nin Çin'in yönetiminde daimi olarak kalabilmesinin yegane koşulunun ekonomik reformların aksatılmadan devam etmesi gerektiği konusundaki anlayışı sayesinde devam etmiştir. Nitekim ölmeden önce uluslararası ilişkilerde meydana gelen gelişmeler ve bilhassa SSCB'nin artık çözülmeye başlaması ÇKP'nin ve Deng'in gündemini oldukça meşgul etmiştir. Çünkü SSCB'nin dağılması ile birlikte Deng, Çin'in yükselmesinin ve ÇKP'nin konumunu korumasının tek koşulunun ülkenin ekonomik olarak kalkınmasının hızının kesilmemesi ve Çin halkının refahının korunmasıydı. Kendi döneminin sonunda her ne kadar Çin'in çeşitli merkezleri göz kamaştırıcı şekilde gelişmeye devam etmiş olsa da ülkenin ücra köşeleri ve kırsalları hala tarımın gelişmesinin beklentisinin içinde ve oldukça yoksul bir hayat sürmeye devam etmekteydi. Bu kapsamda Deng, son dönemlerinde ülkenin ücra köşelerine gezilerde bulunmuş ve kendi tezini daha da güçlendirmiştir. Yine aynı şekilde Deng'in en yakın isimleri SSCB'den ayrılmaya başlayan Orta Asya devletleri ile ticari ilişkilerin geliştirilmesi yönünde çalışmalar başlatmıştır (Dillon.2010:425-426).

Doksanların sonuna gelindiğinde Çin'in ekonomik görünümü ve performansı önceleri kendisini hafife alan devletleri ve toplumları şaşkına çevirmiştir. Çin'in durmak bilmeden büyüyen şehirleri, soğuk savaşın solgun tarafını yansıtan stalinist yapıların yerini giderek yükselen gökdelenler ve binalar almaktaydı (Dillon,2010:425-426). Kurulan özel ticari bölgeler Çin ekonomisinin lokomotifi olmaya devam etmiş ve her geçen dönem yenileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Çinli yöneticilere göre bu sosyalizmin Çin'e özgü versiyonuydu ve Batı'nın ucuz mala olan yüksek talebini karşılamaya çalışıyorlardı. 1980-1990 yılları arasında Çin'in ekonomik olarak büyüklüğü önceki döneme göre ikiye katlanmıştı ve Şangay Borsası'da açılmıştı. Çinliler için bir kapitalist olma yolunun açılması ile birlikte Çin'in piyasa ekonomisine geçişi büyük oranda tamamlanmak üzereydi.

Çin'in Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ye girmesi Çin'in dünya piyasasına tamamen ayak uydurabilmesi açısından oldukça önemli bir olaydı. Yapılan uzun müzakereler sonucu 2001 yılında DTÖ'ye kabul edilen Çin için bu olay dünyadaki diğer gelişmiş ülkelerin Çin'de iş yapabileceği bir ekonomi oldukları anlamı taşıyor ve Çin'in modernizasyonu açısından çok önemli kabul ediliyordu (Dillon,2010:429). DTÖ'ye üye olmak Çin açısından oldukça önemli faydalar sağlıyordu fakat beraberinde yeni sorumlulukları da getiriyordu. Müzakerelerde Çin'in sosyalist bir pazar ekonomisini olarak verilen görevleri yerine getirip getiremeyeceği ve Çin'in piyasalarını finans sektörüne açılmasının istenmesi Çin'lileri uzun bir süre tartışmaya itmiştir. Yine aynı şekilde Tayvan Sorunu'da müzakereler üzerinde büyük bir engel oluşturmaktaydı (Dillon;2010:430). Buna ek olarak Çin için Birleşmiş Milletlere (BM)'ye kabul edilmesi oldukça elzemdi. Çin'in BM'ye kabul edilmesi her şeyden önce Çin açısından onur meselesi olarak kabul ediliyordu (Dillon,2010:430). Nihayetinde 15 yıl gibi rekor bir süre zarfında 15 Aralık 2001'de Çin'in DTÖ'ye kabulü gerçekleşmiş ve Çin dünya ekonomisine kapılarını sonuna kadar açmış ve yükselişini tırmandıracak döneme girmeye başlamıştır.

3.2.7. Xi Jinping Dönemi ve Kuşak -Yol Projesi ile Çin'in Yükselişi

2012 yılına gelindiğinde Xi Jinping önce ÇKP'nin 18.Ulusal Kongresi'nde Genel Sekreterliğe ve 14 Mart 2013 tarihinde ise Çin Devlet Başkanlığı görevini üstlenmeye başlamıştır. Xi Jinping kendinden önceki liderlerden farklı ve Mao'dan

sonra gelmiş en güçlü ve milliyetçi bir lider olarak ön plana çıkmaktadır (Karluk,2017:98&Ferdinand,2016:944). Bu anlamda oldukça farklı bir Çin dış politikası izlemiş ve ülkesi adına pek çok önemli adım atmaktadır.

Xi Jinping hem parti hem de ülke yönetiminin kontrolünü ele aldıktan sonra Deng döneminden beri devam edilen dışa açılma ve reform politikalarının devamını savunmuş ve yine Deng döneminden bu yana benimsenmiş olan dış politikayı dönüştürme çabası içinde olmuştur. Bu kapsamda Xi, “Çin Rüyası, Yeni Normal ve Kuşak – Yol” gibi stratejik hamleler ortaya koymuştur. Bu hamlelerden en göze çarpanı ise kuşkusuz Kuşak Yol Projesidir (Karamurtlu,2020:62)

Kuşak Yol Projesi ilk olarak 2013 yılında Xi Jinping’in Kazakistan’ın Nazarbayev Üniversitesi’nde yaptığı konuşmada dile getirilmiştir. Söz konusu proje dünya nüfusunun yaklaşık %63’ünü içerisine almakta ve bu da neredeyse 4.4 milyar insana denk gelmektedir. Ayrıca proje küresel GYSH’nin %29’unu meydana getirmektedir. 70’den fazla ülkeyi kapsayan proje ile projeye dahil olan ülkeler arasındaki ticaret başta olmak üzere pek çok alanda bağlantı kuran bir proje olarak kabul edilmektedir (Tokatlı,2022:66)

Pekin, projenin bitiş tarihinin Çin’in 100.yılı olan 2049’da olacağını açıklamıştır. Proje’nin dünyada uyandırdığı yankı ise, Çin’in uluslararası sistemin diğer devletleri ile gerek ekonomik gerekse ticari olarak üstü kapalı şekilde Çin’e bağımlı bir hale gelmesi ve Çin’in kuruluşunun 100.yılında tamamlanması hedefiyle eş güdümlü bir biçimde Çin’in küresel ölçekte hegemon bir güç olması için bu projesi paravan olarak kullandığı şeklinde olmuştur. Deng döneminden itibaren bir biçimde büyüyen Çin’in ekonomik kapasitesi muazzam boyutlara ulaşmıştır ve buna paralel olarak günümüzde küresel bir hegemon güç olma hedefi içerisinde olduğu oldukça açıktır (Karamurtlu,2020:65).

Projenin istenilen düzeye ve başarıya ulaşması halinde dünya üzerinde hem ekonomik hem de siyasi olarak çok ciddi dönüşümlere neden olacağı öngörülmektedir. Çinli yetkililer her ne kadar projenin ABD’nin Marshall Planı gibi hem ekonomik hem de hem de politik amaçlar içermediğini ve her iki taraf açısından bir kazan-kazan oyunu şeklinde lanse etse de projenin Çin’in son zamanlarda yavaşlayan ekonomik büyümesine katkı sağlayacağı aynı zamanda ABD hegemonyasını sarsacağı düşünülmektedir. Çünkü Çin, ABD’nin iki katından fazla bir büyüme sergilemektedir ve önümüzdeki 10 yıl içerisinde ABD’yi geçerek dünyanın en büyük ekonomisi olacağı öngörülmektedir.

Yeni İpek Yolu Kapsamında Çin, dünya üzerindeki ticaret akışını bir anlamda kontrol etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda proje güzergahında bulunan devletlere büyük miktarlarda altyapı yatırımları yapmakta ve devletlerle anlaşma imzalamaktadır. Buna örnek olarak Pakistan’da yapılan yeni karayolu, Kazakistan’da demiryolu, Sri Lanka’da ise demir yolu inşa etmiştir. Tabi bu örnekler proje için yapılan yatırımların sadece birkaçını oluşturmaktadır.

ABD’nin denizler üzerindeki hakimiyetini kabul eden Çin bu eksikliğini karayolu ve tren yolu ile kapatmak istemektedir.

Çin bu projeyi daha önce de belirtildiği gibi devletlere karşı bir kazan-kazan oyunu şeklinde pazarlayarak devletlerle anlaşma yapmakta ve bu ülkelere yüklü bir miktarda borçlar vermektedir. Anlaşma yapılan devletler bu proje ile iyi bir büyüme ivmesi yakalamış ve dünyaya açılmanın yeni bir yolunu keşfetmiştir. Bu ülkelere yapılan altyapı yatırımları, söz konusu ülkeleri Çin’e karşı olumlu bir görüş etrafında birleştirmiş ve Çin’e olan bağımlılıkları artmıştır. Ayrıca Çin İpek Yolu güzergahında yapmış olduğu altyapı yatırımlarında kendi ülkesinde yeterince büyüyemeyen ve fırsat bulamayan şirketleri kullanmakta ve kendi işçilerini çalıştırmaktadır. Dolayısıyla Çinli şirketler buradan büyük miktarda fayda ve kazanç elde etmekte ve hızla büyümektedir.

İpek Yolu’nun tarihsel geçmişi ve bilinirliğinin insanlardaki olumlu algısı nedeniyle ipek yolunun aynı zamanda deniz ipek yolu, hava ipek yolu, kara ipek yolu, dijital ipek yolu olarak sınıflandırılmasını sağlamaktadır. Projeye dahil olan ülkeler de kara, demir, dijital ağlar, doğal gaz ve petrol hatları, enerji santralleri, lojistik üsleri, hava alanları ve limanlar gibi bir çok büyük ölçekli tesislerin inşası söz konusudur (Akıncı, 20.06.2023). Proje, Çin’den başlayarak, Kazakistan, Moğolistan, Rusya, İran ve son olarak Türkiye üzerinden demir yolu ile Avrupa’ya bağlanmaktadır. Projenin deniz yolu güzergahı ise Hint okyanusundan, Arap yarımadasına ulaşmakta oradan pasifiğe ve Venedik’e ulaşarak geniş bir güzergahta işlemektedir. Üçüncü bir yol ise “Kutup İpek Yolu” olarak tanımlanabilecek olan Arktik Okyanusu ile Avrupa arasında bağlantı sağlanması amacıyla oluşturulan güzergahtır (Akıncı, 20.06.2023)

Bir Kuşak Bir Yol Projesi yalnızca bir ulaşım ağı projesi ya da ulaşım alt yapısı projesi olarak düşünülmemelidir. Aksine gelişme olan ve gelişmemiş ülkeleri de içerisine alan ekonomik anlamda oldukça pragmatik bir yanı olan küresel bir ekonomik

işbirliği projesi olarak düşülmelidir. Buna ek olarak Çin'in aynı zamanda yükselişinin ve yayılmacı politikasının yansıması olarak düşünölmelidir (Akıncı,20.06.2023).

Ancak burada dikkat çeken bir husus Çin'in anlaşma yaptığı ve borç verdiği devletlerden bir kısmı yolsuzluk, yavaş büyüme, rejim problemleri, terörizm vb. gibi sorunlar ile başa çıkmaya çalışan gelişmemiş ölkeler kategorisindedir. Burada sorulması gereken soru: Çin neden bu devletlere büyük ölçekli yatırım yapıp borç vermektedir?

Çin'in borç verdiği ölkeler çoğunlukla bu borçları ödeme sıkıntısı çekmekte ya da borçlarını ödeyememektedir. Çin borcunu ödeme sıkıntısı çeken ya da borcunu ödeyemeyen devletler ile yaptığı yatırımlar üzerinden kiralama anlaşması yaparak bu yatırımları uzun yıllar işletme hakkını elde etmekte ve bir anlamda da hem yatırımlarını hem de Yeni İpek Yolu'nun kontrolünü elinde tutmayı amaçlamaktadır. Yine bu kapsamda Çin, başta Güney Çin Denizi başta olmak üzere Yeni İpek Yolu güzergahı çerçevesinde dünyanın farklı yerlerinde ve ölkelerinde askeri üsler inşa etmekte hatta yapay adalar inşa ederek buralara askeri üs kurmaktadır. Çin bu şekilde hem hakimiyet alanını hem de projenin denetimini sağlamak ile birlikte ana kararı üzerinde çıkabilecek bir savaş durumunda, çatışmayı kendi topraklarından uzağa çekmeyi de amaçlamaktadır. Buna ek olarak Çin bu sayede ABD'yi bir hat boyunca Çin'in bölgesinden uzak tutmayı amaçlamaktadır.

Çin bu ticaret yolu aracılığı ile yeni ihracat pazarları aramanın yanı sıra sadece üretilen malların değil aynı zamanda nakliye ve altyapı alanlarına da üretim fazlasını yaptığı yatırımlar ile ölkede dışına çıkarma hedefi içerisindedir.

Proje, soğuk savaş döneminde uzun yıllar işbirliği içerisinde olmuş ve SSCB'ye karşı ortak hareket etmiş olan ABD ve Çin arasında da bir hegemonik ritimler içeren bir mücadele meydana getirmiştir. Bu anlamda proje bazı jeostratejik ve jeopolitik teoriler kapsamında değerlendirilmiş ve Çin'in hegemonya mücadelesine başka bir anlam getirilmiştir. Proje'nin hem karada hem de deniz ayağının olması projeyi çeşitli teoriler tarafından analiz edilmesine olanak sağlamaktadır. Örneğin, George Modelski'nin "Başat Güç" teorisine göre küresel bir güç olmak isteyen bir devletin okyanuslar üzerinde hakimiyet kurması gerekmektedir (Sander,2016). Bu anlamda yaklaşık 30 yıldır özellikle Asya-Pasifik bölgesinde etkisini her geçen gün artıran Çin, dünyanın diğer iki büyük okyanusu Hint ve Atlantik okyanusunda nüfuzunu giderek artırma çabası içerisindedir. Yine aynı şekilde Modelski, her yüz yıllık süreç içerisinde hegemon olan

bir güce karşı meydan okuyan bir diğer devletin mücadelesinden sıyrılarak küresel bir hegemon güç tehdidini ortaya çıkarabileceğine dikkat çekmiştir. Bu önermenin gerçekliğe ulaşmış hali ABD'nin Rusya ile olan çekişmesinden sıyrılarak ciddi bir yükseliş yaşayan Çin'in hegemon güç olma çabası olarak gösterilebilir. Bir diğer jeopolitik teori olan Alfred Thayer Mahan'ın teorisine göre denizlerde hakimiyet sağlayan devletin tüm dünyaya hakim olabileceği belirtilmiştir. Yine aynı şekilde Mahan dünyada önemli su yollarına ve kanallarında hakimiyet kuran devletlerin dünya ticaretinde önemli bir güç elde deacağı vurgulanmaktadır (İşcan,2004:248). Bu anlamda Çin Malakka Boğazı, Babülmendep Boğazı, Süveyş Kanalı vb.gibi pek çok stratejik su yollarında etkisini artırma çabası içerisinde (Karamurtlu,2020:67).

Çin'in Orta Asya'da ezelden beri Rusya'nın kurmuş olduğu hakimiyeti kırmak isteyen Çin, Orta Asya devletleri ile ilişkilerini giderek artırmaya başlamış ve etki kapasitesi oluşmuştur. Yine aynı şekilde Trans-Atlantiğin önemli bir bölümünü oluşturan Avrupa devletleri ile ikili ilişkiler ilerleterek bilhassa ekonomik olarak bu devletler üzerinde etki kapasitesini artırmak istemektedir (Karluk,2017:68).

Peki ama Çin'i böylesi bir projeye motive eden başka unsurlar nelerdir?

Çin'in bugün uygulamış olduğu bu devasa proje esasında ABD'nin aynı ismi taşıyan bir projesidir fakat ABD'nin Batı Türkistan bölgesinde askerlerini çekmesi üsleri boşaltması ile projenin uygulanabilirliği ortadan kalkmıştır (Gonca,2016:103). Çin'in bu devasa ölçekli projeyi hayata sokmak için geçerli bir takım sebepleri vardır. Bunlardan birincisi Çin'in kuşatılma ve çevrelenme tedirginliğidir. Kendini milyonlarca yıldır dış dünyadan izole etmiş olan Çin'in özgün uygarlığına ilk saldırılar ve müdahaleler yüzyıllar önce kendini izole etmiş olduğu dış dünyadan gelmiştir ve kendini dışa kapatmış olan bu uygarlığın bugün çevrelenme ve kuşatılma tedirginliği yüzyıllar boyu süregelmiş bir tedirginliktir. Çin'in bu şekilde bir reaksiyon göstermeside elbette doğal karşılanabilir.

Çin'in ekonomik kabiliyeti Asya, Afrika ve Müslüman coğrafyasında ABD ile yaşanmaya başlanan çıkar çatışmaları dikkatlerin Çin'in yoğunlaşmasına neden olmuştur. Amerika'nın Obama dönemi ile tekrar başlayan Asya'ya dönüşü ile birlikte artık tüm enerjisini giderek artan biçimde yükselen ve ekonomik olarak gelişen Çin'e kaydırmıştır ve kendisine karşı bir tehdit olarak görmeye başlamıştır. Bu anlamda Hint-Pasifik bölgesinde etkisini artırma yoluna giden ABD , Çin'i dengelemek için yine Çin'i

kendilerine yönelik bir tehdit olarak gören Japonya, Güney Kore, Filipinler ve Vietnam ile bir Pasifik Bloğu oluşturmuştur ve özellikle Güney Çin Denizi'nde Çin'i çevreleme çabası içerisine girmiştir. ABD'nin bu çevrelemesine çıkış noktası olarak Çin zayıf Türk-İslam coğrafyasını seçmiştir (Karluk,2017:104).

Çin'in bu projedeki bir diğer motivasyonu ise devasa üretim kapasitesi için hammadde ve enerji kaynağı bulmaktır. Deng döneminden itibaren reform ve dışa açılma politikası benimseyen Çin 1990'lı yıllara gelindiğinde dünyanın fabrikası konumuna ulaşmıştır. Bu devasa fabrikanın işlemeye devam edebilmesi içinde ciddi şekilde hammadde ve enerji gerekmektedir. Çin'in ihtiyaç duyduğu enerji ve hammadde ise büyük oranda Arap coğrafyasında, Türk coğrafyasında ve Afrika'da bulunmaktadır. Dolayısıyla Çin ilgisini hammadde ve enerji ihtiyacını giderebileceği bu coğrafyalara çevirmiştir. Çin'in bu kapsamda bu bölgelerde kurmuş olduğu ikili ilişkiler ve işbirlikleri sayesinde Çin'e kadar uzanan boru ve doğalgaz hatları sayesinde enerji ihtiyacını karşılamaktadır. Böylece ABD ve bölgedeki müttefiklerinin kontrolünde olan Güney Çin Denizi'ne takılmadan ihtiyaçlarını giderebilmektedir (Karluk,2017:105).

Bir başka motivasyon ise Türk-İslam coğrafyasının zayıf yapısıdır. Bu coğrafyadaki devletlerin oturmamış yönetim ve demokrasi sistemleri ile birlikte sömürge geçmişinden kaynaklanan bilinçaltı ve suni haritalar ile sınırlarının belirlenmiş oluşu Çin'in bölgede rahat bir şekilde faaliyet gösterebilmesine olanak sağlamaktadır. Yine aynı şekilde Çin'in oluşturduğu Şangay İşbirliği Örgütü ile birlikte Çin'in yumuşak gücünü ve kültürünü bu bölgede hızlı bir şekilde yaymaya başlamıştır. Çinli çiftçiler Tacikistan ve Kazakistan'a iskan politikası izlenilmişçesine yerleşmeye başlamıştır. Ayrıca Çin bu bölgelerde kendi kültürünün ayrılmaz bir parçası olan Konfüçyüs enstitüleri kurarak çok sayıda öğrenciye burs vermekte ve Çin'de eğitim almalarını sağlamaktadır. Öyle ki Orta Asya'da Çince Rusça'yı geçmek üzeredir (Karluk,2017:106).

Literatürde ve siyasal alanda birçok kez dile getirilen bir başka düşünce ise İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde küresel ölçekte egemen devlet olan ABD yakın zamanda bu egemenliği Çin'e devredeceği daha doğrusu devretmek zorunda kalacağıdır. Çin önlenemez büyümesi doğal olarak ABD'yi de bu yönde harekete geçirmeye zorlamıştır. Donald Trump'ın başkanlığa geçmesi ile birlikte iki ülke arasındaki ekonomik savaş bunun en bariz göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda anlatılanlar ışığında

ve günümüzde ABD ve Çin arasında yaşanan Ticaret savaşlarını bu kapsamda değerlendirdiğimizde Yeni İpek Yolu Projesini sadece bir ticari bir girişim olarak düşünmek yanlış olur. Yeni İpek Yolu Projesi amacına ulaşması durumunda önlenemez hızda büyüyen Çin ile birlikte Avrupa'ya doğru giden güzergahlarda bulunan çoğu ülkelere refah sağlayacak ve daha önce dışa kapalı olan Orta Asya ülkelerini dünyaya entegre edecektir. Bununla birlikte Çin için yeni pazarların ortaya çıkması ve aynı zamanda Pakistan, Hindistan ve Çin arasında oluşan yakın iş birliği ABD açısından ekonomik engeller teşkil etmektedir (Shabbir,2017)

Çin, dünya genelinde 124 ülkeye yani pazara erişirken ABD ise 56 ülkeye ancak ulaşabilmektedir. Çin'in yükselişi ve Yeni İpek Yolu kapsamında dünya ticaretinin büyük çoğunluğunu kontrol etmesiyle ABD'yi köşeye sıkıştırması iki ülke arasındaki mücadeleyi ekonomik olmanın yanı sıra siyasi bir noktaya da getirmiştir. ABD, Çin'in bu projesine ve ekonomik sistemine karşı engel teşkil edecek politikalar geliştirmekte ve Çin'i engellemeye çalışmaktadır. ABD, bu anlamda proje içerisinde yer alan devletlerin başka ülkelerle ya da Çin ile olan sorunlarını kullanarak ve kışkırtıcı politikalar üreterek projeyi güzergahı tehlikeye düşürmeye çalışmaktadır. Bir diğer anlamda Yeni İpek Yolu Projesini bölgesel ve ülkeler arası problemler aracılığıyla tıkamaya çalışmaktadır. Örneğin Pakistan, Çin ile Yeni İpek Yolu projesi kapsamında ilişkilerini ilerletmiştir ve Pakistan Hindistan ile karşı karşıya geldiği Keşmir sorununda Çin'e güvenmektedir ve Çin sınır anlaşmazlıkları, siyasi görüş farklılıkları ve askeri çatışmalar yaşadığı Hindistan'a karşı Pakistan'ı desteklemektedir. ABD ise bu çatışma da Hindistan tarafından yer alarak Çin'e karşı politika sergilemektedir ve Hindistan'ı Pakistan'a karşı kışkırtmaktadır. İkinci bir örnek olarak Myanmar'daki Çin – ABD çatışmasını gösterebiliriz. Çin'in komşusu olan Myanmar'daki iç çatışmalar üzerinden ABD, Myanmar'da Çin destekli gruplara karşı çatışan çeşitli örgütleri desteklemektedir. Çin'in Myanmar'da inşa edeceği KyaukPyu Limanı sayesinde Malakka Boğazına uğramadan gemilerini yönlendirecek olması Myanmar'ı Çin açısından önemli bir pozisyona sokmaktadır. Bu anlamda ABD Myanmar'da Çin'e karşı hareket ederek Çin'in elini zayıflatma ve projeyi baltalama amacındadır.

Yine aynı şekilde ABD, Çin'in yumuşak noktalarından biri olan Uygur Türkleri sorunu üzerinden Çin'e baskı yapmakta ve uluslararası alanda köşeye sıkıştırmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda ABD içerisinde faaliyet gösteren şirketlere ve kişilere yaptırım uygulamakta, boykot uygulayabilmekte ve şirketlerin faaliyetlerine son

verebilmektedir. Buna örnek olarak geçtiğimiz günlerde ABD, Uygur Türklerini zorla çalıştırdığı ve tutukluların istihdamı gerekçesi ile Sincan Üretim ve İnşaat Şirketinden pamuk vb. ürünlerin ithalatını yasaklamıştır (İndyturk.com, 8.03.2023)

Çin'in büyük miktardaki üretim ve kapasite artığını dışarıya aktarmak için yeni rotalar aradığı bir gerçek. Çin, bu fazlalığı dışarıya aktarmak için kendi vatandaşlarına ve ülkesinde yeterli yatırım fırsatı bulmayan firmaları ABD, Kanada ve diğer ülkelere trilyon dolarlık yatırım yapmalarını teşvik ediyor (nationalinterest.com,08.03.2023).

Çin'in Bir Kuşak Bir Yol Projesi ile güzergâh dahilinde bulunan devletlere ve bölgelere yaptığı altyapı ağırlıklı yatırımlar uzun vadede Çin'e hem diplomatik hem de askeri sonuçlar getirebilir. Çin bu kapsamda kaynak ve yatırım ihtiyacı bulunan gelişmekte olan ve gelişmemiş devletlere krediler, hibeler vererek hem borçlandırmakta hem de yatırım yapmaktadır. Ancak bu devletler Çin'in bu yardımlarını memnuniyet ile karşılarsalar da günü geldiğinde bu borçları ödeme sıkıntısı yaşamaktalar. Bu sebeple söz konusu devletler Çin karşısında eşitliğin olmadığı bir diplomatik ve askeri ilişki içerisinde olacaklar. Dolayısıyla Çin, denizler üzerindeki iletişim ve tedarik hatlarını korumak ve denizlerdeki askeri kapasitesini derinleştirme çabası içerisinde iken proje kapsamında Çin'den yardım veya borç batağına batan bu ülkeler öyle ya da böyle Çin'e askeri ve diplomatik anlamda boyun eğmek zorunda kalacaklardır (nationalinterest.com,08.03.2023).

Çin, her ne kadar bu projeyi sadece ekonomik fayda endeksli yansıtırsa da aslında üst kapalı bir biçimde Çin'in büyümesi ve yükselişini devam ettirmesi için hayati bir öneme sahip olan enerji kaynakları ve enerji koridorlarının güvenliğini sağlaması açısından stratejik bir projedir. Çin'in bu Yeni İpek Yolu Projesi elbette pek bilinmeyen güvenlik zaafı da içermektedir. Bir ülke sınırları dışına ne kadar çok menfaat sahibi olursa bir o kadar da bunu korumak zorundadır. Bu anlamda Çin'in bu proje ile birlikte projenin yer aldığı bölgelerde ve ülkelerde siyasi karışıklıkları, artan Çin karşıtlığını ve terörizmi de hesaba katmak zorundadır. Çin'in yaptığı altyapı yatırımlarının büyük çoğunluğu Çin merkezli firmalar ile yapılmakta ve korunmaktadır. Ancak burada önemli olan bir diğer nokta Çinli şirketlerin çatışma ve saldırı riski olan bölgelerde ve ülkelerde yatırımları korumak anlamında savunmasız kalmalarıdır. Çünkü Çinli şirketlerin bu konuda bir deneyimi ve eğitimi yoktur. Bu durum doğal olarak Çin'in askeri gücünü artırarak ulusal çıkarlarını yurtdışında korumak için harekete geçmesine neden olacaktır

ve bu da yatırımlara ev sahipliği yapan devletlerin ve komşu ülkelerin egemenliğine güvenliğine tehdit oluşturacağı için Çin'i söz konusu devletlerle karşı karşıya getirme riskini taşımaktadır (nationalinterest.com,08.03.2023).

Ayrıca Yeni İpek Yolu, aktif terör örgütlerine ve suç şebekelerine yeni enerji hatları ve önemli altyapı sahaları gibi stratejik hedefler sağlamaktadır. Yeni İpek Yolu Projesi kapsamında inşa edilen bu enerji hatları ve altyapı sahaları Çin ve yatırıma ev sahipliği yapan ülkeler için koruması önemli fakat bir o kadar da zor unsurlardır. Dolayısıyla bu noktalara yapılacak saldırılar ve tacizler tedarik zincirini ve projenin güvenliğinin yanı sıra devletleri de tehlikeye atacaktır. En nihayetinde de Çin'i etkileyecektir.

ABD'nin denizler üzerindeki hakimiyetini iyi bilen Çin bu nedenle Orta Asya ve Avrasya üzerinden ticaretini yürütme amacı içindedir. Bu anlamda projenin önemli bir kısmı da bu coğrafyadadır. Bu durum Çin'i doğal olarak Rusya ve Orta Asya devletleri ile iş birliğine itmiştir. Rusya bu anlamda Çin'in en önemli ortaklarında biri olabilir. Tabi ABD açısından Rusya-Çin iş birliği tehlikeli görünebilir, Proje kapsamında gelişen Rusya- Çin ortaklığı ve iş birliği Rusya'nın ABD'yi bölgeden uzak tutma amacına hizmet edebilir ve Rusya'nın bu anlamda çıkarına hizmet edebilir.

4. ABD VE ÇİNLİ ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN SWOT ANALİZLERİ

Çalışmanın dördüncü bölümüne geçmeden önce dünyanın önde gelen çok uluslu şirketlerinin ana vatanı olan ABD ve Çin devletlerinin sahip oldukları çok uluslu şirketlerinin swot analizinin yapılarak hem mevcut koşullarda hangi konumda oldukları ve sahip oldukları avantajlar, dezavantajlar, fırsatlar ve tehditler ile birbirlerine karşı nasıl bir pozisyonda olduklarını anlamak ABD ve Çin arasındaki hegemonya mücadelesinin ticari, ekonomik ve politik röntgenini çekmek olacaktır hem de üçüncü bölümde ortaya konacak olan bulgulara önemli ölçüde kaynak sağlamanın yanı sıra ışık tutacaktır.

Şekil 13: ABD'nin büyük şirketlerinin Amerika'nın yapıtaşlarından biri haline geldiğini söylemek mümkün. Resim Kaynak:adbusters.org

4.1. ABD Şirketleri'nin Swot Analizleri

4.1.1. Apple

Tablo 2: Apple hakkında genel bilgiler Kaynak: Forbes

Şirket Adı:	Apple
Yönetici:	Tim Cook
Kuruluş Yılı:	1976
Ana Merkez:	Cupertino,California
Şirket Tipi:	Kamuya Açık
Piyasa Değeri:	2.14 Trilyon Dolar (2022)
Yıllık Gelir:	394 Milyar Dolar (2022)

Sektör: Bilgisayar, akıllı telefon, akıllı cihazlar, akıllı saat, müzik platformu, yazılım, bulut servisi.

Piyasadaki Rakipleri: Microsoft, Samsung, Lenovo, Sony, Google, Netflix, HBO Max, Disney Plus, HP, Toshiba, Xiaomi, Huawei.

Bugün sıklıkla karşılaştığımız ve milyonlarca insanın tercih ettiği hatta günümüzde artık tüketim alışkanlıklarının değişmesine bağlı olarak insanların toplumsal statü sembolü olarak gördükleri Apple markası 1976 yılında Steve Jobs, Steve Wozniak ve Ronald Wayne isimli üç genç arkadaştan doğmuştur. İlk kurulduğunda bir garajda bilgisayar üreten bu üç genç arkadaş sonraları teknoloji dünyasının başat aktörleri haline gelmiştir. Apple'ın doğduğu garajda ortaya çıkan ilk bilgisayar "Apple 1" isimli üründür. Hızlı bir şekilde büyüyen ve gelişen Apple 1984 yılına gelindiğinde "Macintosh" bilgisayarı piyasaya sürdü o dönem bilgisayar piyasasına yeni bir soluk getirmiştir. Çünkü Macintosh o dönem piyasada fare ve grafik arayüzü ilk kullanan bilgisayar olmuştur. Günümüzde dünyanın en değerli şirketi olan Apple her geçen gün katlanan müşteri sayısına ve her biri bir öncekinden daha gelişmiş ürün kalitesine ulaşmaktadır. Apple günümüzde birçok marka değerlendirme listelerinde en başlarda yer alan bir şirket olmayı başarmıştır. World Brand Laboratory'nin 2022 yılının en etkili 500 Şirketi listesinde birinci sırada yer almıştır (WBL,2022). Yine aynı şekilde Interbrand'in En iyi Global Şirketler Listesinde birinci sırada yer almıştır (Interbrand, 2022). Bugün Apple'ı ülkelerin yurtiçi hasılları göz önüne alındığında geride bırakabilen yalnızca dört tane ülke kalmıştır ve onlarda ABD, Çin, Japonya ve

Almanya'dır. Bu anlamda Apple neredeyse 183 ülkenin yurtiçi hasılasından daha fazla gelire sahiptir ve bu ülkelerden daha fazla kaynağı kontrol etmektedir (Diken, 11.12.2022).

Güçlü Yönleri (Strengths):

- Değerli Marka Olması: Apple 2022 yılında Forbes 2000 listesinde 7. Fortune 500 listesinde 3.sırada yer almıştır (Forbes,2022; Fortune,2022). 2022 yılı itibariyle piyasa değeri 2.14 Trilyon Dolara ulaşmıştır (Companiesmarketcap,2022).
- Piyasadaki Payı ve Marka Değeri: Apple'ın güncel piyasa değeri 3 Trilyon Dolar gibi devasa bir boyuta yaklaşmıştır. Buna ek olarak 2021 yılı verilerine göre Apple'ın dünya üzerindeki aktif cihaz sayısının 1.8 Milyar olarak açıklanması Apple'ın piyasadaki hakimiyetini ve ne derece büyük bir marka olduğunun bir diğer kanıtıdır (TGRT Haber,11.12.2022).
- Tercih Edilebilirlik: Apple ürünleri ve hizmetleri şirketin kendi sadık müşterilerinin yanı sıra daha önce Apple ürünü kullanmamış müşterilere de cazip gelmektedir. Şirketin özellikle güvenlik konusundaki politikaları günümüzde kişisel bilgilerin güvenliği noktasında bireylerin hassasiyetinin de artmasına bağlı olarak gelişim göstermekte ve insanları da kendisine çekmektedir. Günümüzde ikonik bir marka seviyesine ulaşan Apple kimi çevreler ve toplumlar arasında belirli statü göstergesi olarak kabul edilmektedir. Buna ek olarak Apple'ın üretmiş olduğu güçlü işlemci modelleri ve bilgisayarlar güçlü işlemci performansı gerektiren pek çok sektör ve meslek grupları arasında (örneğin: sinema, kurgu, video işleme, görsel tasarım vb.) rahatlıkla tercih edilmektedir.
- Teknolojik Olarak Gelişmişlik ve Sektörde Belirleyicilik: Apple'ın her yıl düzenlediği lansmanlar ve ürün tanıtımları milyonlarca insan tarafından merakla beklenen ve takip edilen bir etkinlik halini almıştır. Apple rakiplerine kıyasla teknolojik olarak her zaman bir adım önde olan bir şirket olarak kabul görmektedir. Rakiplerinin takip ettiği bir şirket konumundadır ki buna en belirgin örneği yakın zamanda Iphone cihazından tweet atan Xiaomi Ceo'su Lei Jun'dur. Lei Jun neden Iphone cihazı kullandığını ise şu

şekilde açıklamıştır: “Gelecekte İphone’u geçme şansımız olabilecek ve başlangıç noktası burası. Yazılım veya donanım fark etmez, biz İphone’u referans noktası olarak görüyoruz.” (Yeniçağ,11.12.2022). Bu duruma paralel olarak Apple’ın tanıttığı her teknolojik yenilik en yakın rakipleri tarafından taklit edilmekte veya kullanılmaktadır. Örneğin, Apple’ın sesli asistanı Siri en gelişmiş sesli asistan konumundadır ve rakipleri tarafından da taklit edilmekte olmasına karşın Siri kadar gelişmiş değildir. Yine aynı şekilde Iphone’un ekranındaki çentik uygulaması şirketin en yakın rakipleri tarafından damla model, nokta model şeklinde uyarlanarak kullanılmaktadır. Bu noktalardan anlaşıldığı üzere Apple teknolojik hamleleri ile piyasaya yön veren şekillendiren bir şirket konumunda olduğu anlaşılmaktadır.

- Az Ürün, Daha İyi Teknoloji: Apple en yakın rakipleri Samsung, Huawei, Xiaomi’nin aksine her yıl onlarca model tanıtmasına karşın tek bir ürün tanıtmakta ve ürettiği bu modeli her yıl daha iyi teknolojiler ile donatarak daha kaliteli bir cihaz haline getirmektedir. Tüketiciler açısından bakıldığında fazla çeşitliliğin kafa karışıklığına neden olması ve karar verme sürecini zorlaması göz önüne alındığında aslında bu durumun mantıklı olduğu görülebilmektedir.
- Güçlü Bir Güvenlik ve Pratik Bir Kullanım Sunması: Apple ile diğer şirketlerin ürünlerini kıyasladığımızda Apple ürünlerinin daha pratik, hızlı ve güvenli bir kullanım deneyimi sunduğunu görebiliriz. Mac bilgisayarlar diğer bilgisayarların aksine daha az tıklama, daha az menü kullanımı sunması ile oldukça pratik bir kullanım sunar. Apple’ın bir diğer ürünü Iphone ise en yakın ve güçlü rakibi Android telefonlara kıyasla daha sade ve hızlı bir arayüz sunmaktadır. Ayrıca Apple’ın işletim daha kapalı bir işletim sistemidir ve dışarıdan dosya veya uygulama yüklemenize izin vermez. Ancak Android telefonlar daha açık bir yapıya sahiptir ve uygulama marketi haricinde dışarıdan da uygulama veya dosya yüklemenize izin verir. Bu durum sistemi güvenlik sorunlarına ve zararlı yazılımlara karşı da açık hale getirir. Apple’ın böyle bir sorunu yoktur çünkü oldukça kapalı bir sistemi sisteme sahiptir.
- Sadık Müşteri Profili: Bir şirketin sadık bir müşteri kitlesine sahip olması şirket açısından oldukça avantajlı bir durumdur. Bu durum hem marka itibarı

hem de şirket motivasyonu açısından oldukça önemlidir. Apple’da bu şirketler birisidir ve oldukça sadık bir müşteri kitlesine sahiptir. Bunun en belirgin yansımaları çevremizdeki en yakın Apple kullanıcılarında görebiliriz zira “Bir kez Apple kullanan her zaman Apple kullanır.” cümlesi bu noktada hayat bulmaktadır. Gerçekten Apple deneyimini bir kez yaşayan birisi daha sonra bu deneyimden kolay kolay vazgeçmemektedir. Apple’ın sadık bir müşteri kitlesine sahip oluşunun en önemli sebebi kuşkusuz gizlilik özelliklerini müşterilerine iyi bir şekilde sunmasıdır (Pestleanalysis,2022).

- Genişleyen Ürün Yelpazesi: Son yıllarda ürün ve hizmet çeşitliliğini artırma politikası yürüten Apple bu anlamda ciddi yatırımlar ve Ar-ge yatırımı yapmaktadır. Son yıllarda sunduğu, AppleCare, AppleCard, AppleWatch, Apple TV+ gibi ürün ve hizmetler şirketin ürün çeşitliliğini artırdığının bir göstergesidir.

Zayıf Yönleri (Weaknesses):

- Yüksek Fiyat Politikası: Ülkemiz de dahil olmak üzere Apple ürünleri ve hizmetleri dünyanın hemen hemen her yerinde yüksek bir fiyat derecesine sahiptir. Bu nedenle Apple ürünleri lüks tüketim kategorisinde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla genel olarak orta ve yüksek gelirli tüketici profiline yönelik olarak fiyatlandırılan Apple ürünlerini düşük gelir grubu kolaylıkla alamamaktadır. Bu açıdan bakıldığında Apple ürünlerinin ve hizmetlerinin en güçlü rakibi olan Android markalarına kıyasla zayıf olduğu nokta burasıdır zira Android tarafı çok geniş olan ürün yelpazesinin yanı sıra her türlü gelir grubuna yönelik ürünler piyasaya sürmektedir ve çoğunluğa hitap edebilmektedir.
- Yan ürün ve Ürün Ekipmanlarının Ayrı Satışı: Son yıllarda küresel ısınma mücadele kapsamında kutu içeriğinden önce kulaklık sonra da şarj adaptörünü çıkarmıştır. Apple bu sayede sevkiyat sürecinde karbon salınımını %39 oranında azalttığını ve aynı zamanda sevkiyat maliyetlerini de düşürdüğünü açıklamıştır zira bu sayede kutular küçülmüştür ve küçük kutu demek yük gemilerine daha fazla kutu sığdırabilmek anlamına gelmektedir ve bu sayede daha az sefer yapılabilmesi sağlanmaktadır.

(Webtekno,13.12.2022). Bu durum her ne kadar olumlu olsa da tüketiciler açısından bakıldığında ek bir maliyet anlamına gelmektedir. Şirketin diğer rakipleri bu politika ile hareket etmemekte ve kimi markalar ürün kutu içeriğine cihaz kılıfı bile yerleştirmektedir. Bu da müşteri açısından teşvik edici bir durumdur.

- Tasarım da Sınırlılık: Apple her yıl tanıttığı ürünlerin tasarımını köklü değişiklikler yapmaktan kaçınan bir şirket olarak bilinmektedir. Her yıl düzenli olarak tanıtılan Iphone bir önceki model ile hemen hemen aynıdır.
- Konum İzleme İddiaları: Apple'ın telefonlarında kullanıcıların tam konumlarını takip ettiği iddiaları müşterilerin Apple'a olan güvenin sarsmıştır ve Apple'ın kullanıcıların bilgilerini kötüye kullandığı algısı oluşturmuştur (donanımhaber,13.12.2022).
- Diğer Yazılımlar ile Uyumlu Olmama: Bir kullanıcı Apple ürünü aldığı anda Apple ekosistemine dahil olmuş olur ve yalnızca Apple uygulamalarını ve aksesuarlarını almak zorundadır. Aynı şekilde Apple ürünleri diğer üçüncü taraf yazılımları ve uygulamaları desteklemez. Bu durum kullanıcı deneyimi açısından müşterileri zorlayıcı bir durumdur (bstrategyhub,2022).
- Deneyimin Olmadığı Sektörlere Giriş Yapmak: Apple her ne kadar sektörel anlamda genişleme yoluna gitse de her alanda aynı başarıyı yakalamakta zorluk çekmektedir. Netflix, HBO Max ve Disney+ gibi online dizi ve film platformlarına Apple TV+ ile giriş yapan şirket etkili bir gelişme gösterememiştir.

Fırsatlar (Opportunities):

- Yapay Zeka'nın Etkin Kullanımı: Yapay zekânın son yıllardaki hızlı gelişimi ve teknolojik gelişmelere sunduğu katkı Apple içinde önem arz etmektedir. Şirket piyasadaki gücünü sağlamlaştırmak ve kazancını katlamak için yapay zekâ yatırımlarına hız vermiştir. Bu kapsamda 2017 yılında Fransa kökenli Yapay Zeka şirketi olan Regaind'i satın almıştır ve DeskConnect şirketinin sahibi olmuştur (bstrategyhub,2022).
- İstikrarlı Müşteri Büyüme Oranları: Şirket, daha önce bahsedildiği gibi teknoloji sektörünü yönlendiren bir kapasiteye sahiptir. Müşterilerine en

yüksek kaliteyi ve hizmeti sunmayı başaran Apple %92 gibi yüksek bir oranla müşterilerini elinde tutmaktadır (bstrategyhub,2022).

- Dünya'daki Teknolojik Bağımlılık: Küreselleşme ile paralel olarak teknolojik gelişmeler toplumları ve insanları birbirine yakınlaştırmış ve dünya tabiri caizse küçük bir köy halini almıştır. Dolayısıyla şirketlerin de müşterilere ulaşması ve daha etkin şekilde faaliyet göstermeleri kolaylaşmıştır. Ürünlerinin reklamını yapmak ve pazarlamak daha önemli hale geldiği gibi özenle yapılması gerekmektedir. Yine dünyanın birbirine daha entegre bir hale gelmesi insanların teknoloji ile daha çok iç içe olmasını sağlamıştır. Buradan hareketle Apple küreselleşme ve teknolojik bağımlılık nedeniyle yeni pazarlara ve stratejilere sahip olabilir ve pazardaki hala genişletebilir.
- Sosyal Sorumluluk Projeleri: Günümüzün en önemli sorunlarından biri olan küresel ısınma hem devletleri hem de şirketleri kısıtlamalara götüren en önemli dış etkenlerden biridir. Şirketler ve devletler birbirleri ile bağlantılı olarak çeşitli politika ve strateji değişikliklerine gitmektedirler. Aynı zamanda küresel sorunlara dikkat çekmek amacıyla çeşitli sosyal sorumluluk projeleri ve hamleleri yürütmektedirler. Bu kapsamda Apple “çevre dostu” ürün ürünlerin kullanılmasını ve üretilmesini teşvik etmekte ve kendisi de uygulamaktadır. Yeni ürünlerini kutu içeriklerini, kullanılan malzemelerin geri dönüşüm oranlarını bu kapsamda yeniden düzenlemektedir. Şirketin bu tür sosyal hamleleri hem şirketin gelirlerine pozitif katkı sağlamakta hem de marka itibarını daha da yukarı çekmektedir.
- Çip ve Yonga Üretimine Başlaması: Gündelik hayatta kullanılan tüm teknolojik cihazların ve hayatımızı kolaylaştıran birçok ürünün ana parçası olan çipler özellikle Covid-19 sonrası dönemde yaşanan üretim ve tedarik sorunları nedeniyle günümüzde de devam eden küresel çip krizine neden olmuştur. Bu anlamda otomobil fabrikaları başta olmak üzere birçok teknoloji şirketi üretimlerine zaman zaman ara vermekte veya durdurmaktadır. Apple'da bu faktörlerden etkilenecek şirketlerden biridir. Bu sorunun farkında olan şirket çip üretimini ve tedarikini Çin'den ABD'ye taşımaktadır. Küresel ölçekte yaşanan ve halen devam eden çip krizi

karşısında Apple'ın bu hamlesi şirketi bu sorundan etkilenme noktasında daha güçlü hale getirebilir.

Tehditler (Threatens):

- Covid -19'un Etkileri: 2019 yılında ortaya çıkan ve hızla dünyaya yayılan koronavirüs dünyayı birçok alanda derinden sarmıştır ve etkileri hala devam etmektedir. Apple'ın birçok noktada Çin'e bağlı olması düşünüldüğünde şirketin aslında önemli bir sorun ile mücadele etmekte olduğu anlaşılabilir. Bu kapsamda şirket üretim merkezlerini Çin'den Batıya doğru kaydırmaya başlamıştır ancak Apple'ın üretim merkezlerini ve tedarik zincirini farklı yönlere kaydırması uzun yıllar alabilecek bir konudur ve hem zaman hem de maliyet açısından şirkete büyük bir yük getirebilir.
- Tayvan- ABD ve Çin Arasındaki İlişki ve Çip Krizi: Koronavirüs ile başlayan ve günümüzde derinleşen çip krizi birçok şirket için olduğu kadar Apple içinde önemli bir sorundur. Dünya'daki çip üretiminin yaklaşık %60'dan fazlası Tayvan'da gerçekleşmektedir (Hürriyet,19.12.2022). Oranın büyüklüğü göz önüne alındığında Tayvan'daki bir sorun küresel anlamda bir krize rahatlıkla dönüşme potansiyeline sahiptir. Buna ek olarak Tayvan'daki çip üretim merkezlerinin başta ABD şirketleri olmak üzere pek çok şirkete çip üretmesi Tayvan'ın Çin ile olan sorunlarını uluslararası bir sorun haline getirmektedir. ABD ve Çin'in Ticaret Savaşı verdiği günümüzde Apple'ın da Tayvan'daki çip üretim merkezlerine bağlılığı hesaba katılırsa ABD'nin Apple'ı Çin'den ve Tayvan'dan uzak tutması gerekmektedir.
- Rusya- Ukrayna Savaşı: Rusya'nın Ukrayna ile yapmış olduğu savaş dünya üzerindeki pek çok şirketi olumsuz etkilemiştir. Apple'da Rusya'dan çekilen bir diğer şirkettir. Dolayısıyla Apple'ın Rusya gibi bir pazardan çekilmesi önemli ölçüde bir zarara neden olabilir.
- Katılaştıran Rekabet: Apple her ne kadar sektördeki en etkin markalardan biri olsa da rakipleri de bir o kadar dişli markalardır. Google, Samsung, Huawei ve Xiaomi gibi şirketler yaptıkları Ar-ge yatırımları ve ürettikleri yeni teknolojiler ile Apple'ı ciddi anlamda zorlamaktadır. Piyasada oluşan bu sert

rekabet Apple'ın piyasada güçlü bir biçimde tutunmasını zorlaştırabilir ve gelecekte yorabilir.

- ABD ve Çin Arasındaki Rekabet: Özellikle Trump dönemi ile başlayan ve Ticaret Savaşları adı ile bilinen iki ülke arasındaki restleşme diğer ABD şirketlerinin yanı sıra Apple'ı önemli ölçüde etkilemektedir. Uygulanan Gümrük Tarifeleri Apple'ı maliyet noktasında oldukça zorlamaktadır ve ürün fiyatlarının artmasına sebep olmaktadır ve bunun sonucunda da Apple ürünlerine erişilebilirlik zorlaşabilir.

4.1.2. Boeing

Tablo 3: Boeing hakkında genel bilgiler Kaynak: Companiesmarcetcap.com, macrotrends.net

Şirket Adı:	Boeing
Yönetici:	David L.Calhoun
Kuruluş Yılı:	1916
Ana Merkez:	Chicago, Illinois, ABD
Şirket Tipi:	Kamuya Açık
Piyasa Değeri:	110.66 Milyar Dolar (2022)
Yıllık Gelir:	15.956 Milyar Dolar (2022)

Sektör: Ticari Uçaklar, Özel ve kurumsal jetler, Uydular, hava savunma silahları, güvenlik sistemleri, helikopterler.

Rakipler: Airbus, Lockheed Martin, General Dynamics, GE havacılık, Northrop Gunman, Raytheon.

Daha çok ticari uçak ürünleri ve üretimi ile bilinen ancak teknolojik gelişmeler ve içerisinde bulunduğumuz çağın uzay çağına doğru evrilmesine bağlı olarak uzay teknolojileri, füzeler, uyduların yanı sıra helikopter ve askeri uçak üretiminde de bulunan Boeing Amerika için her zaman oldukça önemli bir şirket olmuştur. Kuruluşu Birinci Dünya Savaşı sonlarına dek uzanan Boeing 100 yılı aşkın bir süredir sektöründe başat aktör konumundadır ve aynı zamanda Amerika açısından stratejik bir öneme sahip bir şirkettir zira daha sonra bahsedileceği gibi Boeing ABD hükümeti ile uzun yıllardır kuvvetli ilişkileri olan eş güdümlü şekilde hareket eden bir şirkettir.

Güçlü Yönleri (Strenghten):

- **Güçlü Pazar Payı:** Son yayınlanan verilere göre Boeing'in 909 adet uçak siparişi aldığı en yakın rakibi Airbus'ın, ise 771 adet uçak siparişi aldığı açıklanmıştır (Ntv,15.12.2022). Boeing bu anlamda hem en yakın rakibi Airbus'ı hem de piyasaki diğer aktörleri geride bırakmıştır. Boeing yapmış olduğu milyarlarca dolarlık sözleşmeler ile savunma başta olmak üzere, uzay ve güvenlik alanlarında faaliyet gösteren en büyük uçak üreticilerinden biridir (bstrategyhub,2021).
- **Yenilikçi Olması:** Boeing özellikle hafif karbon kompozitleri kullanması ve aktarmasız şekilde uzun mesafeli seferlerin yapılmasını mümkün kılan yakıt verimliliği teknolojisi ile havacılık alanında bir devrim yapmıştır (dailymail.com,15.12.2022). Bunun gibi pek çok alanda yenilikçi yaklaşım benimseyen şirket bu anlamda piyasadaki standartları benimseyen bir şirkettir.
- **Ürün Çeşitliliği:** Boeing sahip olduğu pek çok ürün çeşidi ile rakiplerine kıyasla daha avantajlıdır. Bu anlamda müşterilerin eli boş dönmesi pek mümkün değildir ve Airbus'a yönelmelerine gerek kalmaz (bstrategyhub,2021).
- **Güçlü Tedarik Zinciri:** Bir Boeing uçağını üretmek için pek çok ülkeden kaynağa ve hammaddeye ihtiyaç vardır. Boeing'in üretimde kullandığı parçaların %70 gibi oranda dışarıdan gelmesi güçlü bir tedarik zinciri ile mümkündür (bstrtagyhub,2021.).
- **Sahip Olduğu Ortaklıklar ve İlişkiler:** Boeing'in yapmış olduğu ortaklıklar ve karşılıklı ilişkiler her şirkete olduğu gibi Boeing'e de önemli avantajlar ve genişleme imkânı sağlamıştır.

Zayıf Yönleri (Weaknesses):

- **Boeing 737 Max ve Kusurlu Tasarımı:** Boeing'in bir modeli olan 737 Max uçağının 2019'da Etiyopya'da iki kez aynı sorun sebebiyle düşmesi şirketin hem güvenilirliğini hem de itibarını zedelemiştir. Dolayısıyla Boeing 737 Max'ın kusurlu ve güvensiz tasarımı şirket açısından önemli bir zayıflıktır.

- Hammadde'de Dışa Bağımlılık: Şirketin üretimde kullandığı birçok malzemenin ve hammaddenin dışarıdan gelmesi büyük bir maliyet oluşturmaktadır ve oluşabilecek bir sorun hem tedarik zincirini bozabilir hem de üretim de durgunluğa sebebiyet verebilir.
- ABD ile Bağlılık: Boeing, ABD'nin en önemli şirketlerinden birisidir ve ABD hükümeti ile uzun yıllardır ilişkisi olan bir şirkettir. Bu anlamda şirket ABD ile olan anlaşmalarına ve sözleşmelerine bağlıdır çünkü gelirlerinin yaklaşık %27'si bu sözleşmelerden gelmektedir (bstrategyhub,2021). Dolayısıyla şirket önemli ölçüde ABD dış politikasına ve ekonomik koşullarına bağımlıdır.
- Şikayetler ve Davalar: Boeing'in Airbus ile girdiği rekabet devletler arası bir soruna dönüşmüştür. Tarafların birbirlerini haksız rekabet ve karşılıksız sübvansiyonlar ile suçlamaları şirket açısından negatif etki yaratan ve zayıflık ortaya çıkaran bir durum olarak sayılabilir.
- İşgücü Yönetiminin Zayıflığı: Büyük bir şirket olmak elbette oldukça büyük bir iş gücünü yönetmek anlamına da gelmektedir. Şirket bu noktada Güney Karolina eyaletinde sendikalaşmaları sebebiyle birçok kişiyi işten çıkarmıştır (theguardian,15.12.2022). Her ne kadar yaşanan grev sonucu bir anlaşmaya varılmış olsa da şirket açısından kötü iş gücü yönetimi kaydı olarak bilinmeye devam edecektir.

Fırsatlar (Opportunities):

- Uzay Kuvvetlerinin Artan Önemi: ABD'nin 2019 yılında kurduğu Uzay Kuvvetlerinin önem kazanması ile birlikte Boeing için bu silahlı birimin ihtiyaçlarını giderme noktasında yüklenici bir firma olma fırsatı bulunmaktadır. Boeing bu alanda her ne kadar büyük fırsat yakalasa da önce Lockheed Martin ve Northrop Grumman'ı geride bırakması gerekmektedir.
- İnovasyon Alanındaki Yetenek: Boeing inovasyon alanındaki kabiliyetini kanıtlamış bir şirkettir ve her daim yenilikçi fikirler ve projeler ortaya koyma noktasında büyük çaba gösteren bir şirkettir. Bu anlamda Uber ve Volkswagen ile yapmış olduğu hava taksileri projeleri bunun en somut örneğidir (pestleanalysis,2022).

- İklim Krizi ile Mücadele: Son yıllarda hemen hemen tüm sektörlerde şirketler mutlaka çevre dostu ürünler, projeler ve inovasyonlar geliştirmektedir. Bu durum şirketler açısından önemli fırsatları da beraberinde getirebilmektedir. Boeing'in karbon ayak izini azaltma çabaları ve daha çevreci teknolojiler kullanması hem şirket açısından önemli bir itibar kazanımı hem de bu kapsamda yürütülen ar-ge çalışmaları ile yeni teknolojiler icat etme ve kullanma fırsatı sunmaktadır.
- Uydu Teknolojiler ve Artan Talep: Son yıllarda yaşanan uydu teknolojilerine olan talep yoğunluğu Boeing açısından önemli bir fırsattır. Bu anlamda şirketin uydu teknolojilerine yapacağı yatırımlar önemli kazanımları beraberinde getirebilir (pestleanalysis,2022).

Tehditler (Threatens):

- Rekabet: Şirketler açısından piyasada var olan rekabet ve rekabetin sertliği her zaman bir tehdit unsurudur. Rekabetin zorlayıcı olduğu piyasa koşullarında şirketler ayakta kalabilmek ve rakiplerine karşı avantaj elde etmek için sürekli olarak gelişim ve araştırma faaliyetleri içerisinde olmak zorundadırlar. Bu durumu havacılık sektörü açısından ele aldığımızda Boeing için müşteri kayıpları milyonlarca doların kaybı anlamına gelmektedir. Airbus'ın Boeing karşısındaki en büyük rakibi olduğunu düşündüğümüzde Airbus AB tarafından güçlü bir şekilde fonlanmaktadır. Bu durum Boeing'in mevcut pozisyonunu kaybetmemesi için büyük çaba ve para harcaması anlamına gelmektedir.
- Koronavirüs: Bilindiği üzere koronavirüsün tüm dünyayı etkisi altına aldığı dönemde birçok ülke sınırlarını kapatmış ve uçuşları yasaklamıştı. Pandeminin etkilediği sektörlerin başında gelen sektörlerden biri de kuşkusuz havacılıktır. Salgın nedeni ile yapılamayan uçuşlar havayolu şirketlerini zarara uğratmıştır ve maddi zarara uğrayan şirketlerde yeni uçak taleplerini geçici süre durdurmuştur. Uçuşların durdurulması ve günümüzde de devam eden küresel resesyon Boeing'i de etkilemiştir ve etkilemeye devam etmektedir.

- Marka İtibari: Daha önce bahsedildiği üzere Boeing 737 Max uçağının Nijerya’da iki kez arızalanıp düşmesi markaya olan güveni sarsmıştır. Dolayısıyla uçakların arızalanması ve hatta düşerek can kayıplarına yol açması Boeing’in marka imajını önemli ölçüde zedelemektedir.
- Küresel Resesyon Riski: Koronavirüsün etkileri hala devam ederken dünyanın pek çok ülkesi resesyon alarmı vermektedir. Buna ek olarak yine koronavirüs döneminde başlayan ve giderek artan şirket iflasları küresel ekonomiyi ciddi anlamda etkilemektedir. Küresel anlamdaki bu durgunluk Boeing açısından da ortaklık bozulmaları, müşteri kayıpları, küçülme gibi sorunları da beraberinde getirmektedir.
- Ticaret Savaşı: ABD ve AB arasında yıllardır süren Boeing – Airbus mücadelesi şirket açısından oldukça önemli bir tehdittir. Bu çekişme Boeing’in Avrupa pazarı ile ilişkisini zedeleyebilir (bstrategyhub,2022).

Burada çok uluslu şirketlerin devletlerin dış politika ve iktisadi faaliyetleri üzerinde nasıl etkin bir güç oldukları ve devletler üzerinde bir bakıma gölge hükümet pozisyonunda yer aldıklarını anlamak adına Boeing ve ABD arasındaki ilişkiye ayrı bir parantez açmakta fayda var.

Bilindiği üzere Boeing dünyadaki en büyük ticari ve askeri uçak üreticilerinden birisidir ve küresel ölçekteki payı göz önüne alındığında Amerika’nın göz bebeği konumundadır. Şirket 1970’lere dek piyasadaki tek uçak tedarikçisi olarak eşsiz bir tekele sahipti. Ancak 1970’lerden sonra Airbus’ın piyasaya girmesi ve ilk uçağını yere indirmesi ile Boeing için işler biraz daha değişmeye başlamıştır. AB tarafından ciddi şekilde desteklenen ve aslında AB ülkelerinin ortak girişimi ile kurulan Airbus ile ABD’nin önemli ihracatçısı konumundaki Boeing arasındaki çekişmede bu yıllardan itibaren başlamıştır. Airbus’ın yıllar geçtikçe piyasadaki etkinliğinin artması ve buna paralel olarak hem AB hem de ABD’nin kendi şirketlerini sürekli olarak sübvansetmeleri rekabet koşullarını dengesizleştirdi ve taraflar karşılıklı olarak birbirlerinden şikayetçi oldular (Köksal,2006). Buradan itibaren madalyonun diğer yüzüne bakıldığında Boeing’in ABD dış politikasını ne yönde ve nasıl etkilediğini anlamak mümkündür. Boeing hem ABD hükümeti hem de ABD ordusu için çok önemli bir uçak üreticisidir. Airbus’ın piyasaya girişine kadar tekel konumunda olan Boeing rakibinin artan gücü ile birlikte ABD hükümetini uluslararası kanallar aracılığıyla ve uluslararası

kuruluşlar üzerinden baskı kurmaya zorlamıştır. Piyasadaki konumunu kaybetmemek adına ABD hükümeti üzerinde baskı kuran Boeing aynı şekilde özellikle Afrika ülkelerinde ve diğer üçüncü dünya ülkelerine ABD ekonomik ve askeri gücü üzerinden baskı uygulamaktadır. Bu durumların en önemli sebebi Boeing'in Pentagon ile olan yakın ilişkisi ve uzun yıllar ABD hükümeti ile yapmış olduğu anlaşmalara bağlı olmasıdır. Boeing'in Pentagon ve Beyaz Saray ile yakın ilişkisine biraz daha yakından bakacak olursak, Bill Clinton döneminde Clinton'ın üst düzey ekonomik danışmanı olan Dorothy Robyn'ı Amerikan Havacılık ve Uzay Endüstrisini ilerletmekle görevlendirmiştir. Bu görevlendirme bir anlamda şirket tercihi anlamına da geliyordur ve bizzat kendisi de “Kesinlikle savunucusu olabileceğim tek şirketti.” İfadesini kullanmıştır. Yine aynı şekilde Boeing'in ABD'nin gözbebeği olduğu ve fiili olarak ulusal miraslarından biri olduğunu savunmuştur. Buna ek olarak ABD başkanları da yıllarca Boeing'in çıkarlarını uluslararası arenada savunmuşlardır ve bunu yaparken de aynı zamanda Air Force One olarak hizmet veren Boeing VC-25A ile uçmuşlardır (TheWashingtonPost,17.12.2022). Barack Obama'nın Boeing yönetim kurulu üyelerinden bazılarını personel şefi ve ticari sekreter pozisyonlarında işe aldığı bilinmektedir. Hatta cumhuriyetçilerin Barack Obama'nın “Boeing'in Bankası” şeklinde söylemlerinin olduğu bilinmektedir (TheWashingtonPost,17.12.2022). Yine aynı şekilde Barack Obama'nın 2012 yılında Washington Everest'teki Boeing fabrikasında yaptığı konuşmasında “Dünya çapında sattığım uçakların sayısı göz önüne alındığında emekliliğimde altın saati hak ediyorum.” (TheWashingtonPost,17.12.2022) Sözleri aslında Boeing'in ABD hükümeti ve başkanları ile olan ilişkisini net bir şekilde ortaya koymaktadır.2018 yılında ABD'nin karar alma sürecini etkilemek amacıyla lobicilik faaliyetlerine en çok para harcayan şirket Boeing olmuştur ve yaklaşık 100 lobici için 15.1 Milyon dolar harcamıştır (TheWashingtonPost,18.12.2022).

4.1.3. Exxon Mobile

Tablo 4: Exxon Mobile genel bilgiler Kaynak: companiesmarketcap.com

Şirket Adı:	Exxon Mobile
Yönetici:	Darren Woods
Kuruluş Yılı:	1999
Ana Merkez:	Irving, Teksas, ABD
Şirket Tipi:	Kamuya Açık
Piyasa Değeri:	436.04 Milyar Dolar (2022)
Yıllık Gelir:	386.81 Milyar Dolar (2022)

Sektör: Enerji

Rakipler: Valero Energy, BP, Chevron, Total

Yaklaşık 135 yıldır enerji piyasasında faaliyet gösteren ve ABD’de kerosen yani sanayilerde kullanılan kerosen imalatçısı konumundayken günümüze dek olan süreçte dünyanın önde gelen petrol ve enerji şirketlerinden biri haline gelmiştir. Amerika Birleşik Devletleri’nin doğu ve batı bölgelerinin hızlı bir şekilde gelişmeye başladığı ve ülkedeki yer altı kaynaklarının keşfedilmeye başladığı dönemde 1859 yılında Albay Edwin Drake ve Billy Smith’in Pensilvanya’da ilk başarılı petrol kuyusunu kazmıştır. Albay’ın yapmış olduğu başarılı keşif ile o dönemde diğer madenler üzerine yapılan yoğun çalışmalara petrol de dahil olmuştur. Bu tarihten yaklaşık 10 yıl sonra Rockefeller ve ortakları kendi tesislerini birleştirerek Standart Oil’i kurmuşlardır. Kısa sürede faaliyet alanını genişleten şirket o dönemde Thomas Edison’un ilk üretim tesisinin de yağlamasını yapmıştır. Hatta Wright kardeşler ilk uçuş denemelerini Standart Oil’in ürünü olan Mobil Oil ile gerçekleştirmiştir (exxonmobile.com,20.12.2022). Tarihler 1999 yılını gösterdiğinde Exxon ve Mobil şirketleri birleşme yoluna gitmişlerdir ve günümüzdeki Exxon Mobil adını alarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Güçlü Yönleri (Strenghten):

- Şirket Çatısı Altında Güçlü Markalar: Exxon , ana çatısı altında enerji sektörünün farklı alanlarına farklı markalar ile dağılım göstermiştir ve bu anlamda bünyesinde Colanol, Esso, Exxon, Mobil, On the Run, Speedpass gibi birçok şirkete sahiptir (iide.com,20.12.2022).

- Köklü Marka ve İtibar: Neredeyse 150 yıldır faaliyet gösteren şirket sektörde oldukça uzmanlık ve deneyime sahiptir. Özellikle Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika, Asya ve Afrika'da 14'ten fazla ülkede enerji ve petrol üretim-dağıtım kabiliyetine sahiptir (iide.com,20.12.2022).
- Ar-Ge: İklim değişikliği ve küresel ısınma gibi tüm insanlığı ilgilendiren sorunların giderek daha belirgin bir hale gelmesi ile birlikte başta enerji şirketleri olmak üzere diğer sektördeki şirketler de karbon ayak izi azaltımı, sera gazı emisyonunu azaltma gibi taahhütler vererek bu alanlara oldukça fazla yatırım ve Ar-Ge çalışmaları yapmaktadır. Exxon Mobil'de bu kapsamda birçok ar-ge çalışması yapmakta ve bu alanda birçok patenti de elinde bulundurmaktadır.
- Güvenilir Tedarikçi Altyapısı: Dünya'nın önde gelen enerji şirketlerinden biri olmak beraberinde sağlam ve dünya çapına yayılmış bir tedarik altyapısını ve organizasyonunu da getirmektedir. Exxon Mobil 150 yıllık sektördeki deneyimi ve uzmanlığı ile tedarikçi altyapısını güçlü bir şekilde devam ettirmekte ve korumaktadır (fernfortuniversity.com, 2022).

Zayıf Yönleri (Weaknesses):

- Petrol Sızıntıları ve Çevre Kirliliği: 1989 yılında Exxon Valdez tankerinin Alaska'da karaya oturarak 250.000 varilden fazla petrolün denize karışması ile büyük çaplı çevre kirliliği ortaya çıkmış ve deniz ekosistemine büyük zarar verilmiştir. Şirket bu soruna çabuk bir şekilde reaksiyon gösterip üstlenmesine rağmen Exxon Mobil bu ve benzeri petrol sızıntılarına sebep olan şirket olarak anılmaktadır ve bu durum markanın güvenilirliğini önemli ölçüde zayıflatmaktadır (exxon,20.12.2022)
- Etik ve İnsan Hakları Sorunları: Şirket birtakım konularda etik dışı ve insan hakları ihlalleri noktasında ciddi suçlamalar ile karşı karşıya kalmıştır. Bunlara örnek olarak şirketin iklim krizi konusunda hissedarlarını ve halkı yanılttığını ve Exxon'un içeriden iklim değişikliği konusunda araştırma yaparken dışarıya yönelik olarak küresel ısınma konusunda şüphe uyandırdığı açıklanmıştır. Aynı şekilde şirketin iklim krizine yönelik olarak potansiyel tehlikeleri on yıllardır bildiği ancak bilimsel anlamda yanıltmaya

gittiği suçlamaları yöneltmiştir (theguardian,20.12.2022). Bu suçlamalara ek olarak şirketin Endonezya Aceh'teki rafinesindeki ağır insan hakları ihlalleridir. 1980'li yıllarda Endonezya'daki ulusal hükümet ve Özgür Aceh Hareketi arasında yıllardır süren çatışmalar şiddetlenmiş ve bu durum ExxonMobil'in personellerini ve operasyonlarını korumak için Endonezya ordusu ile sözleşme yapmasına neden olmuştur (aljazeera.com,20.12.2022). Ordunun işlediği insan hakları ihlallerine ortak olduğu iddia edilen şirketin orduya tutuklulara işkence yapabilecekleri kışlalar sağladığı ve toplu mezarlar kazılmasında kazı makineleri gibi ekipmanlar sağladığı ve rafinesinin korunması için ordu personellerine toplamda 500.000 dolardan fazla para ödediği öne sürülmüştür (aljazeera,21.12.2022&the Guardian,21.12.2022).

- Ürün Gamında Eksiklik: Şirketin üretimini ve satışını yaptığı ürünlerin çeşitliliği noktasında yetersizlikler bulunmaktadır. Dolayısıyla şirketin bu anlamdaki eksiklikleri rakip firmalar açısından yeni bir pazar payı anlamına gelebilir(fernfortuniversity.com,2022).

Fırsatlar (Opportunities):

- Artan Enerji Talepleri: Ülkelerin günümüzde yaşadığı enerji krizine paralel olarak özellikle Orta Doğu, Asya, Güney Asya ve Güneydoğu Asya'daki gelişmekte olan ülkelerin artan enerji ihtiyacı şirket açısından önemli bir fırsat olabilir.
- Yeşil Enerji ve İklim Krizi ile Mücadele: Şirket her ne kadar bu tür konularda kötü ün yapmış olsa da dürüst ve etkili projeler ve planlamalar ile durumu tersine çevirebilir ve marka itibarını koruyabilir.
- Yeni Pazarlara Girme: ExxonMobil, yeni pazarlara girmesi ve hızlı bir şekilde girdiği pazarda organize olması ile bilinen bir şirkettir. Dolayısıyla şirketin girmiş olduğu ve girmeyi planladığı her yeni Pazar beraberinde yeni fırsatları da getirmektedir (iide.com,22.12.2022).

Tehditler (Threatens):

- Davalar ve Suçlamalar: Şirkete yönelik olarak başta insan hakları, iklim değişikliği ve çevre kirliliği gibi konularda davaların açılması şirketin marka değerini önemli ölçüde sarsmaktadır.
- Yeşil Enerji Yakıtları: Dünya’da daha çok tercih edilmeye başlanan temiz enerji misyonu ve ürünleri tüketicilere daha çok güven vermektedir. Dolayısıyla şirketin mimlenmiş olduğu “çevre dostu olmayan şirket” algısı şirket açısından sıkıntılar meydana getirebilir(iide.com,22.12.2022).
- Siyasi Bağımlılık: Dünya genelinde faaliyet gösteren enerji şirketleri ve enerji sektörü genel anlamda siyaset ve dış politika ile bağlantılıdır. Buradan hareketler ExxonMobil’de bu tür dış politika tartışmaların ve siyasi gelişmelerin etkisinde kalabilme riski ile karşı karşıyadır (iide.com,22.12.2022).

4.1.4. IBM

Tablo 5: IBM genel bilgiler Kaynak: macrotrends.com

Şirket Adı:	IBM
Yönetici:	Arvind Krishna
Kuruluş Yılı:	1911
Ana Merkez:	Armonk, New York, ABD
Şirket Tipi:	Kamuya Açık
Piyasa Değeri:	126.96 Milyar Dolar (2022)
Yıllık Gelir:	14.107 Milyar Dolar (2022)

Sektör: Bulut Hizmetleri, bilgisayar donanımları, yazılım, yapay zekâ, bilişim teknolojiler hizmetler ve danışmanlığı

Rakipler: Apple, Microsoft, Dell, Cisco Systems.

- IBM yani tam açılımla Uluslararası İş Makinaları Şirketi Amerika Birleşik Devletleri’nin uzun yıllardır en önemli bilgisayar üreticisi ve global ölçekte önemli pazar payına sahip şirkettir. Şirket ilk olarak kurulduğunda Hesaplama-Tablolama-Kayıt Şirketi olarak faaliyetini sürdürüyordu.

Sonraları IBM adını alarak günümüzdeki ismine sahip oldu. ABD'nin nüfus sayımını pratik hale getiren ve hem hükümetler hem de özel şirketler için etkin bir şekilde kullanılan delikli kart tabloları sistemlerini ortaya çıkaran IBM hayatımıza etki pek çok alanda ilkleri ortaya koyan bir şirkettir.

- Bu kapsamda 1952 yılında günümüz dijital depolama hizmetlerinin ve sistemlerinin öncüsü olan elektronik bilgisayarları icat etmiştir. Şirket ayrıca 1953 yılında ilk kalp ve akciğer makinesinin de mucidi olan şirket sağlık alanına önemli kazanımlarda bulunmuştur. Yine aynı şekilde günümüzün en önemli gelişmelerinden biri olan yapay zekanın ilk örneği olan IBM 704'ü icat etmiştir. Şirket günümüzün popüler sesli asistanları olan Siri, Alexa ve Watson AI'nin öncüsü olan Shoebox makinesini icat ederek konuşmayı tanıyan ve elektronik darbelere dönüştürmüştür. Şirket aynı zamanda 1971'de dünyanın ilk disketini piyasa sürmüştür ve 5 milyardan fazla satış yapmıştır. Günümüzde satın aldığımız pek çok üründe yer alan barkod uygulamasının da mucidi yine IBM'dir (ibm.com,22.12.2022).

Güçlü Yönler (Strenghten):

- Güçlü Marka Değeri: Şirket kurulduğu tarihten bu yana pek çok alanda öncü olma özelliğine sahiptir. İşletmelerin, devletlerin ve insanların hayatını kolaylaştıran pek çok ürün ve hizmet sağlayıcısı olmuştur. İnterbrand şirketinin 2022 listesinde ilk yirmi şirket içinde 18.sırada yer almıştır (interbrand,22.12.2022). Forbes 2000 listesinde ise 98.sırada yer alarak ilk yüz şirket içerisine girmiştir (forbes,22.12.2022).
- Birçok Alanda Öncü Olması: Şirket 2007 yılında tanıttığı "Blue Cloud" programı ile bulut teknolojileri alanında başlangıç noktası olarak kabul edilen bir şirket olmuştur. Şirket aynı zamanda 2 nanometre yonga sistemlerinin dünyadaki ilk geliştiricisi ünvanına sahiptir (bstrategyhub,2022). Bunlara ek olarak IBM, ilk disketi, yapay zekanın öncüsü olan IBM 704'ü, ilk barkod sisteminin de sahibidir.
- Ürün ve Hizmetlerin Birbirleriyle Olan Entegrasyonu: IBM, müşterilerine birbirleriyle ilişkili olan donanım, yazılım ve hizmetler sunar (pestleanalysis.com,2022).

- **Güçlü Ar-Ge Yatırımları:** Şirketler yapmış oldukları araştırma ve geliştirme yatırımları ile pazardaki konumlarını sağlama almaktadırlar. Özellikle bilişim ve teknoloji alanında faaliyet gösteren şirketler açısından ar-ge yatırımları hayati bir öneme sahiptir. Bu kapsamda IBM 2021 yılında 6.49 Milyar Dolar ar-ge yatırımı yapmıştır (statista.com,2022).
- **Çalışanların Gelişimi:** Şirket bünyesinde güncel olarak 282.100 aktif çalışanı bulundurmaktadır (2022 Google verileri). Şirket bünyesinde barındırdığı çalışanlarının piyasa koşullarına bağlı olarak sürekli geliştirmeye ve gerekli eğitimleri vermeye özen gösteren bir kültüre sahiptir. IBM kendi bünyesinde 28.6 milyon saatlik eğitime toplamda 574 milyon dolardan daha fazla para harcamaktadır (bstrategyhub,2022).

Zayıf Yönler (Weaknesses)

- **Sert Rekabet Koşulları:** Teknoloji endüstrisi her geçen gün hızla büyümeye ve gelişmeye devam ederken zorlu rekabet koşulları da peşinden gelmektedir. Özellikle günümüzde sert rekabet koşulları şirketleri oldukça zorlamaktadır. Son dönemlerde IBM piyasadaki sert rekabet koşullarına bağlı olarak konumunu kaybetmeye başlamıştır. Bu durum şirketin hissedarları ve yatırımcıları açısından endişe verici bir durum olmaktadır (bstrategyhub,2022).
- **Markanın Popülerliğinin Azalması:** Artan rekabet koşulları şirketin pazardaki popülerliğini ve itibarını oldukça etkilemiştir. Bu duruma paralel olarak şirketin marka sıralaması da düşüş göstermektedir. Örneğin, Forbes'un 2019 yılındaki global 500 listesinde IBM 14.sırada iken 2020' de 51. Sırada 2021'de 59.sırada 2022 yılında ise 98. sırada yer almıştır (forbes,23.12.2022&databahn.com,23.12.2022).
- **Ürün ve Hizmetlerin Pahalılığı:** IBM'in işletmeler için sunduğu çözümler genel itibariyle pahalıdır. Dolayısıyla müşteri açısından önemli bir maliyet olarak kabul edilmektedir. Bu durum IBM'in müşteri potansiyelini etkileyen bir durum olmakla birlikte elde ettiği gelire doğrudan etki eden bir unsurdur.

Fırsatlar (Opportunities):

- **Bulut Hizmetlerine Olan Talebin Artması:** Teknolojinin gelişmesi ve artan bilgi işlemleri ve buna paralel olarak veri büyüklüğünün devasa boyutlara ulaşması bulut sistemlerinin önemini daha da artırmaktadır. Buna paralel olarak küresel bulut depolama pazarı her geçen gün büyümeye devam etmektedir. 2021’de 70,19 Milyar Dolar olan pazarın büyüklüğü 2022 yılında 83,41 Milyar Dolara yükselmiştir. Bulut Depolama pazarının 2029’da ise 376,37 Milyar Dolara yükselmesi tahmin edilmektedir (fortunebusinessinsights.com,2022). Bu artışın sebeplerinden en önemlisi yaşanan pandemi ile birlikte bulut depolama hizmetlerine olan talebi artırmasıdır. IBM açısından öncü olduğu bulut depolama hizmeti sürekli gelişen ve büyüyen bir alan olmaya devam etmektedir. Şirket bu büyüme ve talep artışı karşısından doğru pazarlama hamleleri ile önemli fırsatlar yakalayabilir.
- **Teknoloji’nin Sürekli Gelişimi:** Teknoloji’nin sürekli gelişim göstermesi IBM açısından varolan gücünü ve deneyimini kullanabilmesi açısından önemli fırsatları beraberinde getirebilir. Çünkü teknolojinin ilerlemesi ve yeni alanların keşfedilmesi beraberinde önemli fırsatları da getirebilir. IBM’de bu gelişmeler içerisinde sağlam bir pozisyon alabilme gücüne sahiptir.
- **Büyüme ve Satın Alma Girişimleri:** IBM, birçok şirketi kendi bünyesine katma ve ortaklık kurma kapasitesine sahiptir. Şirketin çeşitli alanlarda iş birliğine gideceği ve bünyesine katacağı şirketler IBM’in gelişimine ve daha pazar payının artmasına pozitif bir etki yapabilir (pestleanalysis.com,2022).

Tehditler (Threatens):

- **Rekabet:** IBM açısından pazarda gerçekleşen rekabet her zaman için bir tehdit olacaktır. Özellikle son yıllarda Microsoft, Oracle ve Amazon gibi rakip firmaların rekabeti artıran hamleleri IBM açısından zorlayıcı olmaktadır.
- **Küresel Resesyon:** Özellikle Covid-10 salgını sonrası baş gösteren ve pek çok devletin ekonomik olarak durgunlaştığı, enflasyonun arttığı ve dünya

genelinden şirket iflaslarının artış gösterdiği dönemde IBM gibi pek çok şirket ise yatırımlarında kısıtlama gitmektedir. Dolayısıyla küresel ölçekteki durgunluk belli bir süre IBM açısından önemli bir tehdit olarak yerini koruyacaktır.

- Piyasadaki Dalgalanmalar: Küresel ekonomideki durgunluk ülkemizde olduğu gibi bütün dünya ekonomilerini dengesiz kur dalgalanmaları ve değişken hammadde fiyatları ile karşı karşıya bırakırken şirketler açısından faaliyetlerini daha karmaşık ve maliyetli bir hale getirebilir. Bu durum IBM açısından da bir tehdit olma geçerliliğini korumaktadır.

4.1.5. Lockheed Martin

Tablo 6: Lockheed Martin hakkında genel bilgiler Kaynak:Google

Şirket Adı:	Lockheed Martin
Yönetici:	Jim Taiclet
Kuruluş Yılı:	1912
Ana Merkez:	Bethesda, Maryland, ABD
Şirket Tipi:	Kamuya Açık
Piyasa Değeri:	126.66 Milyar Dolar (2022)
Yıllık Gelir:	64.72 Milyar Dolar (2022)

Sektör: Havacılık, Savunma Sanayi, Uzay Teknolojileri, Füze ve füze ekipmanları, Uçak vd.

Rakipler: BAE Systems, Raytheon Corporation, General Dynamics Corporation, Boeing Company.

- Yaklaşık yüz yılı aşkın bir süre önce 1912 yılında Glenn L.Martin tarafından kendi ismini taşıyan ve Kaliforniya’da kurulan Glenn L. Martin Company ile Lockheed Martin’in hikayesi başlamaktadır. O dönemde kiralık bir kilisede ilk uçağı inşa etmeye başlayan şirket aynı yıl içerisinde Allan ve Malcolm Lockheed, daha sonra Lockheed Aircraft Company adını alacak Alco Hydro-Aeroplane Company’yi kurdular. Bir garajda ürettikleri su üstü uçuş için tasarlanan deniz uçaklarını inşa ettiler (lockheedmartin,23.12.2022).

- Başarılı bir ivme yakalayan şirket 1913 yılına gelindiğinde Signal Corporation şirketinden “Tractor Trainer” olarak geçen “Martin TT” ürünü için ilk siparişlerini almış oldular. Bu dönemde 17 adet uçak teslim etmeyi başaran şirket aynı şekilde ilk yurtdışı siparişlerini Hollandalılara yapmıştır ve 20 adet uçak satmıştır (haber.aero,23.12.2022). Lockheed Martin’in Amerikan ordusu ile yakınlaşması 1917 yılında “Model R” uçağının 3 adet teslimatı ile gerçekleşmiştir(haber.aero,23.12.2022). Şirket ürettikleri farklı tipteki uçaklar ile Birinci Dünya Savaşı boyunca Amerika’nın önemli bir gücü olmuştur. Şirket İkinci Dünya Savaşı boyunca gizli bir departman oluşturarak “Skunk Works” adını verdikleri Amerikan ordusunun ikonik savaş uçakları olan F-104 avcı uçağı, soğuk savaş döneminde Demir Perde’ye casus uçuşları gerçekleştiren ve Soğuk savaş döneminde ciddi bir krize neden olan U-2 uçağı, SR-71 casus uçakları ve f-117A hayalet avcı uçağı üretimi yapmışlardır (Britannica,23.12.2022) Bu dönemden itibaren ABD ordusu ile yakın işbirliği içerisinde olan şirket 1995 yılında Lockheed Corporation ve Martin Marietta Corporation şirketlerinin birleşmesi ile bugünkü adını alarak Lockheed Martin adını almıştır (Britannica,23.12.2022).
- Şirket İkinci Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş’ın etkisi ile füze ve roket alanlarında çalışmalara yoğunlaşmıştır ve Titan füzeleri bunun en iyi örneğidir. Bunun yanı sıra 1990’ların başlarında rakibi olan Boeing ile F-22 Raptor avcı uçağının yapımını üstlenmişlerdir. Ayrıca şirket günümüzde James Webb’in yerini aldığı Hubble Uzay Teleskopu’nun inşası ve entegrasyon işlemlerini üstlenmiştir. Lockheed Martin günümüzde 50’den fazla ile ortaklık kurarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Ülkemizin de içerisinde bulunduğu ortaklık ile Türkiye’nin savunma sanayisi ile ortak çalışma içerisinde yer alan şirket her ne kadar F-35 krizi ile farklı bir yola evrilse de Türkiye F-16 savaş uçaklarının kendine ait siparişlerinin yaklaşık yüzde 75’ini kendisi üretmiştir (lockheedmartin,23.12.2022). Bunun yanı sıra Lockheed Martin Türkiye’nin Çanakkale ve İstanbul Boğazı’nın gemi trafiğini yöneten Gemi Trafik Yönetim Bilgi Sistemi’nin programcısıdır (Lockheedmartin,23.12.2022).
- **GÜÇLÜ YÖNLERİ (STRENGHTEN)**

- Çeşitlendirilmiş Ürün Portföyü: Lockheed Martin her ne kadar savaş uçakları ile biliniyor olsa da şirket askeri ve uzay teknolojileri alanında bir çok ürüne ve hizmete sahiptir. Şirket günümüzde radar sistemleri, hava harp destroyerleri, havacılık saha bakımı, gelişmiş tren yönetim sistemleri, zırhlı araç yapımı, uçak modernizasyonu, savaş gubu komuta ve kontrol eğitimi, otonom lojistik bilgi sistemi, yakın dövüş taktik eğitimi, komuta kontrol savaş yönetimi iletişimi(C2BMC), kompakt füzyon, siber öldürme zinciri, siber dayanıklılık testi ve daha birçok alanda üretim yapmakta ve hizmet vermektedir (lockheedmartin,23.12.2022).
- Global Ölçekli Organizasyon Yapısı: Lockheed Martin dünya çapında 50'den fazla ülkede 350'den fazla tesis ve 7.800'den fazla çalışan ile dünya çapında sistemli bir organizasyona sahiptir (lockheedmartin,23.12.2022).
- Çok Sayıda Ortaklık: Şirketin güçlü yönlerinden bir diğeri ise kurmuş olduğu birçok ortaklıktır. Şirket çeşitli sektörlerde yirmiden fazla firma ile ortaklık kurmuştur (lockheedmartin,23.12.2022).

Zayıf Yönleri (Weaknesses):

- ABD Hükümetine Bağlı Ortaklık: Lockheed Martin'in yıllık gelirinin yarısından fazlası ABD Savunma Bakanlığı ve bağlı kurumları tarafından sağlanmaktadır. Buna örnek olarak şirketin 2018 yılındaki gelirinin yaklaşık %70'i ABD hükümeti tarafından sağlanmıştır (forbes,2022). Dolayısıyla ABD hükümetine ve savunma bakanlığına bağlı olan bu derece gelir oranı şirketi politik riskleri ve dış politikadaki anlaşmazlıklara karşı da savunmasız bırakabilir. Bu duruma en açık örnek elbette Türkiye'nin F-35 programından çıkarılmasıdır.
- F-35'in Getirdiği Sorunlar: Yeni nesil Savaş Uçağı Projesi olan F-35 Projesi 1 trilyon dolardan fazla maliyeti ile şu ana dek dünyanın en pahalı, maliyetli ve uzun süredir devam üretimi ile öne çıkmaktadır. Ancak bu uçakların yapımı için gereken parçaların toplamda 1500'den fazla tedarikçi tarafından sağlanıyor oluşu ve uzun süredir yapım aşamasında olmasından dolayı hem yüklenici firma Lockheed Martin ve ABD olmak üzere diğer ülkelere çok yüksek maliyet yükü bırakmaktadır. Buna ek olarak uçağın 800'den fazla

sorunun ortaya çıkması ve ihtiyaca göre sürekli olarak eklenen yeni güncellemeler hem uçağı hantallaştırmakta hem de buna bağılı olarak çıkan sorunlar nedeniyle gerekli testleri tamamen yapılamamaktadır. F-35 Projesi şirket açısından öngörülenin aksine oldukça yıpratıcı ve karmaşık bir hal almıştır ve bu durum şirkete ciddi şekilde zarar vermiştir.

- Müşteri Profili'nin Genellikle Hükümetlerden Oluşması: Şirketin sağladığı hizmetler ve üretmiş olduğu ürünlerin alıcıları genellikle hükümetler ve devlet kurumları olmaktadır. Bu nedenle şirketin bu türden bir müşteri profiline sahip oluşu şirketin seyrini dış politikaya ve ABD'nin siyasi ve dış politika hamlelerine bağılı tutmaktadır.

Fırsatlar (Opportunities):

- ABD ile Yakın İlişki: Şirket açısından ABD ile yakın ilişki içerisinde olmak beraberinde önemli riskleri getirdiğı gibi ciddi fırsatları da getirmektedir. ABD hükümetini yapacağı teşvikler ve ülkeler ile olan anlaşmaları şirket açısından önemli fırsatlar getirebilir.
- Devletlerin Artan Savunma Harcamaları: Günümüz uluslararası sistemi görünmez fakat derinden hissedilen bir Soğuk Savaş ortamına tekrar girme eğilimi gösterirken ve dünyadaki çatışma bölgelerinin artış göstermesi devletleri de savunma ve askeri alanlarda önemli harcamalara ve yatırımlar yapmaya zorlamaktadır. Böylesi bir uluslararası konjonktürde Lockheed Martin önemli fırsatlar yakalayabilir ve kapsamlı işbirlikleri kurabilir.

Tehditler (Threatens):

- Küresel Resesyon İhtimali: Covid-19 sonrası dünya ekonomisini enflasyonist bir ortama girmesi ve küresel resesyon uyarılarının sürekli olarak yapılması şirketin faaliyetlerini ve yapmış olduğu iş birliklerini derinden etkileyebilir.
- Yerel Yasalar ve Düzenlemeler: Lockheed Martin dünya çapında 50'den fazla ülke ile iş birliğı içerisinde. Şirketin bu pozisyonu hukuki anlamda sorunlar doğurabilir çünkü devletlerin kendi yasal düzenlemeleri ve birtakım

yasakları şirket açısından aşılması gereken bir sorun veya tehdit olarak düşünülebilir.

- F-35'in Artan Yüku: Yıllardır süren proje ve uçağın birçok yönden sorunlar içermesi maliyetleri artırdığı gibi F-35'in döngüsel yaşam maliyeti de oldukça yükselmektedir. Saat başı çalışma maliyet 41 bin 986 olan F-35 ülkeler açısından giderek ağırlaşan bir yük halini almaktadır (donanımhaber,24.12.2022). Dolayısıyla projenin bu durumu proje içerisinde yer alan devletlerin projeden ayrılmasına veya mevcut siparişlerini azalmasına ve iptal edilmesine neden olabilir.

Burada F-35, Lockheed Martin, ABD ve Türkiye arasındaki bağlantıya da parantez açmakta fayda var. Zira Lockheed Martin'in müşteri profiline hükümetler olduğu oldukça açık bir durum. ABD'nin siyasi hamleleri ve Pentagon'un direktifleri özelinde kendisine müşteri bulan şirket günümüzde dünyanın en iyi savaş uçağı olarak adlandırılan F-35'lerin ana yüklenici firması olarak karşımıza çıkmaktadır. Lockheed Martin, F-35 ve ABD ilişkisinin yanı sıra bu bağlamda ortaya çıkan bir dizi sorun ile Türkiye arasındaki ilişki bütünlüğü bu çalışmanın ortaya çıkış sebebi olan "Çok Uluslu Şirketler devletler ve hükümetler üzerinde nasıl bir etki kapasitesine sahip?" sorusuna önemli bir argüman sunmaktadır. ABD ile eş güdüm içerisinde olan şirket üretmiş olduğu ürünler ve özellikle F-35 özelinde devletler tarafından önemli bir iş birliği olarak tanımlanabilir. Çünkü hükümetlerin şirket ile iş birliği yapması demek bir anlamda ABD ile ortaklık kurmak anlamına gelmektedir.

F-35 projesi yıllardır süren bir proje olmakla birlikte güncel maliyeti 1 Trilyon Doları aşmıştır ve dünyanın üretilmesi en pahalı savaş uçağı olarak adlandırılmaktadır (sde.org,24.12.2022). F-35A, F-35B, F-35C olarak üç farklı modele sahip olan bu uçağın parçalarının üretimi ve tedariki 1500'ün üzerinde tedarikçi ve projeye ortak olan devletler tarafından sağlanmaktadır. Uçağın ilk üretimi 2001 yılında gerçekleşmiştir ve ilk uçuşunu 2006'da yapmıştır (sde.org,24.12.2022). Ancak uçak yıllardır ortaya çıkan sorunların çözümü, yıllar içinde ihtiyaca göre ortaya çıkan ve eklenen güncellemeler ve parçalar neticesinde giderek hantallaşmıştır ve bunun sonucunda da birtakım parçaların uyumsuzluğu, yazılımsal hataların da beraberinde proje giderek daha karmaşıklaşmıştır. Bu sorunlar nedeniyle uçağın gerekli testlerden geçemediği, çoklu görevleri yerine

getiremediği ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak uçağın parçalarının tedariğinde yaşanan sorunlar projeyi daha da kasvetli bir hale getirmiştir (sde.org,24.12.2022).

F-35 projesinin sıkıntılı sürecini ABD Hükümet Sorumlulukları Ofisi (GAO) kongreye yönelik olarak yayınlamış olduğu bir dizi raporda uçağın güvenlik sorunlarının olduğu, silah ve bilgisayar sisteminin sürekli olarak arızalandığı, uçağın süratinin, menzil değerlerinin, dönüş ve tırmanma kabiliyetinin de yetersiz kaldığı aktarılmıştır (gao.gov,24.12.2022). Devletler açısından bakıldığında ise durum bazı noktalarda çokta farklı değildir. Örneğin, Kanada Başbakanı F-35'ler için "Şimdi ve gelecekte bu uçaklar bir işe yaramayacak." şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Buna ek olarak gizlilik ve radara yakalanmama gibi özellikleri ile öne çıkan uçağın radarlar tarafından görüntülediğini bildirmiştir. Projenin maliyeti ve ortadaki durumu sebebiyle bazı ülkeler uçağın projesine katılmamıştır. Forbes dergisinin yayınladığı makaleye göre ise ABD Hava Kuvvetlerinin daha hafif savaş uçaklara ihtiyaç duyduğunu aktarmıştır ve ABD'nin üstü kapalı biçimde F-35'in başarısızlığını kabul ettiğini belirtmiştir (forbes,2022). Buna ek olarak Rusya'nın Suriye'ye S-300 hava savunma sistemlerini yerleştirmesi ve hemen ardından F-35'lerin ek teste tabii tutulması AB'nin aslında F-35'lere pek güvenmediğinin de kanıtı olarak gösterilebilir (sde.org,2022).

Buraya kadar anlatılanlar genel itibariyle F-35 Projesinin Lockheed Martin'in dezavantajlı konumunu ve ABD'ye getirdiği yükü anlamak açısından önemlidir. Şimdi ise bir uçak projesinin ulusal çıkarlar doğrultusunda nasıl kullanılabilceği ve dış politika aracı olarak nasıl kullanılabilceğini anlamış olacağız. Uçağın önemli müşterilerinden olan Singapur kendi ordusuna F-35'ler ile ilgili hazırlatmış olduğu raporda uçakların ABD tarafından ALIS (Autonomic Logistics Information System) aracılığı ile sürekli olarak izlendiğini ve bu sayede uçaklara istediği an müdahale edebileceğini aktarmış ve ülkenin ABD ile yaşayabileceği olası krizde uçakların kullanımının ABD'nin insafına kalacağını bildirmiştir (sde.org,24.12.2022). Bu durum ABD'nin sahip olduğu ve stratejik anlamda önemli kazanımlar elde etmesini sağlayabilecek ürünler ve hizmetler üreten çok uluslu şirketi aracılığı ile ülkeler üzerinde askeri ve politik bir üstünlük kurabilme yeteneğinin en açık göstergesidir. Bu sayede ABD Singapur'u kendi gücü etrafında yönlendirebilme kabiliyetine sahip olmaktadır.

ABD'nin bu kabiliyetine bir başka örnek ise Türkiye ile yaşanan S-400 savunma sistemleri ile bağlantılı F-35 sorunu rahatlıkla gösterilebilir. Burada öncelikle

Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminden bu yana askeri savunma alanında hangi pozisyonda olduğunu anlamak ile başlanmalı. Türkiye'nin askeri savunma doktrini 1950'li yıllardan soğuk savaşın bitişine kadar olan dönemde bütünüyle ABD'li savunma sanayisinden çıkmış olan ve Lockheed Martin tarafından üretilen F-104, North American tarafından üretilen F-100, McDonnell Douglas tarafından üretilen F-4'ler ve General Dynamics tarafından üretilen F-16 uçaklarına bağlı bir konumdaydı (trendresearch,25.12.2022). Soğuk Savaş dönemi boyunca NATO'nun bu doktrinine bağlılık Türkiye'nin savunma bölgesini Karadeniz ile sınırlı tutmuştur ve ABD Türkiye'yi Doğu Bloğu'nun dibinde bir askeri istihbarat karakolu şeklinde kullanmıştır (trendresearch,25.12.2022).

Soğuk Savaş dönemi içerisinde meydana gelen Küba füze krizinde ABD'nin Sovyet Rusya ile yapmış olduğu müzakerelerde Türkiye'yi kullanarak ve neticesinde Türkiye'de konuşlanmış olan Jüpiter füzelerinin gizlice kaldırılması ile Türkiye savunma anlamında ABD'ye olan güvenini kaybetmiştir. Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte Türkiye yıllar geçtikçe Irak'ta Saddam Hüseyin'in Türk köylerini füze ile vurma tehdidi ve İran'ın nükleer silah çabalarının getirdiği farklı tehditler ile baş etmek zorunda kalmıştır (trendresearch,25.12.2022). Sonraları Suriye iç savaşının patlak vermesi ile Türkiye dibinde ortaya çıkmış bir tehdit ile mücadele etmek durumunda kalmıştır ve hala da mücadele etmektedir. Suriye iç savaşı ile Alman ve ABD'nin yerleştiği Patriot füzelerinin de oluşan tehdidin değiştiği argümanı çerçevesinde kaldırılması Türkiye'yi hava savunması noktasında zora sokmuştur (trendresearch.org,25.12.2022) Oluşan bu tehditler ve gelişmeler her defasında Türkiye'nin hava savunma alanında ihtiyacını ortaya çıkarmıştır ve Türkiye hava savunma sistemleri noktasında arayış içerisine girmiştir. Türkiye bu bağlamda çeşitli alternatifleri değerlendirdikten sonra Rusya yapımı S-400 sisteminde karar kılmıştır. İşte tam da burada Türkiye ile ABD arasındaki sorunlu evliliğe yeni bir problem eklenmiş oldu. ABD tarafının argümanı S-400'lerin F-35 uçaklarının radar ayak izlerini farklı şekillerde görüntüleyebileceği ve bakım personellerinin F-35 uçaklarına siber saldırı yöntemleri ile erişebileceği ve bu sayede F-35'lerin gizliliğinin zarar göreceği şeklinde olmuştur (trendresearch.org,25.12.2022). ABD, S-400 sisteminin F-35'ler ile aynı ülkede bulunmasından açıkça rahatsız olduğunu dile getirmiştir ve Türkiye'nin Rus hava savunma sistemini satın alması ile Türkiye'ye yaptırımlar uygulayarak F-35 projesinden çıkarmıştır. ABD ile Türkiye arasında ortaya çıkan bu sorun pek çok açıdan değerlendirilmiştir. Türkiye'nin F-35'lerden mahrum

olması Ukrayna savaşı ile NATO'nun güney uçununun güvenliği ve Türkiye'nin bölgesel güç dengesi açısından önemli riskleri de beraberinde getirmektedir.

İki ülke arasındaki S-400 ile bağlantılı F-35 sorununa siyasi, bürokratik, askeri ve ABD'li çok uluslu şirketler özelinde değerlendirmek mümkündür (Yücel,2020:7). Sorunun seyrini ise ABD ile Rusya arasındaki mücadele, Türkiye ve ABD arasındaki diğer sorunlar ve ABD'li savunma sanayi şirketlerinin çıkarları belirlemektedir (Yücel,2020:24). Söz konusu krizi yalnızca devletler değil başta Lockheed Martin ve Raytheon olmak üzere diğer ABD'li savunma şirketleri de yakından takip etmektedirler (Yücel,2020:10). İki ülke arasındaki krize şirketler açısından bakıldığında Türkiye gibi bir ortağın ve pazarın kaybı şirketler açısından önemli bir risk oluşturmaktadır. Bu kapsamda iki şirketin de üst düzey görevlileri ABD kongresinde şirketlerinin durumu hakkında ifade vermişlerdir(armedservice.house.gov,26.12.2021). Ayrıca ABD'li şirketlerin Amerika'nın savunma politikalarını ve dolayısıyla dış ilişkilerini yönlendirmek için her yıl siyasetçilerle lobi yapmak ve onların başlattıkları kampanyalara destek olmak için milyonlarca dolar harcamaktadır (opensecrets.org,26.12.2022). Neredeyse son yirmi içinde Amerika'daki geniş lobici ve bağışçı bağlantıları ABD'nin savunma politikasını etkilemek ve yönlendirmek için 285 Milyon dolar ve lobcilik faaliyetleri içinse 2,5 milyar dolardan fazla harcama yapmıştır (opensecrets.org,2022). Sadece 2020 yılında 200 savunma şirketi federal hükümete karşı lobi faaliyetinde bulunduğunu bildirmiştir (opensecrets.org,26.12.2022). Aynı yıl bu 200 şirket içinde en çok harcama yapan şirketler ise Lockheed Martin, Boeing, Northrop Grumman, Raytheon Technologies ve General Dynamics gibi tanıdık şirketler olmuştur (opensecrets.org,26.12.2022). Buradan hareketle şirketlerin ABD yönetim mekanizmasında ne kadar önemli oldukları ve etki kapasiteleri anlaşılabilir ve ABD'deki “Şirket-Devlet” anlayışı ve ilişkisi açıkça görülebilir.. Buraya kadar anlatılanlar ışığında ABD'nin gerek askeri gerekse savunma alanında olsun hemen hemen her konuda şirketlerinin çıkarlarını her daim gözettiği ve dış politika da kendi şirketlerini bir araç ve müzakere unsuru olarak rahatlıkla kullanabildiği anlaşılmaktadır

4.2. Çin’li Şirketlerin Swot Analizi

4.2.1. Huawei

Tablo 7: Huawei hakkında genel bilgiler Kaynak: Google

Şirket Adı:	Huawei
Yönetici:	Ren Zengfei
Kuruluş Yılı:	1987
Ana Merkez:	Shenzen, Çin
Şirket Tipi:	Kamuya Açık
Piyasa Değeri:	72.2 Milyar Dolar (2022)
Yıllık Gelir:	99.9Milyar Dolar (2021)

Sektör: Akıllı Telefon, bilgi ve işlem hizmetleri, 5G, ağ hizmetleri, bulut depolama hizmetleri, bilgisayar, ağ ve telekomünikasyon ekipmanları.

Rakipler: Apple, Samsung, Lenovo, LG, Xaiomi, Vivo, Oppo

1987 yılında eski bir ordu subayı olan Ren Zengfei tarafından küçük bir sermaye ile kurulan Huawei günümüzde özellikle birçok devletin 5G altyapı sağlayıcısı ve 170 ülkede milyarlarca insana tarafından kullanılan bir markadır. Şirket 2022 yılında dünyanın en değerli üçüncü teknoloji markası ünvanına sahip olmuştur (Huawei, 27.12.2022).

Güçlü Yönleri (Strenghten)

- **Güçlü Pazar Hakimiyeti:** Huawei kurulduğu 1987 yılından bu yana ilk başlarda ülke içinde faaliyet göstermiştir. Çin’in kapılarını dünya ticaretine açtığı dönemden bu yana ise küresel ölçekte oldukça hızlı bir şekilde yayılarak 3 milyardan fazla insana ulaşmayı başarmıştır. Şirket, düşük fiyat yüksek kalite stratejisi ile kısa sürede çok fazla tüketiciye ulaşmıştır.
- **AR-GE Yatırımlarına Ayrılan Pay:** Huawei, rakiplerine kıyasla en çok araştırma ve geliştirme alanına bütçe ayıran bir şirket özelliğine sahiptir. Dünya üzerinde 21 ülkede ar-ge merkezleri bulunan şirket yapmış olduğu

yüksek ar-ge yatırımları ile teknolojik anlamda önemli avantajlar elde etmektedir (swotandpestleanalyses.com,2022).

- Ucuz Ürün Yüksek Kalite Stratejisi: Huawei yıllarca düşük maliyetli ve dolayısıyla düşük fiyatlı ürünleri yüksek kalitede sunan bir strateji izledi ve bu sayede pazardaki payını önemli ölçüde artırmıştır.
- 5G Altyapısı ve Sağlayıcısı Olmak: Şirket dünyanın önemli 5G altyapı sağlayıcısı ve ekipmanlarının dağıtıcısı konumundadır. Birçok ülke Huawei'in bu alandaki gücünü ve hakimiyetini bildiği için bu şirket ile pek çok anlaşma içerisindedir. Bu durum şirketin vazgeçilmez olmasına önemli katkı sağlamaktadır.
- Geniş Ürün Portföyü: Huawei yalnızca tek bir ürün veya hizmet sunan bir şirket değildir aynı zamanda bilgisayar, akıllı telefon, giyilebilir cihazlar, bulut bilgi işlemleri, tablet, akıllı evler gibi pek çok alanda ürün ve hizmet sağlayan bir şirkettir.
- Şirketin Çalışanlara Ait Olması: Huawei'in güçlü yanlarından bir diğeri ise şirketin herhangi bir dış kuruluşa, şirkete değil tamamen çalışanlar ait olmasıdır.

Zayıf Yönleri (Weaknesses)

- Pazar Payındaki Gerileme: Huawei belli bir dönem oldukça büyük bir Pazar payına sahip olsa da özellikle 2018 yılından bu yana ABD ile yaşanan sorunlar ve ABD tarafından uygulanan yaptırımlar nedeniyle şirketin pazardaki gücü ciddi ölçüde zayıflamıştır.
- Yetersiz İmaj: Huawei biraz önce anlatıldığı üzere kaliteli ürünü düşük fiyata sunan bir strateji ile pazarda önemli bir yer edinmiştir. Ancak bu dünyanın her yerinde bu şekilde değildir. Şirketin özellikle ABD, Kanada ve İngiltere'deki pazar payı yeterli seviyede değildir. Bu ülkelerde Huawei daha çok düşük bir seçenek olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla şirketin bu şekilde bir strateji izlemesi bir anlamda yetersiz bir imaj geliştirdiği sonucunu bizler göstermektedir.
- Karşı Karşıya Kalınan Davalar: Huawei ABD'nin Ticaret Savaşları hamlesi ile beraber ciddi suçlamalar ve davalar ile karşı karşıyadır. Şirketin

Cisco'nun kaynak kodlarını izinsiz kullandığı, ABD hükümeti tarafından casusluk ile suçlanması, Çin hükümeti yakınlığı iddiaları, ÇKP'ye (Çin Komünist Partisi) bilgi paylaşımından bulunabileceği iddiaları ile karşı karşıyadır. Bu tür iddialar ve suçlamalar şirketin gerek imaj gerekse dünya çapında sahip olduğu güvenilirliğine ciddi zarar vermektedir.

Fırsatlar (Opportunities)

- Pazar Payını Artırma Stratejisi: Huawei'in pazar payının düşük olduğu başta İngiltere, ABD ve Kanada gibi ülkelerde artırmaya yönelik politikalar yürüterek belirli bir oranda kazanım sağlayabilir.
- İmaj İyileştirmesi: Şirket sahip olduğu “düşük seçenek” algısından kurtulmalı ve bu algıyı yok edecek çalışmalar yürüterek tüketiciler açısından tercih edilebilirlik noktasında kazanım sağlayabilir.
- Yapay Zekâ ve 5G : Huawei dünya çapında 5G altyapısı alanında lider bir konumdadır ve aynı zamanda Yapay Zekâ alanında ciddi yatırımlar yapmaktadır. Şirketin bu kabiliyeti aynı zamanda önemli fırsatları da beraberinde getirebilir.

Tehditler (Threatens)

- Piyasadaki Sıkı Rekabet: Akıllı telefon pazarı başta olmak üzere teknoloji alanında yaşanan rekabet giderek daha agresif bir hal almıştır. Bunun yanı sıra rekabete yeni oyuncuların yani şirketlerin katılması bu rekabeti daha da zor bir hale getirmektedir. Huawei'in mevcut pazarda ayakta kalabilmesi ve her türlü yaptırımlara rağmen faaliyetlerine devam edebilmesi içerisinde pek çok tehdit ve riski de beraberinde getirmektedir.
- Akıllı Telefon Pazarının Doygunluğa Ulaşması: Neredeyse 2015 yılından bu yana akıllı telefon pazarı sürekli bir biçimde durgunluğa ve doyuma ulaşmaktadır (donanımhaber,27.12.2022). Akıllı telefon pazarının doyuma ulaşması pek çok şirket gibi dünyanın en çok akıllı telefon satıcılarından biri olan Huawei açısından bir tehdit unsuru olarak kabul edilebilir.
- Yaptırımlar ve Yasaklar: ABD'nin şirkete koymuş olduğu yasaklar ve ABD ile müttefik diğer devletlerinde bu yasaklara uymaları neticesinde şirketin

kayıpları önemli boyutlara zaten ulaşmıştır. Şirket hakkında öne sürülen iddialar gerçeğe kavuşmadığı sürece ve Huawei'in ÇKP bağlantısını aklamadığı sürece ve tartışmalı geçmişi peşini bırakmadığı sürece bu meseleler gelecekte de Huawei açısından önemli bir tehdit olacaktır.

Huawei vakası çok uluslu şirketlerin etki alanlarının anlaşılması, devletler açısından ne derece önem arz ettikleri ve aynı zamanda çok uluslu şirketlerin zaman zaman ülkelerin ulusal güvenliklerini ne derece tehdit edebildiklerinin anlaşılması noktasında önemli bir referans noktasıdır. Huawei 1987 yılında Çin ordusunda görev yapmış Ren Zengfei tarafından kurulmuştur ve kuruluşundaki bu gerçeklik şirketin günümüzde peşini bırakmamakla birlikte ciddi sonuçlara neden olmuştur. Huawei günümüzde 5G altyapısı noktasında dünyada lider konumdadır ve başta ABD olmak üzere birçok ülkenin altyapısını işletmektedir. Hal böyle olunca Huawei'in ülkelerin altyapısını denetleme ve işletme kapasitesi ülkeler tarafından Huawei'in Çin adına istihbarat paylaşımı yapabileceği tehdidini ortaya çıkarmıştır. Aslında bu iddialar içi boş iddialar olmama özelliğini taşımaktadır zira Çin'in 2006 yılında 200 Milyon dolar hibe verdiği ve Çinli firmalar tarafından inşa edilen Afrika Birliği binasının bilgi ve işlem tedarikçisi Huawei'dir. 2018 yılında ortaya çıkan bir gerçek ile birliğin binasından 5 yıl boyunca her gece yarısı 12'den gece 02.00'ye kadar birliğin sunucularındaki bilgilerin 8.000 km uzaklıktaki Şangay'daki sunuculara aktarıldığı anlaşılmıştır (bbc.uk.com,28.12.2022). Buna ek olarak birliğin binasından çok sayıda böcek ve dinleme cihazları da bulunmuştur(bbc.uk.com,28.12.2022). Şirketin telekomünikasyon ve 5G alanında rakipsiz ve gelişmiş olmasına paralel olarak Çin'in yükselişi ABD tarafından önemli bir tehdit olarak algılanmaktadır. Şirketin başındaki kişinin ordu ile ilişkilendirilmesi doğal olarak pek çok açıdan güvenlik endişelerini beraberinde getirmiştir. Şirketin ÇKP ve ordu ile olan ilişkisi çeşitli raporlarda ve analizlerde ortaya koyulmakla beraber Çin'in kanunlarında da bu konu ile alakalı maddelerin yer alması söz konusu iddiaları daha da güçlendirmiş ve dikkatleri Huawei üzerine çekmiştir (National Intelligence Law of the People's Republic,2017). Örneğin 2005 yılında ABD Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nın Rand Corporation şirketine yaptırmış olduğu raporlarda şirketin ordu ile bağlantılı olduğu düşüncesi net bir şekilde dile getirilmiştir. (A New Direction for China Defense Industry, 2005). Amerika'da ilk şubesini 2001 yılında açan Huawei o günden bugüne ABD'nin yakından takip ettiği ve şirketlerinin de takipte kaldığı bir şirket olmuştur (qz.com,28.12.2022). Huawei'in tartışmalı geçmişi ve

Çin hükümeti ile olan ilişkisine ek olarak şirket günümüzde pek çok casusluk, fikri mülkiyet hırsızlığı ve adaleti engelleme gibi suçlamalar ile tanınmaktadır. İlk şubesini 2001 yılından açtıktan sonra şirkete yöneltilen ilk suçlama ABD’li servis dağıtıcısı Cisco tarafından gerçekleşmiştir. 2003 yılında Cisco kaynak kodlarının Huawei tarafından çalındığını ve Huawei tarafından üretilen ürünlerde ortaya çıktığını iddia etmiştir ve telif hakkı suçlaması nedeniyle şirkete dava açmıştır (qz.com,28.12.2022). Huawei’in karşı karşıya kaldığı bir diğer suçlama ise T-Mobil’in “Tappy” isimli robotunun kolunun Huawei çalışanı tarafından çalınması olmuştur (bbc.uk.com,28.12.2022) (2019 United States District Court For The Western District Of Washington At Seattle,CR-19-010). 2017 yılında T-Mobil’in tasarım ve fikri mülkiyet haklarının ve bilgilerinin defalarca Huawei tarafından çalındığı iddia edilmiştir (cfr,28.12.2020). Fikri mülkiyet haklarının yanı sıra ticari ihlallerde Huawei’in adının geçtiği bir diğer konudur. Bu kapsamda ABD’nin İran’a yönelik uyguladığı yaptırımların Huawei tarafından birçok kez ihlal edildiği iddia edilmiştir. Trump ve Xi Jinping’in G20 zirvesinde görüşmelerinden kısa süre sonra gerçekleşen ve ABD tarafından talep edilen Huawei’in kurucusu Ren Zengfei’in kızı Men Wanzhou’nun Kanada’da tutuklanması bu gerekçe nedeniyle olmuştur. 2019 yılında ortaya çıkan iddianamede Huawei’in İran ile iş yapabilmek için bankaları dolandırdığı ve bu süreçte delilleri de kararttığı ve bu sayede adaleti engellediği suçlamaları yer almıştır (cfr,28.12.2022).

Dikkatleri Huawei üzerine çeken bir diğer etken ise ÇKP’nin (Çin Komünist Partisi) şirketler üzerindeki etkisidir. Parti’nin bu etkisi ister istemez Huawei özelinde de değerlendirilmektedir. Bu anlamda ÇKP’nin kendi içerisinde ÇKP şubeleri kurma gerekliliği ve devlet destekli yatırımlar üzerinden ağır düzenlemeler yoluyla Çin’li şirketler üzerinde önemli bir nüfuzla sahip olmak istemektedir (cfr,28.12.2022). Çin’in birçok önemli şirketinin yöneticisi ÇKP üyesidir. Buna örnek olarak Alibaba.com’un sahibi Jack Ma ve Huawei Yöneticisi Ren Zengfei bu duruma en açık örneklerdir (cfr,28.12.2022). Çin’de şirketlerin ve yöneticilerinin ÇKP üyesi olması Çin’de farklı bir anlam taşımaktadır. Yöneticiler açısından bu üyelik ve partinin toplantılarına katılmak yeni ve güçlü bağlantılar edinmek iş kapasitesini genişletmek gibi fırsatlar sunmaktadır. Çin’in Huawei şirketine yönelik olarak verdiği destek şirketin Çin içerisinde yükselişi ile doğru orantılı olmuştur. Hızlı bir gelişme gösteren ve dünya çapında önemli bir pazar payı elde eden Huawei hem Çin hükümeti hem de ordu tarafından şirkete Çin’in stratejik hedeflerini destekleyen işletmelere verilen bir statü

olan “ulusal şampiyon” ünvanı verilmiştir. Yine buna ek olarak Çin, Huawei ‘e önemli hibe ve sübvansiyonlar vererek destek olmuştur.

Bu anlatılanlar ışığında şirketin dünyanın iki önemli gücü arasında nasıl ciddi bir sorun haline geldiğini ve ulusal güvenliği tehdit edici unsurlar içerdiğini şu şekilde özetleyebiliriz; Huawei’in önce Çin içerisinde gelişmesi ve ardından Çin’in dünya ekonomisi ile entegre olmaya başlaması ile birlikte şirkette dünya pazarına açılmıştır. Şirketin benimsemiş olduğu strateji ile hızlı bir şekilde dünyanın önde gelen teknoloji firmaları karşısından ciddi Pazar payı elde eden şirket elbette dikkatleri üzerine çekmiştir. Şirketin aynı zamanda 5G altyapısı ve ekipmanları noktasında rakipsiz olması başta ABD olmak üzere pek çok ülkeyi Huawei iş birliği yapmaya mecbur bırakmıştır zira ne ABD ne de diğer gelişmiş devletler 5G konusunda Huawei kadar gelişmiş değildir. Bunun yanı sıra Huawei, Çin’in Kuşak Yol Projesi içerisindeki en önemli ortaklarından biridir ve projenin uygulandığı her noktada Huawei teknoloji tedarikçisidir. Projenin Çin’in dünya ekonomisini yönlendirme, sübvansiyon etme ve ABD’yi ticaret yolları ile çevreleme politikası benimsediği hesaba katıldığında şirket uluslararası ilişkiler açısından bir aktör olma yeteneğine sahiptir. Dolayısıyla şirketin Çin ile olan yakın iş birliği, ÇKP ile olan bağlantısı ve özellikle ABD şirketleri ile olan çeşitli davaları ve fikri mülkiyet hırsızlıkları göz önüne alındığında aslında ABD yıllardır Huawei şirketini bir tehdit olarak görmektedir. Bu sürecin zirve noktası ise elbette Trump döneminde meydana gelen Çin’e karşı ilan edilen Ticaret savaşları olmuştur. Şirket açıkça ulusal güvenliği tehdit eden bir aktör olarak algılanmıştır ve ABD tarafından güçlü yaptırımlar ile karşılaşmıştır. Bu kapsamda ABD Huawei’in yükselişini durdurmak için çok yönlü yaptırımlar benimsemiştir. 2018’de ABD Federal Kurumları’nın başta Huawei olmak üzere Çinli şirketlerin ekipmanlarını kullanmasını yasaklamıştır (cnbc,29.12.2022). Yine aynı şekilde ABD’li şirketlerin Çinli şirketler ve Huawei ile iş birliği yapması yasaklanmıştır (cnbc,29.12.2022). Google, Huawei’e Android desteğini kesmiştir (cnbc,29.12.2022). Ayrıca ABD istihbaratından altı üst düzey yetkili ABD vatandaşlarına Huawei telefonlarını ve ekipmanlarını kullanmamalarını tavsiye etmiştir (cnbc,29.12.2022). Bu durum doğal olarak ABD dış politik hamlelerine de yansımıştır. Buna en önemli örnek iki ülke arasında yaşanan ticaret savaşlarının başlamasından kısa süre sonra ABD, Çin’in Uygur Türklerine yaptıklarını insan hakları ihlalleri olarak benimsemiş ve Çin’in Uygur Türklerine yaptıklarını Soykırım olarak nitelemiştir (cfr,29.12.2022). Buna ek olarak ABD hem

kendi ülkesindeki eyaletlere hem de müttefiklerine Huawei ile iş birliği yapmama talebinde bulunmuştur. Ancak Avrupalı devletler net bir reaksiyon göstermemiş hafif tedbirler almıştır. ABD'nin bu konudaki ısrarı devam etmiş ancak Avrupalı devletlerin direnmesi devam etmiştir. ABD ve müttefiklerinin Huawei ve Çinli şirketlere almış oldukları pozisyon gündeme “dijital demir perde” kavramını getirmiştir (foreignpolicy,29.12.2019).

Huawei'in bilinen geçmişi ve kuruluş macerası 1987 yılında Çin Ordusunda mühendis olarak görev yapmış Ren Zengfei ve altı ortak ile düşük bir sermaye sayesinde kurulmasıdır. Ancak ABD açısından bu yalnızca düzmeden ibarettir. Washington yönetimi şirketin ÇKP tarafından bizzat yaratıldığı ve Ren Zengfei'in elde ettiği başarının orduda (Halk Kurtuluşu Ordusu) yakın ilişki içerisinde olduğu istihbarat birimlerine dayandığını iddia etmektedir (LATimes, 30.12.2022).

ABD ve Çin arasındaki Huawei krizine ek olarak, şirket son dönemde Türkiye'nin savunma ihalelerine de göz dikmiştir. Huawei, Amerikan merkezli Cisco'nun üstlendiği ve TSK'ya sağlanan (Türk Silahlı Kuvvetleri) veri ağı hizmetinin ana yüklenicisi olma çabası içerisinde. Şirket bu kapsamda TSK tarafından açılan ihalelere yerel ortağı Turkcell ile girmiştir fakat fiyatlandırma konusunda fikir ayrılığı yaşanmıştır. Agresif bir tutum izleyen Huawei daha sonra Turkcell'i aktif olan bütün sözleşmelerdeki bütün bakım operasyonlarını iptal etme konusunda baskı uygulayarak tehdit etmiştir (savunmasanayist.com,30.12.2022).

Tüm bu anlatılanlar ışığında Huawei vakası bizlere çok uluslu şirketlerin uygun fırsatlar bulduklarında ait oldukları devletlerin çıkarları doğrultusunda önemli bir maşa görevi gördüklerini ve kendi ülkelerinin ulusal çıkarlarına hizmet edecek şekilde hareket edebildiklerini ve ulusal güvenliği tehdit edebilme kabiliyetinde olduklarını rahatlıkla göstermektedir. Bunun yanı sıra ABD'nin karşısında Çin'in yeni bir kutup ortaya çıkarma stratejileri bünyesinde kendisine ait olan çok uluslu şirketleri de dahil etmektedir ve Kuşak Yol Projesinde olduğu gibi Çin, genişlediği ve projeye dahil edip anlaşma yaptığı bölgelere ve ülkelere Huawei gibi şirketleri ve farklı sektörlerdeki çok uluslu şirketlerini de empoze etmekte ve yayılma alanı sunmaktadır. ABD'nin “şirket-devlet” anlayışı burada da kendisini göstermekte ve şirketlerinin çıkarlarını her zaman önemseydiğini ve bunu kongresinde gündem haline getirerek ulusal güvenlik meselesi haline getirebilmektedir.

4.2.2. Semiconductor Manufacturing International Company (SMIC)

Tablo 8: SMIC Hakkında Genel Bilgi, Kaynak: Google Finans, companiesmarketcap.com

Şirket Adı:	SMIC
Yönetici:	Yonggang Gao
Kuruluş Yılı:	3 Nisan 2000
Ana Merkez:	Şanghay, Çin
Şirket Tipi:	Kamuya Açık
Piyasa Değeri:	25.88 Milyar Dolar (2022)
Yıllık Gelir:	7.23 Milyar Dolar (2022)

Sektör: Yarı iletkenler ve çip

Rakipler: TSMC, Intel, Micron, AMD, Samsung

Bir kısmı devlete ait olan SMIC, Çin'in yarı iletkenler ve çip üretimi noktasında ithalatçı pozisyonunu tersine çevirmek için önemli ölçüde desteklediği bir şirkettir. Özellikle pandemi sonrası yaşanan yüksek ivmeli çip talebi ile birlikte dünyada çip krizi ortaya çıkmıştır ve şirkette bu krizden etkilenmiştir ve etkilendiği gibi önemini de artırmıştır. Günümüzde kullandığımız hemen hemen bütün teknolojik cihazların ve makinaların ana girdisi olan yarı iletken çipler dünyada üretimi en karmaşık ve maliyetli olan ürün olarak bilinmektedir.

Şirket Trump döneminin son zamanlarında tıpkı Huawei şirketinde olduğu gibi Çin ordusu ile bağlantısı olduğu gerekçesiyle kara listeye alınmıştır ve şirketin ticari faaliyetlerine kısıtlama getirilmiştir. Aynı zamanda Amerikan şirketlerinin bu şirket ile iş birliği, yatırım ve ekipman tedariki de yasaklanmıştır.

Güçlü Yönleri (Strenghten)

- **Devlet Desteği:** Şirket ilk olarak bağımsız ve özel statüde kurulsada zamanla çip sektörünün önem kazanması ve Çin'in ABD ile olan rekabetinde giderek önem kazanan bir konu olması ile birlikte şirket üzerindeki hakları giderek artmıştır ve yarı devlet malı haline gelmiştir. Son yıllarda yaşanan çip krizi ile birlikte ve AB'nin uygulamış olduğu bir dizi

yapırımlar Çin hükümetinin şirkete olan desteğinin, sübvansiyonlarının, teşviklerinin de bu duruma paralel olarak artmasını sağlamıştır.

- Sektörün İçindeki Önemi: Yarı iletkenler ve çip sektörü 2000’li yıllardan beri teknolojinin hızla gelişmesi ile birlikte giderek önemini artırmıştır ve günümüzde ABD ile Çin arasındaki rekabetin bit parçası haline gelecek kadar değer arz etmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra hemen hemen tüm teknolojik aletlerin ana girdisi olan bu ekipmanlar günümüzde hiç olmadığı kadar değer kazanmıştır. Yarı iletkenlerin ve çiplerin yüksek teknoloji ürünü olmaları ve aynı zamanda üretiminin oldukça karmaşık oluşu bu ürünlerin önemini bir kat daha artırmaktadır.

Zayıf Yönleri (Weaknesses)

- ABD Yapırımları: Son yıllarda pek çok Çinli Çok Uluslu Şirket ABD yapırımlarına maruz kalmıştır. SMIC’te Trump döneminin son zamanlarında yayınlanan kararname ile kara listeye alınan diğer şirketlere katılmıştır ve ABD şirketlerinin SMIC ile ticari ilişkisi yasaklanmıştır. Çin’in ABD ile her alanda olduğu gibi teknoloji alanındaki rekabeti devam ettiği sürece şirketin zayıf noktası olmaya devam edecektir.
- Çin Ordusu ile Olan İlişki: ABD’nin Huawei ve diğer Çinli şirketleri aleyhinde sunduğu ve SMIC başta olmak üzere söz konusu şirketlerin Çin Ordusu ile ortak çalıştığı veya faaliyetlerinin bir bölümünde ordu ile iletişim halinde olduğu şeklindeki iddiaları şirketin en büyük ticari ilişkilerinin bulunduğu ABD tarafından elbette bir ulusal güvenlik meselesi olarak algılanmıştır. Dolayısıyla şirketin henüz tam bir şekilde kanıtlanamasa da ordu ile olan ilişkisi şirketin zayıf bir noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fırsatlar (Opportunities)

- Çin’in Çip Sektöründeki Yatırımları: Çin yarı iletkenler ve çip üretiminin ileri teknoloji gerektiren kısımlarında ithalatçı konumdadır ve bu durumdan sıyrılmak için oldukça yüksek yatırımlar yapmaya başlamıştır. Çin’in bu sektördeki artan yatırımları ve vizyon genişlemesi SMIC açısından da yeni fırsatları ve büyüme faaliyetlerini beraberinde getirebilir.

- Teknolojik İlerlemelere Bağlı Gelişmeler: Günümüzde akıllı cihazların ve teknolojik aletlerin hayatın her alanında etkin şekilde kullanılması ve sürekli genişleyen bir yelpazeye sahip olması şirket açısından farklı yatırım fırsatları ve genişleme imkânı sağlayabilir.

Tehditler (Threatens)

- ABD ve Çin Arasındaki Rekabet: Amerika ve Çin arasında yıllardır süregelen ve son dönemde zirve noktasına ulaşan rekabet hemen hemen her alanda sürmektedir. İki ülke arasındaki bu hegemonik mücadele elbette şirketleri etkisi altında almaktadır. ABD şirketlerinin yanı sıra Çinli şirketlerde bu mücadeleden etkilenmektedir. SMIC ise bu rekabetten payını alan bir diğer şirket olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD ve Çin arasındaki rekabet orta ve uzun vadede SMIC başta olmak üzere Amerikalı ve Çinli şirketler için bir tehdit unsuru olarak kalmaya devam edecektir.
- İklim Değişiklikleri: Yarı iletkenler ve çiplerin üretiminin dünyanın en karmaşık ve yüksek teknoloji gerektiren bir ürün olduğundan daha önce bahsetmiştim. Bu faktörlere ek olarak çiplerin üretiminde ciddi oranda saflaştırılmış su kullanılmaktadır ve bu anlamda iklim oldukça önem arz etmektedir. Yaşanacak bir kuraklık üretimi sekteye uğratabilmektedir. Nitekim bu duruma en iyi örnek Tayvanlı çip üreticisi TSMC Tayvan'da yaşanan şiddetli kuraklığa bağlı olarak saflaştırılmış su tedarikinde sorun yaşamıştır ve üretimi sekteye uğramıştır (hürriyet,31.12.2022).
- ABD'nin Uyguladığı Yaptırımlar: ABD'nin SMIC'e yönelik olarak yürürlüğe koyduğu yaptırımlar şirketin zayıf noktası olduğu kadar aynı zamanda bir tehdit unsuru olarak kabul edilebilir. Çünkü ABD'nin Çin ile olan stratejik ve jeopolitik mücadelesinin yakın döneme sona ermeyeceği düşünülmektedir. Dolayısıyla bu rekabet ve mücadele başta SMIC olmak üzere diğer Çinli şirketler için bir tehdit unsuru olarak kalmaya devam edecektir.

Pandemi ile baş gösteren ve son dönemde etkisini giderek hissettiren çip krizi yalnızca üretim zincirinde meydana gelen basit bir sorun olarak algılanmamalıdır. Her ne kadar arz- talep oranlarında yaşanan dengesizlikler ve küresel ölçekli iktisadi

sorunların yanı sıra pandemi ile bütünleşik biçimde ele alınsa da çip krizi ABD ve Çin'in bir diğer rekabet alanıdır. İki ülke arasındaki rekabet artık uluslararası ilişkilerin hemen hemen her alanında sürmektedir. Son dönemde iki ülke arasındaki hegemonik mücadele teknoloji üzerinden de giderek sertleşen tonda devam etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan başta askeri olmak üzere, ekonomik, teknolojik ve finans gibi pek çok alanda üstünlüğünü kanıtlamıştır. Bunu takiben İkinci Dünya Savaşı'nın mimarı faşizmi, soğuk savaş döneminin baskıcı, otoriter rejimi sosyalizmi ise demokrasi ve özgürlük temelli yaklaşımları ile bertaraf etmeyi başararak dünyadaki tek hegemon güç olarak ortaya çıkmıştır (Çaşkurlu,2022:613).

1950'de Kore Savaşı'nın patlak vermesi ve savaş bittikten kısa zaman sonra Amerika'nın en büyük baş ağrısı olarak kabul edilen Vietnam Savaşı'nın başlaması ve yıllarca sonuçsuz biçimde devam etmesiyle birlikte 1970'lere geldiğinde Amerika hem dünyanın her yerinde savaşamayacağını ve galip gelemeyeceğini anlamış hem de askeri ve ekonomik yönden yorularak bir tür duraklama evresine geçmiştir. Hegemonik üstünlüğünü kaybeden Amerika, o dönemde geliştirmiş olduğu ve üretmeye başladığı yarı iletkenler, çipler ve kişisel bilgisayar teknolojisi ile bu dönemdeki bunalımdan kurtulmuştur. 2008 yılında yaşanan kriz ile birlikte ABD, askeri alandaki hakimiyetini korusa da ekonomik ve teknolojik anlamda üstün güç konumundan uzaklaşmıştır (Çaşkurlu,2022:613). Çok kutupluluğun ve bölgesel güç kavramının zaten giderek hâkim olması ABD'nin hegemonyasını sarsan gelişmelerdir. ABD'nin bu anlamdaki düşüşüne karşı Çin'in her geçen gün daha da hızlanarak yükselmesi ve 2015'ten itibaren ABD dışında küresel sistemi yeniden yapılandırabilecek tek güç kapasitesine ulaşması ABD'nin yeni dönemde Çin'i artık tek tehdit olarak görmesine ve Çin'i kuşatmaya yönelik politikalar yürütmeye zorlamıştır. Bu anlamda özellikle Trump döneminde başlayan günümüzde de devam eden Ticaret Savaşı başlamıştır. Ticaret Savaşı'nın yanı sıra son dönemde iki ülke arasındaki mücadele teknoloji alanına da yayılmıştır. Teknoloji sektörünün ana girdisi olan yarı iletkenler ise bu mücadelenin bel kemiğini oluşturmaktadır (Çaşkurlu,2022:613).

İçerisinde bulunduğumuz yüzyıl hiç kuşkusuz teknolojik gelişmelerin, akıllı cihazların, nesnelere internetinin yüzyılı. Hayatımızın her alanında kullandığımız insanoğlunun yaşam standardını hiç olmadığı kadar yükselten ve toplumsal yaşamı kolaylaştıran teknolojik gelişmeler ve bu gelişmeleri takiben ortaya konulan ürünler oldukça karmaşık bir üretim aşamalarına sahiptir. Yarı iletkenler ve çipler ise bu

ürünlerin üretilmesinde hayati önem taşıyan parçalardır. Posta pulundan daha küçük ve insanın saç telinden daha ince olmasının yanı sıra yaklaşık 40 milyardan fazla bileşenden oluşturulan çipler, bugün kullandığımız arabalarda, akıllı telefonlarda, kalp pillerinde, hipersonik özelliğe sahip silahlarda, bilgisayarlarda ve daha birçok yüksek teknoloji ürünlerde kullanılmaktadır (Foreign Policy,31.12.2021). Yarı iletkenler, birbirine entegre devreler şeklinde birleştirilerek çip ismini almaktadır (Lee ve Kleinhans,2021:5). Sanayi 3.0'ın bir numaralı girdisi olan bu yarı iletkenler, Sanayi 4.0'ında en önemli girdisi konumundadır (Çaşkurlu, 2022:616). Yarı iletkenlerin ve çiplerin üretimi uluslararası ölçekte bir üretim paylaşımı şeklinde yapılmaktadır ve dünyanın farklı bölgelerinin uzmanlaşmış olduğu farklı üretim aşamaları ile ulus ötesi diyebileceğimiz bir iş bölümüne ve uluslararası ölçekte bir karşılıklı bağımlılık içermektedir (Lee, J. ve Kleinhans,2021:5). Bu anlamda küresel çip üretiminin tasarım kısmı ABD'de, üretimi Tayvan'da yapılmaktadır. Bunun yanı sıra üretimde gerekli olan çeşitli kimyasallar Japonya ve Almanya'dan, parçalar Hollanda'dan sağlanmaktadır. Üretilen çiplerin montajlanması, test edilmesi ve paketlenmesi ise Çin tarafından yapılmaktadır (Lee, J. ve Kleinhans,2021:5). Çiplerin üretimine ilişkin olarak yazılım, kullanılan kimyasalların üretimi, tasarım ve yüksek teknoloji gerektiren parçaların geliştirilip üretilmesi gibi yüksek teknoloji ve yüksek katma değer içeren aşamalarda uzmanlaşmış şirketlerin genel yönetim merkezleri teknoloji bakımından gelişmiş ülkelere yoğunlaşmıştır. Buna karşın katma değeri düşük olan üretim aşamaları Çin'e yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla katma değeri yüksek olan ve yüksek teknoloji isteyen üretim aşamaları Çin dışındaki merkezlere kaymıştır (Grimes ve Du,2020:2).Çin ise bu dezavantajını ortadan kaldırmak için bu endüstriye son zamanlarda yüklü miktarda yatırım yapmaktadır. Dolayısıyla bu durum yarı iletken sektörünün ABD ve Çin arasındaki hegemonya mücadelesinde oldukça önemli bir rol oynar hale gelmiştir. Bu alanda hakimiyeti ele geçiren ülkenin Sanayi 4.0'ın hegemonik gücü olacağı da açıktır (Çaşkurlu,2022:613). Amerika Birleşik Devletleri yarı iletken ve çip sektöründe yıllardır süren bir üstünlüğe sahiptir ve Intel bu alandaki en büyük şirkettir. Amerikalı Intel tek başına işlemci piyasasının %75'inden fazlasına sahiptir (Reuters.com,30.05.2023). Bu alanda faaliyet gösteren en büyük 15 şirketin 8 tanesi ABD menşelidir ve Amerikalı şirketler 2020 yılında küresel ölçekte yarı iletken sektörü pazarının %48'ini ellerinde tutmuşlardır (Foreign Policy,01.01.2023). Amerikan Yarı İletken Endüstrisi Birliği'nin yayınlamış olduğu raporda 2021 yılında küresel yarı iletken ve çip satışları 556 Milyar

Dolara ulaşmıştır ve Amerikalı yarı iletken şirketleri bu miktarın 258 Milyar Dolarlık kısmına sahip olarak pazarda %46'lık bir paya sahip olmuştur. Ancak Amerika'nın çip üretim kapasitesi 1990'da yüzde %37 iken günümüzde ise %12'lere kadar düşmüştür. Bu durumun sebebi ise ülkelerin bu alanlara ciddi yatırımlar yapmaya başlaması ve Amerika'nın çip sektörüne yeni yatırımlar yapmaması olarak açıklanmıştır (semiconductors.org,02.01.2023). Çin'in yarı iletken sektöründeki üretim zincirine tamamıyla entegre olmuş olsa da ileri teknoloji gerektiren aşamalarda dışarıya bağımlı konumdadır (Çaşkurlu,2022:623). 556 Milyar Dolarlık satışın %7 (semiconductors.org,02.01.2023), gibi bir oranına sahip olan Çin son yıllarda bu alana ciddi yatırımlar yapmaya başlamıştır ve imalatta önemli yol katetmiştir (aa.com.tr,02.01.2023). ABD'nin başta Huawei olmak üzere diğer Çinli şirketlerin teknoloji bakımından hızla ilerlediğini ve ileri teknolojiye ulaşmaya başladıklarını görmesi ve Çin'in yüksek büyüme oranları ile hızlı ve teknolojik ilerleyişini iddialı ve güçlü bir şekilde uzun vadeli planlara dökmesi (Made in China 2025 vb.) Çin'i daha önce belirtildiği gibi ABD tarafından hedef yapmıştır ve iki ülke arasında hegemonya mücadelesi başlamıştır. Dolayısıyla iki ülkenin teknolojik üstünlük rekabeti yarı iletkenler ve çipleri ana merkez yapmaktadır ve her iki ülke de bu ürünleri ulusal güvenlik meselesi olarak kabul etmeye başlamıştır (Grimes ve Du, 2020:1-14). Bu kapsamda Amerika ilk olarak Çinli donanım şirketi olan SMIC'i İhracat Yasağı Listesine almıştır. Yine aynı şekilde Amerikalı Çip şirketlerinden olan Nvidia ve AMD'ye belli bazı ileri teknoloji içeren çiplerin Çin'e ihracatında lisans şartı getirmiştir ve bu yönde bir kısıtlama uygulamaya gitmiştir. Çin'in gelişmiş mikro çipler sayesinde yapay zekâ ve süper bilgisayarlar üretmesini, geliştirmesini ve askeri alanlarda kullanılacak yüksek kapasiteli devreler üretmesini önlemek için bu tür kısıtlamalara ve yasaklara giderek Çin'e karşı teknolojik bir duvar örmekte teknolojik üstünlüğünü kaybetmek istememektedir (aa.com.tr,02.01.2023).

4.2.3. ZTE

Tablo 9: ZTE Hakkında genel bilgi. Kaynak: Google, Companiesmarketcap.com

Şirket Adı:	ZTE
Yönetici:	Xu Ziyang
Kuruluş Yılı:	1985
Ana Merkez:	Shenzhen, Çin
Şirket Tipi:	Kamuya Açık
Piyasa Değeri:	17.80 Milyar Dolar (2023)
Yıllık Gelir:	18.57 Milyar Dolar (2022)

Rakipler: Huawei, Cisco, Avaya, Genesys, NEC, Alvaria

Sektör: Telekomünikasyon, taşıyıcı ağlar, terminaller.

Güçlü Yönleri (Strenghten)

- **Ar-Ge Yatırımları:** ZTE, toplam gelirinin önemli bir bölümünü araştırma ve geliştirme faaliyetlerine ayıran bir şirket olma özelliğini korumaktadır ve son dönemde toplam gelirinin %16'sını yani 10 milyar dolar civarında bir ar-ge yatırımı yapmıştır ve bu kapsamda 33 bin çalışanını görevlendirmektedir (zte.com.cn,04.01.2023). Bu yatırımlar şirketin teknoloji transferi ve gelişimi açısından önem arz etmektedir.
- **Global Ölçekte Faaliyet:** ZTE, belirli bölgelere yayılmamış ve yerel düzeyde kalmamıştır. Şirket bugün 160'dan fazla ülkede faaliyet göstermektedir ve her dört insandan birine hizmet eder kapasiteye ulaşmıştır. Dünya çapındaki bu erişilebilirlik şirket açısından oldukça güçlü bir özelliktir (zte.com.cn,04.01.2023).
- **Güçlü Şirketler ile Ortaklık:** ZTE'nin dünya çapındaki faaliyetlerine eşlik eden ve yatırım yapıp destek veren Intel, Microsoft, IBM, Alcatel, Qualcomm gibi güçlü şirketler şirketin operasyonlarının güçlenmesi noktasında ve verilen hizmetin kalite standardı noktasında güçlü bir dayanak oluşturmaktadır.

Zayıf Yönleri (Weaknesses)

- **Yerel Pazara Olan Yüksek Bağımlılık:** Şirket her ne kadar büyük çaplı uluslararası bir organizasyon kabiliyetine sahip olsa da şirketin yerel pazarda elde ettiği gelir dünya çapında elde ettiği gelirden daha fazladır. Dolayısıyla yerel pazarların doyunluğa ulaşmasının daha öngörülebilir olduğu göz önüne alındığında şirketin yerel pazara olan bağımlılığı zayıf bir noktadır.
- **Farklı Sektörde Tutunamama:** Şirket her ne kadar telekomünikasyon ve altyapı alanlarında uzmanlaşmıştır. Ancak şirketin deneyiminin olmadığı bir alanda faaliyet göstermesi önemli bir risktir. Örneğin şirketin üretmiş olduğu akıllı telefonlar henüz piyasadaki diğer akıllı telefon üreticileri ile rekabet edebilecek düzeyde değildir ve zayıflıklarından biri sayılabilir.
- **Rekabet Koşullarına Ayak Uyduramama:** Teknoloji alanındaki rekabetin her geçen gün arttığını göz önüne aldığımızda ve sektörde birbirinden güçlü şirketlerin olması elbette rekabet koşullarını daha da sertleştirmektedir. ZTE ise tam anlamıyla bu rekabet ile baş edememektedir ve rakiplerinin gerisinde kalmasına ek olarak kendi müşterilerini de rakiplerine kaptırmaktadır. Örneğin Çin de yani kendi ülkesinde müşterilerinin Xiaomi'ye kaptırmaktadır.

Fırsatlar (Opportunities)

- **Pazarın Büyüme Potansiyeli:** Teknolojinin sürekli bir biçimde gelişiyor olması ve 5G dönemine geçiş ile birlikte ZTE yeni imkanlar elde ederek büyüme sağlayabilir ve pazardaki konumunu güçlendirebilir.
- **Güçlü Ortaklıklar Kurmak:** Şirket eğer bugün olduğu gibi sektörde öncü diğer şirketler ile ortaklık kurmaya devam ettiği sürece önemli fırsatlar yakalayabilir.

Tehditler (Threatens)

- **ABD Şirketlerine Bağımlılık:** ZTE'de diğer pek çok Çinli şirket gibi ABD şirketlerinin tedarik ağına bağlıdır ve pek çok noktada ABD şirketleri ile

ortak hareket etmek zorundadır. Bu durum ABD'nin yatırım kararları sonrası şirket açısından önemli bir tehdit unsuru olarak kabul edilebilir.

- ABD Yatırımları: ZTE, ABD ile Çin arasındaki rekabetin bir diğer kurbanı olmakla birlikte 2018'de ABD'nin İran'a olan yatırımını deldiği ve yetkili makamları yanıltıcı hareketlerde bulunduğu gerekçesiyle yüklü miktarda ceza ödemek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte ABD, şirkete 7 yıl boyunca ihracat yasağı koymuştur. Söz konusu yatırımlar şirketin varlığını tehlikeye atmasının yanı sıra önemli bir tehdit unsuru olarak şirketin karşısında durmaktadır.

4.2.4. PetroChina

Tablo 10: PetroChina Genel Bilgiler, Kaynak: Forbes, companiesmarketcap.com

Şirket Adı:	PetroChina
Yönetici:	Dai Houliang
Kuruluş Yılı:	5 Kasım 1999
Ana Merkez:	Pekin, Çin
Şirket Tipi:	Kamuya Açık
Piyasa Değeri:	142.3 Milyar Dolar (2022)
Yıllık Gelir:	480,69 Milyar Dolar (2022)

Rakipler: Chevron, Shell, Exxon Mobile, Gazprom, Lukoil

Sektör: Enerji

Güçlü Yönleri (Strenghten)

- Enerji Alanında Önemli Aktör Olması: PetroChina dünyanın önde gelen enerji ve petrol şirketlerinden biridir ve bölgesel anlaşmalarda ve yeni petrol havzalarında önemli bir aktördür. Şirket 2017 yılında dünyanın en değerli şirketi olmuştur ve Çin'in en büyük enerji şirketlerinden biridir.
- CNPC ile Olan İlişki: Şirket, China National Petroleum Corporation'un yeniden yapılandırması ile kurulmuştur. Yeniden yapılanma sonrası CNPC

bir dizi faaliyet görevlerini PetroChina'ya devretmiştir. Dolayısıyla şirket sağlam bir temel ve destek ile kurulmuştur (petrochina.com.cn,04.01.2023).

- Çin'in Mevcut Desteği: PetroChina, Çin'in devasa boyutlu projesi olan Kuşak Yol Projesi'nde önemli bir aktördür ve Çin'in şirkete olan en büyük desteklerinden biridir.

Zayıf Yönleri (Weaknesses)

- Çin Hükümeti İle Olan Dolaylı İlişki: Bilindiği üzere şirket Çin hükümetine bağlı olarak Çin Şirketler Yasası uyarınca China National Petroleum Corporation'ın bir parçası olarak kuruldu. Şirketin devlet ile olan dolaylı ilişkisi ve sınırlı sorumluluk sahibi oluşu şirket açısından önemli bir zayıflıktır.
- İç Piyasadaki Düşüş: Şirket açısından Çin pazarındaki düşüş önemli bir zayıflıktır. Örneğin şirket 2022 yılında Çin'in doğalgaz tüketiminin son yirmi yıldan beri ilk kez düşüş eğilimi gösterdiğini açıklamıştır (sabah,2022).

Fırsatlar (Opportunities)

- Yenilenebilir Enerji Yatırımları: Dünya artık daha temiz enerjiye ve iklim krizi ile birlikte çevreci yatırımlara daha fazla önem vermeye başlamıştır. Çin'in ise temiz ve yenilenebilir enerjide önemli bir ağırlığa sahip ve dünya güneş enerjisi tedarik zincirinin yaklaşık %80'ini karşılıyor (bbc.com,05.01.2023). Dolayısıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılacak yeni yatırımlar ve Çin'in bu alandaki üstünlüğü PetroChina için yeni fırsatları beraberinde getirebilir.
- Kuşak Yol Projesi: Çin'in başlatmış olduğu ve devasa bütçeli bu projenin önemli partnerlerinden ve aktörlerinden biri de PetroChina'dır. Dolayısıyla projenin devamı ve genişlemesi şirket açısından yeni pazarlar ve yeni fırsatlar anlamına gelmektedir.

Tehditler (Threatens)

- Elektrik Çağının Başlaması: Son yıllarda elektrikli araçların ve elektrikli araç piyasasının giderek büyümesi ve dünyanın önde gelen araba şirketlerinin yakın dönemde benzinli ve dizel araç üretimine son vereceklerini açıklamaları petrol talebi noktasında önemli bir tehdit unsuru olarak kabul edilebilir ve aynı zamanda Çin'in elektrikli araç yatırımlarına ciddi oranda pay ayırması hesaba katıldığında bu durum PetroChina açısından önemli bir tehdit unsuru olarak kabul edilebilir.
- Kalabalık Nüfus: Çin dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip ülkelerden birisidir ve doğal olarak böylesi bir nüfusun enerji ihtiyacını ve petrol ihtiyacını karşılamak oldukça zordur. Günümüzde yaşanan ve kendisini hissettiren enerji krizi hesaba katıldığında bu durum bir diğer tehdit unsuru olarak kabul edilebilir.

5. AKTÖRLERİN BÖLGESEL POLİTİKALARI VE ÇUŞ'LARIN FAALİYETLERİ

5.1. ABD ve Çok Uluslu Şirketlerinin Faaliyetleri

5.1.1. ABD ve Çok Uluslu Şirketlerinin Ortadoğu'daki Faaliyetleri

Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu'da yürütmüş olduğu çoğu politikalar petrol, silah ve güvenlik sektörleri etrafında şekillenmektedir. Bu anlamda ABD'li büyük petrol ve enerji şirketleri Irak ve Suriye başta olmak üzere pek çok Ortadoğu ülkesinde ihalelere girmekte ve bu sayede bölgede faaliyet göstermektedir. Bir başka deyişle Amerikan şirketlerinin bu bölgedeki çıkarları ABD'nin de doğal olarak Ortadoğu'daki politikalarını belirlemekte ve yön vermektedir. Exxon Mobil ve Chevron Amerika'nın enerji sektöründeki iki büyük devi olmakla birlikte daha pek çok petrol ve enerji şirketine sahiptir.

Ortadoğu'daki petrol kaynakları ABD için öylesine değerlidir ki Amerika bölgede müdahalede bulunduğu yerlerde ilk olarak petrol tesislerini ve kuyularının güvenliğini sağlayarak öncelik vermiştir. Yine aynı şekilde General Electric Irak'ın yeniden inşası noktasında önemli bir rol oynamakta ve faaliyetlerde bulunmaktadır. Buna ek olarak savaş sonrası yıpranan Irak altyapısı ve konut stokları da Amerikalı inşaat şirketleri ve altyapı şirketleri tarafından yenilenmekte ve onarılmaktadır.

Amerika'nın bölgedeki politikalarına yön veren şirketlerden ve sektörlerden biri daha çok öne çıkmaktadır. Bu sektör ise silah ve savunma sanayisi ve şirketleridir. Bölgenin mevcut durumu ve çatışma bölgelerinin azalamaması burayı silah şirketleri açısından önemli bir pazar haline getirmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar olan dönemde bölge devletlerinin silah ithalatı oldukça düşük seviyede olmuştur. Ancak 1950'li yıllara gelindiğinde bölge ülkelerinin aralarındaki problemler ve İsrail'in bölgede varlığı ile birlikte gelen sorunlar ortadoğunun silah ihtiyacını artırmış ve bölge devletleri silahlanma yarışına girmiştir (Talha,2019:3). Bilhassa Arap-İsrail savaşı, Körfez Savaşları, İran- Irak Savaşı bölgedeki silah ticaretini oldukça yüksek bir seviyeye çıkarmıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde ise bölgenin silah ticaret hacmi 4 milyar doları bulmuştur (Stork,1987).

2017-2021 YILLARI ARASINDA EN ÇOK SİLAH TİCARETİ YAPAN ÜLKELER VE MÜŞTERİLERİ

İHRACATÇI ÜLKE	KÜRESEL SATIŞTA KI YÜZDESİ	1.MÜŞTERİSİ	2.MÜŞTERİSİ	3.MÜŞTERİSİ
Amerika Birleşik Devletleri	%39	Suudi Arabistan	Avustralya	Güney Kore
Rusya	%19	Hindistan	Çin	Mısır
Fransa	%11	Hindistan	Katar	Mısır
Çin	%4.6	Pakistan	Bangladeş	Tayland
Almanya	%4.5	Güney Kore	Mısır	Amerika Birleşik Devletleri
İtalya	%3.1	Mısır	Türkiye	Katar

Şekil 14: En çok silah ticareti yapan ülkeler ve öne çıkan müşterileri. Veriler SIPRI raporundan alınmış olup tarafımda tablolaştırılmıştır.

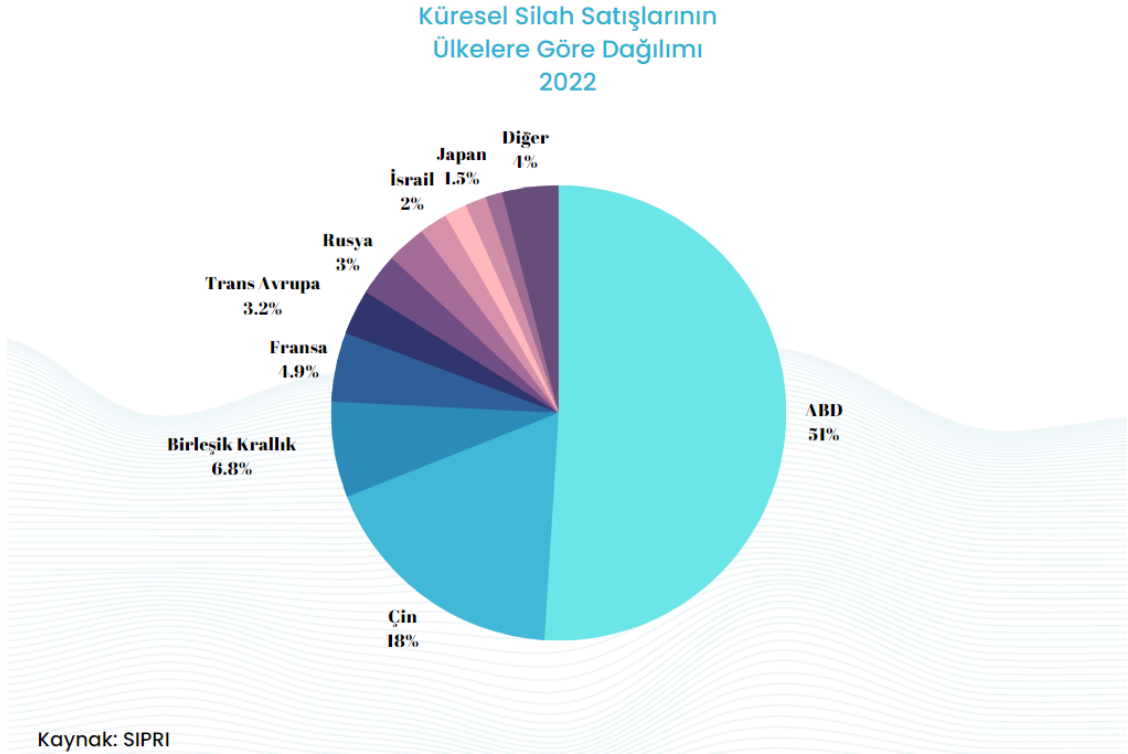
Bu duruma ek olarak 2011 yılından itibaren bu coğrafya da baş gösteren Arap Baharı ayaklanmaları ABD’li şirketlerin bölge ülkelerine olan silah ticaretini biraz daha yukarı taşımıştır. 2012-2016 yılları arasındaki dönemde dünya silah ticaretinin %43’lük kısmı Asya ve Okyanus ülkelerine gerçekleşmişken Ortadoğu’nun bu dönemdeki payı %29 civarında olmuştur. Arap Baharı’nın etkilerinin ve yayıldığı ülkelerin sayısının artması ile birlikte bölge ülkelerinin silah ithalatı artmış ve bölgenin küresel silah ticaretindeki oranını yukarıya çekmiştir (SIPRI, Fact Sheet 2016).

Bu dönemde bölgeye en çok silah satan ülkeler ise %53 pay ile ABD, %8,9 pay ile İngiltere, %8 pay ile Fransa yer almaktadır. Oranlardan anlaşılacağı üzere bölgeye satış gerçekleştiren ülkeler arasında ABD açık ara önde bulunmaktadır. Buna paralel olarak bölgenin şirketlerden en çok silah satan ülkesi Suudi Arabistan olmuştur. 2012-2016 yılları arasında Suudi Arabistan bölgenin silah ithalatının %28’ini gerçekleştirmiştir. Bölgede ABD’nin en önemli müttefiki olan İsrail ise 2013-2017 yılları arası dönemde Alman şirketlerinden denizaltı siparişlerinde bulunmuştur (SIPRI

Fact Sheet 2017). İsrail'in kara ordusu Amerikan silah şirketleri tarafından desteklenirken donanması ise Alman şirketleri tarafından desteklenmektedir (Talha,2019:6).Yukarıdaki rakamlar ışığında ABD'nin küresel silah ticaretinde açık ara önde olduğu ve aynı zamanda Ortadoğu'ya en büyük silah satışını yapan ülke konumunda olduğu anlaşılmaktadır. 2022 yılına gelindiğinde dünyanın en büyük 100 silah şirketinin toplam satışı bir önceki yıla göre %1,9 artarak 592 milyar dolara ulaşmıştır (Euronews.com ,10.03.2023). SIPRI'nın yayınlamış olduğu listede 2018 yılından bu yana en üst sıralarda yer alan şirketler ise Lockheed Martin, Northrop Grumman, Boeing, Raytheon, General Dynamics isimli Amerikan şirketleridir. Bu yüz şirket içerisinde 40 şirket ile ABD en üst sırada yer almakla birlikte 2021 yılında toplam küresel satışın %51'inin gerçekleştirmiştir (Euronews.com,10.03.2023). Bölgede Amerika'nın şirketlerinin en büyük müşterisi olan Suudi Arabistan olmakla birlikte Amerika'nın Suudi Arabistan ile ilişkisi 1930'lardan itibaren ivme kazanmıştır ve Suudi petrolünden para kazanan enerji şirketlerinden sonra silah şirketleride Suudi Arabistan açısından önemli bir kazanç üssü olmuştur. Amerikan silah şirketlerinin Suudi Arabistan'dan pazarına girişi Suudi Arabistan'ın Amerikalı petrol şirketleri ile birlikte para kazanmaya başlaması ile olmuştur. Öyle ki Amerikan medyasında yer alan haberlere göre Suudi Arabistan ile ABD arasında geçen önemli pazarlıklarda CIA'in önemli bir rol oynadığı iddia edilmiştir. İran-Irak savaşında ABD ve Suudi hükümeti arasındaki bağlantıları ve Riyad-Pentagon arasındaki silah pazarlıklarında CIA oldukça öne planda olmuştur. O dönemde Suudi Hükümeti ABD'nin silah endüstrisine 28 milyar dolardan fazla para ödemiştir ve CIA'in dünya çapındaki operasyonlarına 1 milyar dolardan fazla destek sağlamıştır (Talha,2019:9).

Ortadoğu'nun mevcut çatışma durumunun sürekliliği ve petrolün varlığı bölgeyi hem enerji şirketleri hem de silah şirketleri açısından önemli bir Pazar haline getirmektedir. Bu bağlamda 2011 yılında Beoing Doha'da 2015'te ise Lockheed Martin Katar'da ofis açmıştır (Talha,2019:11). ABD'li silah şirketlerinin başka ülkelere ciddi miktarlarda silah ticaretinde bulunması bir anlamda ABD'nin dış politikası ile eş güdümlü şekilde hareket ettiklerinin de yansımasıdır. Bu anlamda ABD'li silah şirketlerinin ticari aktiviteleri yalnızca ekonomik olarak değil aynı zamanda siyasi bir çerçevede değerlendirilebilir. Bu bağlamda ABD'li silah şirketlerinin başka ülkelere yapacakları silah ihracatının veya satışlarının Kongre de görüşülerek kabul edilmesi gerekmektedir. Kongre de yer alan üyeler silah siparişi veren ülkelerin ABD ile olan ve

komşuları ile olan ilişkilerini ve aynı zamanda sipariş veren ülkenin bölgesinde ABD ile uyumlu şekilde hareket edip etmediğini değerlendirerek şirketlerin söz konusu ülkelere silah satışına onay veya red verebilmektedirler (Talha,2019:11). Bu anlamda Türkiye ile ABD arasında yaşanan F-35 anlaşmazlığı bu duruma en saf örnektir.

Bir bütün olarak değerlendirdiğimizde ABD'nin Ortadoğu politikasının üç madde etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür (Talha,2019:11);

- Ortadoğu'daki müttefiklerin güvenliği
- Bölgede çıkarılan petrolün güvenliği
- Bölgeden türeyen tehditlerin kontrolü

Anlatılanlar ışığında Amerika'nın Ortadoğu'da yürütmüş olduğu politikalar kendi enerji ve silah şirketleri ile iç içe geçmiş bir şekilde yürütülmektedir.

Şekil 15: Küresel Silah Satışlarının Ülkelere Göre Dağılımı. Veriler SIPRI 2022 raporundan alınıp tarafımda grafikleştirilmiştir.

5.1.2. ABD ve Çok Uluslu Şirketlerinin Asya'daki Faaliyetleri

Amerika Birleşik Devletleri ve çok uluslu şirketlerinin Asya kıtasında sergilemiş oldukları politika ve faaliyetlerin tanımı bir noktada ABD'nin Çin ile olan rekabeti ile bağlantılı olarak ilerlemektedir. ABD'li şirketlerin Asya kıtasında ne gibi faaliyette buldukları ve bölgedeki ülkeler ile olan ilişkisinin ne şekilde devam ettiğini bilmek için elbette ABD'nin ortaya koyduğu Asya politikasını bilmek büyük önem taşımaktadır. Geçtiğimiz 20 yıldan bu yana Çin istikrarlı biçimde yükselmesi ve askeri anlamda agresif bir takım hamlelerde bulunması ABD tarafında bir tehdit güncellemesine neden olmuş ve ABD'nin tüm dikkatini Çin'e vermesine neden olmuştur. Dünya'nın farklı yerlerinde farklı şekilde rekabete tutuşan bu iki devlet Asya kıtasında da farklı bir biçimde mücadele etmektedir. Bu bağlamda Obama dönemi ile Asya'ya olan ilgisi artan ABD her ne kadar Trump yönetimi boyunca bu bölgede pasif olsa da Biden dönemi ile birlikte yeniden kendi ağırlığını hissettirmiş ve bölgede olduğunu empoze etmiştir.

Biden yönetimi ile beraber Çin ile olan ilişkilerde artan gerilim ve doğrudan suçlayıcı söylemlerin artması ABD'nin bölgede farklı stratejiler izlemesine sebep olmaktadır. Çin'in yükselişine engel olmayacağını anlayan ABD bu anlamda müttefikleri ve bölgesel güçler ile kollektif biçimde hareket ederek Çin'i yavaşlatma çabası içerisindedir. Buna ek olarak ABD'nin son dönemde bölgede atmış olduğu adımlar genel itibariyle "Özgür ve Açık Hint – Pasifik" kavramı ile bütünleşmiş vaziyettedir. Asya kıtasını ele aldığımızda iki ülke arasındaki en gerilimli alan Hint – Pasifik kısmı içerisinde gerçekleşmektedir. Bölgede artan gerilimi takiben Biden yönetimi 2022 Şubat ayında "ABD'nin Hint- Pasifik Stratejisi" raporunu yayınlamış ve bölgeye ilişkin ABD politikasını resmiyete dökmüştür (Ankasam.org, 13.03.2023)

ABD bu anlamda bölgenin önemli devletler topluluğu olan ASEAN (Güneydoğu Asya Uluslar Birliği) ile yakın ilişki içerisinde olarak kendi tarafına çekme çabası içindedir. Yine buna ek olarak bölgede bir takım birlik oluşturma girişimleri içerisinde olmakla birlikte Avustralya, Birleşik Krallık ve ABD'nin oluşturduğu üçlü bir Anglo-Sakson oluşum olan üçlü güvenlik paktı (AUKUS) ile bölgede etkinliğini artırmak istemektedir. Buna ek olarak yine Avustralya, Japonya, Amerika ve Hindistan ile oluşturulan Dörtlü Güvenlik Diyalogu (QUAD) ile stratejik işbirliği içerisinde olarak

bölgede kabiliyetini artırarak Çin' e karşı üstünlük elde etmek istemektedir.ABD bölgeye ilişkin bu tür politikalar uygulayarak Çin'in çevrelenmesini amaçlamakta ve bölge ülkeleri ile yakın iş birliği içerisinde olarak bölge ülkelerinin Çin'e karşı dirençli ve avantajlı konumda olmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

ABD'nin atmış olduğu stratejik hamlelerin yanı sıra bölgede ekonomik anlamda da bir takım faaliyetlerde bulunmaktadır. Bölge'nin Çin dışındaki bir diğer teknoloji üssü olan Tayvan ABD açısından stratejik açıdan oldukça önem verdiği bir ada olmakla birlikte ABD'nin bölgedeki uçak gemisi işlevi üstlenmektedir. ABD'nin 8.büyük ticari ortağı olan Tayvan'da önemli çok uluslu şirketlerinden Adobe, Cisco, IBM, Johnson&Johnson, Meta, Merck, Microsoft ve Pfizer önemli faaliyetlerde bulunmaktadırlar (Northjersey.com, 13.03.2023)

Konuyu yine Tayvan özelinde ele aldığımızda silah ticareti de önemli bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. 1979 yılında imzalanan Tayvan ile İlişkiler Yasası uyarınca ABD günümüzde her ne kadar Taipei'yi tanımıyor olsa da Tayvan'ın ana silah tedarikçisi ABD'dir ve Çin'in Tayvan konusundaki hassasiyeti dikkate alındığında bu durumun bölgesel ve küresel anlamda son derece önemli olduğunu anlamak mümkün. Tayvan'a sağlanan silahlar ise elbette ABD'li silah şirketleri tarafından üretilmekte ve satılmaktadır. Çin tarafının iddialarına göre ABD, 1979 yılından bu yana Tayvan'a 70 milyar doların üstünde silah satışı gerçekleştirmiştir. ABD yalnızca 2022'de ABD Savunma Güvenlik İşbirliği Ajansı'nın verilerine göre Tayvan'a 2 milyar dolarlık silha satışı gerçekleştirmiştir (wsj.com,13.03.2023). Söz konusu silahlar Raytheon, Lockheed Martin ve Boeing şirketleri tarafından satılmıştır.

Tayvan'a yapılan silah ihracatı Çin tarafından hoş karşılanmamakla birlikte ABD'nin adaya önemli silah satışı yapan Lockheed Martin ve Raytheon şirketlerine yönelik yaptırım kararı almıştır. Lockheed Martin'in üst düzey yetkililerinden biri Çin'in bu yaptırım kararına yönelik olarak şirketin uluslararası müşterilere askeri satışlar konusunda ABD hükümeti ile eşgüdümlü olarak çalıştıklarını ve yabancı hükümetlere iş yaparken ABD hükümetinin politikasına sıkı şekilde bağlı olduklarını belirtmiştir (wsj.com,13.03.2023). Şirketin yetkilileri tarafından yapılan bu açıklama çok uluslu şirketlerin menşei oldukları ülkelerin çıkarlarına uyumlu şekilde hizmet ettiklerinin en açık göstergesi olarak kabul edilebilir.

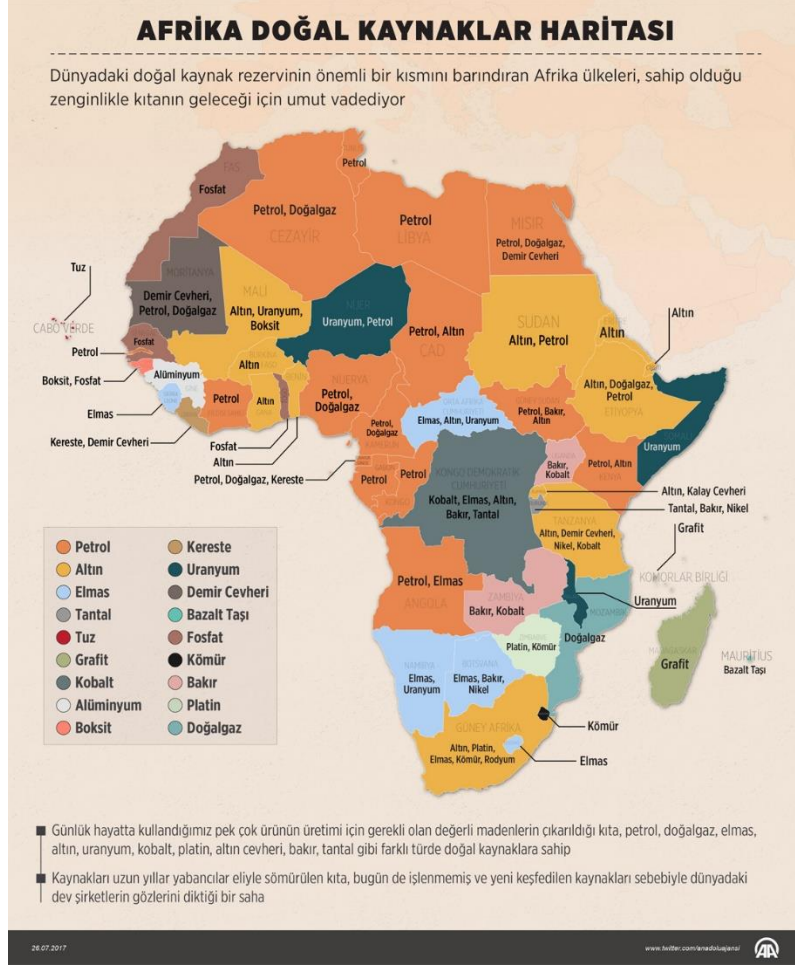
Bölge ülkelerinden bir diğeri olan Vietnam'da ise ABD'nin Apple, Adidas ve Nike gibi şirketler de önemli faaliyetlerde bulunmaktadır. ABD'nin Çin ile olan rekabetinin getirdiği risklerde kaçınmak isteyen Apple üretim mekanizmalarını yavaş yavaş Çin dışına çıkarmaya başlamış ve bölgenin diğeri ülkelere yoğunlaşmaya başlamıştır.

Geçtiğimiz son on yıl içerisinde Çin'in yayılcı ve agresif hamleleri neticesinde bölgeye olan ABD ilgisinin oldukça arttığını belirtilmiştir. Bu bağlamda ABD'nin özellikle Güneydoğu Asya'ya yönelik olarak yapmış olduğu ticari yatırımlar ve girişimlerin niteliklerinde bazı değişimler meydana gelmiştir. Önceleri ABD'nin bölgeye olan yatırımları emlak ve altyapı şirketlerinin yatırımları etrafında şekillenirken günümüzde bu yatırımlar yerini yüksek teknoloji içeren, bilişim teknolojileri, multimedya ve finansal hizmetler veren şirketlerin yapmış olduğu yatırımlara bırakmıştır. Bu anlamda Adobe, Amazon, Google, Asya Group, Expedia ve Booz Allen Hamilton gibi ABD'nin çok uluslu şirketleri bölgede faaliyet gösteren önemli çok uluslu şirketler olarak öne çıkmaktadır (Shaumbaugh,2018:112-113).

5.1.3. ABD ve Çok Uluslu Şirketlerinin Afrika'daki Faaliyetleri

Yakın dönemde umutsuz kıta olarak adlandırılan dünya'nın en büyük ve insanlığın sıfır noktası olarak bilinen kadim kıta Afrika artık geçmişte belkide tahmin edemeyeceği bir konuma ulaşmıştır. Sömürge geçmişini geride bırakan ancak bağımsız devletlerden oluşsa da ekonomik olarak Batı'ya büyük ölçüde bağımlı olan kıta günümüzde küresel güçlerin ve dünyanın geri kalanındaki bölgesel güçlerin rekabet mücadelesinin önemli bir cephesi haline gelmiştir. Kıta'nın geniş ve yer aştı kaynakları bakımından oldukça zengin bir kıta olması ve buna ek olarak yaklaşık 1.4 milyar nüfusa sahip olan ve 2100 yılında 3.9 milyar nüfusa ulaşması beklenen Afrika (dw.com 16.03.2023) büyük devletlerin ve bölgesel güçlerin yanı sıra çok uluslu şirketler için çok cazip bir bölge konumuna ulaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Son dönemde ABD ile Çin arasındaki çekişme Afrika kıtası'nda da kendini göstermekle birlikte çeşitli alanlarda kendini göstermektedir. Bölgenin yer altı kaynakları ve kıtanın ülkelerinin yapmış oldukları silah ithalatları tıpkı dünyanın diğeri bölgelerinde veya kıtalarında olduğu gibi Afrika'da da başlıca mücadele safhaları olarak göze çarpmaktadır.

Afrika'daki rekabeti ve ABD'li çok uluslu şirketlerin buradaki faaliyetlerini Amerika özelinde ele aldığımızda kıtadaki ABD varlığı ve etkinliği dünyanın diğer küresel güçlerine kıyasla giderek azaldığını söylemek pekala mümkündür. Amerika'nın

Şekil 16: Afrika Yer Altı Kaynakları Haritası Kaynak: Anadolu Ajansı (16.03.2023)

Afrika'ya olan ilgisi ve Obama yönetiminin döneminde düşüşe geçmiş akabinde Trump dönemi ile birlikte bir anlamda çöküşe doğru evrilmiştir. Elbette kıtaya olan ABD ilgisinin ilgili dönemlerde dünyadaki farklı tehdit unsurlarının varlığı da önemli bir etken olarak kabul edilebilir zira Trump döneminde IŞİD önemli bir tehdit unsuru olarak kabul edilmiştir ve ABD terör ile mücadelesinde yeni bir safhaya girmiş ve IŞİD ile mücadele etmiştir.

Genel itibariyle Amerika'nın Afrika politikasını ve yaklaşımını değerlendirdiğimizde Amerika'nın bu kıtaya olan ilgisi ve ilişkisi bir anlamda pragmatik ve bir o kadar da güvenlik eksenli süregelmiştir. Ancak ABD'nin bu türden yaklaşımları son dönemde Afrika'da önemli kazanımlar ve faaliyet alanları elde etmeye başlayan ve hatta ABD'yi kıtada da geride bırakan Çin, Rusya ve Türkiye gibi devletler karşısında eskimekte ve yetersiz kalmaktadır. Bu anlamda Amerika'nın Afrika'ya yönelik yaklaşımının kapsayıcı bir şekilde dönüşüme ihtiyacı olduğunda bir gerçek.

International oil companies operating in Africa

<p>CNOOC - China</p> <p>Nigeria</p> <p>Savannah Petroleum - UK</p> <p>Niger</p> <p>ZPEP - China</p> <p>Ethiopia</p> <p>CNPC - China</p> <p>Sudan</p> <p>Anadarko - US</p> <p>Mozambique</p> <p>Rosneft - Russia</p> <p>Mozambique</p> <p>PERENCO - UK</p> <p>Republic of Congo</p> <p>ELF - France</p> <p>Cameroon</p>	<p>Statoll - Norway</p> <p>Mozambique South Africa</p> <p>Petronas - Malaysia</p> <p>Cameroon Mauritania South Africa</p> <p>Chevron - United States</p> <p>Angola Botswana Nigeria Republic of Congo South Africa</p> <p>British Petroleum - UK</p> <p>Algeria Angola Egypt</p> <p>Mozambique South Africa Zimbabwe</p>	<p>Sinopec - China</p> <p>Angola Cameroon Djibouti Egypt São Tomé and Príncipe</p> <p>Ethiopia Gabon Ghana Nigeria</p> <p>Total - France</p> <p>Botswana Cameroon Gabon Gambia</p> <p>Lesotho Namibia Republic of Congo South Africa</p> <p>Royal Dutch Shell - Netherlands</p> <p>Algeria Benin Republic of Congo Egypt Equatorial Guinea Gabon</p> <p>Ghana Kenya Liberia Libya Morocco Mozambique Nigeria Tunisia</p>	<p>ENI - Italy</p> <p>Algeria Angola Republic of Congo Egypt Gabon Ghana Kenya Liberia Libya Mozambique Nigeria Tunisia</p>	<p>ExxonMobil - United States</p> <p>Algeria Angola Cameroon Chad Egypt Equatorial Guinea Ethiopia Ghana Ivory Coast Kenya Mauritius Morocco Mozambique Nigeria Republic of Congo São Tomé and Príncipe Senegal South Africa Tunisia Zambia Zimbabwe</p>
---	---	--	---	---

Şekil 17: Afrika'da faaliyet gösteren petrol şirketleri ve faaliyet alanları. Kaynak: Al Jazeera (16.03.2023).

Bölgede gerçekleşen rekabetin genel itibariyle yeraltı kaynakları etrafında şekillendiğinden yukarıda bahsetmiştik. Bölgedeki Amerikan şirketlerinin faaliyetleri de bu bağlamda giderek artmaktadır. Örneğin, Libya'nın en büyük petrol şirketlerinden Holding Petrol (LOHL)'ün kıtanın diğer ülkeleri olan Fas, Tunus ve Nijer'deki tüm dağıtım hizmetleri ABD'li petrol devi Exxon Mobil tarafından 2007 yılında satın alınmıştır. Bu satın alma ile birlikte Exxon Mobil 2011 yılına dek Afrika çapında 3000'i aşkın enerji transfer noktasına hâkim olmuştur. Bunun yanı sıra ABD'li petrol şirketleri Nijer Deltası'nın olduğu alanda günlük ortalama 838.000 varil petrol çıkarmaktadır

(Eberlein,2008). Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere kıtada faaliyet gösteren pek çok petrol şirketi bulunmaktadır fakat Amerikan şirketlerinin tek başlarına kontrol ettikleri bölgelerin sayısı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla kıtada her ne kadar ABD ilgisi azalmış olsa da petrol endüstrisi bu ilgiden bağımsız bir biçimde hareket etmektedir.

ABD enerji ihtiyacının hatırı sayılır bir kısmını bu kıtadan temin ederken doğal olarak bu ihtiyacı yukarıdaki tabloda yer alan kendi şirketleri tarafından gerçekleştirmektedir. Tablodaki şirketlere ek olarak Occidental ve Oasis Grubu olarak bilinen CoconoPhilips, Marathon, Hess Petrol şirketleri de bölgede faaliyette bulunan bir diğer Amerikalı şirketlerdir. Söz konusu bu şirketler Afrika'ya milyarlarca dolarlık yatırım yapmakta ve petrol çıkarmaktadır. Bu bağlamda hali hazırda devasa ölçekli yatırımlar yapan ve faaliyette bulunan bu şirketler son dönemde kıtada keşfedilen yeni petrol yatakları ve çeşitli enerji kaynakları sahaları ile birlikte yatırımlarında ve faaliyetlerinde artışa gitmektedir (Austin, 2008:15).

Amerika'nın Afrika'daki petrol sahaları ile bu kıtaya ilişkin dış politikasının ne derece iç içe olduğunu ve dış politikasının ne ölçüde kendi çok uluslu şirketlerinin çıkarları ile uyumlu olduğunu anlamak adına ABD'nin bölgeye olan dış politikasının tarihsel gelişimini bilmek oldukça önemlidir. Geçmişe dönük olarak bakıldığında ABD'nin Afrika'ya olan ilgisi ve bölge ile olan ilişkisi bir süreklilik içerse de bu süreklilik artıp azalan bir eğilimde seyretmiştir. Belirli dönemlerde meydana gelen gelişmeler ve dönemin konjonktürel yapısı ABD'nin bölge ile olan ilişkisini etkilemiştir. Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nin SSCB'yi çevreleme politikası ABD'nin bölgeye olan politikasını doğal olarak artırmıştır. Zira sömürge dönemini geriden bırakan ve teker teker bağımsızlık elde etmeye başlayan Afrika ülkeleri ABD açısından Sovyet yayılcılığının tehlikesi altındaydı ve ABD bölgede komünist bir yönetimin iktidara gelmesini istememekteydi (Sarı ,2012:98) Bu bağlamda ABD, Sovyet tehdidine karşı Afrika'daki etki alanını olabildiğince artırma yönünde politikalar izlemiştir. Dolayısıyla ABD'nin soğuk savaş dönemindeki genel stratejisinin bir ayağı da Afrika'da kendini göstermektedir. Kıta'nın stratejik olarak bir hayli önemli olan Cebelitarık Boğazı, Süveyş Kanalı, Ümit Burnu, Kızıldeniz ve Bab-ül Mendap Boğazı kıtanın ABD için en önemsiz olduğu dönemlerinde bile SSCB'yi çevrelemek adına oldukça stratejik bir öneme sahip olduğunu unutmamak gerekir (Yüksel,2016:1400). Bu bağlamda ABD soğuk savaş dönemi içerisinde gerek yer altı kaynaklarının güvenliği gerek Sovyet yayılcılığını engellemek adına bölgede Sovyet yanlısı gruplara karşı

mücadele eden devletleri ve hükümetleri desteklemiş ve ekonomik, askeri ve teknik alanlarda yardım etmiştir (Yüksel,2016:1401). Buna örnek olarak 1975 yılında Güney Afrika Cumhuriyeti, Namibya'yı Angola'da yönetime gelen Sovyet yanlısı yönetimi indirmek için işgal etmiştir (Potts ,1992:14). ABD ise doğal olarak Sovyet yayılmacılığının önüne geçmek için bu işgali desteklemiştir. Çünkü ABD böylece kıtadaki SSCB yayılmacılığını önlemek ve bölgede petrol başta olmak üzere platin gibi yüksek teknoloji savunma endüstrisinin ve uzay teknolojisi için gerekli olan madenleri de koruma altına almayı amaçlamıştır (Sarı ,2012:99).

Soğuk Savaş sona erdiğinde ABD açısından en büyük tehdit olan SSCB'nin ortadan kalkması ile Amerika uluslararası sistemde tek hegemon güç olarak ortaya çıkmıştır. Tehdit unsurunun ortadan kalkması ile birlikte ABD'nin de Afrika'ya olan ilgisi giderek azalmıştır. Azalan bu ilişkiler 1998 yılına kadar olan sürece dek devam etmiştir. Kıta ile ABD arasındaki ilişki bu tarihten itibaren önemli bir dönüşüme sahne olmaya başlamıştır. O dönemde artan terör olayları ve ABD'ye olan saldırılar artış göstermeye başlamıştır. 2001 yılına gelindiğinde ise ABD'nin 11 saldırılarına maruz kalması ve kıtada uğradığı terör saldırıları Amerika'yı dış politikada daha saldırgan bir hale getirmiştir (Yüksel ,2016:104). Bu anlamda ABD'nin Afrika'ya olan dış politikası bu minvalde devam etmiştir. Ancak Amerika'nın Afrika ile olan ilişkisi 2001 yılında ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney öncülüğünde oluşturulan “National Energy Policy Development Group” (Ulusal Enerji Politikaları Geliştirme Grubu) tarafından hazırlanan “National Energy Policy” (Ulusal Enerji Politikası) raporu ile önemli ölçüde dönüşüme uğramıştır (National Energy policy, 2001). Diğer bir ismiyle Cheney Raporu olarak bilinen bu raporda ABD'nin enerji politikalarına ilişkin bir yol haritası belirlenmiştir. Amerika'nın bariz bir biçimde artan petrol ve diğer enerji kaynaklarına ilişkin ihtiyacına dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda Afrika'nın da ABD'nin enerji ihtiyacını karşılama noktasındaki artan önemi ve potansiyeli vurgulanmıştır. Bu vurgu ile doğru orantılı olarak Amerikan petrol şirketlerinin kıtaya yönlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir (National Energy Policy,2001). Bu rapor Bush yönetimi tarafından oldukça iyi bir biçimde benimsenerek uygulamaya koyulmuştur ve rapor sonucunda Amerikalı çok uluslu petrol şirketleri Afrika'ya yönelmeye ve yatırım yapmaya başlamıştır. Buna ek olarak ABD'nin ihtiyacı olan enerjinin güvenliği noktasında Afrika'nın da güvenliği sağlanmak zorundaydı. Başta Amerikalı petrol şirketleri olmak üzere diğer ABD'li çok uluslu şirketlerin kıtaya yapmış oldukları yatırımların ve faaliyetlerin başarıya ulaşması

ve ABD'ye fayda sağlaması Afrika'daki güvenliğin sağlanması ve kıtanın istikrarlı bir yapıya ulaşmasına bağlıdır. Dolayısıyla bölgede sağlanacak olan istikrar ABD' fayda sağlayacaktır (Barnes&Goldwy&Stephen, 16.03.2023).

Zira ABD'de 100.000'den fazla iş ilanı Afrika petrolü ile ilişkilidir ve söz konusu iş pozisyonlarının önemli bir kısmı da Teksas, Louisiana ve Kaliforniya merkezlidir (Barnes&Goldwy&Stephen, 16.03.2023). Petrolün çatışma bölgelerinde meydana gelen gelişmelerden en çok etkilenen unsur olması petrolün stratejik önemini ve güvenliğini daha da yukarıya çekmektedir (Sarı, 2012:106). Dolayısıyla devletler açısından petrolün güvenliği ve petrol şirketlerinin çıkarlarının güvenliği oldukça önem arz etmektedir. Petrole yansıyacak olan tehdit fiyatlara da yansımaktadır. Bu durumda ABD ekonomisi için büyük bir kayıp anlamına gelmektedir (Sarı,2012:106). Buradan hareketle Afrika'daki istikrar ve kıtanın güvenliği ABD'nin ulusal güvenliği açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda Soğuk Savaş öncesi ve sonrası dönemde ABD'nin Afrika'ya olan yaklaşımı artıp azalan bir eğilim gösterse de her daim devam etmiştir. 2000 sonrası dönemde ve günümüzde artan eğilim Çin'in yükselişi ve bölgede hakimiyetini çeşitli enstrümanlar ile genişletmesi ile birlikte Amerika açısından Afrika kıtası hiç olmadığı kadar önem arz etmeye başlamıştır. Ancak Amerika'nın Afrika'ya bakış açısı tarih boyunca hiçbir zaman üst sıralarda yer almamıştır ve dönemsel ve konjonktürel yaklaşımlar ile bu yaklaşımı sürdürmektedir ve sürdürmeye devam etmektedir.

5.1.4. ABD ve Çok Uluslu Şirketlerinin Avrupa'daki Faaliyetleri

ABD'nin Avrupa ile olan ilişkisi pek çok açıdan karmaşık, derin ve çok başlıklı bir ilişki yapısına sahiptir. Tarihsel olarak birçok ortak noktaya sahip olan ABD ve Avrupa devletleri bu ortak paydalar etrafında şekillenen yüzyıllardır süregelen bir ilişkiye sahiptir. Amerika ve Avrupa'nın aynı tarihe, kültürel mirasa, siyasi ve ekonomik değerlere sahip olması iki taraf arasındaki ilişkinin yüzyıllar boyunca seyretmesinin yegâne sebebidir. Buna ek olarak bugün Amerika'da yaşayan hemen hemen birçok insan Avrupalı kökene sahip olmakla birlikte bu halklar ve insanlar Avrupa'nın uzun bir tarihsel süreç içerisindeki birikimi olan entelektüel mirası ve teorik fikirleri ve düşünürleri Amerika'da kurdukları cumhuriyet ile hayata geçirmişlerdir (Üste&Sönmez,2012:84). Yine aynı şekilde Avrupa'da benimsenen sekülerizm, demokrasi ve insan hakları gibi değerler Avrupa'da uygulandığından daha etkin bir

şekilde Amerika'daki insanlar tarafından hayata geçirilmiştir (Üste&Sönmez,2012:84). Dolayısıyla bugün Amerika'da kurulan cumhuriyet bugün Avrupa'nın temel değerleri ve normları ile aynı temel üzerine inşa edilmiştir.

Buna ek olarak Orta çağ içerisinde Avrupa'da vuku bulan aydınlanma çağı ve beraberinde getirdiği normlar ve görüşler Amerika'da da ortaya çıkmıştır. Avrupa'daki bu değerler bütünü elbette Amerika'yı olduğu kadar Avrupa'nın siyasi yapısını ve işleyişini de etkisi altına almıştır. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında ortaya çıkan Soğuk Savaş dönemine kadar ABD'nin Avrupa ile olan ilişkisi belirli bir düzeyde seyretmiştir. Ancak dünya harbinin ikincisinin patlak vermesi ile birlikte ABD'nin Avrupa ile olan ilişkisi hiç olmadığı kadar artmış ve yoğunlaşmıştır (Dinç&Esentürk,2018:42). İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte ABD uluslararası sistemde SSCB ile birlikte süper güç olarak çıkmıştır. Buna paralel olarak savaşta sarılması zor yaralar alan ve enkaza dönen Avrupa ise yüzyıllardır süregelen dünyanın merkezi konumunu ve özelliğini artık kaybetmiştir (Üste&Sönmez,2012:42). Bu dönemde Avrupa devletlerin ortak korkusu ABD tekrar izolasyonist politikaya geçecek olmasıydı ancak Avrupa savaşın getirdiği yıkım ve ağır sonuçları itibariyle kendini savunma kabiliyetini kaybetmişti dolayısıyla ABD'nin kendi kıtasına çekilmesi pekte istenilen bir şey değildi zira Sovyet tehdidi giderek yayılmaktaydı (Üste&Sönmez,2012:85). Monroe Doktrinini terk eden ABD Avrupa'nın güvenliğini ve yeniden inşasını üstlenmeye başlamıştır. Ortaya çıkan Soğuk Savaş ortamında Amerika ile Avrupa ülkeleri ile çeşitli örgütlenme ve askeri ittifaklar kurularak Sovyet tehdidi bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Buna ek olarak ABD Marshall yardımı ile Avrupa'nın yeniden inşa için kaynak ayırmaya başlamış ve Avrupa'nın tekrar ayağa kalkabilmesini sağlamıştır.

Yine bu bağlamda Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) VE G-7 gibi oluşumlar ile ABD ile Avrupa arasındaki ilişki giderek çok yönlü bir tarafa evrilmiştir. Marshall Planı ile başlayan Avrupa'nın dönüşümü Avrupa Ekonomik İş birliği Örgütü (OEEC)'nin kurulması ile daha da sağlam bir zemine oturmuştur (Gökırmak,1994:108). İstikrarlı gelişen ilişkiler Fransa'nın NATO'nun askeri kanadından ayrılması, Almanya'nın Ostpolitik bir çizgi izlemeye başlaması ile ABD ve Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkiyi aşındıran bir gelişme olmuştur. Öte yandan bu dönemde yaşanan Avrupa'nın eski emperyal politikalarından kaynaklanan Süveyş Kanalı Krizi, Petrol Krizi ve Filistin Sorununda Avrupa devletlerinin farklı tarafları desteklemeleri ve bunu takiben antidemokratik hükümetler ile kurdukları ilişkiler, Vietnam sorunu gibi soğuk

savaşın yoğun ortamına rağmen taraflar arasındaki ilişki sürekliliğini kaybetmemiştir (Kupchan,2006).

Soğuk Savaş döneminde ana tehdidin ortak olması ve ABD ekonomisi ile Avrupa ekonomisinin birbirine bağımlı olması ve buna ek olarak Amerikalı ve Avrupalı siyasi elitin ortak çalışma alışkanlığı tarafları arasındaki ilişkinin köklü bir dönüşüm yaşamasını engellemiştir (Walt,1998-99:52-53).

Doksanlı yıllara gelindiğinde ABD ve müttefiklerinin ortak tehdidi olan SSCB'nin tarih sahnesinden çekilmiştir. Ancak NATO'nun varlığı devam ettirilmiş ve eski Sovyet uydu devletlerinin pek çoğu NATO şemsiyesi altına girmiştir. AB'nin oluşumu ile birlikte Avrupa'nın genelinde bir bütünleşme ve entegrasyon çabası ortaya çıkmıştır. Avrupa topluluklarının bu ortak zemini ilerleyen süreçte içerisine SSCB'nin eski uydu devletlerini de almıştır. Dolayısıyla aslında AB üyesi devletler aynı zamanda NATO altında da birleşmiştir ve kolektif bir güvenlik anlayışı çerçevesinde ilişkilerini devam ettirmektedir.

Ancak AB'nin içerisindeki ayrışma ve ABD'ye olan bağımlılık Soğuk Savaş sonrası dönem içerisindeki önemli olaylardan biri olan Kosova Savaşı ile ortaya çıkmıştır. Avrupa'nın ortasında meydana gelen bu savaşta AB bir anlamda yerinden kıpırdamamış ve etkisiz kalmıştır (Nayan,2001). ABD'nin girişimleri ve NATO müdahaleleri ile neticelenen savaş AB'nin yeterliliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Doksanlı yıllarda Avrupalı devletler tıpkı ikinci dünya savaşı sonrası düşündükleri gibi ABD'nin tekrar kendi kıtasına çekileceği korkusuydu fakat Clinton yönetiminin çok yönlü politikalar izlemesi Avrupa'yı bir anlamda rahatlatan bir husustur (Daalder,2001:562).2000'li yıllara gelindiğinde bilhassa Doğu Avrupa genelinde görünen istikrar ve refah ortamı ABD'nin de bir anlamda AB'ye karşı olan sorumluluklarını ve yükümlülüklerini hafifletmesine neden olmuştur. Bu bağlamda ABD, AB ile daha az ilgilenmeye ve taraf olmaya başlamıştır (Daalder,2001:563-565). Amerika'da Obama dönemine girilmesi ile birlikte AB ile olan ilişkilerde dönüşüm yaşamıştır. Obama diğer başkanların aksine belli bazı konularda AB ülkeler ile paylaşımlı bir politika izlemiştir. AB'den ABD'nin yükünü hafifletmesini amaçlamıştır (Fukuyama,2006:71). Arap Baharı bunun en somut örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. AB'nin teferruatlı karar alma mekanizması AB'nin Arap Baharında kendisinden istenen etkiyi gösterememesine neden olmuştur (Küçükkeleş,2013:5-15) ABD bu dönemde

bölgeye ilişkin operasyonlarda NATO ve BM güdümünde hareket etmek istemiştir (Duran&Yılmaz,2012:27). Buna ek olarak AB'nin istenileni verememesi ve ABD'nin asıl dikkatini Asya-Pasifiğe kaydırması ABD açısından AB'yi ikinci plana atmıştır. Obama döneminin ardından göreve gelen Donald Trump ile ABD ve Avrupa ilişkisi gergin bir atmosfere bürünmüştür. Zira Donald Trump, ABD'nin NATO'ya en çok bütçe ayıran ve AB ülkelerinin ise kendilerine düşen payın azlığından ve Avrupalı devletlerin kendilerine düşen payı hiçbir zaman artırmamalarından yani bedavacı bir politika gütmelerinden rahatsızdı. Öyle ki NATO'dan gerekirse çıkacağını vurgulayan Trump AB güvenliğinin garantörlüğünden çekilebileceğini göstermiştir. Buna ek olarak taraflar arasında gümrük vergileri hususunda ortaya çıkan anlaşmazlık ise ilişkileri gerginleştiren bir başka önemli noktadır.

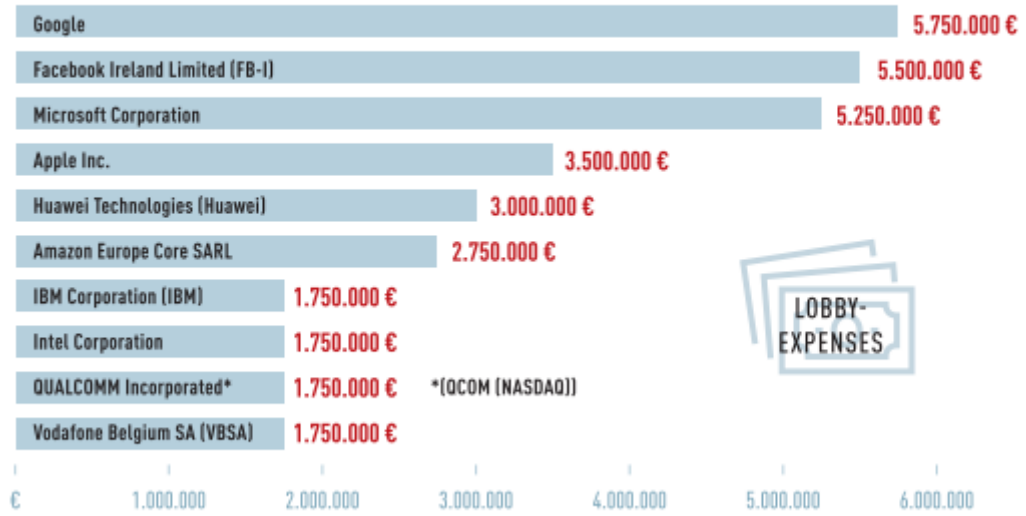
Şekil 18: Donald Trump döneminde AB ile olan ilişkilerin bir özeti olan bu fotoğraf 2018'de Kanada'da ki G-7 zirvesinde çekilmiştir. ABD başkanı Donald Trump'ın inatçı ve eleştiriye kapalı duruşu ile AB devlet başkanlarının tehditkâr duruşu öne çıkmaktadır. Fotoğraf: Businessinsider.com

Bir başka öne çıkan olay ise Trump döneminde ABD'nin Paris İklim Antlaşması'ndan çekilmesidir. Amerikan iş gücünü zarara uğrattığı gerekçesi ile ABD'yi antlaşmadan çeken Trump, AB ile bir kez daha anlaşmazlığa düşmüştür. Bu konudaki önemli bir detay ise ABD'nin antlaşmadan çekilmesi ile birlikte Beyaz Saray'ın Danışman Kurulu'nda yer alan SpaceX ve Tesla şirketlerinin sahibi olan Elon

Musk ve Disney Yönetim kurulu başkanı Bob İger'in istifa etmesidir. Bunun yanı sıra Apple CEO'su Tim Cook'ta diğer pek çok kişi gibi karara tepki göstermiştir. Hatta bu şirketlerin yanı sıra pek çok Amerikan çok uluslu şirketlerinin önemli isimleri Trump'a antlaşmaya geri dönülmesine yönelik yoğun bir başka uygulamıştır. Bu bağlamda bir kez daha ABD'de şirketlerin ne derece Beyaz Saray ile iç içe olduklarını ve karar alma mekanizmaları üzerindeki politik etkilerinin ne derece derin olduğu görülmektedir (bbc.com 22.03.2023). Trump döneminin getirdiği çatlaklar günümüzde Biden yönetimi tarafından giderilmeye çalışılmakla birlikte ABD özellikle Yunanistan ve Almanya'da askeri varlığını giderek artırmaktadır.

ABD çok uluslu şirketlerinin Avrupa'daki faaliyetlerini bu bağlamda izlediğimizde ise Amerika'nın köklü çok uluslu şirketlerinin Avrupa Birliği'nin karar alma mekanizmaları içerisinde oldukça önemli faaliyetlerinin olduğunu söylemek mümkün. Amerika'nın özellikle teknoloji firmaları AB'nin dijital ekonomi faaliyetleri politikaları için 612 şirket, grup ve iş birliği ile oldukça aktif biçimde lobicilik faaliyetleri yapmaktadır. Bu şirketler AB kurumlarında lobi yapmak ve AB'nin politikalarını etkilemek için her yıl 97 milyon avro para harcamaktadır (Lobbycontrol,2021: s.6).

TOP 10 LOBBY SPENDERS OF THE DIGITAL INDUSTRY¹⁷

Şekil 19: Amerikalı şirketlerin AB'de ki Lobi faaliyetleri. Kaynak: LobbyControl

Bu rakam ile teknoloji sektörü ilaç, fosil yakıtlar finans ve kimya sektörlerinin önüne geçmektedir. AB’de her ne kadar yüzlerce şirket lobicilik evreninde faaliyet gösterse de aslında yalnızca bir avuç şirket bu alanda hakimiyet kurmuştur. Sadece on şirket toplam teknoloji lobisi harcamalarının neredeyse üçte birinden fazlasından sorumludur (Lobbycontrol,2021:6).

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere AB özelinde en çok lobicilik faaliyetlerine en çok kaynak ayıran ve harcama şirketlerin Amerika kökenli oldukları görülmektedir. Söz konusu bu şirketler devasa bütçeleri ile AB politikacılarının her gün kapısını çalmakta yani en büyük on şirket için 140’tan fazla lobici Brüksel’de her gün çalışmakta ve etki yapabilmek için AB politikalarına yön verebilmek için 32 milyon Avro’dan fazla para harcamaktadır (Lobbycontrol,2021:6). Görüldüğü üzere AB’de dijital sektör lobiciliği denildiğinde akla gelen ilk şirketler Google, Amazon, Apple, Facebook, Microsoft olmaktadır. Dolayısıyla bu şirketlerin milyarlarca dolarlık değerleri göz önüne alındığında lobicilik faaliyetlerine böylesi miktarda para ve kaynak ayırmaları çok şaşırtıcı olmamaktadır. Lobicilik özelinde en fazla ofise sahip Avrupa ülkeleri ise %14 ile Almanya, %10 ile Birleşik Krallık, %8 ile Fransa’dır (Lobbycontrol,2021:12).

Buna ek olarak ABD ile Çin arasındaki rekabetin Avrupa ayağında lobicilik faaliyetlerinde Çin’in pek fazla yatırımının olmadığı ve bu alanda fazla varlık göstermediği anlaşılmaktadır. ABD şirketleri bu kapsamda listenin büyük bir kısmını kaplamakta ve Amerikan şirketleri bu faaliyetleri neticesinde Amerikan çıkarlarına paralel olarak AB üzerinde etki kapasitesi oluşturmak ve karar alma mekanizmalarına ABD lehine yön vermeye çalışmaktadır. Dolayısıyla bu anlamda Çin’in Amerika’nın gerisinde kaldığı söylenebilmekle birlikte bu alanda ABD’nin oldukça baskın olduğunu belirtmekte fayda var.

5.2. Çin ve Çok Uluslu Şirketlerinin Faaliyetleri

5.2.1. Çin ve Çok Uluslu Şirketlerinin Ortadoğu’daki Faaliyetleri

ABD ve Çin arasındaki rekabetin sinsi ve agresif şekilde devam ettiği bir bölge olan Ortadoğu, son dönemde Çin açısından oldukça önemli bir bölge olmuştur. Çin’in dünyanın çeşitli bölgelerinde sürdürdüğü stratejik ortaklık ve bölgenin ülkelerinin siyasi sorunlarına taraf olmayan yaklaşımı Ortadoğu’da da devam etmektedir. Bölge ülkeleri

ile ikili olarak etkili ilişkiler kuran ve hatta bölgede birbirine karşı tutum sergileyen devletler arasında dahi iyi bir ilişki kurabilen Çin'in ABD'nin tüm dikkatini Asya-Pasifiğe kaydırması ve Ortadoğu'dan çekilmeye başladığı düşüncesine paralel olarak ABD'nin bıraktığı boşluğu fırsatçı ve yumuşak güç unsurları ile doldurma çabası içerisinde olduğu söylenebilir. Çin bu anlamda oldukça titiz ve bölgede baskın olan ABD'nin çıkarlarına ters düşmeyecek şekilde ve aynı zamanda bölge devletlerinin de rahatsızlık duymayacağı şekilde ilişkiler kurmakta ve bölgede yayılmaktadır. Savaşlardan ve geri kalmışlıktan bitap düşmüş Ortadoğu ülkelerinin altyapı ve üstyapılarının yanı sıra teknolojik altyapıları bölge ülkelerinin Çin ile iş birliğinin önemli bir kısmını oluşturduğu gibi Çin'in dünyanın en büyük enerji ithalatçısı olduğu hesaba katıldığında Çin'in bölgedeki enerji politikası Çin'in bölgeye ilişkin politikasının ilk sırasını oluşturmaktadır.

Çin'in Ortadoğu'daki varlığı esasında son dönemde oluşan bir durum olmamakla birlikte bölge ile olan ilişkisi 1970'lere kadar dayanmaktadır. Soğuk Savaş döneminde Çin, Ortadoğu ile etkin bir ilişki kuramadığı gibi istikrarlı bir politika da geliştirememiştir. Ancak o dönemde Çin'in yumuşak karnı olan Tayvan ile girmiş olduğu Çin halkının temsil sorunu nedeniyle Çin Ortadoğu'da destek arayışına girmiştir. Bu bağlamda bağımsızlığına yeni kavuşmuş olan Asya ve Afrika ülkelerini bir araya toplayan ve sömürgeciliğin yanı sıra ırkçılık konusunda ortak bir politika belirlemek amacıyla ortaya konulan 1955 Bandung Konferansı, Pekin'in Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkisini bir üst seviyeye çıkaran bir gelişme olarak kabul edilebilir (Alagöz,2019:91). Bu gelişmeye paralel olarak konferans bünyesinde Mısır ile kurulan diyalog 1956 yılında Süveyş Krizi patlak verdiğinde Çin'in Abdülnasır'ı desteklemesi aynı yıl içerisinde Mısır ile Çin'in resmi olarak diplomatik ilişkileri başlatmasının önünü açmıştır. Dolayısıyla Çin'in bölgede ilişki kurduğu ilk ülke Mısır olmuştur ve bu ilişkinin devamındaki halkaları Suriye ve Yemen oluşturmuştur. Yine Soğuk Savaş döneminde Çin ile SSCB arasındaki ideolojik ayrılık Çin'i Ortadoğu'ya iten bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Alagöz,2019:91).

Doksanlı yıllara gelindiğinde Çin ekonomisinin hızla büyümesi ve enerji ihtiyacının günden güne artması bölgede enerji politikasını etkin şekilde yürütmesine neden olmuştur. Bu bağlamda enerji maddesi Çin'in Ortadoğu ile olan ilişkisinin ilk sırasında yer almaya başlamıştır. 1995 yılında Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) Kuveyt'te bir petrol depolama tesisi projesine ortak olmuştur (Meidan,2016). 1999

yılında Suudi Arabistan ile enerji bağlamında geniş kapsamlı bir iş birliği stratejisi sunan bir anlaşma imzalanmıştır ve bu bağlamda Çin bölgeden enerji ithalatını giderek artırmış ve rafineri sektörü için Suudilere yatırım fonu sağlamıştır. O dönemde Çin'in Suudi Arabistan'dan ithal ettiği günlük ham petrol miktarı 86.000'e yükselmiştir. Öyleki 1995 yılına gelindiğinde Suudi Arabistan Çin'in en çok petrol ithal ettiği yirmi beşinci ülke konumundayken 1999 yılında Çin yedinci sıraya yükselmiştir (Al-Tamimi,2014:146). 2000'li yıllara yaklaşıldığında Ortadoğu ülkeleri Çin ürünlerine mallarına giderek daha fazla talep göstermeye başlamış ve Mısır'da cazip fiyattaki Çin arabaları ve Filistin'de Çin mallarına ciddi şekilde talep ortaya çıkmıştır (Kazemi&Chen,2014).

Hem diplomatik hem de politika olarak bölgede görece istikrarlı bir ivme yakalayan Çin, 1997 yılında Çin'in bir devlet şirketi olan CNPC, Saddam Hüseyin'in Irak'ı ile Al-Ahdab petrol bölgesinin geliştirilmesine yönelik bir anlaşma imzalamıştır. Fakat 11 Eylül gibi bir travma atlatan ABD'nin dış politikasının agresif bir boyut kazanması ve devamında Irak'ı işgal ederek Saddam Hüseyin rejimini devirmesi Çin'in kazanımlarını yok etmiştir. Ancak Irak'ın yeniden inşası kapsamında tekrar bölgeye müdahil olmuştur (Çelik,2020:39). Bu tarihten itibaren istikrarlı biçimde yatırımlarına ve nüfuz alanını genişletmeye devam eden Çin'in günümüzde her geçen gün yeni bir iş birliği ve anlaşma ile bölgede varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Çin'in ve Çinli şirketlerin Ortadoğu özelinde yapmış oldukları faaliyetleri derinlemesine incelemiden önce Çin'in bölge ile olan çeşitli istatistiklerine göz atmakta fayda var.

Çin Halk Cumhuriyeti, ithal ettiği petrolün neredeyse yarısını Orta Doğu'dan ithal etmekte ve Suudi Arabistan ve İran başlıca ithalatçısı konumundadır. Orta Doğu bölgesi Çin'in Kuşak Yol Projesi'nin 2021'deki yatırımlarının %28,5'ini oluşturmakla beraber önemli bir istasyon görevi görmektedir. Çin'in bölge ülkelerinden Mısır,İran,Türkiye, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri, Irak ile kapsamlı bir stratejik ortaklığı bulunmaktadır. Çin'in en önemli teknoloji şirketlerinden olan Huawei'in bölgede 12 5G sözleşmesi bulunmaktadır. Çin'in Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya yaptığı yatırım ve sözleşmelerin tutarı 2005 yılından 2022 yılına kadar olan süreçte toplamda 273 milyar dolara ulaşmıştır. Çin bölgede özellikle Suudi Arabistan, BAE , Umman ve Mısır'da endüstri parkları projeleri ile öne çıkmaktadır. Çin sadece enerji sektörü bazında bölgeye 126 milyar dolarlık yatırım yapmıştır ve Orta Doğu Çin'in enerji ihtiyacının %46'sını karşılamaktadır. Çin bölgede ekonomi alanında olduğu kadar güvenlik alanlarında da çeşitli iş birliklerine gidebilmektedir. Bu

kapsamda hassas balistik füze teknolojisini Suudi Arabistan'a devrettiği bilinmektedir. Yine aynı şekilde 2019'da Mısır ile korsanlığa karşı eğitim tatbikatında yer almıştır (foreignaffairsoffice.house.gov, 26.03.2023).

Buna ek olarak Çin bölge ülkelerine silah satışı noktasında da aktif şekilde faaliyet göstermektedir. Bu bağlamda 2005 – 2021 yılları arasında Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden 12 ülkeye toplamda 307,7 milyar dolar silah satışı gerçekleştirmiştir. Çin bu ülkelerden Cezayir'e 1 milyar dolar, Fas'a 478 milyon dolar, Türkiye'ye 252 milyon dolar, Mısır'a 221 milyon dolarlık silah satışı gerçekleştirmiştir. 2018 yılı boyunca Çin'in insansız hava araçlarının ilk üç alıcısının hepsi orta doğu ülkelerinden olmuştur. Bu ülkeler, BAE (%22,1), Suudi Arabistan (%19,3), Mısır (15,5) şeklinde sıralanmaktadır (SIPRI,26.03.2023).

Çin'in Orta Doğu'ya olan ilgisi ve devlet gözetimindeki çok uluslu şirketlerinin bölgedeki faaliyetleri genel itibariyle enerji, altyapı inşaları, teknolojik altyapı eksenleri etrafında şekillenmekle birlikte Çin'in ve şirketlerinin bölgedeki faaliyetleri Kuşak Yol Projesi ile eş güdümlü şekilde ilerlemektedir. Çin bölgeye her geçen gün devasa ölçekli yatırımlar yapmakla birlikte kendi pazarını buraya konumlandırmaktadır. Çin açısından çok büyük bir pazar olan Orta Doğu enerji açısından Çin'in iştahını kabartan bir konumda yer almaktadır. Bu bağlamda Çin'in son dönemdeki Orta Doğu politikası da enerji piyasasının baskın olması nedeniyle körfez ülkeleri etrafında şekillenmektedir. Orta Doğu'nun Çin açısından önemli bir konuma geldiğini Çin'in 2016 yılında yayınladığı "Arap Politikası Belgesi"nde ve 2015 tarihli "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve 21.yy. Deniz İpek Yolu'nun Ortaklaşa İnşasına İlişkin Vizyon ve Eylemler" adlı belgesinden anlamak mümkündür.

Söz konusu belgelerde Çin'in bölge politikası enerji başta olmak üzere çeşitli sektörler etrafında çerçevenmiştir (chinadaily.com,2016) (<http://istanbul.china-consulate.gov.cn/>,2015).

Çin bugüne kadar 15 Orta Doğu ülkesi ile ortaklık anlaşması imzalamıştır ve buna ek olarak Arap Denizi'nde ve Aden Körfezinde çeşitli deniz güvenliği görevlerinde yer almıştır. 2011'de Libya, 2015'te Yemen'de vatandaşların tahliyesinde önemli rol oynamıştır. Yine buna ek olarak Suriye ve Yemen'de arabuluculuk rolü üstlenmek istemiştir. Çin bu sayede bölgenin istikrar ve refahına katkıda bulunarak hem yatırımları için güvenli ortam oluşturmak istemekte hem de yumuşak gücünü kullanarak bölge

lkeleri ile ilişkisini geliştirmek istemektedir. Buna paralel olarak Çin her ne kadar siyasi ve askeri amaç gütmediğini belirtse de ilk denizaşarı askeri üssünü Cibuti’de inşa etmiştir.

Çin Orta Doğu’da yürütmüş olduğu politikalar ile bölge lkelerinin ABD ile olan ilişkisini bozmayacak şekilde ve ABD’nin tepkisini çekmeyecek şekilde yürüterek bir denge oluşturmaya çalıştırmaktadır. Güvenlik ve siyasi konular ile ilgilenmeyen Çin bölgedeki güvenliği yönetme sorumluluğunun ABD’ye ait olduğunu kabul etmektedir. Buna paralel olarak Orta Doğu lkeleri de bir çeşit ikilem yaşamaktadır. Çin’in gelişmekte olan ülkelerin yanı sıra Orta Doğu’da istikrarı, kalkınmayı ve refahı destekleyici görünen büyük yatırımları bölge ülkelerinin dikkatini oldukça çekmekle birlikte bölge ülkeleri de Çin’in güvenlik garantörlüğü noktasında muğlaklığı nedeniyle yine de ABD ile olan ilişkilerini koparmamaktadırlar.

Körfez monarşileri, 2022 Fifa Dünya Kupasına ev sahipliği yapan Katar’ın Lusail Stadyum ve Suudi Arabistan’ın Yanbu Rafinesi ile Cidde’yi Mekke ve Medine’ye bağlayan hızlı tren hattı gibi altyapı projelerinde Çinli şirketler önemli kazanımlar elde etmiştir. Buna ek olarak Çinli şirketlerin Irak, Suriye ve Yemen’deki yeniden inşa ve yapılanma projelerinde önemli rol oynamaları oldukça muhtemeldir (Fulton,2019:12).

Çin’in bölgedeki bir diğer önceliği ise Dijital bir ipek yolu oluşturmaktır. Çin’in Beidou uydu navigasyon sistemleri telekomünikasyon deniz güvenliği ve hassas tarım alanlarındaki uygulamaları nedeniyle Bahreyn, Mısır, Kuveyt, Suudi Arabistan ve BAE telekomünikasyon şirketlerinin hepsi 5G altyapılarını kurmak için Çinli Huawei ile anlaşmıştır (Fulton,2019:13).

Çin’in Orta Doğu’da artan etkisi bir anlamda ABD sayesinde gerçekleşmiştir de denilebilir. Zira Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte tek kutuplu sistem Çin’in Orta Doğu’ya yaklaşımını kökten şekillendirmiştir. Bilindiği zere ABD, Körfez Savaşı sonrası Orta Doğu’da baskın bir güç haline gelmiştir. ABD’nin bölgesel güvenlik stratejisi ile birlikte diğer yabancı kuvvetlerde bu strateji ile uyumlu hareket etmek zorunda kalmış ya da meydan okumak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla ABD’nin oluşturduğu bu güvenlik ekseni Çin’in bölgede büyük bir ekonomik güç olarak etkisini artırması için gerekli zemini sağlamış ve aynı zamanda bir siyasi aktör olarak bölgede varlığını devam ettirmesine olanak vermiştir. Pekin’in günümüzde Orta Doğu’daki pozisyonu stratejik korunma ile mümkün olmuştur denilebilir. Bu bağlamda Çin bölge

ülkeleri ile ikili ilişkilere önem vermiş hiçbir bölge ülkesini ayırtmamıştır (Lons,2019:15).

Çin'in çok uluslu şirketleri ve diğer küçük ve orta ölçekli şirketleri ise Çin'in bölgedeki nüfuzunu artırmasında önemli bir sac ayağı vazifesi görmektedir. Özellikle Kuşak Yol Projesi ile bölgede pek çok yatırım yapan Çinli şirketler her geçen gün oldukça ciddi kazançlar elde etmektedir. Bu bağlamda Abu Dabi limanları, Khalifa Sanayi Bölgesi gibi bazı bölgelerde Jiangsu Eyalet Denizaşırı ve Yatırım Şirketi 50 yıllık bir kiralama sözleşmesi imzalamıştır. Yine aynı şekilde 2016 yılında Çinli Cosco Shipping Ports Limited şirketi, Abu Dabi'de yeni bir konteyner kent inşa etmek ve işletmek için 35 yıllık bir anlaşma imzalamıştır (Arabnews,26.03.2023). Yine buna ek olarak Suudi Arabistan ile anlaşan Huawei bölgede ikinci büyük veri merkezini Suudi Arabistan'da kuracağını açıklamıştır. Ayrıca bir diğer Çinli dev olan Alibaba Suudi Arabistan'daki STC Group ile anlaşmıştır (Reuters, 26.03.2023).

Daha önce aktarıldığı gibi Orta Doğu'daki petrolün varlığının Çin açısından bir hayli önem arz etmektedir. İşte bu bağlamda Çinli şirketlerde petrol taşımacılığının önemli bir geçiş güzergahı olan Hürmüz Boğazı yakınlarında limanlara ve enerji altyapısına büyük yatırımlar yapmıştır. Bu anlamda Çin'in ilk denizaşırı üssüne ev sahipliği yapan Cibuti'deki üs yapılmadan önce Çinli şirketler limanları genişletmek, demiryolları ve havaalanları inşa etmek ve genişleyen bir serbest ticaret bölgesi kurmak için Cibuti'ye milyarlarca dolar akıtmıştır (Csis.org, 26.03.2023).

2021'de Çin, Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'ndaki ülkelerden şaşırtıcı bir biçimde 128 milyar dolarlık ham petrol ithal etmiştir. Bu tutar ABD ve AB'den üç kat fazla bir miktardır. Dolayısıyla Çin için Çinli şirketlerin bu bölgedeki petrol boru hatları ve liman projeleri oldukça önem arz etmektedir. Bu anlamda 2008'den 2012'ye kadar olan dönemde Çin Petrol Mühendisliği ve İnşaat Şirketi 380 km uzunlukta boru hattı inşa etmiştir. Yine aynı şekilde Ekim 2022'de China Harbour Engineering Company (CHEC) limanda 700.000 metrekarelik yeni bir konteyner sahası ve 36 destek binası inşa ihalesini kazanmıştır (Csis.org,26.03.2023).

Çinli şirketlerin bölgedeki faaliyetleri pek çok soru işaretini ve şüpheyi beraberinde getirmektedir. Özellikle ABD açısından Çin'in ve Çinli şirketlerin bölgedeki yayılımı istihbarat ve casusluk alanlarında ABD'yi endişelendirmektedir. Çinli şirketlerin inşa ettiği limanlara ve terminallere yerleştirilen sensörler sayesinde

diğer ordular hakkında sinyal istihbaratı toplayabileceği hakkında iddialar söz konusudur. Buna ek olarak Halk Kurtuluş Ordusu mensubu kişilerin Çin şirketler içerisinde yer aldığı ve bu şirketlerin orduya istihbarat sağladığı öne sürülmektedir (Csis.org,26.03.2023). Çinli şirketlerin bölgede altyapı, liman ve sanayi bölgesi yatırımları ile nüfuz alanını genişletmesi Washington yönetiminin bölgede temkinli davranmasına neden olmuştur. Bu bağlamda ABD Genelkurmay Başkanlığının Lojistik Direktörü Korgeneral Giovanni K. Tuck, Temsilciler Meclisi Ulaştırma ve Altyapı Komitesi'ne Çin'in bölgedeki genişleyen etkisinin verileri ifşa edebileceği ve ABD'nin kullanma yeteneğini etkileyebileceğini belirtmiştir. ABD'nin Çin'in BAE'de Khalifa Limanı'nda bir askeri üs inşa potansiyeline ilişkin endişelerine BAE'nin 5G ortağı olarak Huawei seçmesi ABD'nin Suudilere F-35' satışını dondurmasına neden olmuştur. BAE'ye satılan Çinli Huawei'in ekipmanlarının F-35'leri pasif olarak izleyebileceği ve gözetleyebileceğine dair endişeler mevcuttur (Csis.org,26.03.2023).

Daha önce bahsedildiği gibi Çin'in Dijital İpek Yolu çabası Orta Doğu'da büyümesinin bir diğer lokomotifiydi. Bu anlamda Hmn Tech, China Telekom ve China Unicom gibi Çinli şirketler Orta Doğu'da ve Kuzey Afrika'da veri iletim kablosu projeler inşa etmektedir. Yine aynı şekilde Beijing Genomics Institute gibi şirketler İsrail, BAE ve Suudi Arabistan ABD müttefikleri ile yapılan anlaşmalar ile yüz milyonlarca dolar kazanç elde etmişlerdir. Ayrıca yapılan bu anlaşmalar ile Beijing Genomics Institute artık tonlarca hassas biyolojik verilerinde gizliliğine sahip olmuştur. Çin'in bölgedeki en önemli müttefiki olan İsrail ile oldukça önemli iş birliği içerisinde. Bu bağlamda geleceğin teknolojilerine hâkim olmak isteyen Çin bu bağlamda özellikle Orta Doğu ve Afrika ülkelerine yönelmiştir. Çin, 2002 yılından bu yana İsrail'deki birleşme ve satın alma anlaşmalarının büyük çoğunluğu 9 milyar doları aşmıştır ve bu miktar yalnızca teknoloji alanında gerçekleşmiştir (TheDiplomat.com,26.03.2023).

Bu anlaşmalar sayesinde Huawei, İsrail siber güvenlik girişimi olan Hexatier'i 42 milyar dolara ve BT şirketi Toga Networks'ü 100 milyon doların üzerinde satın almıştır. Toga bugün Huawei'in Ar-ge merkezi olarak hizmet vermeye devam etmiştir. Xi Jinping'in Orta Doğu'ya Aralık 2022'de yaptığı ziyaret ile başta Suudi Arabistan olmak üzere diğer bölge ülkeleri ile çeşitli anlaşmalar yapmış ve bölge ile olan ilişkisini genişletmeye devam etmiştir (TheDiplomat,26.03.2023).

Bu kısımda Çin ile İsrail arasındaki ilişkiye ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Zira iki ülke arasında genişlemeye devam eden ilişkiler ABD'yi oldukça tedirgin etmektedir. Bilhassa Huawei'den ağzı yanan ABD aynı şekilde İsrail'i uyarmış ve olası iş birliklerine karşı bir tutum sergilediklerini beyan etmiştir. Bu anlamda İsraili yetkililer ise çeşitli önlemler almışlardır.

Buna örnek olarak İsrail'deki bir havayolu ihalesine Çinli şirketlerin casusluk şüpheleri nedeniyle ihaleye katılmasına izin verilmemiştir. Her ne kadar Çinli şirketler ihalelere giremse de Çin hali hazırda İsrail ile kapsamlı bir ilişki içerisindedir. Çin İsrail'in en önemli silah şirketlerinden Israel Aerospace Industries ve Rafael ile iş birliği yapmaktadır. Örneğin 2015 yılında Çin, Israel Aerospace Industries iş birliğinde yerel uçak üretimi kapsamında Çin'in Guandong eyaletinde büyük bir Ar-ge tesisi kurma konusunda anlaşmıştır (YeniŞafak.com,26.03.2023).

Yine aynı şekilde istihbarat, ihalar ve uzay teknolojileri alanlarında faaliyet gösteren şirketlerden olan Elbit Systems ile Çin güçlü bir ilişkiye sahiptir. Yukarıda bahsedilen şirketler aynı zamanda ABD ile yakın iş birliği içerisinde olan şirketlerdir aynı zamanda. İsrail'in yayınladığı istihbarat raporunda İsrail'in Çin şirketleri ve yatırımları konusunda oldukça dikkatli olması gerektiği vurgulanmaktadır. ABD'li şirketlere sızmak amacıyla bir tür arka kapı olarak kullanabileceğini belirtmiştir. Bu açıdan bakıldığında İsrail'li şirketler Raytheon, Boeing, Lockheed Martin gibi ABD devleri ile iş yapmaktadır. Dolayısıyla Çin'in İsrail şirketleri ile iş birliği yaparak bu sayede ABD'li şirketlere sızabileceği öne sürülmüştür. Nitekim 2014 yılında Çinli hackerlar Demir Kubbe'nin üreticisi olan Rafael ve Isarel Aerospace Industries'in sistemlerine sızdığı verileri çaldığı iddia edilmiştir (YeniŞafak.org,26.03.2023).

Görüldüğü üzere Çin'in Orta Doğu bölgesinde bir hayli aktif şekilde rol aldığı görülmekte ve nüfuz alanlarını kendi şirketleri vasıtası ile her geçen gün genişlettiği anlaşılmaktadır. Bölge ülkeleri ile ikili ilişkiler ekseninde oldukça önemli imtiyazlar elde etmektedir. Çin'in bölgeye ilişkin yaklaşımı ise bir anlamda istikrar ve sürekli gelişim felsefesine dayalıdır denilebilir. Çünkü Çin açısından Orta Doğu oldukça büyük bir pazar konumundadır. Dolayısıyla bu pazarın güvenliği ve istikrarı Çin'in bölgeye rahat bir şekilde erişebilmesine ve kaynaklarını buraya aktarabilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu yüzden ki Çin bölgede ağırlıklı olarak altyapı, enerji projeleri ve liman projeleri etrafında şekillenen bir yatırım çeşitliliğine sahiptir. Söz konusu

projeler ile Çin bölge istikrarına, Orta Doğu'nun yeniden inşasına ve kalkınması ön ayak olarak bölgede pragmatist ve bir o kadar da barış tesis edici politikalar yürütmektedir. Çin bu politikayı yürütürken kendisine bağlı veya özel pek çok şirket ile bölgede yüklü miktarda sermaye yatırımı yapmakta ve sahip olduğu şirketleri sayesinde bölgede önemli bir kazanım sağlamaktadır. Dolayısıyla Çin kendi şirketini bir anlamda anahtar görevinde kullanmakta ve Orta Doğu'da yükselmektedir.

5.2.2. Çin ve Çok Uluslu Şirketlerinin Asya'daki Faaliyetleri

Çin'in yakın coğrafyası Asya Çin'in çok yönlü politikalar sergilediği ABD, Hindistan ve Rusya gibi bölgesel ve küresel hegemonya kategorisindeki farklı devletler ile çıkar mücadelesine girdiği bir bölge olarak tanımlanabilir. Asya'nın farklı bölgelerinde gerçekleşen rekabet siyasi, politik ve askeri düzeyde olduğu kadar ekonomik olarak ta devam etmektedir. Orta Asya, Asya-Pasifik ve Kuzeydoğu Asya Çin'in boy gösterdiği bölgelerdir. Çin Asya'nın geneli ele alındığında bölge ülkeler ile ikili ilişkiler üzerinden ve Kuşak Yol Projesi kapsamında nüfuz ve etki alanı oluşturarak bölgede ağırlığını hissettirmeye çalışmaktadır. Çin'in özellikle ABD ile olan küresel rekabetinin en sıcak haliyle devam ettiği Asya Çin'in bölgenin farklı yerlerinde farklı çıkarlarının olduğu bir yer ve ABD ile rekabeti açısından oldukça önem arz eden bir bölgedir.

Asya'nın en önemli alanlarında biri olan Orta Asya Çin'in kendi açısından stratejik olarak önemli görmekte ve Çin'in Rusya ve Hindistan'dan sonra yayılım gösterdiği ve etki alanı oluşturmaya çalıştığı bir bölge olarak tanımlanabilir. Orta Asya özellikle zengin yer altı kaynakları ve Kuşak Yol Projesi'nin önemli bir ayağını oluşturması nedeniyle Çin açısından stratejik bir öneme sahip olduğu gibi Çinli şirketler açısından da önemli bir yatırım sahasıdır.

Çin, birçoğunun komşusu olduğu Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını tanıyan ülkelerden biridir. Tabi doğal olarak Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan etmesi ile birlikte batılı pek çok devlette bölgede faaliyet göstermeye başlamıştır. Rusya, Türkiye, İran gibi ülkeler bölgede etki alanı oluşturmak için politikalar geliştiren ülkelerden bazıları olmakla birlikte Orta Asya'da değişen konjonktür Çin'i bölgede daha aktif bir politika izlemeye sevk etmiştir (Ekrem,2011:20) Bu bağlamda Çin, Orta Asya'ya yönelik olarak Şangay İşbirliği Örgütü ile Orta Asya'yı ekonomik, kültürel ve

güvenlik eksenli girişimler ile Çin'in etki alanı içerisinde yer aldığını ve milli çıkarlarının olduğu bir bölge olarak tanımlamıştır (Ekrem,2011:20) Çin'in Orta Asya'daki milli çıkarları güvenlik ve refah ekseninde şekillenirken somut anlamda ise siyasi, ekonomik, güvenlik ve kültürel olarak dört farklı kategoriye ayrılmaktadır (Yan Xuetong,1997:196). Orta Asya bölgesi Çin'in jeopolitik ve ekonomik olarak hedeflerini uygulamaya koyabilmesi açısından üç önemli bölgeden (Güneydoğu Asya, Kuzeydoğu Asya ve Orta Asya) biridir (Ekrem,2004:88-95). Çin'in Orta Asya'daki arka bahçesi Doğu Türkistan ile bölge devletleri arasındaki tarihi ve kültürel etkenler ile ortak bir paydada ilişki kurmak istemekte Doğu Türkistan sayesinde bölgede stratejik anlamda yerini sağlamlaştırmak istemiştir. Yine bu bağlamda Doğu Türkistan'ı Orta Asya içerisinde bir çekim gücü haline getirerek tarihi ipek yolunu tekrar canlandırmak ve Avrupa'ya ulaşmak istemektedir (Ekrem,2007:25-26).

Çin'in bölgeye ilişkin çıkarlarını dört farklı şekilde kategorize eden CSİS (Central For Strategic and International Studies) raporu Çin'in bölgeye ilişkin politikasını şu şekilde sınıflandırmıştır; (Csis,2003)

- Çin'in Orta Asya'daki Stratejik Çıkarları; Şangay İş birliği Örgütü sayesinde bölge ülkelerine etkisini geniş ölçekte kabul ettirmek isteyen Çin aynı zamanda Rusya ile ilişkilerini geliştirerek ABD-Rusya arasında dengeleyici konumda yer almak istemektedir. Sonuç olarak ise Orta Asya'da meydana gelebilecek olumsuzların Çin'in kalkınmasına engel olmaktadır.
- Çin'in Orta Asya'daki Ulusal Güvenlik Çıkarları; Çin'in bölgeye ilişkin bir diğer politikası ise Uygur ayrılıkçı faaliyetlerinin önlenmesidir. Yine aynı şekilde terörizm, ayrılıkçı, uyuşturucu kaçakçılığı gibi pek çok konuda mücadelede bulunmak ve iş birliği yapmaktır.
- Çin'in Sınır Güvenliği; Çin'in Rusya, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan ile 7000 km uzunluğunda sınırı bulunmaktadır. Dolayısıyla Orta Asya'da sağlanacak olan sınır güvenliği aynı zamanda Çin'in güvenliği demektir. Sınırların bu denli önemli olmasının bir diğer nedeni ise sınır bölgelerinde doğal kaynakların zengin olması ve bu kaynakların Çin'in gelişimine katkıda bulunmasıdır.

Bu bağlamda ABD ise özellikle 11 Eylül sonrası bölgeye olan ilgisini artırmıştır. Bu durum doğal olarak Çin'in de çıkarlarını ve politikalarını etkilediği gibi uygulamakta

olduğu politikaları da revize etmeye zorlamıştır (Swanstrom, 2001). ABD Orta Asya'ya yerleşerek Rusya'yı kuzeyde dengelemekte, Hindistan ve Pakistan'a ulaşabilmekte ve doğuda Çin'i kontrol altına alabilmektedir. ABD'nin Orta Asya'ya nüfuz etmesi, Orta Asya refahına ket vuran terörizmi ortadan kaldırmak ve terörizm ile uluslararası ölçekte mücadele için Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı hareketlere müdahale etmek gibi fırsatlar sunmaktadır. Dolayısıyla Orta Asya, ABD'ye Çin'i Doğu ve Batı yönünde stratejik bir kuşatma imkânı vermektedir. ABD'nin finans ve teknik alanlarda hegemonik bir güç olması ve Orta Asya'da enerji koridorlarına ve boru hatlarına yön vermesi Çin'i hem denizden hem de karadan engellenmesini sağlamaktadır (He Buquan,2002:43).

Yine Asya kıtası içerisinde önemli anlaşmazlık alanlarından biri olan Güney Çin Denizi'ndeki çıkar çatışmaları ve Çin'in bu bağlamadaki merkeziyetçi tutumu Güney Çin Denizi'nde Çin dışında pek çok bölge ülkesini ve bölge ülkeleri sayesinde de ABD'nin soruna dahil olmasını mümkün kılmaktadır. Çin'in tarihsel olarak kendisine bağlı gördüğü, içerisindeki adaların petrol ve diğer enerji kaynakları bakımından zengin olması ve Kuşak Yol Projesi'nin deniz yolu güzergahının sorunsuz bir biçimde işleyebilmesi açısından Güney Çin Denizi Çin açısından oldukça önemlidir. Özellikle Güney Çin Denizi üzerinde ABD'nin Çin'i çevreleme politikasının bir parçası olarak QUAD ve AUKUS girişimleri ve Güney Çin Denizi'nde askeri hareketliliğini artırması son dönemde Güney Çin Denizi iki ülke arasındaki rekabetin bir başka alanda ve bölgede yansımasıdır.

Çinli şirketlerin Asya'daki faaliyetler ise geniş ölçekli olmakla birlikte Çin'in diğer bölgelerde yaptığı gibi Kuşak Yol Projesi kapsamında altyapı projeleri etrafında şekillenerek Çinli şirketlerin faaliyet alanı olmaktadır. Yine buna ek olarak bölgedeki enerji kaynakları Çinli şirketler için önemli bir yatırım alanı olarak göze çarpmaktadır.

Xi Jinping 2012'de iktidara gelmeden önce Çin'in bölgede üstlendiği üç farklı rol bulunmaktaydı. İlk olarak Çin, Kırgızistan'da ve Tacikistan'da yollar, elektrik santralleri ve elektrik şebekeleri finanse etmiştir. İkinci olarak ise Çinli şirketler Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'daki petrol ve gaz varlıklarına yatırım yaparken Çin bir yandan da hidrokarbon ihtiyacının artması ile kaynak arayışına yönelmiştir. Üçüncü olarak ise Çin, Kazakistan'dan orta düzeyde işlenmemiş metal ve Özbekistan'da pamuk ithal etmiştir (Carnegieendowment.org,2021). Çin artan hidrokarbon ihtiyacı nedeniyle Orta Asya'daki hidrokarbon ithal oranı da artmaya

başlamıştır. Buna ek olarak Çin, diğer pek çok bölgede olduğu gibi Kuşak Yol Projesi'nin önemli bir güzergahı olması nedeniyle Orta Asya'da da altyapı projelerine oldukça önem vermiştir. Çin'in hidrokarbona olan talebinin artması ile birlikte Çinli şirketler özellikle Kazakistan ve Türkmenistan'da hidrokarbon ve çıkarma faaliyetleri bulunmaya başlamıştır. Çin'in bu anlamdaki ilk yatırımını 1997 yılında devlet güdümlü petrol şirketi olan Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) Kazakistan'ın önemli hidrokarbon şirketlerinden Aktobemunai Gas 'ın %60,3 hissesini satın alması ile olmuştur (Carnegieendowment.org,2021). Buna ek olarak Çinli şirketler Kırgızistan ve Tacikistan'daki önemli altyapı projelerini üstlenmiştir. Söz konusu projelerin birçoğunu genelde iki Çinli şirket üstlenmiştir. Bu şirketlerden China Road and Bridge Corporation (CRBC) yolları ve diğer altyapı projelerini yürütmüştür. Bir diğer şirket olan Tebian Electric Apparatus ise elektrik şebekelerini ve elektrik santrallerini inşa etmiştir. Yine buna ek olarak Jiangsu eyaletinde bulunan Çinli holding Jingheng Group, Özbekistan'daki tekstil firmasına yatırımda bulunmuştur (Carnegieendowment.org,2021).

Çin her ne kadar büyük ölçekli altyapı projeleri bölgesel bazda önemli roller oynasa da Çin'in bir diğer yatırım stratejisi olan dijital ipek yolu gayesi altyapı projeleri arasında göz ardı edilen önemli bir husus olmaktadır. ABD'nin dünyanın pek çok yerinde peşine düştüğü Huawei'in Özbekistan, Kazakistan ve Tacikistan'daki 5G yatırımları, Pekin liderliğinde bölgede büyük bir dijital altyapı dönüşümüne sahne olmaktadır. Bu anlamda Çin'in en büyük telekomünikasyon şirketi olan Huawei söz konusu yatırımlara öncülük eden şirket olarak göze çıkmaktadır. Son olarak Özbekistan'ın en büyük cep telefon şirketlerinden Uzmobile ve Ucell 2020 yılında ticari ortak olarak Huawei ile iş birliği yapmıştır (TheDiplomat,2020).

5.2.3. Çin ve Çok Uluslu Şirketlerinin Afrika'daki Faaliyetleri

Şekil 20: 2000-2020 yılları arasında Afrika'nın ithalat yaptığı ülkelerin değişimi. Kaynak: Statista

İnsanlığın başlangıç noktası olarak kabul edilen ve 1.4 milyar olan nüfusunun 2100 yılına kadar 3.9 milyara ulaşacağı tahmin edilen (dw.com,2023) Afrika son 10 yıl içerisinde belki de en çok dikkat çeken bir yükselişe sahne olmakla birlikte pek çok devletin kanalize olduğu bir kıta olarak karşımıza çıkmaktadır. Afrika'nın artan önemli pek çok ülke gibi elbette Çin'in de iştahını kabartmaktadır. Çin pazarı açısından devasa bir pazar olarak kabul edilen **Afrika'da Çin yıllar içerisinde tüm kıtaya yayılan bir**

Afrika kıtasının içerisinde bulundurduğu 55 ülke, zengin yer altı kaynakları, devasa nüfusu ve Asya'dan sonra en kalabalık kıta olması nedeniyle uzun yıllardır artarak süregelen bir çekim gücüne sahiptir. Kıtanın bu güzellikleri her ne kadar Afrika'nın sömürgecilik, kölelik ve ırkçılık gibi kanayan yarasının en büyük sebepleri olsa da Afrika son dönemde artan nüfusu ve ne hızlı gelişen kıta konumuna ulaşması son yıllarda devletler açısından cazibesini artırmaktadır. Bu bağlamda Çin etkisini kıtada en çok hissettiren ülkelerin başında gelmektedir. Çin'in Afrika ile olan ilişkisi esasında Soğuk Savaş yıllarına kadar uzanmaktadır. 1963 yılında ilk kez Çinli bir Başbakan Afrika'ya ziyarette bulunmuştur. Ziyareti gerçekleştiren Zhou Enlai Çin ve Afrika

arasındaki dayanışmayı “yoksul dostlar” şeklinde somutlaştırmıştır (Mohan&Power,2008:27). O dönemde Çin iki kutuplu sisteme eleştirel biçimde yaklaşmaktaydı ve belli bir oranda soğuk savaşın taraflarına mesafe koymaktaydı. Buna paralel olarak Afrika olarak Afrika ülkelerindeki bağımsızlık hareketlerini destekleyerek para ve silah desteğinde dahi bulunmuştur. Yine destek anlamında bölge ülkelerine doktor, mühendis ve öğretmen yollamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde kapılarını dışarıya açan Çin ve uygulamış olduğu reform hareketleri neticesinde önemli ölçüde kaynak ve enerji ihtiyacı duymaya başlamıştır (Ermağan&Giray:7). Dolayısıyla Çin’de gözünü bu anlamda Afrika’ya çevirmiştir. Çin yine bu bağlamda 1979 ve 1990’lı yıllar arasında 102 proje için 51 milyon dolar yatırımda bulunmuştur (Ermağan&Giray:7-8). İlerleyen dönemde bölgeye akın etmeye başlayan Çinli şirketler ile birlikte Çin’in Afrika’daki varlığı giderek artmıştır. Her ne kadar Çin’in çıkarlarına ve politikalarına yoğunlaşılsa da esasında Afrika’nın elde ettiği kazançlar ve kıta ülkelerinin çıkarları da ikili ilişkileri etkileyen husustur. Bu anlamda (Ermağan&Giray:11-12);

- Çin kıtada ağırlıklı olarak büyük ölçekli altyapı yatırımları yaparak katkı sağlamaktadır.
- Çin’in bölgede sağlık personelleri görevlendirmesi ile sağlık diplomasisi yürütmesi bölge devletlerini Çin’e yakınlaştıran bir unsurdur.
- Çin’in kıtada uyguladığı kalkınma ve istihdam programları kıtanın yoksulluk ile mücadelesine olumlu yönde katkıda bulunmaktadır.

Çin’in Afrika’ya olan ilgisinin bir diğer sebebi ise Afrika ülkelerinin BM’nin %28’lik bir kısmını oluşturmasıdır. Dolayısıyla BM’de Afrika ülkelerinin desteğini almak Çin’e önemli bir hareket alanı sunmaktadır. Bu bağlamda 2008 yılında Afrika ülkeleri önemli BM kararlarında ABD ile %29 oranında bir ayrışma yaşamıştır. Afrika ülkelerinin oyları genellikle ABD yerine Pekin ile uyumlu olmuştur. Haziran 2020’de Cenevre’deki BM İnsan Hakları Konseyi’nde tartışmalı Hong Kong ulusal güvenlik yasası hakkında yapılan oylamada 25 Afrika ülkesi Çin’i desteklemiştir. Yine aynı şekilde Afrika ülkeleri Çin’in Uygur azınlık hareketlerine karşı baskıcı eylemlerini içeren ve savunan 2019 açık mektubunun 37 imzacısının neredeyse yarısı Afrika ülkelerinden olmuştur (Foreignaffairs.house.gov, 02.04.2023).

Çin’in Afrika’da etkin bir şekilde politika yürütebilmesi hem diğer batılı devletlerden farklı dış politika hamlelerinde bulunması hem de Afrika ülkelerinin Çin’

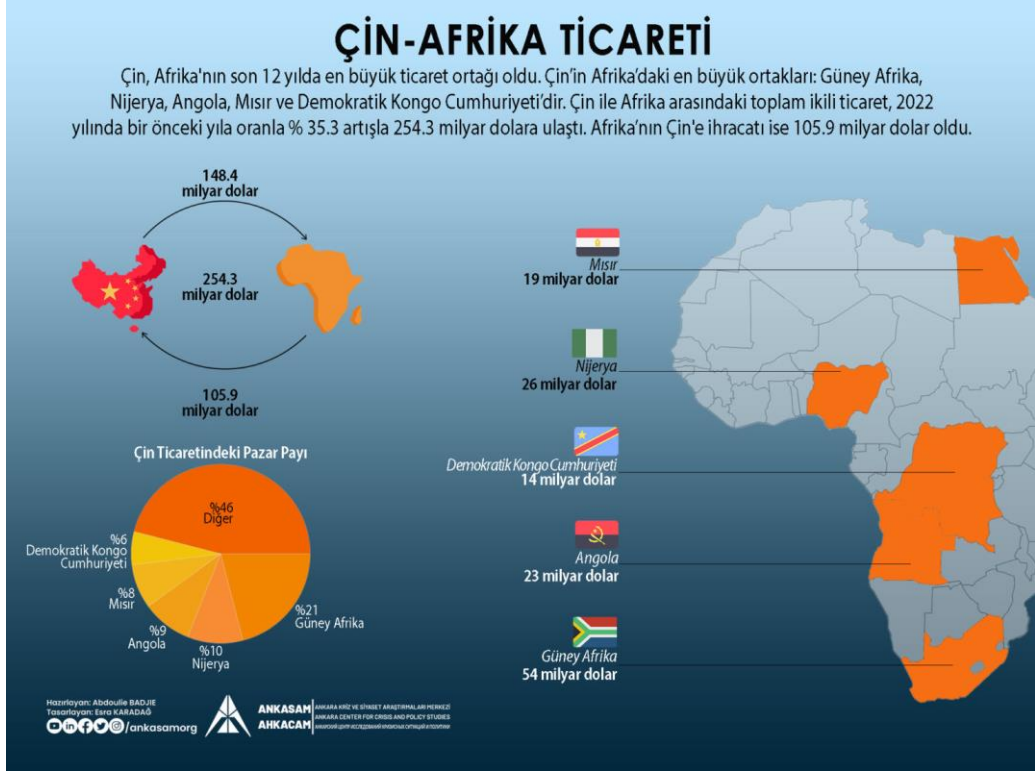
bakış açısı önemli rol oynamaktadır. Diğer Batılı ülkelerin aksine Çin, klasik sömürgeci bir yaklaşım ile kıtaya yaklaşmamaktadır. Afrika'nın sömürgeci geçmişi ve günümüzde bile hala başka ülkelerin baskısı ile uğraşmak zorunda kalması Çin'in farklı bir yaklaşım sergilemesine neden olmaktadır. Bu bağlamda Çin, diğer devletlerin iç işlerine karışmama ilkesini Afrika'da etkili bir biçimde uygulamakta ve müdahale etmekten kaçınmamaktadır. Dolayısıyla Çin'in bu yaklaşımı kıta ülkelerinin Çin'i zararsız bir ortak olarak görmesini sağlamaktadır. Çin'in kıtada benimsediği kazan- kazan politikası ve Çin'in Afrika ile olan ilişkilerinin ilkelerini Xi Jinping'in Cakarta'da Asya-Pasifik zirvesinde yapmış olduğu konuşma gayet net bir şekilde açıklamaktadır (teoridergisi.com,02.04.2023).

Kazan-Kazan iş birliği çerçevesinde yeni tip uluslararası ilişkileri öne çıkarmalı daha adil ve eşitlikçi bir uluslararası düzeni teşvik etmeliyiz. Asya-Afrika dayanışmasını derinleştirmeliyiz. Sorunlara birlikte göğüs germeli, iş birliğini bizi hep iyi arkadaş, iyi ortak ve iyi bir dost kılacak nitelikleri sürekli üst düzeye taşımalıdır. Ortak kalkınma için Kazan-Kazan yaklaşımını benimsemeli, kalkınma stratejisini birbirine eklememeli, ulaşılabilirlik altyapısını geliştirmeli, sanayide, tarımda insan kaynaklarının gelişiminde ve öteki alanlarda sonuç üreten iş birliklerine gitmeli, yeşil enerji, ekonomik ve e-ticaret gibi etkinlikleri teşvik etmeliyiz. Farklılıkları korurken ortak zeminler yaratmalı, açık ve kapsayıcı olmalıyız. Bütün ülkelerin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne, toplum sistemleri özgürce seçebilmelerine saygı göstermek zorunludur.

Xi Jinping'in kıta ile olan ilişkileri bu şekilde özetlerken Çinli şirketler Angola'da petrol, Zimbabve'de uranyum, Kenya'da kobalt, Zambiya'da bakır çıkarmaktadır. Yine aynı şekilde Çinli şirketler tarafından Kenya, Tanzanya, Etiyopya, Uganda, Cibuti ve Ruanda'da demiryolları, köprüler, hastaneler, okullar, devlet binaları, sosyal tesisler yaparak Afrika ülkelerini yeniden dönüştürmektedir (teoridergisi.com,02.04.2023).

2022 yılı itibariyle 282 milyar dolardan fazla ikili ticaret hacmine sahip olan Çin, bu rakam ile 13 kez üst üste Afrika'nın birinci ticaret ortağı olmuştur. Çin kıtada bu derece rekor bir ticari ilişkiye imza atması elbette bölgede yapılan yatırım ve Çinli şirketlerin faaliyetleri ile mümkündür. Öyle ki Çin, Afrika'da 6.000 km'ye varan karayolu ve demiryolu inşa etmiştir (Aydınlık,02.04.2023)

20'ye yakın liman, 80'i aşkın büyük elektrik projeleri, 130 sağlık kuruluşu, 43 spor kompleksi ve 170'i geçkin okul inşa ederek Çinli şirketler sadece Afrika'da 4.5 milyondan fazla istihdam imkanı sağlamıştır (Aydınlık,02.04.2023).

Şekil 21: Çin'in Afrika ile olan ticari ilişkisi. Kaynak: Ankasam

2023 yılı itibariyle kıtada faaliyette bulunan Çinli şirket sayısı 3.500 ile 10.000 arasında değişmektedir. Çin'in kıtaya yapmış olduğu yatırımların büyük bir çoğunluğu özel şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Çin'in Afrika'ya yaptığı özel sektör yatırımları kıtaya eşit şekilde dağılmamaktadır. Çin'in kıtadaki yatırım toplamda 12 ülkede yoğunlaşmaktadır. Mısır, Nijerya, Güney Afrika, Angola, Kongo Cumhuriyeti, Zambiya, Gana, Cezayir bu ülkelerden bazılarıdır. Afrika'da faaliyet gösteren en büyük Çinli özel çok uluslu şirketler ise Huawei, Holley, Jiangsu Yonghuan, King Deer, China- Afrika Cotton, Startimes, Huajian, Transsion Holding ve Sunda International şeklindedir (thediplomat,01.04.2023).

The China-Africa Tech Stack

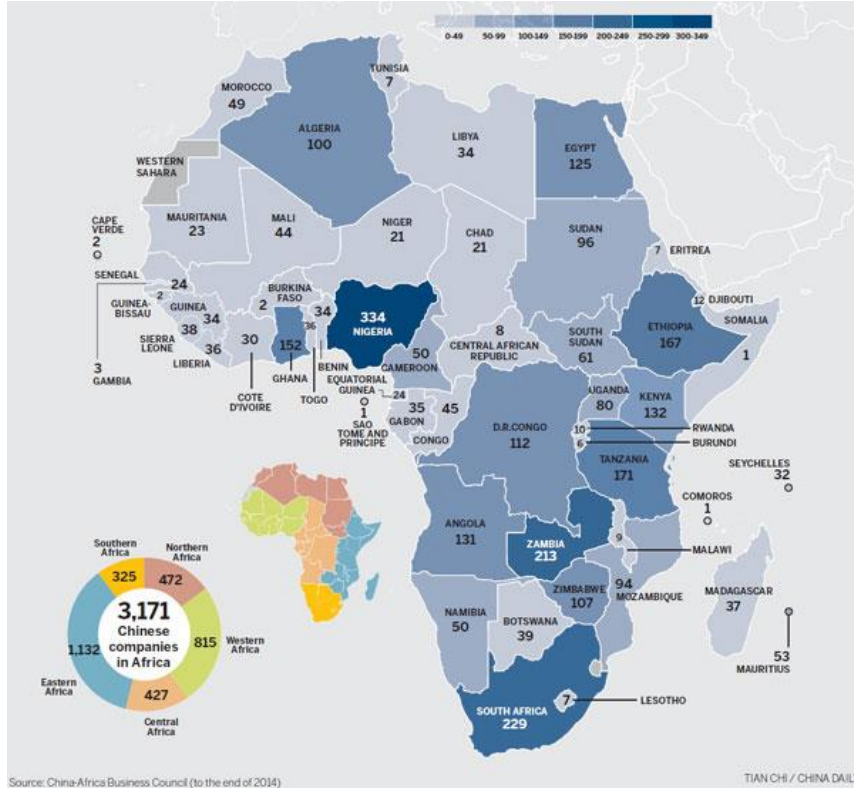

Source: The concept of the Africa-China tech stack was first articulated by the Kenyan entrepreneur Michael Kimani in 2020.

Şekil 22: Afrika'da ki Çinli teknoloji şirketleri ve faaliyet gösterdikleri sektörler.
Kaynak: thechinaproject.com

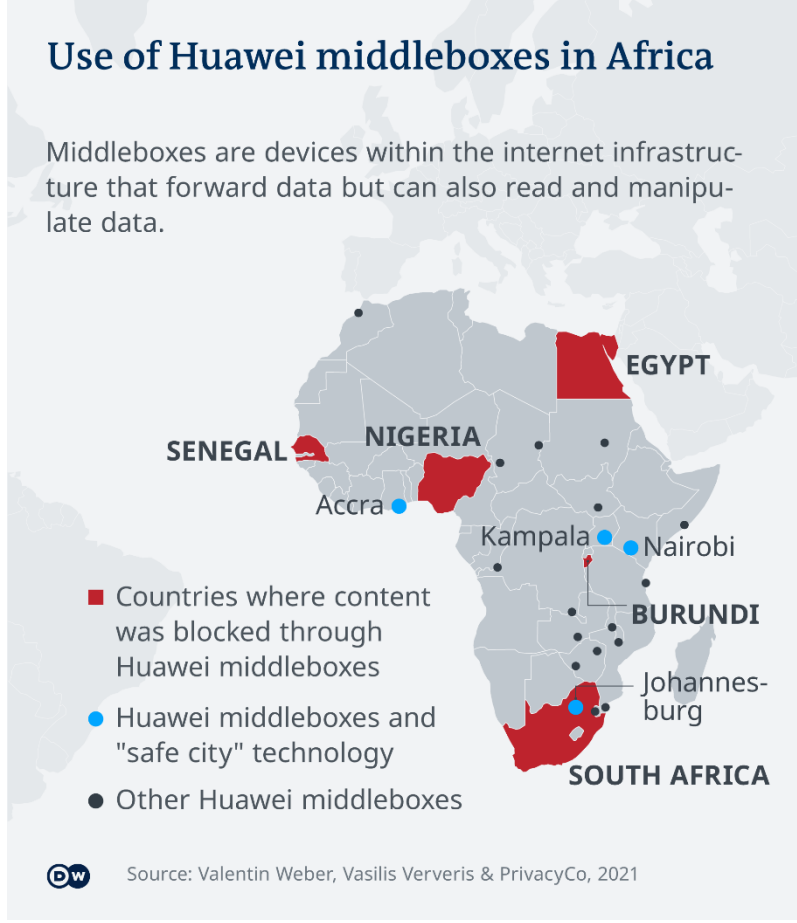
Çin'in Telekom şirketlerinin Afrika'daki bilgi işlem hizmetlerine yönelik olarak yaptıkları yatırımlar Çin'in kıtadaki faaliyetlerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Çinli telekom şirketleri, MTN, Sonatel, Algerie Telecom ve Maroc Telecom gibi Afrika'nın ana ağ hizmeti sağlayıcı şirketleri ile stratejik ortaklık kurmuşlardır. Yerel ortaklar ile iş yapan Çin'li telekom şirketleri kıtanın pek çok yerine baz istasyonu inşa etmektedir (Cisse,2022). Yine aynı şekilde Çinli telekom devlerinden Huawei ve ZTE, yerel ağların güvenilir şekilde çalışmasını sağlamak için uzun vadeli bakım ve onarım hizmetleri sunmaktadır. Buna ek olarak Huawei, Nijerya'da yaklaşık 20 milyon kişiye telekom hizmeti sağlamaktadır. Çinli telekom şirketleri Afrikalı şirketleri ile ortaklık kurarak Pazar payını genişletme çabası içerisinde olmaktadır (techeconomy,2019). Çinli finansörler, Afrika hükümetlerine telekom ekipmanlarını ve

hizmetlerini geliştirmeleri için yalnızca Çinli telekom şirketlerinden ekipman almaları koşuluyla kredi vermektedir (Cisse,2022).

şekil 23: Afrika'da ki Çinli çok uluslu şirketlerin ölkelere göre dağılımı. Kaynak: Chinadaily

Çinli telekom şirketlerinin Afrika'ya katılımı çeşitli fırsatlar getirirse de, bilgi ve altyapı, dijital egemenlik, Afrika ölkelerinin Çin bilgi işlem teknolojilerine bağımlılığı, gözetim, sansür, siber güvenlik, yönetişim, BT özgürlüğu, internet kontrolü ve filtreleme, vatandaşların kontrolü gibi siyasi ve toplumsal sorunlara da kaynak oluşturmaktadır. Pek çok Afrika ölkesi tüm hükümet verilerini ve dijital platformlarını başta ABD ve Çin olmak üzere yabancı ölkelere devretmiştir. Afrika'nın bilgi işlem teknolojilerine yönelik artan yatırımları ile birlikte Çinli telekom şirketleri, farklı görüşleri ifade etmek için çevrimiçi platformları kullanan Afrikalıları takip etmek amacıyla internet kullanımını filtrelemek ve izlemek için Afrika hükümetleri ile iş birliği yapmaktadır. Daha doğrusu Çinli telekom şirketleri Afrika hükümetlerinin sansür yasaları uygulamalarına yardımcı olmaktadır (Cisse,2022).

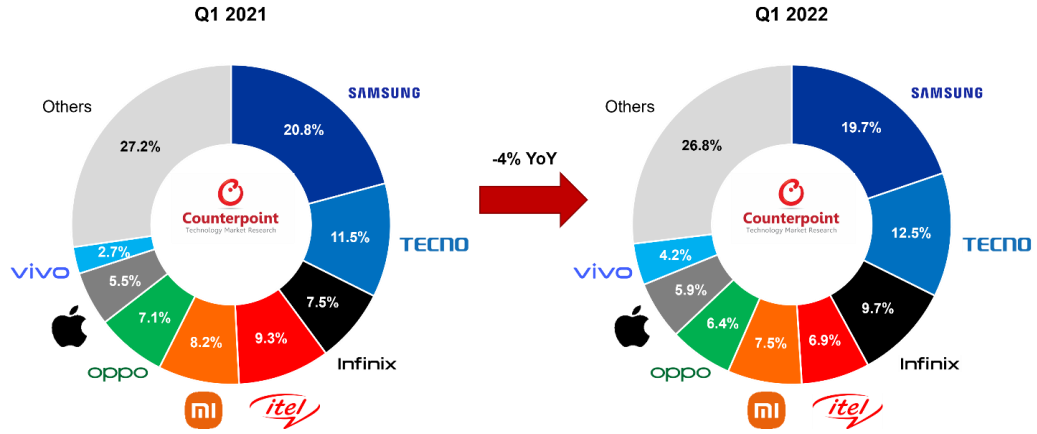

Şekil 24: Afrika'da içerik sansürlemek veya engellemek için kullanılan Huawei ekipmanlar ve kullanıldığı Afrika ülkeleri. Kaynak: DW.com

Örneğin, Etiyopya ve Uganda'da Çinli telekom şirketleri, siyasi muhaliflerde dahil olmak vatandaşlarının internet kullanımının gözetlenmesi, izlenmesi ve kontrol edilmesi sürecine dahil olmuştur (Burnett,2005).

Çin yol, köprü, liman, resmi kurum yatırımlarının yanı sıra Afrika'da önemli bir 5G ve akıllı şehir projelerinin sağlayıcısıdır. Bu anlamda Huawei Afrika'nın bilgi teknolojisi altyapısının %70'e yakınına inşa etmiştir. İki Çinli telekomünikasyon devi olan Huawei ve ZTE tahminen 30'dan fazla Afrika ülkesinde 40'dan fazla telekom ağı ve 20'den fazla Afrika ülkesinde ulusal ve hükümet ağları kurmuştur. Yine buna örnek olarak Uganda Başkanı Museveni akıllı bir şehir gözetim teknolojisi projesi için Huawei ile 126 milyon dolarlık bir anlaşma imzalamıştır. Dokuz Afrika ülkesi Çinli şirketler tarafından sağlanan güvenli şehir sistemlerini kullanmaktadır ve bu ülkeler; Botswana, Fildişi Sahili, Gana, Kenya, Fas, Güney Afrika, Uganda, Zambiya ve Moritanya'dır (foreignaffairs.house.gov,01.04.2023).

2019 yılında gerçekleşen Çin yatırımlarının yaklaşık %25'i madencilik ve maden çıkarma sektörlerinde gerçekleşirken buna ek olarak Çinli telefon şirketi olan ve Infinix, Tecno ve Itel gibi Afrika oldukça popüler olan markaların sahibi olan Transsion Holding Afrika'nın akıllı telefon pazarının %48'ine sahiptir. Günümüzde binlerce Çinli şirketin faaliyet gösterdiği Afrika'da 2005 yılından bu yana Çin'in kıtadaki toplam yatırımı 2 trilyon doları bulmaktadır (thediplomat,02.04.2023).

Şekil 25: 2021 ve 2022 yıllarında ki Çin'de ki akıllı telefon pazarının dağılımı. Görüldüğü gibi Çinli şirketler pastadan en büyük payı almaktadır. Kaynak: Benjamindada

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere Çinli telefon şirketleri kıtada pek çok güçlü rakibi olmasına rağmen 2021 ve 2022 yıllarında pastadan en fazla payı almıştır. Çinli şirketlerin bu başarısı bölgede Çin'in sektör bazında telekomünikasyon ve kitle iletişim cihazları kapsamında Çin'in lider konumunda olduğunu bizlere göstermektedir. Çin'in Afrika'ya sağladığı finansmanlarının çerçevesi ise 2000 ile 2020 yılları arasında ağırlıklı olarak ulaşım, enerji üretimi, madencilik ve telekomünikasyon alanlarında gerçekleşmiştir. Finansmanların toplamı 160 milyar dolar değerinde olmuştur. Son 20 yılda ise Çin'den en çok borç alan ülkeler ise Angola, Zambiya, Etiyopya, Kenya, Nijerya ve Kamerun olmuştur (foreignaffairs.house.gov.,02.04.2023).

Çin, Afrika'da politik avantaj elde ettiği kadar stratejik yatırımlarda yapmaktadır. Etiyopya Addis Ababa'daki Afrika merkezi binası 2012 yılında Çin tarafından 200 milyon dolarlık bir finansman ile inşa edilmiştir. 2018 yılında ise Çin, Nijerya'da Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu'nun genel merkezini inşa edeceğini duyurmuştur. Çinli şirketler Afrika'da en az 24 başkanlık veya başbakanlık

konutu veya ofisi finanse etmiş ve inşa etmiştir. Bunun yanı sıra en az 26 parlamento veya parlamento ofisi, en az 32 askeri veya polis tesisi, en az 19 dışişleri binası ve en az 14 hassas hükümet içi telekomünikasyon ağı inşa etmiştir (foreignaffairs.house.gov,02.04.2023).

Çin'in bölgede pek çok kesim tarafından eleştirilen bir diğer politikası ise "borç diplomasisidir. Çin Afrika ülkelerine yaptığı yatırıma finansman olarak yükü miktarda kredi vermektedir. Öyle ki dünyanın en alacaklı ülkesi günümüzde Çin'dir. Bu anlamda Çin, Afrika ülkelerine ödemesi neredeyse imkânsız borçlar vermekte ve verilen borçlar ödenmediği takdirde Çin yapmış olduğu yatırımlara el koyarak işletme hakkını devralmaktadır. Bu sayede Çin stratejik öneme sahip pek çok limanın, havaalanının ve diğer yatırım işletme hakkını elde ederek bölgede stratejik avantaj lede etmektedir. Bu bağlamda 2021 yılı itibariyle Cibuti'nin toplam dış borcunun yaklaşık %70'i sadece Çin'e aittir. Yine aynı şekilde Zambiya'nın toplam dış borcunun %68'i Çin'e aittir (foreignaffairs.house.gov,02.04.2023).

Sonuç itibariyle Afrika önemini giderek artıran kadim bir kıta olduğunu iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır. Pek çok batılı devletin aksine katıksız bir sömürge politikası gütmeyen Çin, ekonomik gücünü ve çok uluslu şirketlerinin yanı sıra ulusal şirketlerinin de sayesinde kıtada rekabet edilmesi çok zor olan bir ülke konumuna gelmiştir. Çin'in Afrika'da devasa ölçekli projelere yatırım yapması, kendi iş gücünü kıtaya nakletmesi, Afrika'nın stratejik öneme sahip limanlarında faaliyetler yürüterek bir anlamda enerji transferi güzergahını da garantiye almış Çin aynı zamanda ileri teknoloji alanlarında da kıtada çok önemli faaliyetlerde bulunmaktadır. Çinli şirketlerin bu çok önemli yatırımların ana yüklenicisi olmalarının yanı sıra bu şirketlerin Afrika'da birçok önemli limanlarda faaliyet göstermeleri, kıta ülkelerinin bilgi işlem ihtiyaçlarını karşılıyor olmaları ve Afrika ülkelerinin önemli ulusal yapılarının (dışişleri bakanlığı binaları veya ofisler gibi) inşa süreçlerinde rol oynamaları bir anlamda Afrika ülkelerinin de güvenliğinin Çin'in eline kaldığını göstermektedir. Nitekim Addis Ababa'daki Afrika Birliği binasının inşasının Çinli şirketler ve teknolojik yapısının Huawei tarafından yapılması ve daha sonra birliğin tüm verilerinin belli aralıklarla Çin'e aktarılması ve dinlenmesi skandalı bu duruma açık bir örnektir. Çin her ne kadar ABD ile girdiği rekabette Afrika kıtasında önemli bir üstünlük sağlamış olsa da Çin'in casusluk yaptığına dair pek çok şüphenin bulunması ve Afrika ülkelerini ödeyemeyecekleri kadar borçlandırarak yatırımları üzerinde söz sahibi olması farklı bir

sömürge biçimi olarak adlandırılabilir ve kıtanın Çin'e karşı bakış açısını değiştirmesine neden olabilir. Buna ek olarak Çinli şirketlerin kıtada hükümetler ile oldukça yakın ilişki kurmaları Afrika ülkelerinin hükümetlerinin kendi halklarını kontrol edebilme ve gözetleyebilme yeteneği kazanmalarına imkân sağlayabilmektedir. Dolayısıyla hem bu şekilde hem de çeşitli sektörlerde yapılan yatırımlar neticesinde Çinli çok uluslu şirketler kıtada oldukça önemli bir paya sahip olmakla birlikte aslında bir ülkenin belirli bir coğrafya da etki kapasitesi oluşturması bakımından ne kadar önemli birer aktör olduklarını bize göstermektedir.

5.2.4. Çin ve Çok Uluslu Şirketlerinin Avrupa'daki Faaliyetleri

Çin'in Avrupa ile olan ilişkisi tarihsel olarak çok eski dönemlere dayanmaktadır. İpek Yolu aracılığıyla Doğu'nun sahip olduğu zenginlik, bilhassa ipek ve baharat ürünleri Roma'ya kadar ulaşmıştır (Keohane&Nye, t.y). Özellikle Roma İmparatorluğu döneminde tahsis edilen kesintili fakat dolaylı yollarla kurulan ilişkiler daha çok ticari, dini ve diplomatik boyutlarda gerçekleşmekteydi (Filippini,2009:225-241).

Çin ile Avrupa arasındaki ilişkiyi dört ana döneme ayırmak oldukça mümkündür. Öncelikle iki taraf arasındaki ilişkiler açısından temel teşkil eden birinci dönem 1514 yılında Portekizlilerin ticari faaliyette bulunmak amacıyla Çin kıyılarına ayak basması ile başlayarak 19.yy'da sona ermiştir. Bu dönemde ilişkiler hiçbir aracı olmadan doğrudan biçimde gerçekleşmiş ve kesintiye uğramamıştır. Ancak bu ilk dönemde kendini dünyadan izole etmiş olan Çin, Avrupalı devletlerin ülkenin içlerine girmesini engellemiş ve ilişkileri liman sınırları içerisinde sabit tutmuştur (Yahuda,2008:15).

Taraflar arasındaki ilişkilerin ikinci dönemi ise Çin açısından “utanç ve aşağılanma yüzyılı” anlamı taşımaktadır zira bu dönemde Çin, Avrupalı devletler tarafından silah zoru ile dışa açılmaya zorlandığı, Afyon savaşları ile sömürüldüğü, ülkenin en uzun süre tahtta kalan Qing Hanedanı'nın tahttan düştüğü, Japon işgali ile aşağılandığı ve İkinci Dünya Savaşı ile birlikte iç savaşa sürüklendiği 1800-1949 yıllara arasındaki yaklaşık 150 yıllık bir dönemi kapsamaktadır (Yahuda,2008:17).

19.yy'a gelindiğinde Avrupa genel olarak kendi sorunları ile meşgul iken doğal olarak ta Çin üzerindeki baskısı ve etkisi gerilemiş ve birinci ve ikinci dünya savaşları neticesinde de iyiden iyiye azalmıştır. Bu dönemi takiben Çin ve Avrupa arasındaki

ilişkilerin üçüncü periyodu olan soğuk savaşın sona erdiği dönemdir. Bu bağlamda Çin ve Avrupa arasında yeni bir sayfa açılmıştır. Soğuk savaş döneminde taraflar arasındaki ilişkiyi belirleyen sınırlar soğuk savaşın getirmiş olduğu güvenlik kaygısı ve iki kutuplu düzenin getirmiş olduğu zorunluluklar etrafında şekillenmiştir. Soğuk Savaş dönemi içerisinde batılı devletler ve Çin birbirlerini dünya siyasetini etkilemekten uzak güçler olarak algılamışlardır (Başçıl,2013). Dördüncü ve son dönem ise soğuk savaşın bitişinden günümüze kadar dönemi kapsamaktadır. Bu dönem en temel tanımı ile soğuk savaşın izlerinin silindiği ve daha özgür ilişkilerin kurulduğu bir dönemdir (Shambaugh,1995).

Oldukça eski tarihlere dayanan bu ikili ilişkiler günümüzde Çin'in artık etkisini önemli ölçüde aşındığı Avrupa'nın karşısında asimetrik biçimde üstün bir konuma geldiği bir vaziyet almıştır. Avrupalı devletler misyoner ve sömürgeci geçmişlerine rağmen özellikle ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar ve sürdürülebilir stratejik ilişkiler için Çin'e önemli ölçüde bağımlı bir konumdadırlar. Ayrıca unutulmamalıdır ki günümüz Çin'inin meydana gelmesinde Avrupa'nın Çin'e vermiş olduğu destek ve bilimsel altyapı yardımları oldukça önemli bir noktadır (Arslan,2019:73). Çin ile Avrupa arasındaki ilişkiler önemli bir husus ise üçüncü ülkelerin etkisi ve bu ilişkiadaki konumudur. Zira Çin ve Avrupa arasındaki ilişkide ABD oldukça merkezi konumdadır (Arslan,2019:73). Taraflar arasındaki ilişkiyi Güçler dengesi çerçevesinde ele aldığımızda AB açısından Rusya ve ABD'ye karşı Çin, Çin açısından ABD'ye karşı Rusya ve AB hayati derecede önemli konumdadır. Bu noktada ABD dışındaki pek çok ülke çok taraflı iş birliğinin destekçisi olmakla sıfır toplamı bir ilişkiyi değilirdiler. Bu bağlamda İngiltere'nin AB kanadından ayrılması ve kendisini Avrupalı kimliğinden uzaklaştırması ile birlikte Çin ile olan ilişkilerinde önemli bir kazanım elde etmesini sağlamıştır. Yine aynı şekilde ABD faktörüne rağmen Asya Altyapı ve Yatırım Bankası'nın 57 kurucu üyesi içerisinde Avrupalı devletlerde yer almaktadır. Bu bağlamda bankaya en fazla yardım yapan Avrupalı devletler arasında Almanya, Fransa ve İngiltere yer almaktadır (Arslan,2019:74). Avrupa ve Çin'i karşılıklı bağımlılık çerçevesinde en çok bir araya getiren husus elbette ticarettir ve Avrupa Çin'in ticaret fazlası verdiği bölgelerden birisidir (Arslan,2019:75). Jeoekonomiyi etkin bir şekilde kullanmayı bilen Çin Bir Kuşak Bir yol projesini hayata geçirerek "Afro Avrasya" ismiyle yeni bir bölgeyi ekonomik bir kuşak haline getirmeyi amaçlamaktadır. Avrupa ise bu Afro Avrasya'nın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Uhlig,2009). Tarafların

ilişkilerindeki dinamiğe bakıldığında her iki tarafta pek çok önemli konuda koordinasyonlu ve işbirlikçi bir yaklaşım sergileme noktasında birbirine ihtiyaç duymaktadır. AB açısından Çin, Doğu Asya ile kurulan ilişkilerde başat rol oynarken Çin açısından AB ise modernleşme ve kalkınma stratejisini Batı eksenli şekilde yapmak isteyen Çin için önem arz etmektedir (Arslan,2019:78). Avrupa ve Çin arasındaki ilişkide askeri gücün kullanılmasını teşvik edecek herhangi bir anlaşmazlık bulunmazken Çin'in iç işlerine karışılmaması talepleri, Tayvan, Hong Kong, Tibet sorunlarına ilişkin Tek Çin politikası ve AB'in Çin ile olan ticari ilişkilerde Çin'in çok daha fazla kazanç elde etmesi ve haksız rekabeti önemli tartışma konularından bazılarıdır (Arslan,2019:79).

SEKTÖRE GÖRE MARUZİYET

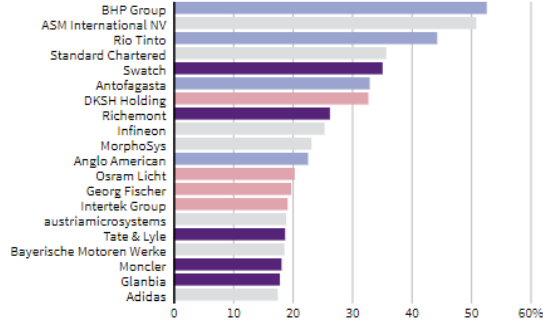
Stoxx 600 şirketlerinin Çin'den sektör bazında milyar euro geliri

■ Tüketici ■ Enerji ■ endüstriler ■ Temel materyaller ■ Diğer

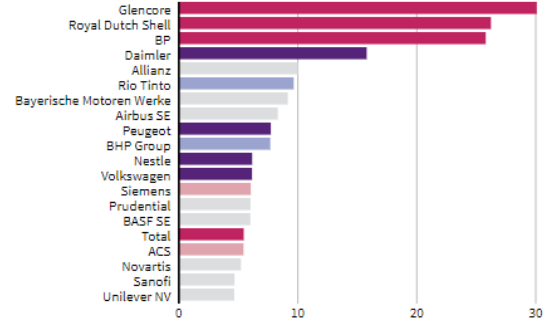
GÖRÜŞE GÖRE İLK 20 ŞİRKET

Toplam gelirin yüzdesi olarak Çin'den elde edilen gelir

GELİRLERİNE GÖRE İLK 20 ŞİRKET

Çin'den elde edilen gelir, milyar avro

Not: Mali yıl 2019 karma toplam gelir

Kaynak: Refinitiv

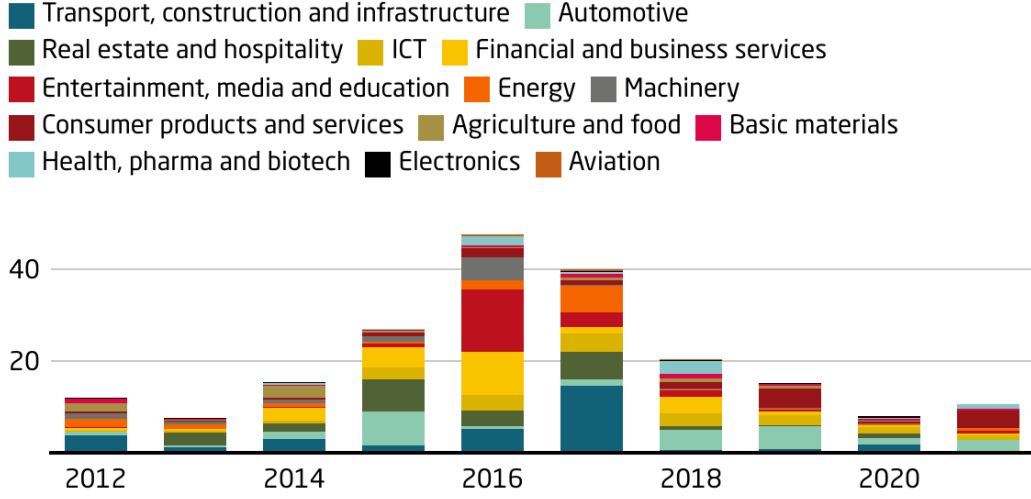
Yazan Lea Desrayaud | REUTERS GRAFİKLERİ

Şekil 26: Oranlarına göre AB ülkelerinin Çin'den elde ettikleri gelir düzeyi.
Kaynak:Refinitiv

Consumer products and automotive were the top sectors in 2021

Chinese direct investment in Europe by industry, in EUR billion

Source: Rhodium Group

© MERICS

Şekil 27: Sektörlere göre Çin'in Avrupa'da ki Doğrudan Yatırımları.

ABD'nin gücünün aşınması, Çin'in yeni bir uluslararası sistem inşa çabası yayma gayesi gibi gelişmeler günümüz uluslararası ilişkiler gündemini meşgul eden önemli başlıklar olmakla birlikte ABD ve Çin'in karşı karşıya geldiği ve acaba yeni bir Soğuk Savaş atmosferi mi yaklaşıyor sorusunun sorulmaya başlandığı yakın dönemde pek çok devletin desteklediği gibi AB ülkeleri de artık başat güç olma kapasitesine sahip devletler arasında kalmak istememekte ve herhangi bir devletin güdümünde dış politika yürütmek istememektedir. Sıfır toplamlı bir oyunun devletler tarafından tercih edilmek istenmemesi ülkelerin artık karşılıklı kazanç ve çıkar çatışmasının minimuma indiği bir yaklaşım benimsemesine neden olmaktadır. Bu bağlamda günümüzde özellikle Latin Amerika başta olmak üzere pek çok Avrupa devleti de ABD ve Çin arasında kalmak istememekte ve bu bağlamda yapısal bir dış politika tercih etmektedir. Avrupa'nın Çin ile ilişkisi bu argümanı oldukça destekler niteliktedir. Yakın zamanda Almanya'nın Başbakanı Olaf Sholtz ve Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un Çin ziyareti aslında Avrupa'nın ABD ve Çin arasında kalmak istemediğini daha bağımsız bir dış

politika sergilemek istediğini yansıtmaktadır. Çin'in Avrupa'da ekonomik yatırımları ve AB ülkeleri ile olan ekonomik ilişkileri hem AB'nin Çin'i hem de Çin'in AB'yi göz ardı edemeyeceği bir konum getirmiştir. Özellikle Fransa ve Almanya liderlerinin Çin ziyaretinde, Fransa'nın 54 büyük şirket yöneticisinin de Çin ziyaretinde temaslarda bulunması ve Fransa merkezli Airbus Helicopters'ın 50 adet sipariş kazanması (aa.com,11.04.2023) ve buna ek olarak Almanya Başbakanı Olaf Sholtz'un beraberinde BASF, Siemens, Deutsche Bank, BioNTech, Adidas, Merck, Volkswagen ve BMW üst yöneticilerini götürmesi oldukça dikkat çekicidir (euronews,11.04.2023).

Sensitive sectors under scrutiny

Selected cases of screened Chinese investments in Europe, 2020-2021

CHINESE INVESTOR	EUROPEAN TARGET	COUNTRY	SECTOR	STATUS
Syngenta	Verisem	Italy	Agriculture	Blocked
China General Nuclear (CGN)	Nuclear power station in Suffolk	UK	Nuclear power	Removed from project
China Aerospace Science and Industry Corporation (CASIC)	IMST	Germany	Satellites	Blocked
Shenzhen Investment Holdings	LPE	Italy	Semiconductors	Blocked
Zhejiang Jingsheng Mechanical	Applied Materials	Italy	Semiconductors	Blocked
Nexperia	Newport Wafer Fab	UK	Semiconductors	Under review
Taurus International	Perpetuus Carbon Technologies	UK	Advanced materials	Blocked
CRRC	Alpi Aviation*	Italy	Drones	Post-deal review
COSCO	HHLA Container Terminal Tollerort	Germany	Logistics	Under review
COSCO	Maersk's box manufacturing unit, MCI	Denmark	Logistics	Under review
SAI MicroElectronics	Elmos Semiconductor	Germany	Semiconductors	Under review

This is only a partial picture: most reviewed transactions are typically not made public, either for confidentiality reasons or because member states are eager to project openness to foreign investment.

*Deal took place in 2018 but screening only in 2021

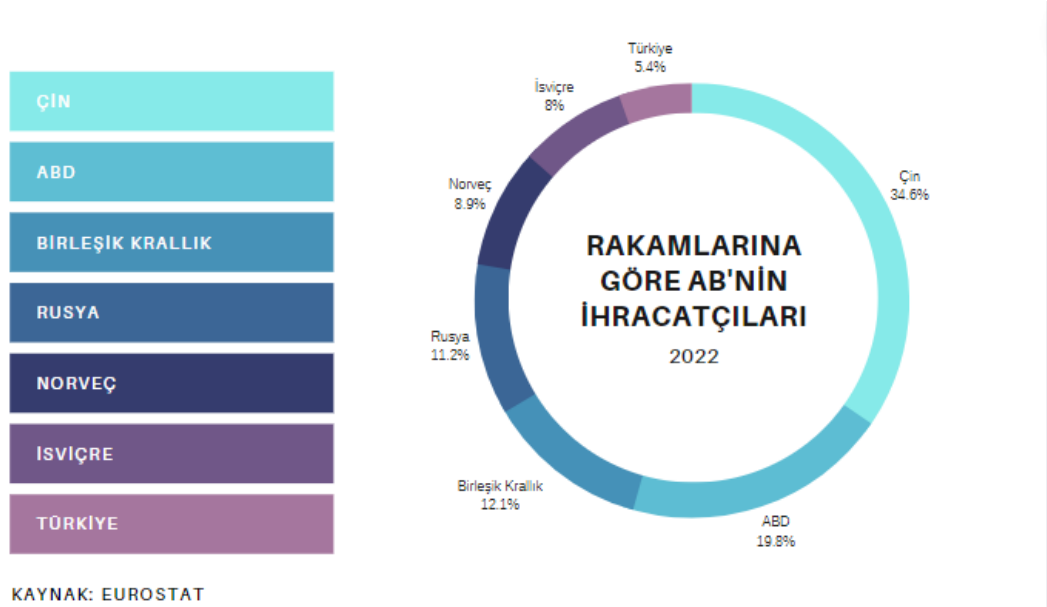
Source: MERICS, Rhodium Group.

© MERICS/Rhodium Group

Şekil 28: Çinli şirketlerin Avrupa'da ki satın almaları ve mevcut durumları.

Avrupa'daki yatırım ölçeğini genişleten Çin, Avrupa'da önemli şirket satın almaları gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda Çinli şirketlerin 2021 yılında 155 Avrupa şirketini toplamda 12.4 milyar dolara satın almıştır (aa.com,11.04.2023). Yine buna ek olarak Hillhouse Capital'in Hollandalı elektronik üreticisi Phillips'in ev aletleri bölümünü 4.4 milyar dolara satın almıştır (aa.com,11.04.2023). Ayrıca Çinli internet

şirketi Tencent'in İngiliz oyun şirketi Sumo Digital'ı 1.25 milyar dolara satın alması, International Marine Containers'ın Danimarkalı üretici Maersk Container Industry'yi 1.1 milyar dolara satın alması gerçekleşen diğer önemli satın almalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Çinli şirketlerin en çok yatırım yaptığı ve satın alma gerçekleştirdiği ülkeler ise İngiltere, Almanya ve Hollanda olmuştur (aa.com,11.04.2023).

Şekil 29: Rakamlarına göre AB'nin İhracatçıları (Rakamlar Eurostat'tan alınmış olup tarafımda tablolaştırılmıştır).

Çin'in Avrupa'da yapmış olduğu diğer yatırımlar ise hisse satın almaları üzerinden gerçekleşmektedir. Bu bağlamda Çin en çok İngiltere'yi seçmektedir. Bir anlamda Çin, İngiltere'nin altyapısı üzerinde etkisini giderek artırmaya çalışmaktadır. Zira Londra'daki Heathrow Havalimanı'nın %10'luk payı China Investment Corporation'a aittir. Bir diğer Çinli şirket Beijing Construction Engineering Group Manchester'daki ilk havalimanı kenti projesinde hak sahibidir. Yine buna ek olarak China Harbor Engineering Company adlı inşaat şirketi Suonsy körfezinde elektrik santrali projesini yürütmektedir (sputniknews,11.04.2023). Çin Avrupa'nın öne çıkan şirketlerini satın alarak Avrupa'daki etkisini artırmakta ve AB'nin Çin'e olan bağımlılığını artırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Pizza Express, Travelfusion, forklift üreticisi olan Emerald Automotive ve Manganese Bronze şirketleri bu satın almalarından bazılarıdır. İngiliz market zinciri olan House of Frazer, Weetabix ve lüks yat

üretici olan Sunseeker Yachts şirketlerinin çoğunluk hisseleri de Çinli şirketlere aittir (sputniknews,11.04.2023).

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Çin Avrupa’da yarı iletken çipler, havacılık, liman işletmeciliği, nükleer enerji gibi kritik alanlarda satın almalar yapmaktadır. Bu satın almalar önemli riskleri beraberinde getirdiği için bazı işlemler engellenmiş, bazıları onaylanmış bazıları ise inceleme altına alınmıştır. Ulusal güvenlik açısından bir risk faktörü olan zararlı satın almalar hükümetler tarafından engellenebilmektedir. Dolayısıyla Çin’inde Avrupa’da yayılımına Avrupalı devletler bir anlamda dur demek zorunda kalmaktadır.

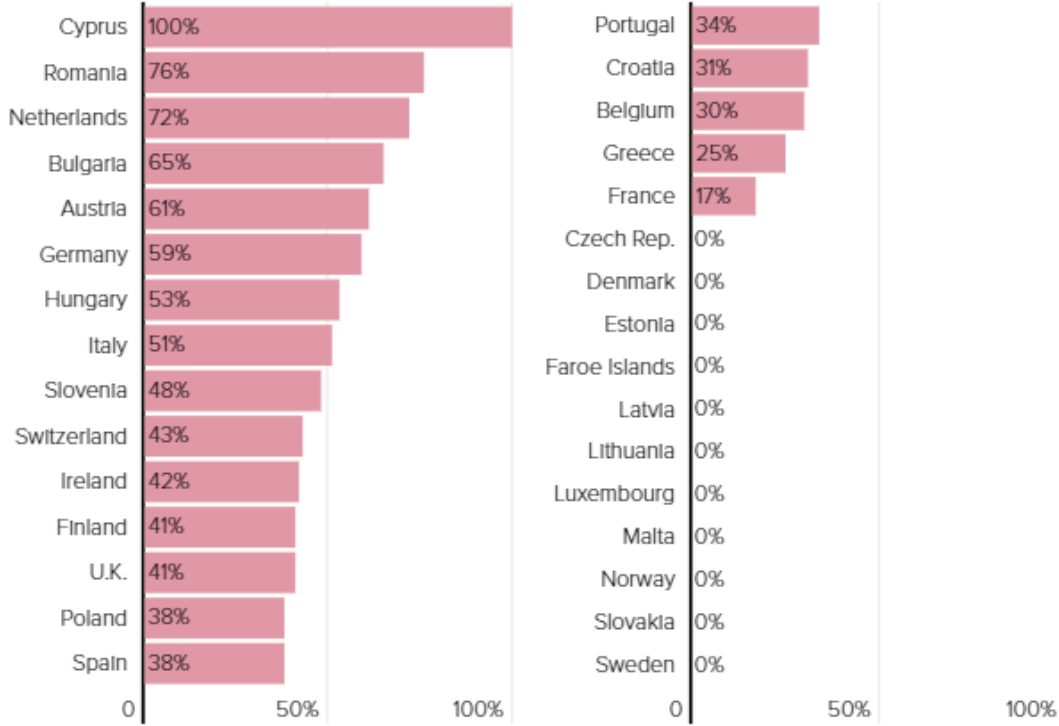
Çinli şirketler Alman robot şirketlerini de satın alarak yüksek teknoloji yatırımların da bulunmaktadır. Bu bağlamda dünyanın en büyük sanayi robot üreticisi olan ve pek çok otomobil şirketinin fabrikalarında kullandığı Kuka şirketi Çinliler tarafından 4.7 milyar dolara satın alınmıştır. Bu satın alma aynı zamanda Çin’in Almanya’daki en büyük yatırımı olmakla birlikte Almanya’nın da en büyük anlaşması olmuştur (sputniknews,11.04.2023).

AB içerisinde Çin ile olan ilişkiler etkileyen bir önemli bir husus ise elbette Huawei’in varlığı ve bölgedeki faaliyetleridir. 31 Avrupa ülkesinin 8’inde 5G ekipmanının %50’den fazlası Çinli şirketlerden gelmektedir. Yalnızca bir Avrupa ülkesinin 5G ekipmanlarının tamamı Çinli şirketler tarafından sağlanmaktadır. Almanya, İtalya, Polonya, Portekiz, Avusturya ve İspanya gibi büyük Avrupa devletleri Çinli şirketlerden önemli ölçüde ekipman almaktadır. Özellikle Almanya 5G telekom ağları için Çinli şirketlerin ekipmanlarını kullanmaktan vazgeçmemektedir. Üstelik bunu ABD’ye rağmen sürdürmektedir. Bu bağlamda Almanya’nın en büyük operatörü

olan Deutsche Telekom yıllardır Huawei ile stratejik ortaklık ile faaliyetlerde bulunmakta ve 5G altyapısını Huawei ile sağlamaktadır (Politico,11.04.2023).

HUAWEI LINGERS IN EUROPE'S 5G NETWORKS

Percentages of Chinese equipment in European national 5G rollouts at the end of 2022.

SOURCE: Strand Consult

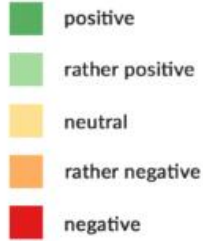
By Erika Di Benedetto

Şekil 30: Avrupa ülkelerinin Huawei ekipmanlarını kullanma yüzdeleri.

Bu noktada ABD'nin AB ülkelerine uyguladığı baskıyı belirtmekte fayda var. Çin'in casusluk faaliyetleri göz önüne alındığında ve Huawei'in bu konuda kötü bir şöhrete sahip olduğu düşünüldüğünde aslında Rusya'nın doğalgazına bağımlı olmaktan çok daha tehlikeli bir bağımlılık öne çıkmaktadır. Dolayısıyla ABD, AB ülkelerine Huawei konusundan iş birliği yapmama ve ekipman satın almama konusundan bir hayli baskı uygulamakta ve istihbarat paylaşımını kesmekle tehdit edebilmektedir. ABD'nin Avrupa üzerindeki baskısı arttıkça Avrupa'nın da Çin'e yönelik tutumu giderek daha da zorlayıcı bir hal almaktadır. Bu anlamda Almanya, Çin'in Huawei ve ZTE ekipmanlarını kullanmaya devam edip etmeyeceğini değerlendirmekte fakat kolay kolay vazgeçmemektedir (politico,11.04.2023).

Attitudes of European Countries towards Huawei 5G

as at October 30, 2022

Şekil 31: AB ülkelerinin Huawei'e yönelik tutumları.

Bütün bu anlatılanları topladığımızda Avrupa ve Çin önemli ölçüde karşılıklı bağımlılığın etrafında şekillenen bir ilişkiye sahip. Taraflar arasında kuvvetli bir politik ayırım olmadığı gibi stratejik olarak tehditkâr bir durumda söz konusu değildir. Zira Avrupa'nın Çin'e yaklaşımı her ne kadar Avrupa istemese de ABD'nin etkisi altında gerçekleşmektedir. Çin'in Avrupa'daki yatırımları, satın alma faaliyetleri, altyapı sektörlerine yatırımları göz önüne alındığında Çin, Avrupa üzerinde önemli bir tahakküm kurma kabiliyetine erişmek üzeredir. Ancak her ne kadar Çin'in yatırımları taraflar açısından ciddi ekonomik kazançlar sağlasa da aslında beraberinde önemli riskleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle Huawei konusunda Avrupalı devletlerin kendi telekomünikasyon şirketlerinin oldukça pahalıya mal ettikleri 5G inşa projelerine karşılık Çinli Huawei ve ZTE'nin oldukça uygun maliyetle daha iyi bir hizmet kalitesi sunması Avrupalı devletlerin söz konusu şirketlerden ABD baskısına rağmen kolay kolay vazgeçememelerine neden olmaktadır. Ancak bu durum Huawei'in tıpkı Afrika Birliği binasında olduğu gibi büyük bir casusluk fiyaskosuna dönüşmesi ihtimali taşımaktadır. Bu noktada Avrupa'nın kritik verilerinin ve bilgilerinin izlenme, çalınma gibi tehlikeler ile karşı karşıya olabileceği hesaba katılması gereken bir husustur. Yine

bu bağlamda Çin'in Avrupa'nın önemli limanlarında, havaalanlarında ve diğer pek çok altyapı alanlarındaki yatırımları önemli stratejik riskler barındırabilmektedir. Ukrayna savaşı ile birlikte altyapılara yönelik sabotajların ve saldırıların ne kadar önemli olduğunun bir kez daha anlaşılması ile birlikte Çin'in bu alanlardaki yatırımları Avrupalı devletler açısından kriz dönemlerinde ciddi riskleri ve kısıtlamaları beraberinde getirebilir.

Ayrıca görülmektedirki çok uluslu şirketler kritik alanlarda ve sektörlerde bir devlet için tehdit unsuru olarak görülmekle beraber Avrupa'da Huawei üzerinden olduğu gibi ABD, AB ve Çin arasında üçlü bir anlaşmazlığa ve sürtüşmeye neden olabilmekte ve AB gibi bir bölgeyi Çin ve ABD arasında zor bir tercih yapmaya zorlayabilmektedir. Bu anlamda çok uluslu şirketlerin etki kapasitesini algılamak devletler arası rekabeti daha net görmek açısından önemli bir araç görevi görmektedir.

6. AKTÖRLER, SWOT ANALİZİ VE STRATEJİ OLUŞTURMA

6.1. Aktörler ve Swot Analizi

Şekil 32: ABD'nin swot analizi

Yukarıda anlatıldığı üzere ABD'yi farklı kategorilerde değerlendirildiğinde ABD'nin her ne kadar yıpranmış ya da aşınmış olduğu gözlemlense de ABD uluslararası sistem içerisinde süper güç olma noktasında dünya da belki de en vazgeçilmez devlet olma özelliğini korumaktadır. Askeri anlamda sahip olduğu teknolojiye ve istihbarat yeteneğine ek olarak ordu kabiliyeti noktasında henüz rakibinin olmadığı yadsınamaz

bir gerçektir. Dünya üzerinde pek çok bölge de ve devlette üsleri bulunan ve silahlarının bulunduğu birçok bölgede söz hakkına sahip olan bir ülkedir ABD. Bu anlamda ABD'nin askeri gücü güçlü yanını doğal olarak yansıtmaktadır. Teknolojik olarak ise her ne kadar Çin ABD'yi zorlasa da ABD teknolojik üstünlüğü ve sahip olduğu şirketlerin bu teknolojiyi kullanım biçimi sayesinde bugünkü konumuna gelmiştir. Günümüzde kullanılan pek çok teknoloji muhakkak ABD topraklarından ihraç edilmiştir. Bu anlamda teknolojik ABD'ye gerek ekonomi gerekse askeri anlamda artı bir güç unsuru olarak eklenmektedir. ABD'nin bir diğer güçlü yanı ise kurumlarının olgunluğu ve sağlam temeller üzerine inşa edilmiş olmasıdır. ABD'nin sahip olduğu pek çok kurum oldukça eski bir geçmişe dayanmaktadır ve sağlam, demokratik, denetleyici ve düzenleyici biçimde işleyerek ABD'nin dünya üzerinde kurduğu ekosistemin daha iyi işlemesi noktasında oldukça önemli katkıda bulunmaktadır. Bir diğer güçlü yan ise elbette hepimizi etkisi altına alan ABD'nin yumuşak güç unsurlarıdır. Öyle ki pek çok alanda sert güçten daha etkili olabilmektedir. Bugün dünya üzerinde milyonlarca insan ABD tarafından ihraç edilen markalar ile yaşamakta, yemeklerini yemekte ve haberleşmektedir. Birçok insan öğle yemeğini McDonalds'ta yerken diğer yandan Apple marka telefonlar ile haberleşerek ABD sinema endüstrisi Hollywood'un pazarladığı filmlere gidiyor ve o filmlerde yansıtılan yaşam biçimini kendi hayatlarımıza uyarlıyor. Bu anlamda ABD'nin Yumuşak gücü gerçekten etkisinin kırılması pek mümkün olmayacak biçimde ilerlemekte ve her geçen gün milyonlarca insan tarafından kabul görmektedir. Bu da doğal olarak toplumlar ve devletler tarafından ABD'nin hegemon gücünün kabulü ve benimsenmesi noktasında kolaylık sağlarken diğer yandan ABD'ye karşı antipati oluşmasını da bir ölçüde engellemektedir. Enerji kaynaklarına erişim ise ABD açısından bir diğer güç unsurudur. Zira ABD dünyanın pek çok noktasında bulunan enerji kaynaklarına yakın bir ilgi duymakla beraber birçoğuna da erişim sağlamaktadır Ortadoğu petrolerinden Afrika madenlerine kadar pek çok enerji kaynağına kolayca erişebilmektedir. Bu durum doğal olarak ABD'nin ekonomik gücünü yukarı çekebilmekte ve üretim kapasitesine olumlu etki yapabilmektedir. ABD'nin bir başka güçlü yönüne ayrıntılı değinecek olursak o da silah teknolojisi ve sayısındaki bariz üstünlüğüdür. Bugün ABD dünyanın en çok silah ihraç eden ülkesi ünvanını hala korumaktadır. Dünya üzerinde yaşanan pek çok çatışmada dolaylı ve doğrudan fark etmeksizin ABD silahları kullanılmaktadır. Yine aynı şekilde F-35 örneğinde olduğu gibi dünyanın en teknolojik ve karmaşık savaş makinalarını yapma kapasitesine ve

teknolojisine sahiptir. ABD'nin sahip olduğu çok uluslu Şirketler ise ABD'ye dışarıda oldukça geniş hareket alanı sağlamakla birlikte dış politikasının bir parçası olması nedeniyle elini g¼çlü kılan bir diğer unsurdur. ABD'li Şirketler d¼nya çapındaki faaliyetleri ve sundukları olanak neticesinde d¼nya da milyarlarca m¼Őteriye ulaşmakta ve yatırım yapmaktadır. Bu da doğal olarak ABD'ye yeni hareket sahaları sağlamakta ve dış politika da ve ekonomi alanında elini kuvvetlendirmektedir.

Zayıflıklar ise g¼çlü yanlar kadar önem arz etmektedir. Bu bağlamda ABD'nin mevcut dış borcu ve ironik biçimde sıkı rekabet içinde olduğu Çin'e karşı olan dış borcu ABD'yi zora sokan bir durum olduğu hegemonyasını s¼rd¼rd¼đ¼ piyasa mekanizmaları ¼zerinde negatif baskı yapma ihtimaline sahiptir. Bu da k¼resel ekonomiye tehdit oluşturmaktadır. Yine bu bağlamda Çin'in uygulamaya koyduğu Kuşak Yol Projesi ABD açısından ekonomik bir çevreleme tehlikesi barındırmaktadır bu da orta ve uzun vadede ABD'nin zararınadır. Yine aynı Şekilde ABD'nin Ortadoğu ve Afrika'da değişen politikası, Ortadoğu'dan bir anlamda elini çekmesi, Afrika'da rakip devletler kadar n¼fuz edememesi gibi g¼ boşluğu sayılabilecek nedenlerden dolayı Çin'in söz konusu bölgelerde ABD çıkarına ters politikalar ABD'nin iŐini zorlaŐtırmakta ve dış politikada yormaktadır. Bu bağlamda ABD'nin g¼c¼n¼n aşınması ile bağlantılı olarak başta AB olmak ¼zere d¼nyanın farklı bölgelerindeki m¼tfefikleri ile dış politika da belirsizliğe ve anlaşmazlığa d¼Őmesi ABD'nin zayıflığı olarak sayılabılır.

Fırsatlar açısından bakıldığında ABD, Çin'in yumuşak karnı olan Tayvan özelinde uyguladığı politika ve Tayvan'ın teknoloji alanındaki konumu göz n¼ne alındığında ABD'ye Çin'e karşı politik ve ekonomik avantajlar ve fırsatlar sunabilir. Bu bağlamda Asya'da bulunan diğer devletlerin sermaye yatırımı ve ucuz iş g¼c¼ noktasında cazibesini artırması da önemli fırsatları beraberinde getirebilir.

Tehditleri değerlendirildiğinde ise özellikle Çin'in Konf¼cy¼s Enstit¼leri ile uygulamaya koyduğu Yumuşak G¼ politikası d¼nyanın farklı yerlerinde ABD Yumuşak G¼c¼n¼n etkisini kırma eğilimi göstermektedir. Bir diğer tehdit ise elbette uzun yıllar dizginlenemeyen Çin'in b¼y¼me performansıdır. Her ne kadar son dönemde yavaŐladıđı d¼Ő¼n¼lse de Çin'in b¼y¼mesi her zaman ABD açısından tehdit olarak varlığını devam ettirecektir. Bu bağlamda Çin'in askeri alandaki kabiliyetinin artması ve agresif bir tutum sergilemesi G¼ney Çin Denizi gibi çeşitli çatışma alanlarında ABD açısından tehdit oluşturmaya başlamıştır. Buna ek olarak oldukça önemli olan bir tehdit

ise Çinli şirketlerin faaliyetleridir. Çinli şirketlerin ABD şirketlerini casusluk faaliyetleri ile gözlemlemesi, fikir hırsızlığı yapması ve taklit etmesi ABD açısından oldukça önemli bir tehdittir.

ÇİN SWOT ANALİZİ

Şekil 33: Çin'in swot analizi

Çin'in yükselişini ve bu yükselişe neden olan etkenleri elbette sadece yukarıdaki tablo sınırlı tutmak eğer Çin'in ve sahip olduğu şirketlerin gücünü anlamak isteniyorsa pek akıllıca görünmemektedir. Bu sebeple yukarıdaki maddeleri biraz daha açmak

gerekmektedir. Çin'in iç savaş, kültür devrimi ve Mao'nun diğer baskıcı uygulamaları neticesinde milyonlarca insanını kaybetmesine rağmen 1.5 Milyara yakın nüfusu Çin açısından oldukça önemli bir güçtür. Zira Çin'i bugün üst sıralara taşıyan ve ülkenin dünyanın fabrikası konumuna ulaşması bir anlamda nüfusundan kaynaklanmaktadır. İş gücünün ucuz oluşu Çin'i doğrudan yatırımlar noktasında ilk sıraya taşımaktadır. Dolayısıyla Çin'in ekonomik çarkının dönmesi nüfusunun varlığı ile yakından ilgilidir. Bununla bağlantılı olarak Çin'in yıllardır sergilediği istikrarlı büyüme ve teknoloji alanında taklit etmekten teknolojik üretime geçmesi Çin'i küresel ekonomide üst sıralara yerleştirmektedir. Dolayısıyla Çin'in bugün ekonomik anlamda ulaştığı kapasite başta ABD olmak üzere bölgesel ölçekte güç sayılabilecek devletler açısından tehdit unsuru olarak algılanabilmektedir. Bu da Çin'in güçlü yanını bize göstermektedir. Çin'in sübvans ettiği projeler ve Kuşak Yol Projesi ile projeye dahil olan devletlere yüklü krediler vermesi esasında Çin'in bir başka biçimde ekonomik gücünü göstermektedir. Geniş coğrafyası ve dış politikada oldukça pragmatik bir çizgi izlemesi Çin'in ülkeler ile olan ilişkisinin bir hayli yön vermekte ve bu ilişki öte yandan da Çin'in hammaddelere ulaşımını kolaylaştırmaktadır. Özellikle Ukrayna Savaşı ile Rusya'dan oldukça büyük enerji ithalatı yapmaktadır. Ekonomik güç beraberinde askeri gücü de getirmektedir ve bu tarih boyunca da böyle süregelmiştir. Çin'in 2000'li yılların başından bu yana gösterdiği yüksek büyüme oranları ve üretim kapasitesi Çin'in ekonomik olarak yükselmesine kaynak oluşturduğu gibi askeri anlamda da Çin'in yükselmesine kaynak oluşturmaktadır. Günümüzde askeri harcamalarını oldukça artıran Çin, ABD tarafından tehdit olarak algılanma seviyesine kadar yükselmiştir. Dünyanın en kalabalık nüfuslarından birine sahip olması ve teknolojik ilerlemesi Çin'i askeri anlamda güçlü kılmaktadır. Çin'in elini güçlü kılan bir diğer unsur ise sahip olduğu Çok uluslu şirketleridir. ABD kadar Çin'de şirketleri vasıtasıyla dış politika yürüten bir ülkedir ve özellikle yüksek teknoloji üretimi yapan şirketler Çin'in dünya çapında tanınmasına imkân sağlamakla birlikte dış politikada bir pazarlık yapma imkânı vermektedir. Bu da Çin'in elini güçlendirmektedir. Son olarak Kuşak Yol Projesi Çin'in belki de içinde bulunduğumuz dönemde uluslararası alanda ve küresel ekonomide en çok ses getiren projesi ve politikası olmuştur. Tek boyutlu olmayan bu proje Çin'in küresel ekonomide hegemonyasını körükleyeceği gibi ABD ile giriştiği rekabette elini oldukça güçlendirmektedir. ABD'nin Çin'i denizler üzerinden çevrelemesine karşılık karasal yanıt olan bu proje milyarlarca dolarlık alt projeleri ve istihdamı sağlamaktadır.

Çin'in kazan – kazan şeklinde projeyi sunması ve projeye dahil ülkelerin önemli kazanımlar elde etmesi Çin'in imajını yükseltmiştir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Çin her ne kadar dünyanın en çok enerji ithal eden ülkesi olsa da bu güçlü yanını gösterdiği kadar zayıf bir yönünü de bizlere göstermektedir. Çünkü enerjide ithalata bağımlılık sadece Çin için değil tüm devletler açısından ciddi bir zafiyettir. Enerji ithalatında yaşanabilecek en ufak aksaklık üretimi ciddi oranda etkilemektedir. Bir diğer zayıflık ise Çin'in ABD ile yaşadığı Ticaret Savaşlarıdır. ABD'nin uyguladığı ambargo ve kısıtlamalar Çin açısından ciddi sonuçlara neden olduğu gibi Huawei gibi ünlü şirketleri bu durumdan en çok etkilenenler olarak örnek verilebilir. Nitekim ABD'nin söz konusu yaptırımları nedeniyle Huawei hem Google tarafından lisans alamamış ve hizmetleri devre dışı kalmıştı ve buna ek olarak maddi anlamda büyük bir düşüşe geçmişti. Çin açısından bir diğer handikap ise Çin'in yönetim biçimi ve rejimidir. Merkezi bir otorite ve tek parti ile yönetilen Çin , demokrasinin genel kabul gördüğü uluslararası sistem içerisinde ayrışan bir görünüm sergilemekle birlikte demokratik göstergeler göz önüne alındığında çok iyi bir karnesinin olduğu söylenemez ve bu durumda da Çin'e karşı kötü bir algı oluşmaktadır. Çin'in baskıcı rejimi ve geçmişteki uygulamaları bugün Çin'e karşı ön yargının başlıca sebepleridir ve Çin'in bir zayıflığı olarak söylenebilir. Bu duruma paralel olarak günümüz ABD güdümlü uluslararası ilişkiler içerisinde Çin'in ABD yerine kabul görme olasılığı ya da Çin'in hegemonya mücadelesinin sistemdeki diğer devletler tarafından kabul görmesinin düşük bir ihtimal olması Çin'in önemli bir zayıflığıdır. Son olarak Çin'in Kuşak Yol Projesi kapsamında başka devletlere vermiş olduğu yüksek miktardaki kredilerin ve kredileri alan ülkelerin bu borçları zamanla ödeyememesi Çin'in devletleri borç tuzağına düşürerek kendisine mahkûm ettiği ve devletlerin önemli bölgelerinde imtiyaz elde ederek yayılmacı bir politika izlediği yönünde bir algı oluşmasına neden olmaktadır.

Çin'in fırsatları bir bakıma güçlü yönleri ile bağlantılı şekilde ilerlemektedir. Çin'in ucuz iş gücü hala Çin açısından önemli fırsatları beraberinde getirmeye devam etmektedir. Çin'in hammaddeler erişim imkanları da aynı şekilde üretim mekanizması göz önünde bulundurulduğunda ciddi fırsatları Çin'e sunmaktadır. Son olarak ABD'nin dünyanın farklı bölgelerinde (Ortadoğu ve Afrika gibi) gücünü sınırlandırması veya pasif kalması Çin açısından bölgesel politikalar ve ekonomik iş birlikleri noktasında önemli kazanımlar sağlayabilir.

Çin'in önlenmesi çok zor olan yükselişi elbette beraberinde tehditleri de getirmektedir. Çin'in ABD ile olan hegemonya mücadelesi ve ekonomik olarak yayılmacı bir görünüm çizmesi kendisine karşı tutum besleyen devletlerce kabul görmeyerek çeşitli Çin karşıtı ittifaklar oluşmasına neden olabilir (Aukus ve Quad gibi). Yine buna ek olarak Çin'in geçmiş yıllardaki performansı göz önüne alındığında son dönemde yavaşlayan ekonomik büyüme oranları Çin'in hedeflediği noktaya ulaşması noktasında bir tehdit unsuru olarak sayılabilir. Buna paralel olarak Çin'in ucuz iş gücünün eskiye oranla artık çok ucuz olmaması doğrudan yatırımların ve sermayenin Asya'nın diğer ucuz iş gücüne sahip ülkelere kaymasına neden olabilir. Ayrıca Çin'in dış politika da Tayvan, tek Çin politikası ve Sincan Uygur Özerk Bölgesi gibi hassas problemlerinin olması Çin hem içeride hem de dışarıda oldukça zorlayıcı bir tehdit olarak kabul edilebilir.

Şekil 34: Eklektik teori kapsamında ABD ve Çin şirketlerinin değerlendirilmesi

Tüm bu anlatılanlar ve yukarıdaki tablo ışığında çalışmanın en başında yöneltilen "Günlük hayatımızın neredeyse her alanına dahil olmuş olan ürün ve hizmetlerin sağlayıcısı konumunda olan ve devletlerin ve hükümetlerin önemli iş ortakları haline

gelen çok uluslu şirketlerin dünya üzerindeki gerçek konumları ve devletler ile olan ilişkisi nedir?" ve "ABD'li çok uluslu şirketlerin uluslararası etki düzeyi hangi seviyededir? ve "Çinli çok uluslu şirketlerin uluslararası etki düzeyi hangi seviyededir?" sorularının cevaplarını cevaplandırmak oldukça önem arz etmektedir. Bu çalışmada elde edilen bulgular, literatürde karşılaşılan bilgiler ve uluslararası arenada gerçekleşen olaylar neticesinde geçmişe kıyasla günümüzde hayatımıza daha fazla yön veren ve günlük hayatımızın hemen hemen her alanında ihtiyaçlarımızı karşılayan ürün ve hizmetlerin sağlayıcısı çok uluslu şirketler günümüzde hem toplumlar hem de devletler açısından vazgeçilmez birer aktör olarak rahatlıkla kabul görmektedir. Ulus devletin varlığının giderek daha fazla tartışılmaya başlandığı günümüzde çok uluslu şirketler bu tartışmanın ana sebeplerinden biri haline gelmiştir. Zira günümüzde birçok şirket dünya daki pek çok ülkeden daha fazla kaynağı kontrol etmekte ve pek çok devletten daha fazla gelire sahiptir. Sadece bu argüman bile çok uluslu şirketlerin devletler üzerinde etki kapasitesini olası potansiyelini bizlere göstermektedir. Devletlerin dış politikaları gözlemlendiğinde dünyanın farklı bölgelerine yönelik politikalarında ve devletler ile olan ilişkilerinde çok uluslu şirketlerini bir pazarlık unsuru olarak kullanabilmekte ulusal çıkarlarını koruduğu gibi şirketlerinin de çıkarlarını korumaya yönelik adımlar atabilmektedirler. Örneğin daha önce de bahsedildiği gibi ABD'nin yaptırım uyguladığı devletler ve şirketler ile hiç kimse iş birliği yapamaz veya çalışamaz. Çok uluslu şirketler sayesinde devletlerin yaptırım araçları da değişime uğramıştır. Nitekim günümüzde çok uluslu şirketler devletlerin çıkarlarının zedelendiği noktada yaptırım aracı olarak kullanılabilir. Bunun en iyi örneği elbette Huawei'dir. Yine aynı şekilde çok uluslu şirketler dünyanın önemli örgütleri ve devletlerin kamuoyu üzerinde ciddi lobicilik faaliyetlerinde bulunarak hedefleri üzerinde etkilerini artırabilme peşindedir. Çok uluslu şirketler artık devletlerin dünyanın farklı bölgelerine ilişkin politikalarında yönlendirici unsur olduğu gibi dönüştürücü bir görev de üstlenmektedir. Çok uluslu şirketlerin çıkarlarına uygun bölgeler veya pazarlar söz konusu olduğunda devletler de şirketlerinin bu çıkarlarına paralel politikalar seyretmektedir ve taleplerini yerine getirmektedir. Bu anlamda çok uluslu şirketler devletler üzerinde birer "gölge hükümet" gibi hareket etmekte ve devletleri yönlendirebilmektedir.

Çalışmanın çıkış kaynağı olan bir diğer soru bütün olan ABD ve Çinli Çok Uluslu Şirketlerin uluslararası etki düzeyleri ne seviyededir? sorusudur. Bu soruyu şu şekilde yanıtlamak mümkün; öncelikle ABD'nin sahip olduğu şirketler Çin'e kıyasla

daha kurumsallaşmış ve köklü şirketler olma özelliğine sahiptir. Ayrıca ABD'nin hegemon güç olma rolünü hesaba kattığımızda dünya genelinde bu şirketlerin faaliyette bulunmaları ve kabul görmeleri daha makul görünmektedir. Ayrıca ABD'li şirketler teknolojik üstünlükleri ile günümüzde hala rakipsiz konumdadır ve orta ve uzun vadede Çin dahil birçok devletin bu seviyeye ulaşması da pek mümkün görünmemektedir. Amerikalı şirketlerin teknolojik üstünlükleri ve dünyanın en önemli sektörlerinden olan yapay zekâ, bulut sistemleri, askeri donanım ve akıllı cihazlar gibi alanlarda tekel vaziyette olması hem Amerika'nın hem de Amerikalı şirketlerin etki seviyesini bir üst seviyeye çıkarmaktadır. Yine buna ek olarak Amerikalı şirketlerin söz konusu alanlarda lider konumda olması Amerika'nın uluslararası alanda hakimiyetini ve baskın gücünü sağlamlaştırmaktadır. Dolayısıyla Amerika'nın şirketleri ABD'nin etki düzeyini artırıcı rol üstlenmektedir. Tüm bu anlatılanları topladığımızda Amerikalı çok uluslu şirketler günümüzde rakipsiz ve üstün olan konumlarını halen korumaktadır ve dünya çapında etki kapasiteleri hala en üst seviyededir.

Çinli çok uluslu şirketleri değerlendirdiğimizde ise farklı bir manzara bizleri karşılamaktadır. Çinli şirketler özellikle 1990'lı yıllardan itibaren ivme kazanmaya başlayan ve devlet desteği ile hızlı ve kolay şekilde büyüyen şirketler olarak bilinmektedir. Dolayısıyla ABD'li şirketler kadar kurumsallaşmayı tamamlamış veya marka itibarı noktasında noksanlığı bulunan bir konumdadırlar. Yüksek teknolojiyi makul fiyata sunma prensibi Amerikalı şirketler özelinde düşündüğümüzde bir hayli zorlayıcı olmaktadır. Çinli şirketler her ne kadar hızlı büyüyen ve dünyada dikkat çeken bir profil izleseler de kötü bir şöhrete ve ön yargıya maruz kalmaktadırlar. Nitekim bunun ilk sırasında elbette Çinli şirketlerin casusluk faaliyetleri ve bunun her zaman ihtimal dahilinde olması gelmektedir. Bu anlamda devletler Çinli şirketler iş birliği yaparken oldukça temkinli davranabilmekte ve bu da Çin'in etki kapasitesini zedeleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine buna ek olarak Çinli şirketlerin DYY yaparken agresif bir tutum sergilemeleri de hem Çin'e yönelik hem de Çinli şirketlere yönelik algıları kötüye doğru çeviren bir durumdur. Çinli şirketler her ne kadar ABD'li çok uluslu şirketler etkili biçimde rekabet edebilme gücüne sahip olsalar da özellikle kimi toplumlarda oluşmuş "Çin malı" algısından kurtulamamaktadırlar. Dolayısıyla soruya tekrar dönecek olursak Çinli şirketler günümüzde ABD ve diğer gelişmiş ülkelerin çok uluslu şirketler ile etkili biçimde rekabet ediyor olsa da bu kızışan rekabet dünyanın her yerinde değil belli bölgelerinde yoğunlaşmış görünmektedir. ABD'nin

aksine Çinli ürünler dünyanın her yerinde değil belirli bölgelerinde daha fazla kabul görmektedirler bu sebeple hem bu minvalde hem de genel olarak değerlendirildiğinde Çinli şirketler Amerikalı şirketler kadar etki kapasitesine sahip değildir. Bunun bir diğer sebebini şu şekilde açıklamak mümkündür. Amerikalı şirketler ABD'yi yönlendirirken ve Amerika üzerinde bir etki gücüne sahipken Çin'de böyle bir durum söz konusu değildir çünkü şirketler zaten devlet destekli ve devletin güdümündedir bu sebeple Çinli şirketlerin Çin Halk Cumhuriyeti'ni yönlendirme gibi bir yeteneği mümkün olmamaktadır. Son değerlendirmeyi yapacak olursak Çinli şirketler ABD'nin sahip olduğu güçlü ve köklü şirketler karşısında etki kapasite bakımından geride olduğu anlaşılabilir. Her ne kadar rekabet güçleri Amerikalı şirketleri zorlasa da Amerika'nın başat güç konumu şirketlerinin gücü Çin ve Çinli şirketler tarafından geçileceği izlenimi vermemektedir.

6.2. Swot Analizi ve Bulgular Işığında Strateji Oluşturma

Önceki bölümlerde elde edilen bulgular neticesinde aktörlerin yani ABD ve Çin'in uluslararası ilişkiler içerisinde girmiş oldukları hegemonya mücadelesi kimi yönü ile gayet açık iken çoğu noktada karmaşık bir düzlemde ilerlemektedir. ABD açısından değerlendirildiğinde şüphesiz ABD günümüzde hala gücünü koruyabilen dünyanın her noktasında denetime ve müdahale gücüne sahip bir süper güç olarak varlığını devam ettirebilmektedir. ABD'nin günümüzde süper güç olarak hala gücünü muhafaza edebilmesi ve varlığını devam ettirebilmesinin elbette belli bazı sebepleri var. Öncelikle ABD tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde akılcı ve temelleri sağlam argümanlara dayanan ve sağlam temeller üzerine kurulu bir politikalara ve anayasal düzene sahip bir ülkedir ve ikinci dünya savaşına kadar her ne kadar dünya siyasetinin gerisine dursa da perde arkasında olduğu da unutulmamalıdır. Bu anlamda ABD geri planda dünya siyasetinin yönlendiricisi olmuş ve Avrupa'da Avrasya'da Ortadoğu'da ve Afrika'da barışçıl düzeni bozabilecek her türlü tehlikeye karşı hamleler geliştirerek ana karasının ve yaşam sahasının güvencesini sağlamıştır. İkinci dünya savaşı sonrası ise aktif olarak dünya siyasetini yönlendirme kapasitesine sahip olmuştur. Bir devletin süper güç olarak kabul edilmesi onun sadece politik ya da siyasi olarak başarılı hamleler sayesinde bu konuma ulaştığı anlamı taşımamalıdır. Farklı etkenler, koşullar ve tarihsel gelişmeler bir devletin süper güç olma yeteneğini ortaya çıkarabilir. Bu açıdan

bakıldığında ABD bunun için güzel bir örnektir. Örneğin ABD'nin muazzam coğrafi konumu onu en başta dünyanın öteki tarafı ile arasına mesafe koymakla birlikte ABD'yi dünyanın en büyük denizlerine doğrudan bağlayarak dünyanın geri kalanına erişimini bariz biçimde kolaylaştırmaktadır. Bugün ABD donanması bu avantajı sayesinde dünyanın büyük bir kısmına erişebilir ve müdahale edebilir fakat Çin'in böyle bir yeteneği olmadığı gibi donanması da ABD'nin gerisindedir bu sebeple ana kara dışındaki dünyaya erişimi ABD'ye kıyasla daha zordur. Bir devleti süper güç olarak tanımlamamızı sağlayacak argümanlardan bir diğeri de askeri kapasitedir. Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ikinci bir süper güçtü çünkü her ne kadar ekonomik olarak ABD'nin gerisinde olsa da GSYH'sinin büyük bir kısmını askeri harcamalara ayırarak caydırıcı güç kapasitesine ulaşmıştı. Ancak günümüzde Çin, Sovyetler Birliği göz önüne alındığında daha az bir payı savunmaya ayırmaktadır ve ABD'nin savunmaya en çok pay ayıran devlet olduğunu hesaba kattığımızda Çin'in bu anlamda geride kaldığını anlayabiliriz. Bir diğer argüman ise bölgesel hakimiyetler üzerine kuruludur. ABD özellikle Ortadoğu, Avrupa ve Afrika'da baskın gücünü ve başat güç konumunu hala korumaktadır. Söz konusu bölgelerde etki kapasitesi yüksek olan ABD aynı zamanda bu bölgelere müdahale edebilme yeteneği açısından rakipsiz bir konumdadır. Fakat Çin'i ele aldığımızda Çin'in bilhassa Asya bölgesinde bölgesel güç olma yolunda belirgin faaliyetlerde bulunduğunu söyleyebiliriz. Ortadoğu ve Afrika'da ise büyük ölçüde ekonomi temeline dayanan bir hakimiyet kurmaya çalıştığı söylenebilir ve ayrıca Çin'in bu bölgelere müdahale kapasitesinin ve yeteneğinin de ABD'ye kıyasla oldukça düşük olduğu bilinmektedir. Bununla bağlantılı olarak ABD'nin "dünyanın jandarması" benzetmesini boşuna taşımadığını bu bağlamda dünyanın hemen hemen her bölgesinde ve pek çok ülkede üslerinin ve gemilerinin olduğu da bir gerçektir. Çin'in ise ana kara dışındaki tek üssü Cibuti'de olmakla birlikte asker sayısı da binin altındadır. Buna ek olarak sahip olduğu donanma ABD'nin aksine rutin görev tanımlamalarına göre hareket etmekte ve ABD donanması kadar etkin değildir.

Tüm bunlara ek olarak genel bir perspektiften bakıldığında Çin'in yalnızca ekonomik anlamda küresel bir hakimiyetinin söz konusu olduğunu ancak ABD'nin aksine küresel ölçekte bir süper güç olmasının kısa ve orta vadede çok gerçekçi bir yaklaşım olmadığını söylemek mümkün. Zira Çin zaman zaman böyle bir iddiasının olmadığını belirtse de ekonomik yayılmacılığını agresif bir askeri tutum ile birleştirerek yanılısamaya yol açmaktadır. Çin'in günümüzde şimdilik bölgesel bir güç olarak kabul

edilebilirliği daha gerçekçi durmaktadır. Çin'in bölgesel güç rolünün ise büyük ölçüde Asya- Pasifik ile sınırlı kalacağı düşünülebilir. Çünkü ABD tıpkı Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliği'ne yaptığı gibi bir çevreleme ve ittifak sistemi oluşturma gayreti içerisinde. Buna ek olarak ABD ile Çin arasındaki mücadelenin büyük oranda Asya – Pasifikte deniz savaşı üzerinden şekilleneceği de öngörülebilir.

ABD'nin Çin'i engellenmesi gereken bir tehdit olarak algıladığı bir gerçek. Bu bağlamda ABD'de son dönemde belirgin düzeyde bir boşluğa sebep olduğu Ortadoğu gibi dünyanın diğer bölgelerinde daha baskın bir politika sergilemeye devam edebilir ve Çin'in ekonomik olarak özellikle sıkı bir ABD müttefiki olan Suudi Arabistan gibi Ortadoğu'nun önemli devletleri ile elde ettiği ekonomik kazanımları tolere edebilir. Yine bu bağlamda tıpkı Çin'in yaptığı gibi ekonomik kazanımlar üzerinden bölgesel diyaloglar ve iş birliklerini değerlendirebilir. Çin'in kazan- kazan şeklinde işleyen ve pek çok devlet tarafından ılımlı karşılanan politikasına cevap olarak farklı politikalar benimsenebilir ve bu sayede Çin'in hakimiyeti sınırlandırılabilir. Yine aynı şekilde ABD Çin'e yönelik olarak ittifak blokları arasındaki diyalogu ileri bir seviyeye taşıyarak Çin'in ilerleyişini Asya-Pasifikte sınırlı tutmaya gayret gösterebilir. Bir başka husus ise ABD karşıtı algıya sahip veya ABD ile sonradan ters düşüp Çin'e yaklaşan devletleri ile yeni bir diyalog kanalı açılarak Çin'in hamlesi boşa çıkarılabilir.

Çin açısından yol çıkacak olursak eğer, öncelikle Çin'in ekonomik gücünü agresif değilde daha pasif biçimde askeri kanat üzerine kanalize etmesi orta ve uzun vadede daha az tepki çekeceğinden dış politika da manevra fırsatı sunabilir. Yine buna ek olarak Çin'e karşı oluşan olumsuz algının ve tedirginliğin boşa çıkarılması veya yumuşatılması ABD'ye karşı bir kazanım olabilir. Çin'in günümüzde uyguladığı yoğun pragmatik dış politika ve devletlerin iç işlerine müdahil olmayarak yalnızca ekonomik temelli ortaklıklar kurması ABD'yi bir anlamda zor sokmaktadır. Bu sebeple mevcut politikalar genel olarak ele alındığında ABD açısından hala zorlayıcı özelliğini korumaktadır. Çin'in ve özellikle şirketlerinin casusluk faaliyetleri başta ABD olmak üzere diğer ülkeleri Çin'den uzaklaştırmakta ve Çin karşıtı bloğa yöneltmektedir. Bu anlamda Çin'in bu hamlesinin gelecekte kazanımdan çok kayba neden olacağı oldukça açıktır.

SONUÇ

Varlıkları çok eski zamanlara kadar dayanan çok uluslu şirketler ortaya çıktıkları ya da kuruldukları andan itibaren önce dünya ticaretine günümüzde ise küresel sisteme yön verebilecek kadar etki kapasitesine sahip birer aktör olarak yükselmektedirler. Bu şirketler çıkarları önceliğinde hareket etmekte ve sürekli olarak hedef pazar arayışı içerisinde olmaktadır. Coğrafi keşiflerden ABD'nin kuruluşuna, Irak ve Körfez Savaşı'ndan küresel sistemin iki başat gücü Çin ve ABD arasındaki hegemonya mücadelesine kadar uluslararası ilişkileri derinden etkileyen pek çok noktada çok uluslu şirketleri görmek mümkün. Teknolojinin gelişmesi ve dünyanın küreselleşme dalgası ile küçülmesi çok uluslu şirketlere hiç olmadıkları kadar kaynağa ve güve erişme imkânı sunmakta ve uluslararası sistem içerisinde oyun kurucu pozisyonlarını güçlendirici fırsatlar sunmaktadır. Bu çalışmanın çeşitli bölümlerinde verilen örnekler az önce söylenen argümanı kuvvetle destekler biçimdedir. Çok uluslu şirketler günümüzde artık hayatımızın hemen hemen her alanında karşımıza çıkmakla birlikte gündelik yaşam için gerekli olan tüm ihtiyaçlarımızın giderilmesinde de önem arz etmektedirler. Hepsinden de önemlisi çok uluslu şirketler günümüzde artık hükümetlerin ve devletlerin gizli politikalarının arkasında bulunabilecek kadar güçlü bir konuma ulaşmıştır. Çalışma da verilen pek çok örnekte anlaşılacağı gibi çok uluslu şirketler günümüze devletler açısından bir tür gölge hükümet görevi üstlenmekte birlikte devletleri dış politika da yönlendirme kapasitesine sahip birer aktör konumundadırlar. Devletler herhangi bir ülke ile kuracakları veya revize edecekleri ilişkileri planlarken sahip oldukları şirketlerinde çıkarlarını göz ardı etmeyerek müzakere konusu edebilmektedirler. Devletler artık kendi şirketlerinin çıkarlarının olduğu yerlere müdahale edebilmekte, belirli bölgelerde söz hakkına sahip olabilmektedir. Bunun tersi düşünüldüğünde devletler sahip oldukları şirketlerin çıkarlarının zedelendiği alanlara ve ülkelere ambargolar, kısıtlamalar ve hatta ekonomilerine yönelik saldırılar gerçekleştirebilmektedir. Bu sayede dize getirmeyi planladıkları hedef ülkeleri kendi şirketleri için bir anlamda ehlileştirme çabası içerisinde olabilmektedirler.

Günümüzde bir ülke herhangi bir bölgeye ya da ülkeye yönelik strateji gerçekleştirdiğinde bu büyük oranda ekonomik tabana sahip bir strateji üzerinden şekillenmektedir. Çünkü günümüz dünyasında devletler birbirlerine hiç olmadıkları kadar bağımlı birer sistemin parçası olmuşlardır. Bir zincire benzettiğimizde ve zincirin

her bir halkasını bir ülke olarak düşündüğümüzde söz konusu halkaların herhangi birine zarar gelmesi durumunda zincirin geri kalan kısmı da zarar görmektedir. Dolayısıyla böyle bir ortamda çok uluslu şirketler devletler açısından oldukça önemli bir aktör olarak kabul edilmektedir. Bir ülkenin dünyanın herhangi bir yerindeki hakimiyeti artık çok uluslu şirketleri sayesinde meşruluk kazanmakla birlikte salt askeri güçten daha etkili bir koz olarak kullanılabilir.

Dünya üzerindeki pek çok gelişmiş ülke sahip olduğu çok uluslu şirketler üzerinden bir başka bölgede veya ülkede tahakküm kurabilir. Fakat içerisinde bulunduğumuz son yirmi yıl içerisinde oldukça farklı bir vaka bizi karşılamaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti çarpıcı bir biçimde büyümeye devam etmekte ve dünyanın üretim üssü konumuna gelmektedir. Çin'in ekonomik anlamdaki bu ürkütücü gelişimi bölgesel güçteki devletler üzerinde olduğu kadar ABD için de doğal bir tehdit içermektedir. Zira Çin agresif bir biçimde dünyanın farklı yerlerinde ekonomik yayılım göstermekte ve bilinenin tam aksine farklı enstrümanlar ile devletleri kendisine bağlı kılmaktadır. ABD'nin gücünün aşındığı son dönemde Amerika'nın da Çin'i yeni bir küresel tehdit olarak ilan etmesi oldukça doğal karşılanmaktadır. Çünkü mevcut sistemde sistemi dönüştürebilecek tek rakip ne Rusya ne Hindistan'dır tüm tahminlerin aksine bu kapasitedeki tek devlet Çin olarak görülmektedir. ABD ile Çin arasında giderek daha da saldırgan bir hal alan hegemonya mücadelesi bu çalışma da aktarıldığı gibi dünyanın pek çok farklı bölgesinde kıyasıya devam etmektedir. Bu rekabet her ne kadar askeri politik ve ekonomik olarak göze çarpsa da göz ardı edilen bir husus ise her iki devletinde sahip olduğu çok uluslu şirketler bu hegemonya mücadelesinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Her iki gücünde sahip olduğu çok uluslu şirketler rekabet sahası olarak adlandırabileceğimiz dünyanın farklı yerlerindeki çatışma alanlarında ciddi yatırımlar yaparak nüfuz elde etme çabası içerisinde. Bu çaba bazen silah satışı üzerinden olduğu gibi bazen de enerji kaynakları üzerinden şekillenebilmektedir. Amerika'nın aksine Çin jeoekonomiyi oldukça efektif bir biçimde kullanmaktadır. Çin'in sübvansesi ettiği çok uluslu şirketler dünyanın çeşitli yerlerinde kalkınma, sağlık, altyapı ve telekomünikasyon gibi kritik alanlarda oldukça yüklü yatırımlar yapmakta ve bölge halkları üzerinde yumuşak gücünü pekiştirici etki bırakmaktadır. Bu yatırımlar Çinli şirketler açısından büyük kazançlar sağlamakla birlikte dünyaya yayılma noktasında oldukça önemli fırsat sunmaktadır. ABD'nin sistemdeki hegemonyası her ne kadar hala kabul görse de Çin karşısında bu gücün aşındığı da bir gerçektir. Ancak aynı zamanda

Çin'in de bazı temel noktalarda ABD'nin eline su dökemeyeceği de bilinmektedir. Çalışmanın cevaplamaya çalıştığı hayatımızın hemen hemen her alanında ihtiyaçlarımızın karşılayıcısı ve ihtiyaç duyduğumuz hizmetlerin sağlayıcı olan çok uluslu şirketlerin dünya üzerindeki konumu ve devletler ile olan ilişkisi nedir sorusunun cevabını ise bu çalışmanın öne sürdüklerinin dışında şu biçimde de cevaplanabilir; çok uluslu şirketler bireyin hayatının hemen hemen her alanda ihtiyaç duyduğu hizmet ve ürünlerin sağlayıcısı konumuna ek olarak devletlerinde uluslararası ilişkilerde hareket alanının hemen hemen her alanında yer almaktadır ve doğrudan hükümetleri etkileme kapasitesine sahiptir. Çok uluslu şirketler küresel sistemin yeni aktörleri olduğu gibi tıpkı ABD ve Çin arasındaki hegemonya mücadelesinde en önemli silahlardan ve kozlardan biri olarak kabul edilebilir. Günümüz konjonktüründe olduğu gibi gelecekte de çok uluslu şirketler devletlerin küresel emelleri ve politikaları içerisinde her zaman var olmaya ve arka planda olduğu kadar ön saflarda da boy göstermeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Alpar, C. (1980), Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma, *Turhan Kitabevi*.
- Aktan, C, C., Vural, Y, İ. “Globalleşme sürecinde çok uluslu şirketler”
- Arnold, D. (1995). Coğrafi keşifler tarihi (1. Baskı), *Alan Yayıncılık*
- Amin, S. (1997), Kapitalizm, emperyalizm, küreselleşme
- Aykaç, M., Parlak, Z. ve Özdemir, S. (2009). Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Arttırılması ve Türkiye’de KOBİ’ler, *İstanbul Ticaret Odası Yayınları*, İnkılap Kitabevi.
- Arı, B, 2005, “Avrupalılar Kozlarını Amerika Kıtasında Paylaştılar”, *Doğu Batı, Yıl 8, (32)*, 2005.
- Andrews , C, M, “The Colonial Background Of The American Revolution: Four Essays In American Colonial History”, *Yale University Press*, 1978
- Armaoğlu, F. “Siyasi Tarih”, *TTK yayını*, 2003
- Ay, H. & Uçar, Ö. (2015). “Üç Küresel Ekonomik Krizin Analizi” . *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (1) , 11-32 . DOI: 10.16953/deusbed.83818
- Ataç, K, K., “Soğuk Savaş”, *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.35, Kasım 2019. https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/11/SogukSavas_KKAtac_v.1.pdf
- Arıboğan, D, Ü., (2008). “Uluslararası İlişkiler Düşüncesi: Tarihsel Gelişim.” *Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları*
- Alagöz, E, A., “İç İstikrar, Refah ve Güç Hedefleri Ekseninde Çin’in Orta Doğu Politikaları”, *Güvenlik Stratejileri*, Yıl: 15, Sayı: 29, (2019), s. 79-80
- Austin, A., Bochkarev, D., Geest, W, V, D., "Energy Interests And Alliances: China, America And Africa", EastWest Institute, *Policy Paper* Ağustos 2008
- Arslan, H, D.,2019, “Dünya Düzeninde Yeni Dengeler : Çin - Ab İlişkileri”, *Yüksek Lisans Tezi*,
- Avcı, S.,(2007), İşletmelerin Uluslararasılaşması ve Küresel Markalaşma: Dyo Uygulaması , *Yüksek Lisans Tezi*,

- Akıncı, A. (2012). “Modern Ulus-Devletlerin Doğuşu”., *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (34), 61-70.
- Akıncı, A. & Alptürk, H. (2020). “Ulus-Devletin Küreselleşme Karşısındaki Genel Durumu” . *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 0 (47) , 13-34 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed/issue/53594/714396>
- Aslan, S. (2009). “Küreselleşmenin Ulus-Devletlere Etkisi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 289-296.
- Bacık, G. (2006). “Westfalyan Sistemin Direnişi: 11 Eylül Ve Uluslararası Politika. “*Uluslararası İlişkiler*, 3 (10), 53-84.
- Başcıl, H. H.,(2013) “Karşılıklı Bağımlılık Ekseninde Avrupa Birliği-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri 1975-2010”, *Yüksek Lisans Tezi*,
- Barnes, S. T.,(2005) "Terror, Oil, And Strategic Philantrophy", *African Studies Review*, 48, (1)
- Balkanlı, A. O. (2002). “Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 21,(1).
- Başkaya, Ö.,(2009), “Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü” “*Özgür Üniversite Forumu Dergisi*”, 1 (44) İstanbul.
- Balcı, M., & Göcen, C. E., (2017). “Uluslararası Ticaret ve Üretimin Tarihsel Gelişimi Ve Bu Bağlamda Türkiye'nin Politik Ekonomi Analizi”. *Uluslararası Politik Ekonomi 1* (pp.175-213), Ankara: Savaş Yayınları.
- Baran, P.A. ve Sweezy, P.M. (1970) “Tekelci Kapitalizm”, *Doğan Yayınevi*,
- Bell, J., Mcnaughton, R., Young, S. et al,(2003), “”Towards An Integrative Model Of Small Firm Internationalisation”. *Journal of International Entrepreneurship* 1, 339–362 . <https://doi.org/10.1023/A:1025629424041>
- Benli, A. O., (2006)“İhracatta Dağıtım Kanallarının Seçimi ve Kurulması”, *İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi*, http://www.tascitanker.com.tr/sdosya_goster.php?id=9,
- Bölek. L.,(2007) “Tarihsel Gelişimi İçerisinde Çin'in Sosyo-Ekonomik Yapısının İncelenmesi”, *Yüksel Lisans Tezi*
- Birecikli, İ. B.,(2011) “Amerika'nın Kuruluşu ve Abd - Avrupa İlişkileri (1776 -1876)”, *History Studies International Journal Of History* ,81 (103)
- Burnett, P., (2005). “Internet Censorship On The Rise İn Africa?” *Hunger Notes*
- Braudel F.,(2001), “Uygurlikların Grameri, İmge Yayını”, 2001, s.500-501.

- Biddick, K.,(1985), “Medieval English Peasants And Market Involvement”, *The Journal of Economic History*, 45, (4) , pp. 823-831
- Can, E. (1991). “Çok Uluslu İşletmelerde Yönetici Seçim ve Eğitim Politikaları, Yayınlanmamış Doktora Tezi”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.
- Can, H. ve Güney, S. (2011). “Genel İşletme”, *Siyasal Kitabevi*
- Cameron, R,(1989),”A Concise Economic History Of The World: From Paleolithic Times To The Present”, Oxford and New York: *The Oxford University Press*, p. 82. Casanova
- CHENEY D., POWELL, L. C. ,(2001) “National Energy Policy”,*White House*
- CHURCHILL, W., (1946). “The Sinews Of Peace (‘Iron Curtin Speech’)”
<https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/>
- Christopher, M., Cusack, A., Cusack, M. , vd. (1997) “Abd’nin Portresi”
- Cummings. Milton C., Jr- Wise, David,(1989) “Democracy Under Pressure: An Introduction To The American Political System”, 6th Edition, *Harcour Brace Jovanovich Inc.*,
- Corbett, P.S., &Precht, J., &Janssen, V., &Lund, J, M. & Pfannestiel, T., &Vickery, P., &Waskiewicz, S., ,(2003),”U.S. history”, *Openstax*.
- Çam. E.,(1975) “Çok Uluslu Şirketler Ve Gelişen Ülkeler”, 1975
- Çaşkurlu, S. (2022). “Abd-Çin Hegemonya Mücadelesi” Kaya Gazı Devrimi, Yenilenebilir Enerji Ve Nadir Elementler. *Fiscaoeconomia*, 6(1), 59-80. Doi: 10.25295/fsecon.1041487
- Çolakoğlu, S., (2005)“Asya- Pasifik’te Amerika: Abd’nin “Batı’ya Açılma Macerası”, Doğu Batı “Bir Zamanlar Amerika”, 8, (32), s. 183
- Çelik, H. (2020). “Çin’in Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim” . *Liberal Düşünce Dergisi* , 25 (97) , 31-46 . DOI: 10.36484/liberal.683338
- Daalder, I.H. and O’hanlon, M.E. (2001), *Winning Ugly: Nato’s War To Save Kosovo, Brookings Institution*.
- Dağtekin, S. (2015). “Çin Halk Cumhuriyeti: Politik ve Ekonomik Dönüşüm Süreci (1970-2011)”. *Yüksek Lisans Tezi*.
- Dashti, Z., (2021). “Abd’nin Afganistan’dan Çekilmesi İle Taliban’ın Yeniden İktidara Gelmesi”. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 5 (2), 195-212.

- Daniele Cerrato,(2006) “The Multinational Enterprise As And Internal Market System”, *International Business Review*, 15, s.256.
- Daniels, J. D. and Radebaugh, L.H. (1998), “International Business: Environments And Operations”, *Addison Wesley (8th ed.)*,
- Deborah P., , (1992) der. "The Changing Geography Of Southern Africa" Chapman P. Graham ve Baker M. Kathleen, “The Changing Geography Of Africa And The Middle East”, Londra ve New York, *Routledge*, s.14.
- Demir, N. & Tekir, O. (2018). “Marshall Planı, Yeni İpek Yolu Projesi ve Çin-Abd Rekabeti” . *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* , 7 (1) , 32-45 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/inijoss/issue/38239/426660>
- Dereli, B. (2005). “Çok Uluslu İşletmelerde İnsan Kaynakları Yönetimi”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, (7)
- Diñç C, Esentürk N. (2018). “Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki İlişkide Dönüşümler (2001-2017)”. *Gazi Akademik Bakış*, 11(22), 41 - 76.
- Dillon. M., “Modernleşen Çin’in Tarihi”,(2016) *İletişim Yayınları*,
- Dilber, U., (2009), “Küreselleşme Sürecinde Dışa Açılma Stratejileri”, *Nobel Akademik Yayıncılık*
- Dorel G., (2007)“Amerikan İmparatorluğu Atlası: Abd Hiper gücün Jeostratejisi”, *NTV Yayınları*
- Duran, B. ve Yılmaz, N. (2012). “Ortadoğu’da Modellerin Rekabeti: Arap Baharı’ndan Sonra Yeni Güç Dengeleri”. *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*, 14, 15-86.
- Dunning, J.(1993), “Multinational Enterprises And The Global Political Economy, Reading”,*MA:Addison-Wesley*
- Dunning, J. H. (1974). “Economic Analysis And The Multinational Enterprise”. London. George, Allen and Unwin
- Dymsza, W.A.,(1984), “Trends İn Multinational Business And Global Environments: A Perspective”, *Journal of International Business Studies*, Vol. 15, No. 3, pp. 25-46
- Eberlein, B. (2008). “The Making Of The European Energy Market: The Interplay Of Governance And Government.” *Journal of Public Policy*, 28(1), 73-92. doi:10.1017/S0143814X08000780
- Eren, Erol, (2013) “Yönetim ve Organizasyon (Çağdaş Ve Küresel Yaklaşımlar)”, On Birinci Baskı, *Beta Yayıncılık*
- Erdoğan, T. ve ark, (2001) “11 Eylül (Bir Saldırınının Yankıları)”, *Yky Yayıncılık*,

- Erkutlu, H., & Eryiğit, S. (2001). "Uluslararasılaşma Süreci." *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 156-165.
- Erdoğan, E. E. (2020) "Uluslararası İlişkilerde Yeni Başat Güç Çin Halk Cumhuriyeti", *Yüksek Lisans Tezi*, 2020
- Erkini, E. (2011) "Çin'in Orta Asya Politikaları" *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi*
- Ermağan, İ., ve Fidan, G., (2014), "Çin'in Afrika Politikası", Dünya Siyasetinde Afrika İçinde, İsmail Ermağan (der.), *Nobel Kitabevi*
- Fılıppını, C., "Trade And Investment İn The Relations Between The European Union And The Republic Of China", Georg Wiessala; John Wilson ve Pradeep Taneja
- Fidan, Ö., (2004) "11 Eylül'ün Abd Dış Politikasına Etkisi", *Yüksek Lisans Tezi*
- Filizöz, B., (2003) "İnsan Kaynakları Yönetiminde Uluslararası Yaklaşım Gerekliliği", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4, (1), s. 161-180, <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makal e/174.pdf>,
- Fredriksen, J. C., (2008) "Chronology Of American History: Colonization And Independence Beginnings To 1788 (Volume I)", Facts On File, s. 2-4.
- Fukuyama, F. (2006). "Neo-Conların Sonu Yol Ayrımındaki Amerika". *Profil Kitap*.
- Galbraith, J.K., (1987). "A History Of Economics : The Past As The Present." H. Hamilton
- Gankema, H., Snuij, H.R., & Zwart, P.S. (2000). The Internationalization Process Of Small And Medium-Sized Enterprises: An Evaluation Of Stage Theory. *Journal of Small Business Management*, 38, 15-27.
- Geulen, C. (2011). Nationalismus Als Kulturwissenschaftliches Forschungsfeld. Friedrich Jaeger, Burkhard Liebsch (Hrsg.). *Handbuch der Kulturwissenschaften* (439-457). Band 1, Sonderaufgabe, Stuttgart · Weimar: Verlag J. B. Metzler
- Gilpin, R. (1971), "The Politics Of Transnational Economic Relations, International Organization", 25(3):398-419
- Gilpin, R. (1970), "Technological Strategies And National Purpose, Science" *New Series*, 169(3944):441-448.
- Gürün, F. (2001). "Globalleşme ve Çokuluslu Şirketlerin İnsan Kaynakları Yönetimine Etkileri", *Türk Tarih Kurumu*
- Goldwy, D., Morrison J. S., "Promoting Transparency İn The African Oil Sector: A Report Of Csis Task Force On Rising U.S. Energy Stakes İn Africa", *CSIS*, Mart, s.16, www.csis.org/africa/index.htm#oil

- Göze A.,(1998) “Siyasal Düşünceler Ve Yönetimler”, Genişletilmiş 8. Baskı, *Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.*
- Gökırmak. M, (1994), “Yeni Dünya Düzeni’nde At-Abd Arası Güvenlik ve Dış Politika İlişkileri”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa
- Grimes, S., & Du, D.,(2022) “China's Emerging Role İn The Global Semiconductor Value Chain, *Telecommunications Policy*”, 46, (2)
- Ghymn, K.,(1980), “Multinational Enterprises From The Third World ,*Journal of International Business Studies*”,11,(2), pp. 118-122.
- Habermas, J. (2002). “Küreselleşme Ve Milli Devletlerin Akıbeti”. *Bakış Yayınları*.
- He, B., 何布泉 (2002). <大國戰略與中亞地緣變局> (Büyük Güçlerin Stratejisi Ve Orta Asya'nın Jeopolitik Değişimi), 《現代國際關係》2002 年第2期 (2002 年 4 月), 頁42-51.
- Hovenkamp,H.,(1991), “Enterprise And American Law”, 1836-1937. Cambridge, MA: *Harvard University Press*,
- İşcan, İ, H., (2004)“Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler Ve Çağdaş Yansımaları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(2),2004, s. 47-79.
- Jonathan L., Calof, P., W. Beamish,(1995) Adapting To Foreign Markets: Explaining Internationalization, *International Business Review*, 4, (2), Pages 115-131,
- Johanson,J. and Vahlne,J. (1990),“The Mechanism Of Internationalisation”, *International Marketing Review*,Vol.7No. 4. <https://doi.org/10.1108/02651339010137414>
- Jones, G.,(2005),”Multinationals And Global Capitalism From The Nineteenth To The Twenty”- *first Century Oxford University press* .
- Kaymakçı. O., "Küresel Ekonomide Çok Uluslu Şirketler Ve Türkiye'deki Yansımaları". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 01:224-249.
- Karamurtlu B.,(2020) “Kuşak-Yol Projesi Bağlamında Çin Halk Cumhuriyeti'nin Küresel Hegemonya Girişimi”, *DAAD Güz/Fall*
- Karlık, S.R.,(1973) “Çok Uluslu Şirketler Üzerine Bir İnceleme”
- Karlık, S. R. (2009). “Uluslararası Ekonomi, Teori-Politika”, *Beta Basım*
- Karlık, S, R.,(1996), “Uluslararası Ekonomi,” Yenilenmiş 4. Basım, *Beta*.
- Karlık, A, C. (2017), “Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve Gerçekleri Üzerine.” *Denge*, 95- 114.

- Kāzemi, A, V, C., (2014)“Xiangming, China And The Middle East More Than Oil, *The European Financial Review*”, , 40-44
- Keklik, S.,(2011) “Amerika Birleşik Devletleri Dış Politikasında Dış Yardımların Rolü ve Etkisi”, *Yüksek Lisans Tezi*
- Kennan, George (1946). “George Kennan's 'Long Telegram',” February 22, 1946, History and Public Policy Program Digital Archive, National Archives and Records Administration, Department of State Records (Record Group 59), Central Decimal File, 1945-1949, 861.00/2-2246; reprinted in US Department of State, ed., Foreign Relations of the United States, 1946, Volume VI, Eastern Europe; The Soviet Union (Washington, DC: United States Government Printing Office, 1969), 696-709.<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/116178>
- Keohane, R, O., Nye, J, S. Jr., (2000)“Globalization: What’s New? What’s Not? (And So What?)”, *Foreign Policy*, s.104-119
- Kleinhans J. P. and Baisakova N.,(2020) “The Global Semiconductor Value Chain: A Technology Primer For Policy Makers”, *Stiftung Neue Verantwortung*”,(https://www.stiftungnv.de/sites/default/files/the_global_semiconductor_value_chain.pdf)
- Kissinger. H., (2020)“Dünden Bugüne Çin”, *Kaktüs Yayınları*
- Kuğu, A, R., (2020). “Afganistan’da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahale Sorunsalı: Uluslararası Toplum İçin Yeni Bir Yol Haritası”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi
- Kurtaran, A.,(2007) “Doğrudan Yabancı Yatırım Kararları ve Belirleyicileri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10,(2), s. 367-382, <http://edergi.atauni.edu.tr/ataunisobil/article/view/1020000446/1020000440,13>
- Kutal, G.,(1982) “Endüstri İlişkileri Açısından Çok Uluslu Şirketler”, Birinci Baskı, *Gür-Ay Matbaası*
- Kutal, G. (1982), “Endüstri İlişkileri Açısından Çok Uluslu Şirketler”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları*.
- Kurdaş, M. Ç. (2018). Küresel Terör Çağında Ulus Devletin Artan Önemi. *TESAM Akademi Dergisi*, 5 (2), 151-181.
- Küçükkeleş, M. (2013).Ab’nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı. *SETA Analiz*. 63, 1-28. [url’si http://file.setav.org/Files/Pdf/20130118172742_setanaliz_ab_arap_bahari.pdf](http://file.setav.org/Files/Pdf/20130118172742_setanaliz_ab_arap_bahari.pdf)

- Gonca, İ. B. & Kodaman, T. (2016). “Jeoekonomik Hayaller: Çin’in Yeni İpek Yolu Girişimi’nin Orta Asya’da Algısı” . *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* , 5 (5) , 1251-1261 . DOI: 10.15869/itobiad.17865
- Köktürk, A. (2011). “Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Harp Akademileri Basımevi, 7 (13), 73-97.
- Lamoreaux, N., (1998), “Partnerships, Corporations, And The Theory Of The Firm ,The American Economic Review”, Vol. 88, No. 2, *Papers and Proceedings of the Hundred and Tenth Annual Meeting of the American Economic Association* (May, 1998), pp. 66 -71
- Lefebvre, M. (2007). “Amerikan Dış Politikası”, *İletişim Yayınları*.
- Lee, J. & Kleinhans, J. P. (2021). “Mapping China’s Semiconductor Ecosystem İn Global Context”. Mercator Institute For China Studies (Merics) *Policy Brief*. Retrieved
- Lewitt ,T., (1983) “The Marketing İmagination”, *The Free Press*
- Lorenz, M. L., (2008) “The Sino-Soviet Split: Cold War İn The Communist World “*Princeton: Princeton University Press*, s.76
- Maddison, A, (2007), “Contours Of The World Economy”, 1–2030AD Essays in Macro-Economic History, Essays in macro economic history, *Oxford press*
- Mcdonald, J. G. and Parker, H. (1962), “Creating A Strategy For İnternational Growth, İnternational Enterprise”, *New York: McKinsey Co. Inc.*
- Meıdan, M., (2016) “China And The Middle East: Moving Beyond Energy Trade”, Giulia C Romano, Jean-Francois Meglio (ed.), *China's Energy Security: A Multidimensional Perspective*, *Routledge*, New York,
- Miscamble, W. D. (2007). “From Roosevelt To Truman : Potsdam, Hiroshima, And The Cold War”. New York: *Cambridge University Press*
- Mutlu. A (2018), “Uluslararası Ticaret Sisteminde Yeni Bir Yaklaşım: Çok Uluslu Şirketler Sosyolojisi”, *Yüksek Lisans Tezi*
- Mutlu, E. C. (1999). “Uluslararası İşletmecilik”, *Beta Basım Yayım Dağıtım*
- Murphy, A. (1997), “John Law: Economic Theorist And Policy-Maker”, *Oxford: The Clarendon Press*, p. 164
- Mohan, G., & Power, M., (2008) “New African Choices? The Politics Of Chinese Engagement” London: *Review of African Political Economy*, 35 (1).
- Myrdal, J., (1977) “Çin Raporu”, *ABC Yayınları*,

- Nevins, A., & Commager, H. S., (2022) "Abd Tarihi", *Doğu Batı Yayınları*
- Oran, İ. B., (2020) "Çok Uluslu Şirketler, Stratejileri ve Küreselleşmedeki Rollerini"
- Osterhammel, J. (2003). "Geschichtswissenschaft Jenseits Des Nationalstaats: Studien zu Beziehungsgeschichte Und Zivilisationsvergleich, Helmut Berding", Jürgen Kocka, Paul Nolte, Hans-Peter Ullmann und Hans-Ullrich Wehler (Hrsg.), *Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht*.
- Özalp, G. (1998). "Çokuluslu İşletmeler: Uluslararası Yaklaşım" *Anadolu Üniversitesi Yayınları*.
- Özalp, İ. (2011). "Uluslararası İşletmecilik" (6. Baskı). (A. F. No:832, Ed.) *Anadolu Üniversitesi Yayını No:1576*.
- Özlük E, Doğan F (2017). "Keşiften Kuruluşa Abd Tarihi: Bir Özgürlük Hikâyesi Mi, Bir Yıkım Mı?" *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(19), 121 - 149.
- Özcan, G., (2019) "Çevreleme Politikası", *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.41, https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/11/Cevreleme_GencerOzcan_v.1.pdf
- Özel, T. İ., (2021) "Doğu Hindistan Şirketi", *Vadi Yayınları*
- Pauly, N. and Reich, S. (1997), "National Structures And Multinational Corporate Behavior: Enduring Differences In The Age Of Globalization, International Organization", 51(1): 1-30.
- Phatak, A. V. (1974), "Managing Multinational Corporations", New York: *Praeger Publishers*.
- Potyemkin V., vd., (1977) "Uluslararası İlişkiler Tarihi: Başlangıçtan Bugüne Diplomasi Tarihi", *May Yayınları*
- Renehan E. J., (2007) "The Treaty Of Paris: The Precursor To A New Nation", Chelsea House, s. 1-5.
- Ritzer, G., (2010), "Küresel Dünya" , *Ayrıntı Yayınları*
- Romano G., Jean-Francois Meglio, J. F., (ed.), (2016) ,"China's Energy Security: A Multidimensional Perspective", *routledge*, p. 123.
- Sage, H. J., "U.S. History I: United States History 1607-1865", *Academic American History*,
- Outline of U.S. History (2010 Edition) (U.S. Department of State "Outline" series)
- Sander O. (2007), "Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e", 15. Baskı, *İmge Kitabevi*

- Satıroğlu, K., (1984) “Çok Uluslu Şirketler”, *A.Ü.S.B.F. Yayınları*
- Sarı, B. (2012). “Amerika’nın Ulusal Çıkarları ve Afrika. *Afrika Çalışmaları Dergisi*”. 1(2). 95-119
- Schraffenberger, D. (2011). “Karl Marx And The American Civil War. *International Socialist Review*”, 11(1), Retrieved from: <https://isreview.org/issue/80/karl-marx-and-american-civil-war>.
- Shabbir, W. (2017), “Trump’s Afghan Policy, Pakistan And China’s New Silk Road”, <<http://nation.com.pk/23-Aug-2017/trump-s-afghan-policy-pakistan-and-china-s-new-silk-road>>
- Sezen, S. (2007). “Çin Halk Cumhuriyeti’nde Sosyalist Piyasa Ekonomisine Dönüşüm.” *Amme İdaresi Dergisi*, 40(1), 27-56
- Seyidoğlu, H., (1996) “Uluslararası İktisat”, On Birinci Baskı, *Güzem Yayınları*
- Seyidoğlu, H. (2003).” Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama” *Güzem Can Yayınları*.
- Spence, J. D. (1990). “The Search For Modern China”, New York: *W W. Norton Company*.
- Sönmezoğlu, F. , (1995)“Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi”, 2. Baskı, *Filiz Kitabevi*, ss. 55-56.
- Sümer, G. (2008). “Amerikan Dış Politikasının Kökenleri Ve Amerikan Dış Politik Kültürü”, *Uluslararası İlişkiler* 5 (19), 119-144.
- Simmons. R ,(1975)”The New Sovereigns: Multinationales Corporations As World Powers Englewood Cliffs”, N. Y . 1975
- Stanford University, (2007), Spice Digest, Entrance Of Cultural Revolution, 2007
- Suyin, H. (1997), “Sabah Tufanı Mao Zedug Ve Çin Devrimi 1949-1975”, Cilt 2, *Berfin Yayınları*
- Stork, J. (1987)“Arms Industries Of The Middle East”, *Middle East Report* 144
- Shambaugh, D.,(1995) “China And Europe: 1945-95, *London SOAS*”, *Contemporary China Institute*
- Swanstrom, N., (2001). “China’s Trepidation İn Afghanistan”, *Central Asia- Caucasus Analyst*, < http://www.cacianalyst.org/Headline_2.htm
- Şatıroğlu, K., (1984)“Çok Uluslu Şirketler Strüktürel Ve Fonksiyonel Bir Evrim Yaklaşımı”, Birinci Baskı, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*

- Şeker, C. T. (2019)“Ortadoğu Savaşları ve Batılı Silah Şirketleri” *Araştırma 103*, İNSAMER,
- Tanrıverdi, E. G. (2017). *Sosyolojik Açidan Küreselleşme Ve Ulus Devlet (Giddens, Bauman ve Habermas Örneği)*. 1.b.,*Seçkin Yayınevi*.
- Temin, P.,(2001), “A Market Economy In The Early Roman Empire” ,Univercity Of Oxford ,*Discussion Papers in Economic and Social History Number 39*, March
- Temizel, M., “Terörizmde Yeni Milad: 11 Eylül”
- Turan. M., (2017)“Dünya Ekonomisinde Çok Uluslu Şirketlerin Ekonomik Açidan Değerlendirilmesi”, *Yüksel Lisans Tezi*,
- Tümer, M. (1998), “Çok Uluslu İşletmelerde Kültürün Yöneticiler Üzerine Olan Etkileri”, *Human Resources*, Ekim-Kasım-Aralık 98
- Tokatlı, S. G. (2022). “Uluslararası Sistem İçerisinde Çin’in Artan Bölgesel Etkinliği ve Paralel Kurumsallaşma Girişimleri”. *Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 58-74
- Tsurumi, Y.,(1976) “The Japanese Are Coming, Cambridge”, MA:Ballinger Publishing Co.
- Uhlig, H. (2000). “İpek Yolu Çin Ve Roma Arasında Eski Dünya Kültürü”. Okyanus Yayıncılık. Vogel,
- Uğuz, H. ve Saygılı, R. (2016). “Küresel Dünyada Ulus-Devlet”. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (32), 127-147.
- Ulaş, D.,(2009) “Küreselleşme Sürecinde Dışa Açılma Stratejileri”
- Üstündağ. H.,(2017) “Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketlerin Ekonomik Etkinliği Ve Türkiye’de Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi”, *Yüksek Lisans Tezi*
- Ülman, H., (1973) “Birinci Dünya Savaşına Giden Yol (Ve Savaş)”, Ekli 2. Basım, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, s. 31.
- Üsten, S. S., (2012). “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Abd ve Ab Dış Politikaları’nda Ortaya Çıkan Temel Farklılıklar (1991–2001)”1. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 81 - 114.
- Yahuda, M.,(2008) “Sino-European Encounter: Historical Influences On Contemporary Relations”, David Shambaugh; Eberhard Sandschneider and Zhou Hong (der.), *China Europe Relations: Perceptions, Policies and Prospects*, London, Routledge, s.13-32.
- Yılmaz, İ. (2012) “Çin Ekonomisinde Büyümenin Dinamikleri”, Discussion Paper, No. 2012/77, *Turkish Economic Association*, Ankara.

- Yılmaz, S., (2017) “Uluslararası Güvenlik: Teori, Pratik ve Gelecek.” *Kaynak Yayınları*.
- Yıldıran, G, S.,(2010) “The Evolution Of Multinational Companies” : *Turkey Perspective*
- Yoshino,Y.,(1976), “Japan's Multinational Enterprises”. Cambridge, MA:*Harvard University Press Zeng*,
- Yüksel, Ö. (1999). “Uluslararası İşletme Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları”, *Gazi Kitabevi*
- Yüksel M (2016). Afrika Jeopolitiği ve Abd'nin Afrika Politikası. *Turkish Studies (Elektronik)*, 11(2), 1389 - 1408.
- Yücel, N. ve Pustu, Y. (2006). Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devletin Alternatifi Kent Devlet Olabilir Mi?. *Türk İdare Dergisi*, 450,117-140.
- Walt, S.M. (1998) “International Relations: One World, Many Theories”. *Foreign Policy*, No. 110, 29-46
- Wallerstein, İ. (2009). “Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim”,*Metis*.
- Wezeman P,D.,Wezeman, S, T., “Trends İn International Arms Transfers, 2016”, *SIPRI Fact Sheet*, Aude Fleurant,
- Wezeman, P, D., Gadon, J. And Wezeman S, T.,(2022) , Trends İn International Arms Transfers, *SIPRI Fact Sheet*,
- Zabunoğlu, G. (2018). “Günümüzde Ulus-Devlet”. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 535-559.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Dirk van der Kley, N. (2023). “How Central Asians Pushed Chinese Firms to Localize”. from <https://carnegieendowment.org/2021/10/15/how-central-asians-pushed-chinese-firms-to-localize-pub-85561> (30.03.2023)
- Gupta, S. (2018). Apple SWOT 2023 |” SWOT Analysis of Apple.” Retrieved (22.12.2022), from <https://bstrategyhub.com/swot-analysis-of-apple-apple-swot/>
- Momin, A. (2022). “Apple SWOT Analysis 2022”. (22.12.2022), from <https://pestleanalysis.com/apple-swot-analysis/>

- Johnson, K. (2022). "IBM SWOT Analysis (2023)". (22.12.2022), from <https://bstrategyhub.com/ibm-swot-analysis/>
- Momin, A. (2021). "IBM SWOT Analysis 2021." (22.12.2022), from <https://pestleanalysis.com/ibm-swot-analysis/>
- Jurevicius, O. (2021). "IBM SWOT Analysis 2023" - SM Insight 22 .12.2022, from <https://strategicmanagementinsight.com/swot-analyses/ibm-swot-analysis/>
- Pamuk, A. A. H. (2020, December 3). "United States adds China's SMIC and CNOOC to Defense blacklist. U.S." <https://www.reuters.com/article/us-usa-china-military-companies-idUSKBN28D3CR> (30.05.2023)
- Segal, A., Staden, C., Kania, E., Sacks, S., & Zaagman, E. (2019)." Is an Iron Curtain Falling Across Tech?". (29.12.2022), from <https://foreignpolicy.com/2019/02/04/is-an-iron-curtain-falling-across-tech/>
- Salinas, S. (2018, February 13)." Six top US intelligence chiefs caution against buying Huawei phones". CNBC. <https://www.cnbc.com/2018/02/13/chinas-huawei-top-us-intelligence-chiefs-caution-americans-away.html> (29.12.2022)
- Koyuncu, M. (2022). "ABD'nin Yeni Hint-Pasifik Belgesi Neyi Amaçlıyor?" — ANKASAM | Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi. (13.03.2023) from https://www.ankasam.org/abdnin-yeni-hint-pasifik-belgesi-neyi-amacliyor/#_edn1
- Hashimova, U. (2023). "Before and Beyond 5G: Central Asia's Huawei Connections.", from <https://thediplomat.com/2020/02/before-and-beyond-5g-central-asias-huawei-connections/> (30.03.2023)
- O'Connell, J., & Lamothe, D. (2019, March 16). "U.S. and Boeing have long had a special relationship." Washington Post.(17.12.2022) https://www.washingtonpost.com/business/economy/us-and-boeing-have-long-had-a-special-relationship/2019/03/16/abcebe8a-475a-11e9-aaf8-4512a6fe3439_story.html
- Putz, C. (2023). "Which Countries Are For or Against China's Xinjiang Policies?..", from <https://thediplomat.com/2019/07/which-countries-are-for-or-against-chinas-xinjiang-policies/> 05.04.2023)
- Shaw, A. (2020). "SWOT Analysis of Huawei | Business Management & Marketing. Retrieved (27.12.2022), from <https://swotandpestleanalysis.com/swot-analysis-of-huawei/>
- Were, A. (2022). "How private Chinese companies are winning in Africa" – The China Project., from <https://thechinaproject.com/2022/04/15/fortitude-resilience-and-ability-how-private-chinese-companies-are-winning-in-africa/> (03.04.2023)

- “2022 World’s 500 Most Influential Brands, Retrieved (22.12.2022), from <https://www.worldbrandlab.com/world/2022/>
- “Apple yeni bir rekor kırdı: Aktif cihaz sayısı açıklandı” - TGRT Haber. (2023). Retrieved (11.12.2022), from <https://www.tgrthaber.com.tr/teknoloji/apple-yeni-bir-rekor-kirdi-aktif-cihaz-sayisi-aciklandi-2810346#:~:text=APPLE'IN%20AKT%C4%B0F%20C%C4%B0HAZ%20SAYISI%201.8%20M%C4%B0LYAR%20OLARAK%20A%C3%87IKLANDI&text=Ancak%20Apple%20son%20y%C4%B1llarda%20milyar%C4%B1nc%C4%B1,ise%201.8%20milyar%20cihaz%20satt%C4%B1>
- Apple (AAPL) – “Market capitalization. (2023)”. (11.12.2022), from <https://companiesmarketcap.com/apple/marketcap/>
- Apple - Interbrand. (2023). (11.12.2022), from <https://ibgstaging.wpengine.com/best-global-brands/apple/>
- “Kum Yoksa Çip De Yok.” (2023). (19.12.2022), from <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kum-yoksa-cip-de-yok-42112977#:~:text=TSMC%20UMC%20PSMC%20VIS,pazar%C4%B1ndan%20y%C3%BCzde%207%20pay%20al%C4%B1yor>
- “The Valdez oil spill “| ExxonMobil. (2023). (20.12.2022), from <https://corporate.exxonmobil.com/who-we-are/technology-and-collaborations/energy-technologies/risk-management-and-safety/the-valdez-oil-spill#Overview>
- “Exxon accused of rights abuses. (2001).” (20.12.2022), from <https://www.theguardian.com/business/2001/jun/22/indonesia.internationalnews>
- “ExxonMobil under investigation over claims it lied about climate change risks.” (2015). (20.12.2022), from <https://www.theguardian.com/environment/2015/nov/05/exxonmobil-investigation-climate-change-peabody>
- “Environmental groups demand inquiry after Exxon 'misled public' on climate”. (2015). (20.12.2022), from <https://www.theguardian.com/us-news/2015/oct/30/exxonmobil-climate-change-environmental-groups-federal-investigation>
- IBM “Archives: 1899.” (2023). (22.12.2022) from https://www.ibm.com/ibm/history/history/year_1899.html
- “About”. (2023). (24.12.2022), from <https://www.ibm.com/about>
- Forbes. <https://www.forbes.com/lists/global2000/?sh=14071b505ac0> (24.12.2022)

- “IBM R&D spending 2022” | Statista. (2023). (22.12.2022), from <https://www.statista.com/statistics/274821/ibms-expenditure-on-research-and-development-since-2005/>
- File, 2. (2023). 2021 “Forbes Global 2000 Companies List” | Excel Spreadsheet Download File. Retrieved (23.12.2022), from <https://www.databahn.com/products/2021-forbes-global-2000-companies-list-free-excel-spreadsheet>
- “Cloud Storage Market Size, 2. (2023)”. Cloud Storage Market Share, Growth | Industry Analysis [2030]. Retrieved (11.12.2022) from <https://www.fortunebusinessinsights.com/cloud-storage-market-102773>
- Lockheed Martin Corporation | Aerospace & Defense Giant. (2023). Retrieved (23.12.2022), from <https://www.britannica.com/topic/Lockheed-Martin-Corporation>
- “Our Partners”. (2023). Retrieved (23.12.2022), from <https://www.lockheedmartin.com/en-us/products/derco-aerospace/our-partners.html>
- Lockheed Martin: “Our History.” (2023). (23.12.2022), from <https://www.lockheedmartin.com/en-us/news/features/history.html>
- ABD, "çip savaşıyla" Çin'in etrafına teknoloji duvarı örüyor. (2023” (02.01.2023), from <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-cip-savasiyla-cinin-etrafina-teknoloji-duvari-oruyor/2726174>
- “The 2022 SIA Factbook: Your Source for Semiconductor Industry Data”, <https://www.semiconductors.org/the-2022-sia-factbook-your-source-for-semiconductor-industry-data/> (02.01.2023)
- PetroChina | “Company Overview & News.” (n.d.). Forbes. <https://www.forbes.com/companies/petrochina/?sh=49c6ed91841e> (04.01.2023)
- About, PetroChina, http://www.petrochina.com.cn/ptr/gsjj/gsjj_common.shtml (04.01.2023).
- “Enerji krizinin bu kez küresel düzeyde yaşanması dünyayı nasıl değiştiriyor?” - BBC News Türkçe. (2022). (05.01.2023), from <https://www.bbc.com/turkce/articles/cp6kpy4g4r6o>
- “Lockheed Martin’in kısa tarihçesi ve devlet ilişkileri-1.” (n.d.). Haber Aero. <https://haber.aero/aero-gundem/lockheed-martinin-kisa-tarihcesi-ve-devlet-iliskileri-1/> (23.12.2022)

- “Lockheed Martin’in kısa tarihçesi ve devlet ilişkileri-2.” (n.d.). Haber Aero. <https://haber.aero/aero-gundem/lockheed-martin-sirketinin-kisa-tarihcesi-ve-devlet-iliskileri-2/> (23.12.2022)
- “Reshaping an Industry: Lockheed Martin’s Survival Story. “(1997). Retrieved (24.12.2022), from <https://hbr.org/1997/05/reshaping-an-industry-lockheed-martins-survival-story>
- “This Is How the Biggest Arms Manufacturers Steer Millions to Influence US Policy.” (n.d.). Military.com. <https://www.military.com/daily-news/2021/03/07/how-biggest-arms-manufacturers-steer-millions-influence-us-policy.html> (24.12.2022)
- “Capitalizing on Conflict: How defense contractors and foreign nations lobby for arms sales.” (26.12.2022), from <https://www.opensecrets.org/news/reports/capitalizing-on-conflict/defense-contractors>
- “F-35’lerin Yetersizliği Konusunda Bitmeyen Raporlar ve Hayal Kırıklıkları” | Stratejik Düşünce Enstitüsü. (24.12.2022), from <https://www.sde.org.tr/bakis/f-35lerin-yetersizligi-konusunda-bitmeyen-raporlar-ve-hayal-kirikliklari-analizi-21549>
- “ABD Kongresine sunulan rapor F-35 projesindeki sorunları gün yüzüne çıkardı.” Retrieved (28.01.2023), from <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-kongresine-sunulan-rapor-f-35-projesindeki-sorunlari-gun-yuzune-cikardi/1463012>
- “F-35’teki ‘10’u kritik 871 kusur’ neden giderilemiyor?” <https://sputniknews.com.tr/20210115/f-35teki-10u-kritik-871-kusur-neden-giderilemiyor-1043584749.html> (28.01.2023)
- U.S. GAO - Site Search. (24.12.2022), from <https://www.gao.gov/search?keyword=F-35> <https://armedservices.house.gov/2021/4/subcommittees-on-tactical-air-and-land-forces-and-readiness-joint-hearing-update-on-f-35-program-accomplishments-issues-and-risks>.
- “Çin, ABD’ye yanıtını Ortadoğu’daki ziyaretiyle veriyor, dostlarını çoğaltıyor”. (n.d.). <https://sputniknews.com.tr/20221209/cin-abdye-yanitini-ortadogudaki-ziyaretiyle-veriyor-dostlarini-cogaltiyor-1064400217.html> (26.12.2022)
- “Is China’s Huawei a Threat to U.S. National Security?.” (28.12.2022), from <https://www.cfr.org/backgrounders/chinas-huawei-threat-us-national-security>
- “Huawei’in Hedefinde Türkiye’nin Savunma İhaleleri Var.” (2022). (30.12.2022), from <https://www.savunmasanayist.com/huaweiin-hedefinde-turkiyenin-savunma-ihaleleri-var/>

- “U.S. Relations With China” - OLD 1949 – 2022. (n.d.). Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/media/25460/modal?anchor=timeline-25460> (29.12.2022)
- “Huawei: The story of a controversial company.”(28.12.2022), from <https://www.bbc.co.uk/news/resources/idt-sh/Huawei>
- “China’s Repression of Uyghurs in Xinjiang”. (29.12.2022), from <https://www.cfr.org/background/china-xinjiang-uyghurs-muslims-repression-genocide-human-rights>
- “How Huawei became America’s tech enemy” No. 1. (2019). (28.12.2022), from <https://qz.com/1627149/huaweis-journey-to-becoming-us-tech-enemy-no-1>
- “Saudi Arabia signs Huawei deal, deepening China ties on Xi visit. (2022, December” 8). Reuters. <https://www.reuters.com/world/saudi-lays-lavish-welcome-chinas-xi-heralds-new-era-relations-2022-12-08/> (26.03.2023)
- “The giant that no one trusts: why Huawei’s history haunts it.” (2018). (17.02.2023) from <https://www.theguardian.com/technology/2018/dec/08/the-giant-that-no-one-trusts-why-huaweis-history-haunts-it>
- Lu, N. P. R. D. D. P. D. S. C. A. S. M. H. (2019, April 10). “Who is the man behind Huawei and why is the U.S. intelligence community so afraid of his company?” Los Angeles Times. <https://www.latimes.com/projects/la-fi-tn-huawei-5g-trade-war/> (30.12.2022)
- George Kennan's "Long Telegram". (2023). (14.04.2023), from <https://nsarchive2.gwu.edu/coldwar/documents/episode-1/kennan.htm>
- “The Sinews of Peace ('Iron Curtain Speech').” (1946). (16.02.2023), from <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/>
- “Digest.” (n.d.). FSI | SPICE - Stanford Lesson Plans, Teacher PD & Online Courses. <https://spice.fsi.stanford.edu/digest> (01.03.2023)
<https://depts.washington.edu/chinaciv/graph/9wenge.html>.
- “Küresel silah satışları 592 milyar dolara ulaştı”. (n.d.). euronews. <https://tr.euronews.com/2022/12/05/kuresel-silah-satislari-592-milyar-dolara-ulasi-turk-sirketleri-dunya-silah-pazarinda-ne-#:~:text=Stockholm%20Uluslararası%20Barış%20Araştırmaları%20Enstitüsünün,artışla%20592%20milyar%20dolara%20ulaştı.> (10.03.2023)
- “China Sanctions Lockheed Martin and Raytheon as Tensions Over Balloon Increase.” (n.d.). WSJ. <https://www.wsj.com/articles/china-puts-lockheed-raytheon-on-trade-blacklist-over-taiwan-arms-sales-5006c360> (13.03.2023)

“Apple Expands Base In South East Asia To Reduce Dependence On China”. (17.12.2022), from https://finance.yahoo.com/news/apple-expands-south-east-asia120543850.html?guce_referrer=aHR0cHM6Ly93d3cuZ29vZ2xlLmNvbS8&guce_referrer_sig=AQAAAFSiNbdx7PdWr-PRdASJ6WnA04Mi5iYV02BYmgqXrH6XM3uPUuzK2Z2JVWwUPOuYvjQ3jLgpLVzcpokvpU8nTCGMW1NVBHesoSL5oMWDsPC5aLIPH6cYogC_TncJHLBMkc68m-SR9rhsCaD1ljhNE-nxCezMPL-T_e6MfA46N5Mq&guccounter=2.

Taipei Economic and Cultural Office in New York, North Jersey Media Group. (2022, December 16). “Why US companies are investing with Taiwan.” NorthJersey.com. <https://www.northjersey.com/story/sponsor-story/taipei-economic-and-cultural-office-in-new-york/2022/12/16/why-us-companies-are-investing-with-taiwan/69728467007/> (13.03.2023)

“Çok Uluslu Şirketlerin Enerji Rekabeti.” (n.d.). <https://afam.org.tr/afrikada-cok-uluslu-sirketlerin-enerji-rekabeti/> (5.04.2023)

“Trump ABD’yi Paris İklim Anlaşması’ndan neden çekti?” - BBC News Türkçe. (2017). (22.03.2023), from <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40129916>

A.Ş., P. (2023). “Çin’in arka kapısı: İsrail.” from <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/cinin-arka-kapisi-israil-3465752> (26.03.2023),

Bloomberg – “Are you a robot?.” (2023). from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-03-26/saudi-aramco-signs-deals-with-chinese-partners-to-build-refinery#xj4y7vzkg> (7.04.2023),

“Egypt-China relations strengthen with \$2 billion factory deal”. (n.d.). Al-Monitor: Independent, trusted coverage of the Middle East. <https://www.al-monitor.com/originals/2023/03/egypt-china-relations-strengthen-2-billion-factory-deal> (23.04.2023)

Diplomat, T. (2023). “China’s Tech Outreach in the Middle East and North Africa”. from <https://thediplomat.com/2022/11/chinas-tech-outreach-in-the-middle-east-and-north-africa/> (26.03.2023),

“Afrika’daki Çinli şirket sayısı 3 bin 500’e çıktı” . (2023).,from <https://turkish.cri.cn/2023/03/23/ARTIQGQRHxWEfMsF1JaL3VZv230323.shtml> (02.04.2023)

Diplomat, T. (2023). “Gauging the Future of Chinese Investment in Africa”., from <https://thediplomat.com/2021/09/gauging-the-future-of-chinese-investment-in-africa/#:~:text=The%20biggest%20Chinese%20private%20companies,Transsion%20Holdings%2C%20and%20Sunda%20International> (03.04.2023)

- “China Regional Snapshot: Sub-Saharan Africa” - *Committee on Foreign Affairs*. (n.d.). Committee on Foreign Affairs. <https://foreignaffairs.house.gov/china-regional-snapshot-sub-saharan-africa/> (01.04.2023)
- “Afrika'da Çin Çağı” | Teori. (2023). from https://www.teoridergisi.com/afrikada-cin-cagi#_ftn9 (02.04.2023),
- Taşdelen A, R., –“ Afrika’da Çin Çağı.” from <https://www.aydinlik.com.tr/koseyazisi/afrikada-cin-cagi-250756> (02.04.2023),
- “Chinese FDI in Europe: 2021 Update”. (2022),. from <https://merics.org/en/report/chinese-fdi-europe-2021-update> (01.05.2023)
- 'Çin'e olan ekonomik bağımlılık Almanları endişelendiriyor' / *Analiz*. (n.d.). euronews. <https://tr.euronews.com/2022/11/04/cine-olan-ekonomik-bagimlilik-almanlari-endiselendiriyor-analiz>
- “Intel says it will take back share from AMD, but some are skeptical”. (2023, January 27). Reuters. <https://www.reuters.com/technology/stumbling-intel-seeing-amd-gain-ground-says-it-will-recover-balance-2023-01-27/> (11.04.2023)
- “Avrupa'nın yeni 'sahibi': Pekin'i AB'de büyük yatırımlar yapmaya iten nedenler.” (n.d.). <https://sputniknews.com.tr/20170930/avrupa-yeni-sahibi-pekin-ab-buyuk-yatirim-yapmaya-iten-nedenler-1030375930.html> (11.04.2023)
- “Chinese companies' acquisitions in Europe up eight-fold in 2021.” (2023),. from <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/chinese-companies-acquisitions-in-europe-up-eight-fold-in-2021/2543546> (11.04.2023)
- “Germany is (still) a Huawei hotspot in Europe.” (2022). <https://www.politico.eu/article/germany-is-still-a-huawei-hotspot-in-europe-5g-telecoms-network/> (11.04.2023)
- “The U.S. wants Europe to stand up to China. Europe says: Not so fast”. (2023),. from <https://www.politico.com/news/2023/03/08/us-europe-china-00086204> (11.04.2023)
- “AB'nin en büyük ticaret ortağı ABD oldu.” (2023),. from <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/abnin-en-buyuk-ticaret-ortagi-abd-oldu/2820607> (28.04.2023)
- “Stanowiska państw Zachodu i wybranych firm w tych państwach dotyczące współpracy z Huawei w ramach rozwoju sieci 5G” (stan na 30.10.2022). (2022),. from <https://ine.org.pl/stanowiska-panstw-zachodu-i-wybranych-firm-w-tych-panstwach-dotyczace-wspolpracy-z-huawei-w-ramach-rozwoju-sieci-5g-stan-na-30-10-2022/> (27.04.2023)

“Fransa Cumhurbaşkanı Macron'un Çin ziyaretini motive eden unsurlar ve beklentiler.” (2023)., from <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransa-cumhurbaskani-macronun-cin-ziyaretini-motive-eden-unsurlar-ve-beklentiler/2869042> (11.04.2023)

“Siyaset Bilimci Doç. Dr. Abdulvahap Akıncı: Bir Kuşak bir Yol Projesi”... (n.d.). Finans Kocaeli. <https://finanskocaeli.com/siyaset-bilimci-doc-dr-abdulvahap-akinci-bir-kusak-bir-yol-projesi/> (20.06.2023)

History 101. (2022, December 11). *Rise of China / Season 1 / Episode 3 / History 101 / #education #documentary #history #china #101* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=EqiBSHJLApg> (17.03.2023)

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1:** Küresel ölçekte çok uluslu şirketlerin ülkelere göre dağılımı. kaynak: visualcapitalist.com (16.03.2023) kaynak: esin can mutlu (1999), uluslararası işletmecilik, beta basım yayın dağıtım 42
- Şekil 2:** Castello planı, 1660 new amsterdam'ın (bugünkü new york city) günümüze ulaşan tek haritasıdır koloninin sağ tarafındaki sivri uçlu çizgi, wall street'in adını aldığı kuzeydoğu duvarıdır kaynak : us history 73
- Şekil 3:** Amerikalılar boston limanında ingiltere'yi boykot etmek için gemideki çayları limana döküyor. kaynak:bostonteapartyship.com 81
- Şekil 4:** John trumbull "declaration of independence" kaynak: smarthistory.org 83
- Şekil 5:** İç savaş'ta bir siyahi ölen askerlerin iskeletlerini topluyor kaynak: u.s history, scott corbett 87
- Şekil 6:** New york, manhattan'da bir "hooverilles" kaynak: rarehistoricalphotos.com 91
- Şekil 7:** Evsizler ile ilgili gazeteler battaniye olarak kullanılması "hooverblanket" olarak adlandırılıyordu kaynak: rarehistoricalphotos.com 92
- Şekil 8:** Batılı devletler sovyet ablukasında ki batı berlin'e havadan ikmal yaparken. kaynak: germanyinusa.com 101
- Şekil 9:** Genç Mao Zedong Uzun Yürüyüş esnasında takipçilerine sesleniyor. Kaynak: Fox Photos/Hulton Archive 106
- Şekil 10:** Köylüler tandırlarda çelik eritmeye çalışıyor. kaynak: turbopages.org 108
- Şekil 11:** Mao büyük ileri atılımı hedef gösteriyor. kaynak: ebaumsworld.com..... 109
- Şekil 12:** Köylüler pirinç ekimine mola vererek kültür devrimi'nin incili olarak kabul edilen kırmızı kitabı okuyor. kaynak: ungo.com.tr. 113
- Şekil 13:** ABD'nin büyük şirketlerinin amerika'nın yapıtaşlarından biri haline geldiğini söylemek mümkün. resim kaynak:adbusters.org 130
- Şekil 14:** En çok silah ticareti yapan ülkeler ve öne çıkan müşterileri. Veriler SIPRI raporundan alınmış olup tarafımca tablolştırılmıştır. 178
- Şekil 15:** Küresel silah satışlarının ülkelere göre dağılımı. veriler sıprı 2022 raporundan alınıp tarafımca grafikleştirilmiştir. 180
- Şekil 16:** Afrika yer altı kaynakları haritası kaynak: anadolu ajansı (16.03.2023) ... 184
- Şekil 17:** Afrika'da faaliyet gösteren petrol şirketleri ve faaliyet alanları. kaynak: ai jazeera (16.03.2023)..... 185

Şekil 18: Donald trump döneminde ab ile olan ilişkilerin bir özeti olan bu fotoğraf 2018'de kanada'da ki g-7 zirvesinde çekilmiştir. abd başkanı donald trump'ın inatçı ve eleştiriye kapalı duruşu ile ab devlet başkanlarının tehditkâr duruşu öne çıkmaktadır. fotoğraf: businessinsider.com.....	191
Şekil 19: Amerikalı şirketlerin ab'de ki lobi faaliyetleri kaynak: lobbycontrol.....	192
Şekil 20: 2000-2020 yılları arasında afrika'nın ithalat yaptığı ülkelerin değişimi. kaynak: statista	205
Şekil 21: Çin'in afrika ile olan ticari ilişkisi. kaynak: ankasam.....	208
Şekil 22: Afrika'da ki çinli teknoloji şirketleri ve faaliyet gösterdikleri sektörler. kaynak: thechinaproject.com.....	209
Şekil 23: Afrika'da ki çinli çok uluslu şirketlerin ülkelere göre dağılımı. kaynak: chinadaily	210
Şekil 24: Afrika'da içerik sansürlemek veya engellemek için kullanılan huawei ekipmanlar ve kullanıldığı afrika ülkeleri. kaynak: dw.com.....	211
Şekil 25: 2021 ve 2022 yıllarında ki çin'de ki akıllı telefon pazarının dağılımı. görüldüğü gibi çin'li şirketler pastadan en büyük payı almaktadır. kaynak: benjamindada	212
Şekil 26: Oranlarına göre ab ülkelerinin çin'den elde ettikleri gelir düzeyi kaynak:refinitiv	216
Şekil 27: Sektörlere göre çin'in avrupa'da ki doğrudan yatırımları.	217
Şekil 28: Çinli şirketlerin avrupa'da ki satın almaları ve mevcut durumları.	218
Şekil 29: Rakamlarına göre ab'nin ihracatçıları (rakamlar eurostat'tan alınmış olup tarafıma tablolştırılmıştır.	219
Şekil 30: Avrupa ülkelerinin huawei ekipmanlarını kullanma yüzdeleri.	221
Şekil 31: AB ülkelerinin huawei'e yönelik tutumları.	222
Şekil 32: ABD'nin swot analizi	224
Şekil 33: Çin'in swot analizi	227
Şekil 34: Eklektik teori kapsamında abd ve çin şirketlerinin değerlendirilmesi	230

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Apple hakkında genel bilgiler	131
Tablo 2: Boeing hakkında genel bilgiler	138
Tablo 3: Exxon Mobile genel bilgiler	144
Tablo 4: IBM genel bilgiler	147
Tablo 5: Lockheed martin hakkında genel bilgiler	151
Tablo 7: Huawei hakkında genel bilgiler	159
Tablo 8: SMIC Hakkında genel bilgi	166
Tablo 9: ZTE Hakkında genel bilgi.	172
Tablo 10: Petrochina genel bilgiler	174

ÖZGEÇMİŞ

Cihad DEMİRBAŞ, Kırşehir Lisesi'nden 2014 mezun oldu ve aynı yıl Karabük Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünü kazandı. 2017 yılında yabancı dil eğitimi için Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti. 2017 son çeyreğinde Türkiye'ye dönen Cihad DEMİRBAŞ 2020 yılında Erasmus+ ile Polonya / Krakow'da staj eğitiminde bulundu. Covid-19 nedeniyle tekrar Türkiye'ye döndü ve aynı yıl Karabük Üniversitesi Bölge Çalışmaları üzerine Yüksek Lisans Eğitimine başladı ve eğitim hayatına devam etti.

Akademik Yayınlar:

Muhammed Ali YETGİN & Cihad DEMİRBAŞ, “*ABD ve Çinli Çok Uluslu Şirketlerin Bölgesel ve Küresel Anlamdaki Etkisi ve ABD- Çin Hegemonya Mücadelesindeki Rolü*”, 10.ULUSLARARASI SOSYAL BEŞERÎ VE EĞİTİM BİLİMLERİ KONGRESİ.